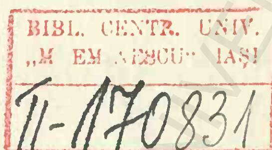
RICHARD SÎRBU

ANTONIMIA LEXICALĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

EDITURA FACLA

RICHARD SÎRBU

ANTONIMIA LEXICALĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

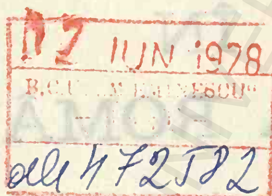

RICHARD SÎRBU

ANTONIMIA LEXICALĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

EDITURA FACLA — 1977

17 IUN 1978
B.C.U.
472582

CUVÎNT ÎNAINTE

Lingvistica contemporană acreditează tot mai mult ideea că lexicul unei limbi reprezintă un sistem bine închegat, ale cărui elemente — cuvintele și sensurile lor — sînt dispuse într-o anumită ordine și se condiționează reciproc, fiind angajate într-o densă rețea de relații în planul multidimensional al limbii ca „sistem al sistemelor". Unul din multiplele aspecte ale manifestării relațiilor de sistem din lexic este antonimia.

Antonimele (*de la grec.* anti=„*contra*" *și* onyma = „*nume*") *constituie acel microsistem din vocabularul unei limbi, în care organizarea unităților este mai evidentă, datorită raporturilor clare de opoziție dintre ele. Putem spune că antonimia constituie una din coordonatele de bază în jurul căreia se ordonează sistemul lexical al oricărei limbi.*

Cu toate acestea, spre deosebire de alte categorii semantice, cum ar fi polisemia sau sinonimia, antonimia a fost mai puțin studiată și, firește, multe chestiuni în legătură cu acest fenomen lexical — inclusiv definirea antonimelor — nu au fost pe deplin clarificate, lăsîndu-se astfel un vast cîmp controverselor. Drept consecință, nici în practica lexicografică antonimelor nu li s-a acordat întotdeauna importanța cuvenită. Avem în vedere atît numărul relativ redus încă al dicționarelor speciale de antonime, în general, cît și faptul că, în dicționarele explicative, relevarea opoziției antonimice la descrierea sensurilor cuvintelor glosate au de cele mai multe ori un caracter sporadic și incomplet.

Fără să cuprindă o tratare exhaustivă a problemelor abordate, lucrarea de față își propune să aprofundeze în plan sincronic *mai multe aspecte ale antonimiei lexicale în limba română,*

RRL : *Revue Roumaine de Linguistique* (pînă în 1964 : *Revue de linguistique*). Editions de l'Académie de la République Socialiste Roumanie, Bucarest, 1956 ş.u.

SCL : *Studii şi cercetări lingvistice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1950 ş.u.

TLL : *Travaux de linguistique et de littérature*, publiés par le Centre de philologie et de littératures romanes, Strassbourg, 1963 ş.u.

Uč. zap. 1 MGPIIJa im. ... : Učenye zapiski 1 Moskovskogo pedagogičeskogo instituta inostrannych jazykov imeni ...

VJa : *Voprosy jazykoznanija*, Academija nauk SSSR, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moscova, 1952 ş.u.

INTRODUCERE

Interesul față de cuvintele cu sens contrar a apărut încă din antichitate în încercările de elucidare a problemelor de semantică descriptivă, care i-au preocupat pe filozofii și filologii antichității. Ei au emis unele considerații interesante în legătură cu polisemia, sinonimia, omonimia și antonimia.

Astfel, Aristotel în *Topica* [9, p. 29–30], analizînd cîteva cuvinte polisemantice, procedează „modern" atunci cînd evidențiază opozițiile cuvintelor polisemantice care au mai multe antonime. El face, de pildă, următoarea constatare cu privire la adjectivul *ascuțit*, care are două contrarii – *grav* (despre voce) și *tocit* (despre obiecte): „Este limpede că vorbim despre contrariul *ascuțitului* în sensuri diferite. Căci nu același ascuțit este contrariul *gravului* și *tocitului*, deși *ascuțitul* este contrariul amândurora" (subl. n.) [9, p. 29]. În aceeași lucrare întîlnim reflecții interesante și cu privire la contrarietatea altor cuvinte, cum ar fi: *frumos – urît*, *alb – negru* [9, p. 30]. Aristotel se referă și la acele cazuri în care un termen are contrarii numai într-un singur sens: „Astfel ... *iubirea* spirituală are contrariul în *ură*, în timp ce actul fizic nu are nici unul. Este clar că *a iubi* este un termen omonim" [9, p. 31].

Și în alte opere ale sale – dar mai ales în *Categoriile* (din vol. *Organon* I) [10, p. 173–183] și în *Metafizica* [11, p. 317 ș.u.] – Aristotel își fundamentează concepțiile sale filozofice apelînd la opozițiile realizate cu ajutorul cuvintelor contrare.

Ni se par deosebit de semnificative și actuale constatările Stagiritului cu privire la deosebirea dintre *contrarietate* (în care terțiul nu este exclus) și *contradicție* (în

care terţiul este exclus) [10, p. 173] sau cele referitoare la raportul dintre *genul* şi *specia* noţiunilor. El arată că noţiunile opuse sînt noţiuni de acelaşi rang şi că raporturile de contrarietate ale speciilor faţă de gen sînt de trei feluri : „Pe lîngă aceasta, este necesar ca, în toate cazurile, contrarii să aparţină *ori aceluiaşi gen, ori la genuri contrare, ori să fie ei înşişi genuri. Alb* şi *negru* aparţin aceluiaşi gen, care este *culoarea*; *justiţie* şi *injustiţie* la genuri contrare, pentru prima, *virtutea*, şi pentru a doua *viciul* ; pe cînd *binele* şi *răul* nu aparţin unor genuri. ci sînt însele genuri pentru altceva ... "; „... Este limpede că *atributele contrare sînt prezente cu necesitate în subiectele care aparţin aceleiaşi specii ori aceluiaşi gen*" (subl. n.) [10, p. 183] ; Cf. şi [11, p. 317, 325].

Dintre ideile filozofului grec, deosebit de actuale pentru cercetarea antonimelor se dovedesc a fi şi cele privitoare la existenţa termenului intermediar între două contrarii ca şi cele privitoare la caracterul relativ al contrariilor [10, p. 173–174].

Mai reţinem dintre ideile lui Aristotel, ca perfect aplicabile la domeniul antonimelor, pe cele privitoare la trecerea dialectică a unui contrariu în altul (întrepătrunderea lor reciprocă) [11, p. 316] sau pe cele referitoare la metaforă. Vorbind despre metaforă în *Retorica* (III), Aristotel arată că „opoziţiile sînt mai accesibile înţelegerii", de aceea, „caracterul contrar dintre două noţiuni este mai evident cînd acestea stau alăturea" [3, p. 178]. Referindu-se la antiteză, Aristotel remarcă, de asemenea, disponibilităţile semantice ale cuvintelor cu sens opus.

Chiar dacă aceste constatări au uneori un caracter foarte general, alteori naiv, ele constituie piatra unghiulară a unora dintre cele mai noi teorii semantice actuale, aşa cum ne vom putea convinge dealtfel parcurgînd capitolele volumului de faţă.

O serie întreagă de reflecţii despre opoziţie, importante pentru înţelegerea naturii logice a antonimelor, întîlnim şi în opera lui Platon (de exemplu, în *Protagoras* [158, p. 447–448]). În intenţia sa de a dovedi lui Protagoras că *virtutea* este una singură, că ea se reduce la *ştiinţă*, deci poate fi învăţată, Platon (prin replicile lui Socrate) îşi expune principiul că un „lucru" nu poate avea decît un singur contrariu. În dialogul dintre So-

crate și Protagoras se remarcă într-un chip elocvent în fapt esența antonimiei ca o opoziție simetrică univocă:

— „Dar, ia spune, am zis eu, frumosul există?"

— „Da", zise el. — „I se opune lui altceva, în afară de urîțenie?"

— „Nu". — Dar binele există?"

— „Există".

— „Lui i se opune ceva, în afară de rău?"

— „Nu" ...

„Prin urmare, am zis eu, nu-i așa că fiecare lucru are numai un singur contrariu și nu mai multe? — Fu de acord cu aceasta" [158, p. 447].

Valoroase pentru înțelegerea naturii antonimiei lexicale ni se par și concepțiile lui Platon privind trecerea dialectică a unui contrariu în altul, întrepătrunderea și echilibrul contrariilor, existența termenilor intermediari între contrarii. Întîlnim la Platon încercări de a prezenta — e drept, într-o formă foarte generală — chiar și unele *tipuri* de contrarii (*lineare*: *frumos* — *urît*; *ciclice*: *somn* — *trezie* — *veghe* — *adormire)* [158].

Despre caracterul relativ al contrariilor vorbește și Democrit, care afirma că uneori *multul* poate să ni se pară *puțin* sau că „*Plinul* și *golul* există deopotrivă în orice parte", primul jucînd „rolul de Ființă, iar celălalt de Neființă"[1].

Și alți filozofi ai antichității au reflectat asupra caracterului contrar al unor cuvinte: „Aproape toți cercetătorii sînt de acord că lucrurile și substanța constau din contrarii, cel puțin toți au recunoscut că principiile se reduc la contrarii. Unii desemnează ca atare *Imparitatea* și *Paritatea* (pitagoricienii — n.n.), alții *Caldul* și *Frigul* (Parmenide — n.n.), iar alții *Mărginitul* și *Nemărginitul* (platonicienii — n.n.), și, în sfîrșit, alții *Iubirea* și *Ura* (Empedocle — n.n.)" [11, p. 147].

Alți învățați ai antichității, cum ar fi, de pildă, Teofrast și Cicero, remarcau mai ales funcțiile expresive ale cuvintelor cu sens contrar, rolul opozițiilor de cuvinte-perechi („opoziții ale contrariilor") în exprimarea antitezei sau a diferitelor figuri de stil [3, p. 245, 272].

[1] Cf. Aristotel [11, p. 147].

Chiar și înaintea erei noastre, în al doilea mileniu, întîlnim în reflecțiile pustnicilor indieni un interes deosebit pentru cuvintele contrare, cu ajutorul cărora omul poate cunoaște mai bine tot ce îl înconjoară. Ei apelau adesea la astfel de cuvinte în formularea unor percepte despre lume și viață. Iată un fragment din Upanișade, pe care Adam Schaff și l-a ales drept motto al cărții sale *Introducere în semantică* [177]:

„Dacă nu ar exista limba, nu ar fi cunoscute nici *binele*, nici *răul*, nici *adevărul* și nici *minciuna*, nici *satisfacția* și nici *decepția*.
Limba face posibilă înțelegerea tuturor acestora.
Meditați asupra limbii" (subl. n.).

Logicienii au recunoscut de mult importanța principiului opozițiilor în semantică, afirmînd că „oricît de diferite ar fi noțiuni ca „bine" — „rău", „tare" — „slab", „lumină" — „întuneric", una nu poate fi concepută fără contrariul ei" [2].

Conceptul de opoziție ocupă un loc central și în diverse sisteme filozofice. Cu ajutorul noțiunilor contrare se construiesc cele mai diferite clasificări, cum ar fi, de pildă, cea a afectelor din filozofia secolului al XVII-lea, pe care a propus-o Benedict Spinoza în a sa *Etică* [189].

Cu ajutorul conceptelor contrare „mulțumire" — „nemulțumire" el ajunge să explice afecte ca *încrederea* — *desperarea*, iar cu ajutorul afectelor *bucurie* — *tristețe* — explică afecte ca *iubirea* — *ura* ș.a., subliniind ideea interacțiunii dintre contrarii [189, p. 155—157 ș.u.].

Căutînd să interpreteze fenomenul complex și interesant al antonimiei, Hegel, în prefața la cea de-a doua ediție a cărții sale *Știința logicii* [80], scria în 1831 că multe cuvinte din limba germană au particularitatea de a avea înțelesuri nu numai diferite, ci chiar opuse. Filozoful german vedea în acest fapt un anumit spirit speculativ al limbii, considerînd că pentru gîndire nu poate fi decît îmbucurător să întîlnească astfel de cu-

[2] K. Abel, *Über den Gegensinn der Urwörter*, Leipzig, 1884, (lucrare citată de L. Șăineanu în *Raporturile între gramatică și logică. Cu privire sintetică asupra părților cuvîntului*, București, 1891).

vinte și să găsească unirea contrariilor exprimată deja lexical sub forma unui cuvînt care are sensuri opuse [3].

Hegel ilustra prin cuvinte ca *aufheben* (care înseamnă „a păstra", „a conserva", dar și „a înlătura", „a pune capăt") nu numai ideea că „... ceva e suprimat și conservat totodată numai întrucît a intrat în unitate cu contrariul său" [80, p. 89], ci și teza că în limbă se manifestă „forța imanentă", că antonimia internă este o formă de dezvoltare a „ideii absolute", exagerînd și extinzînd uneori vădit această notă și asupra altor cuvinte pentru care nu este caracteristică antonimia internă.

Cît privește însă teoria învățatului german despre *opoziție ca unitate a identității și diversității* sau concepția sa despre *unitatea contrariilor*, concepută nu ca o identitate abstractă a fiecăruia cu contrariul său, ci ca o reflectare — în sine și pentru sine — a opusului prin raportarea fiecărui contrariu la celălalt — toate acestea, ca dealtfel și multe alte idei valoroase ale savantului german, se dovedesc a fi deosebit de importante pentru înțelegerea și dezvăluirea esenței antonimiei.

Iată cum abordează Hegel problema raporturilor dintre *pozitiv* și *negativ* privite prin prisma „subzistenței celor inseparabile", fiecare existînd întrucît există celălalt: „Pozitivul și negativul sînt deci laturile opoziției devenite de sine stătătoare. Ele sînt de sine stătătoare întrucît sînt reflectarea în sine a *întregului*, și ele aparțin opoziției întrucît modul *determinant* e acela care este reflectat în sine ca întreg. Din cauza interdependenței lor, pozitivul și negativul constituie opoziția determinată în *sine*. Fiecare din ele este el însuși și al său altul. Prin aceasta fiecare din ele își are *modul determinat al său* nu în altul, ci în el însuși.

Fiecare se raportează la sine însuși numai raportîndu-se la al său alt ceva ..." [80, p. 411—412].

[3] Filozoful german se referea aici la polarizarea a două sensuri pînă la contrarietate, în cazul unor cuvinte polisemantice, fenomen cunoscut în lexicologie și sub denumirea de *enantiosemie* [194, p. 64 ș.u.]. La noi acest fenomen lexical a fost remarcat de Al. Graur [71, p. 112 ș.u.].

Rezultă de aici că modul de determinare a contrariilor reprezintă modul lor de a fi afirmate unul în raport cu celălalt într-o perfectă unitate, ceea ce are o deosebită importanță pentru aprofundarea antonimiei lexicale.

Deosebit de valoroase pentru fundamentarea teoretică a antonimiei lexicale se dovedesc a fi mai ales soluțiile pe care le oferă în rezolvarea problemei contrariilor filozofia marxistă, interpretarea materialist-dialectică a opoziției și a negației.

Analiza esenței obiectelor, a calității și însușirilor lor, ca și cunoașterea acestora de pe pozițiile materialismului dialectic se face prin relevarea tendințelor opuse care se exclud reciproc în toate fenomenele realității, ca urmare a acțiunii legii dialectice a unității și luptei contrariilor.

K. Marx distingea cu claritate două tipuri de opoziție : „Polul nord și polul sud — arăta K. Marx — sînt, amîndoi, poli ; esența lor este identică... Nordul și sudul sînt determinări opuse ale *uneia și aceleiași esențe*, diferența unei esențe pe treapta cea mai înaltă a dezvoltării ei. Ele reprezintă esența diferențiată. Ele sînt ceea ce sînt *numai* ca determinare distinctă, și anume ca *această* determinare distinctă a esenței. *Adevărate* extreme reale ar fi polul și non-polul, genul uman și genul neuman. Într-un caz diferența este o *diferență de existență*, în celălalt caz — o diferență între *esențe*, diferența a două esențe" [136, p. 323].

După cum se vede, numai primul tip de opoziție *(nord/sud)*, exprimînd una și aceeași esență *(polul)*, are un caracter antonimic propriu-zis. Opozițiile de tipul *pol/non-pol* (cf. și *temperatură/non-temperatură*) depășesc sfera antonimiei.

Spre deosebire de Hegel, Marx și Engels abordează opoziția contrariilor nu numai din perspectiva dialecticii noțiunilor, ci și din punctul de vedere al dialecticii naturii.

Astfel, în *Capitalul*, K. Marx, analizînd modul de producție capitalist, demonstrează convingător că fiecare dintre două contrarii conține în sine în mod obligatoriu propriul său contrariu, iar Fr. Engels — mai ales în *Dialectica naturii* — analizează în spirit materialist-dialectic opoziții ca : *lumină — întuneric, atracție — respingere, simplu — compus, identitate — deosebire, ab-*

stract — concret, viață — moarte [137, p. 514, 520, 521, 524, 582, 583, 591 ș.a.].

„*Lumină* și *întuneric* — arăta Engels — este, cu siguranță, opoziția cea mai strigătoare, cea mai netă din natură ..." [137, p. 583].

Totodată, considerațiile lui Engels privind distincția între „negația falsă, sterilă" și „negația adevărată, naturală, istorică și dialectică" [137, p. 623] ne oferă un punct de sprijin solid în fundamentarea teoretică a antonimelor formate cu ajutorul prefixului negativ *ne-*.

Conspectînd cartea lui Hegel, *Știința logicii*, V. I. Lenin, în *Caiete filozofice* [117, p. 113], considera *opoziția* (contrarietatea — n.n.) ca o formă de manifestare a *deosebirii* în raportul : *identitate — deosebire — contradicție*.

În acest raport, contradicția este considerată a fi o determinare tot atît de esențială și de imanentă ca și identitatea, ea fiind izvorul oricărei mișcări și al oricărei manifestări vitale.

Identitatea contrariilor — arată Lenin — este recunoașterea (dezvăluirea) tendințelor opuse, contradictorii, *care se exclud reciproc*, existente în *toate* fenomenele și procesele naturii (inclusiv cele ale spiritului și societății). Condiția cunoașterii tuturor proceselor lumii în „automișcarea" lor, în dezvoltarea lor spontană, în viața lor vie, este cunoașterea lor în calitate de unitate a contrariilor" [117, p. 296—297].

Dat fiind că „dedublarea unului și cunoașterea părților lui contradictorii ... este fondul ... dialecticii" [117, p. 296], principiul identității contrariilor se reflectă în cele mai diferite domenii ale realității și ale activității umane : în matematică (*plus* și *minus* ; *diferențială* și *integrală*), în mecanică (*acțiune* și *reacție*), în fizică (sarcină *pozitivă* și *negativă*), în chimie (*unirea* și *disocierea* atomilor), în științele sociale (*lupta de clasă*) [117, p. 296].

Aceste concepții cu caracter general-metodologic ale materialismului dialectic prezintă pentru lingvistică, pentru semantica lingvistică în speță, o importanță deosebită. Limba, ca mijloc de cunoaștere, asigură constituirea prin intermediul cuvintelor a unor noțiuni dintre cele mai nuanțate, care pot să reflecte esența contrară sau contradictorie a fenomenelor complexe din realitatea obiectivă (însușiri, calități, relații dintre

obiecte etc.). În exprimarea unor asemenea esenţe contrare sau contradictorii, antonimele — ca mijloace lexicale „specializate" în exprimarea contrariilor — ocupă, fireşte, un loc important.

O serie de probleme filozofice cu profunde implicaţii în abordarea teoretică a antonimelor au stat şi în atenţia unor logicieni români.

Este suficient să amintim aici de interpretarea pe care o dă *negaţiei* Titu Maiorescu în teza sa *Einiges Philosophisches in gemeinfasslicher Form* (Berlin, 1861) şi în *Logica* (Iaşi, 1876). Învăţatul român face distincţie între negaţia *pură*, „artificială" (ca, de exemplu, „ne-alb"), care înlătură pur şi simplu o noţiune pozitivă, fără să o înlocuiască cu alta, şi negaţia *mixtă*, care are o dublă funcţie : de a înlătura o noţiune şi de a pune alta în loc (ca, de exemplu, *alb — negru*) [5, p. 202]. Această constatare, ca şi cea privitoare la faptul că „cele mai multe noţiuni negative au un conţinut foarte pozitiv" [5, p. 202], se dovedesc extrem de preţioase pentru analiza antonimelor cu prefixe negative (vezi discuţia pe larg, în acest sens, în cap. I.).

Interesul faţă de cuvintele cu sens contrar a sporit spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, şi mai ales în secolul al XX-lea, cînd printre disciplinele lingvistice se afirmă o nouă ramură — *semantica lingvistică* sau *semasiologia* [4], care are drept obiect de cercetare problemele de sens, în general, dar care îşi limitează chiar de la început sfera de investigare la sensurile lexicale, încercînd să stabilească legile şi principiile care stau la baza evoluţiei sensurilor. Apar acum numeroase lucrări despre sensul cuvintelor, mai ales despre mutaţiile semantice, despre cauzele interne şi externe ale acestor schimbări de sens [5].

[4] Termenul *semantică* (*la sémantique*) a fost propus de M. Bréal, unul din fondatorii acestei discipline (cf. M. Bréal, *Essai de sémantique. Science des significations*, Paris, 1897). Termenul *semasiologie* (*die Semasiologie*) aparţine lingvistului german W. Porzig. În lingvistica românească primele cercetări de semantică aparţin lui Lazăr Şăineanu, care pune problema în termeni foarte asemănători cu cei din studiul lui M. Bréal, dar independent de acesta (*Încercare asupra semasiologiei limbii române. Studii istorice despre tranziţiunea sensurilor*, Bucureşti, 1887).

[5] Istoricul semanticii lingvistice este tratat într-o serie de lucrări, dintre care amintim pe cele elaborate de St. Ullmann [203, 205], P. Guiraud [76].

În unele lucrări se relevă caracterul de sistem al lexicului, se remarcă faptul că elementele vocabularului, „duc o viață inseparabilă și se unesc, indiferent de conștiința noastră, în diferite grupuri pe baza *asemănării sau a opoziției directe*" [159, p. 82], cuvintele apropiate sau opuse după sens putînd avea „indici formali proprii" [159, p. 83].

După informațiile de care dispunem, termenul a n t o n i m a fost întrebuințat pentru prima dată de Charles I. Smith, autorul primului dicționar de sinonime și antonime al limbii engleze *(A Complete Collection of Synonyms and Antonyms)*, care a apărut în 1867.

În literatura de specialitate se menționau adesea fapte lingvistice care indicau strînsa legătură ce există între cuvintele cu sens opus, subliniindu-se mai ales unele aspecte diacronice, cum ar fi *inducția reciprocă* (inducția analogică) sau *atracția semantică*. Astfel, lingvistul G. Stern[6] arăta că în limba engleză veche adjectivul *mycel* (mare), avînd inițial vocala *i*, a schimbat-o în *y* sub influența formei cuvîntului cu sens opus *lytel* (mic), tot așa cum s-a format *female*, provenit din fr. *femelle*, sub influența lui *mâle*.

În general, observațiile despre antonime din lucrările apărute în această perioadă sînt prea sumare și se referă mai mult la recunoașterea existenței acestui tip de cuvinte, decît la studierea naturii lor.

Un moment de o deosebită importanță pentru evoluția ulterioară a lingvisticii îl constituie activitatea lui Ferdinand de Saussure (1857–1913), care a pus bazele lingvisticii moderne formulînd principalele concepte ale acesteia [176].

Lui Saussure, care în al său *Curs de lingvistică generală* elaborează teoria în legătură cu opozițiile din secțiunile *paradigmatică* și *sintagmatică* ale limbii, îi datorăm noul avînt pe care l-au luat cercetările de semantică lingvistică din perioada imediat următoare apariției lucrării sale.

[6] Gustav Stern, *Meaning and Change of Meaning*, Göteborg, 1931, p. 218 ș.u., Al. Graur [71, p. 129] ilustrează acest fenomen prin exemplul: lat. *grauis* („greu") → *greuis* (după modelul antonimului său, *leuis*).

În cercetările de lexicologie despre substanța lingvistică propriu-zisă a sensului se pleacă, de regulă, de la raportul stabilit de F. de Saussure între relațiile *asociative* (paradigmatice) și cele *sintagmatice*, așa cum au fost ele definite în curs. În termenii acestor două tipuri de relații din vocabular se încearcă în diferite lucrări mai recente și definirea raporturilor de antonimie [196, p. 139 ș.u., 33, p. 96–112].

Problema raporturilor dintre cuvintele cu sens contrar a constituit, în parte, și obiectul de cercetare al lui Ch. Bally, unul dintre reprezentanții de seamă ai lingvisticii psihologice și sociologice postsaussuriene, elev și continuator fidel al lui F. de Saussure.

Ch. Bally, în *Tratatul de stilistică franceză* [13, I–II], subliniază importanța antonimelor în legătură cu problema identificării și clasificării faptelor expresive în stilistică, oprindu-se asupra opozițiilor logice („les contraires logiques"). Renumitul savant genevez vedea în opozițiile care se stabilesc între noțiuni o înclinație a minții omenești, contrarietatea dintre noțiuni fiind unica modalitate de fixare și determinare a percepțiilor noastre, o formă a relativității care înlesnește toate operațiile conștiinței noastre. În conștiința noastră — afirma Ch. Bally — noțiunile abstracte sînt aranjate în perechi, fiecare membru al unei perechi evocînd întotdeauna, într-un fel sau altul, o reprezentare despre opusul său [13, I, p. 161].

Totodată, Bally relevă una din cele mai importante particularități semantice ale antonimelor, și anume aceea că un antonim al unui cuvînt abstract este o parte a sensului acestuia din urmă [7].

Pentru a oferi o imagine mai clară despre sistemul cuvintelor „identificatoare" ale limbii franceze, Ch. Bally prezintă nu numai sinonimele, ci și contrariile lor logice, fiind preocupat de problema cuvintelor contrare numai în măsura în care acestea îi serveau, alături de sinonime, drept criterii pentru „identificarea" cuvintelor și expresiilor limbii franceze. Cu toate acestea, în lucrarea sa, chiar dacă nu folosește termenul „antonim", ci expresia

[7] „On peut dire que le contraire d'un mot abstrait fait partie du sens de ce mot" [13, I, p. 42].

„contrarii logice”, Bally ne oferă informații prețioase despre antonime. Întîlnim în lucrare și o interesantă clasificare a cuvintelor cu sens opus din limba franceză [8].

Ch. Bally distinge două categorii de opoziții logice: (a) *contrarii logice* și (b) *contrarii în sens larg* [13, I, p. 114–115]. În prima categorie sînt încadrate „contrariile” care corespund noțiunilor opuse ce se exclud reciproc: *chaleur – froid* (căldură – frig), *richesse – pauvreté* (bogăție – sărăcie). În cea de-a doua categorie sînt incluse „contrariile” care corespund unor noțiuni corelative: *droit – gauche* (dreapta – stînga), *théorie – pratique* (teorie – practică), *maître – maîtresse* (stăpîn – stăpînă). Acestea din urmă – arată Bally – nu se exclud reciproc, ci sînt opoziții care au la bază diferite asociații după contiguitate sau asemănare, ori diferențe de gen gramatical. În cadrul acestei categorii de opoziții Bally distinge și cazuri în care două „contrarii” admit intermediari logici. Cf. *commencement – mileu – fin* (început – mijloc – sfîrșit); *passé – présent – avenir* (trecut – prezent – viitor) [13, I, p. 114–115].

Cu toate părțile ei bune, această clasificare vădește o prea largă accepțiune pe care Bally o dă noțiunii de „contrarietate” (cf. contrariile în sens larg).

Un alt elev al lui Saussure, J. Vendryes, în lucrarea sa *Le langage*, apărută la Paris în 1921, vorbește, de asemenea, despre opoziții, fără să întrebuințeze termenul „antonim”, și leagă această problemă cu posibilitatea de substituire a unui cuvînt prin altul.

Kr. Nyrop, în lucrarea sa *Grammaire historique de la langue française* [152, p. 48–49], se ocupă, de asemenea, de problema sensurilor simetric opuse în structura cuvintelor polisemantice (cf. fr. *fortune* – 1. „soartă bună” și 2. „soartă rea”) [9]. Pe baza mai multor exemple de astfel de cuvinte cu sensuri contrare (fenomen cunoscut în lingvistică sub denumirea de *enantiosemie*), Nyrop ajunge să adopte teoria originii limbii, după care, din

[8] Avem în vedere *Tabelul sinoptic cu termenii de identificare* dat ca „Apendice“ în volumul al II-lea al *Tratatului* [13, II, p. 223–264].

[9] Al. Graur numește acest fenomen „polarizarea sensurilor“: lat. *altus* – 1. „adînc („depărtat în jos“); 2. „înalt“ („depărtat în sus“) [71, p. 112 ș.u.].

punct de vedere semantic, limba se caracteriza la început prin suprapunerea contrariilor (ideea de „forță" neputînd fi concepută fără ideea de „slăbiciune"). Astfel încît la început un cuvînt a servit — după opinia lingvistului danez — pentru exprimarea ambelor idei contrare.

Așadar, pe Nyrop îl interesau numai acele cazuri în care contrastele logice se reflectă într-un singur cuvînt. Problema sensurilor opuse îl interesa numai în măsura în care aceasta îl ajuta să-și fundamenteze concepția pe care o avea despre limbă, în general.

Cum am putut vedea, trăsătura generală a acestor observații despre antonime este tratarea tangențială a problemei, mai ales de pe poziții logico-psihologice. O înviorare a cercetărilor și, totodată, o nouă perioadă în dezvoltarea semanticii sînt marcate prin apariția lucrărilor în care studierea vocabularului ocupă un loc de seamă. Se mărește considerabil numărul partizanilor concepției după care nu numai fonemele și categoriile gramaticale au un caracter organizat, ci și vocabularul unei limbi reprezintă un sistem, un tot organic. Se pun bazele unor metode noi, adecvate cercetării lexicului. Se fundamentează în acest timp teoria *cîmpurilor semantice*.

Aplicată la început izolat în analiza unor sfere conceptuale, cum ar fi ierarhia rangurilor militare[10], teoria cîmpurilor semantice este cu consecvență aplicată de mai mulți lingviști abia după anul 1924, cînd G. Ipsen a introdus termenul de „cîmp semantic" pentru a denumi unele sfere conceptuale[11].

Mai mulți lingviști care au fundamentat teoria cîmpurilor semantice (Trier, Jolles ș.a.) au subliniat în repetate rînduri și importanța antonimiei, ca un tip special de opoziții, ca un caz aparte de asociere a cuvintelor într-un anumit cîmp.

[10] R. M. Meyer, *Bedeutungssysteme*, în „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen", Göttingen, 1910, Bd. 43, Hft. 4.

[11] G. Ipsen, *Der alte Orient und die Indogermanen*, în „Festschrift für W. Streitber", Heidelberg, 1924, p. 224.

Odată cu apariția lucrărilor lui Jost Trier, în anul 1931, se inaugurează etapa structuralistă în studierea sensurilor lexicale. Trier, în cunoscuta sa monografie despre termenii *cunoașterii* și *inteligenței* din limba germană [199], ca și într-o serie de alte articole, își elaborează propria concepție despre cîmpurile semantice[12].

În opoziție cu atomismul cercetărilor semasiologice anterioare, metoda preconizată de J. Trier conducea la dezvăluirea caracterului sistematic al vocabularului limbilor, ea permițînd stabilirea legăturilor intime dintre cuvinte în cadrul sistemului lexical, ceea ce a determinat pe unii lingviști să afirme că teoria elaborată de J. Trier constituie o adevărată revoluție în semantică [203, p. 30

Teoria cîmpurilor a fost descrisă ca neohumboldtiană, deoarece cîteva elemente ale acestei teorii își găsesc corespondențe în doctrina lingvistică a lui Wilhelm von Humboldt[13].

Teoria cîmpurilor semantice are în vedere și cîteva principii saussuriene structuraliste, în special reprezentarea savantului genevez despre limbă ca un întreg organizat, ale cărui elemente se condiționează reciproc și își derivă semnificația („valoarea") din schema generală în care au fost plasate.

Ideile lui Trier au fost testate empiric de unii din elevii săi, care au dat alte definiții *cîmpului semantic*,

[12] În formula de reprezentare a lui Trier contururile cuvintelor se îmbină unele cu altele asemănător dalelor diferite într-un mozaic. În fiecare cîmp materialul brut are o existență unică, care diferă de la o limbă la alta sau de la o perioadă la alta a aceluiași idiom. Trier, în cercetările sale, nu pleacă de la materialul de limbă, ci de la defalcarea abstractă a limbii în sfere noționale, în care, după părerea sa, se încadrează tot vocabularul. Bazele studiului structuralist al conținutului lingvistic propriu-zis, lexical și gramatical, sînt puse mai tîrziu, în 1943, cînd se conturează un nou obiect de studiu în semantică — *pleremalica* — de către Luis Hjelmslev, în *Prolegomena lo a Theory of Language* [82].

[13] După Humboldt, fiecare limbă în parte (fiecare dialect chiar) poate fi privită ca un întreg organic, diferit de toate celelalte și exprimînd individualitatea populației care o vorbește. Ea este caracteristică pentru psihologia unei națiuni și indică modul special în care această națiune a ajuns să-și realizeze idealul său de vorbire. St. Ullmann [205, p. 244].

cum sînt cele formulate de Ipsen[14], A. Jolles[15] sau W. Porzig[16]. Aceştia fundamentau noţiunea de *cîmp* pe legături pur lingvistice, dar nici una din definiţiile lor, deşi interesante, nu a avut ecoul celei propuse de J. Trier.

Un alt moment important în perfecţionarea metodologiei de studiere a sensului lexical îl reprezintă apariţia lucrărilor lui Leo Weisgerber [219]. După părerea sa, limba influenţează membrii unei societăţi prin intermediul *cîmpului*[17]. În acest *cîmp*, membrii unui grup lexical înrudit se determină reciproc prin locul pe care îl ocupă. Cuvintele, în această concepţie, nu denumesc diferitele obiecte ca atare, ci aranjează varietatea obiectelor dintr-unul sau mai multe „unghiuri de vedere" şi fiecare obiect apare ca un reprezentant al clasei lui. Acest „unghi de vedere" determină pe fiecare individ să divizeze în mod personal o noţiune, ajungînd, în acest fel, la sensul cuvîntului. L. Weisgerber sugerează, astfel, posibilitatea aplicării unei noi metode de analiză semantică, care, eliberată de elementele ei idealiste şi asociată metodei cîmpurilor semantice, este tot mai mult folosită astăzi în cercetările de lexicologie, fiind cunoscută sub denumirea de analiză componenţială *(semică)*.

[14] *Der neue Sprachbegriff*, „Zeitschrift für Deutschkunde", Leipzig — Berlin, 1932, Bd. 46, Hft. 1.

[15] *Antike Bedeutungsfelder*, „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur", Halle (Saale), 1934, Bd. 58, Hft. 1—2, p. 97—109. În această lucrare Jolles propune înlocuirea termenului de „cîmp semantic" cu cel de „grup lexico-semantic".

[16] *Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen*, „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur", Halle (Saale), 1934, Bd. 58, Hft. 1—2.

[17] Leo Weisgerber, principalul ideolog al neohumboldtianismului contemporan, încearcă să descopere concepţia despre lume a poporului german prin analiza limbii, pe care o consideră drept „o lume intermediară a ideilor" („Zwischenwelt"). După concepţia sa vădit idealistă, limba creează lumea înconjurătoare, ea este imaginea lumii („Weltbild"), concepţia poporului şi, de aceea, fiecare limbă este legată de un popor. Esenţa metodei de analiză a lui Weisgerber constă în aceea că toate schimbările din sensul cuvîntului sînt explicate prin schimbări ce se produc în „unghiurile de vedere" ale omului asupra lumii. Weisgerber demonstrează, fără însă a depăşi elementul subiectiv, valabilitatea principiilor sale teoretice şi metodologice, analizînd 49 de cuvinte din cîmpul „Verstoss" („abatere", „delicvenţă") şi pe baza studierii adjectivelor care denumesc culori în limba germană.

Concepţiile lui Trier şi Weisgerber au o trăsătură comună : în lucrările lor, cei doi lingvişti pleacă de la elemente de conştiinţă, şi nu de la cuvinte.

Cuvintele şi îmbinările de cuvinte constituie punctul de plecare în lucrările unor lingvişti care au fundamentat metoda de cercetare a *grupurilor lexico-gramaticale, lexico-sintactice*[18] şi a *grupurilor lexico-semantice*[19]. Un loc de seamă în afirmarea metodologiei de cercetare în semantică, cînd se pleacă nu de la noţiuni, ci de la cuvinte, îl ocupă lucrările de analiză contrastivă a grupurilor lexico-semantice din două limbi[20].

Analiza grupurilor lexico-semantice a scos în evidenţă criteriile care stau la baza reunirii cuvintelor într-un anumit grup : dispunerea cuvintelor în jurul unui cuvînt generalizator (potrivit raportului *gen-specie*) sau în serii sinonimice (cuvinte cu sens apropiat sau identic, care prezintă variaţii stilistice sau ideografice în jurul unei dominante), ca şi reunirea cuvintelor în cupluri antonimice pe baza opoziţiei de sens. Atît seriile sinonimice cît şi cele antonimice pot fi părţi ale unui grup ma, mare de cuvinte, care au la bază o noţiune mai generalăl prezentă în structura semantică a fiecărui component ai grupului.

În studierea grupurilor lexico-semantice s-a apelat şi se apelează la procedee noi de analiză, cum sînt metoda analizei componenţiale[21] sau semice ori metoda distribuţiei.

Perspectiva pe care au deschis-o aceste metode în semantică se dovedeşte a fi promiţătoare, numărul lucră-

[18] Cf. G. Ipsen, *op. cit.* ; W. Porzig, *op. cit.*

[19] Cf. A. Jolles, *op. cit.* Pe Jolles îl interesau în special cuvinte corelative de tipul *Nacht-Tag, Vater-Sohn, links-rechts.* Cf. şi E. Oksaar, *Semantische Studien im Sinnbereich der Schnelligkeit*, Upsala, 1958 ; O. Duchaček [52],A. A. Ufimţeva [201], [202] ş.a.

[20] Vezi, de exemplu, K. Reuning, *Joy and Freude*, Swathimore, 1941. Autorul face un studiu comparativ al cîmpurilor lingvistice ale emoţiilor plăcute din limbile engleză şi germană.

[21] E. A. Nida, de pildă, în cercetarea terminologiei vrăjitoriei din cîteva limbi maya (din Guatemala şi America de sud), a aplicat metoda descompunerii cîmpului în componenţi (care aminteşte de „unghiurile de vedere" la care se referea Weisgerber), ajungînd la relevarea sensurilor cuvintelor şi a relaţiilor dintre aceste sensuri [145].

rilor care tratează relaţiile din sistemul lexico-semantic sporind tot mai mult[22].

Cu toată această înviorare a cercetărilor care au dus la perfecţionarea metodologiei de abordare a conţinutului cuvîntului, cu toate rezultatele promiţătoare obţinute în direcţia cunoaşterii sensului şi a relaţiilor intime ce se stabilesc la nivelul cel mai discret posibil al structurii semantice a cuvintelor — cel al componentelor de sens —, antonimia lexicală a continuat să rămînă un domeniu mai puţin cercetat[23].

În multe lucrări de lexicologie, în diferite cursuri de lingvistică generală şi de stilistică, precum şi în unele tratate de semasiologie (în capitolele rezervate antonimelor), de regulă se fac constatări de ordin general, care vizează mai mult recunoaşterea existenţei antonimelor, decît natura semantică în sine a acestora. Principala caracteristică a acestor lucrări este abordarea antonimelor pe un spaţiu destul de restrîns, în care multe afirmaţii nu au drept suport argumente bazate pe o aprofundată analiză a fenomenului. Nu întîlnim în asemenea lucrări indicaţii asupra metodei de cercetare a antonimelor puse în discuţie, ceea ce face ca unele afirmaţii să nu fie suficient de convingătoare.

În lipsa unor preocupări constante în direcţia studierii antonimiei lexicale, şi în lingvistica noastră înregistrăm un număr relativ mic de lucrări consacrate problemei antonimelor (cf. [23], [24], [169], [180], [182], [183], [217]).

Caracterul restrîns al tratării teoretice a antonimelor în diferite limbi, deosebirile de opinii în legătură cu criteriile de definire a antonimelor au avut — cum era

[22] O bibliografie privind cercetările de semantică asupra limbii române se poate vedea la I. Coteanu şi I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica şi filologia românească*. Bucureşti, 1970, p. 120. Cf. şi *Tratatul de lingvistică generală* [198, p. 128, 265—277 ; 226].

Printre lucrările de semantică amintim pe cele elaborate în această perioadă de lingvişti ca St. Ullmann [203], [205], Katz I. A. Fodor I. A., [96], V. A. Zvegincev [215], [216], O. S. Ahmanova [1], A. A. Ufimţeva [201], [202], B. Pottier [163], A. Greimas [73], Ju. D. Apresjan [7] ş.a.

[23] Într-o serie de lucrări de semasiologie nici nu se aminteşte de existenţa acestui fenomen lexical (vezi, de exemplu, St. Ullmann, *The Principles of Semantics*, Glasgow, 1951).

de așteptat — repercusiuni și în practica lexicografică. Așa se explică de ce antonimele sînt întrebuințate încă în prea mică măsură ca mijloc de individualizare a sensului cuvintelor cuprinse în dicționarele *explicative*[24] sau în dicționarele de *sinonime* existente[25], precum și faptul că a întîrziat mult apariția unor *dicționare speciale de antonime*[26], chiar și în unele țări cu o bogată tradiție lexicografică. De cele mai multe ori antonimele au fost înregistrate alături de sinonime, în dicționare cu caracter *mixt*[27].

[24] De exemplu, în *DLRLC* (I—IV), evidențierea opoziției antonimice cu ajutorul mărcii lexicografice „în opoziție cu ..." se face în mod sporadic, numărul lexemelor însoțite de această *marcă* fiind relativ mic, în raport cu numărul celor mai frecvente antonime din limba română. Situații similare întîlnim și în dicționarele explicative ale altor limbi (vezi, de ex., *Dictionnaire du français contemporain*, Paris, 1966 ; *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, I—XVII, Moscova-Leningrad, 1950—1965 ș.a.). În unele dicționare explicative nu se utilizează deloc procedeul descrierii sensului lexemelor cu ajutorul antonimelor (vezi, de ex., *DLRM*, *DEX*).

[25] Vezi, de ex., K. Peltzer, *Das treffende Wort. Wörterbuch sinnverwandter Ausdrücke*, ed. a 6-a, München, 1966 ; *Der grosse Duden*, Bd. 9. *Vergleichendes Synonymwörterbuch*, Mannheim, 1964 . *Slovar' sinonimov russkogo jazyka v dvuch tomach* (sub redacția A. A Evgenjeva), Leningrad, 1970—1971. În aceste lucrări, antonimele sînt folosite, de regulă, ca mijloc auxiliar de dezvăluire a sensului sinonimelor. În cele mai multe dicționare de sinonime însă, nu se fac nici un fel de referiri cu privire la opoziția antonimică.

[26] Dintre *dicționarele de antonime* apărute pînă în prezent amintim : M. Rameau, N. Ivon, *Dictionnaire des antonymes ou contraires*, Paris, 1933 ; D. Ackermann, *Dictionnaire des antonymes ou contremots*, Berlin, 1942 ; V. N. Komissarov, *Slovar' antonimov sovremennogo anglijskogo jazyka*, Moscova, 1964 ; V. M. Zavjalova, *Antonimy (posobie po leksike nemeckogo jazyka)*, Moscova, 1969 ; L. A. Vvedenskaja, *Slovar' antonimov russkogo jazyka*, Rostov pe Don, 1971 ; M. Bucă, I. Evseev, *Antonimele limbii ruse. Dicționar*, (lucrare litografiată), Timișoara, 1972 ; V. N. Kolesnikov, *Slovar' antonimov russkogo jazyka*, Tbilisi, 1972 ; M. Bucă, O. Vințeler, *Dicționar de antonime*, București, 1974.

[27] Cf. S. A. Fallows, *A Complete Dictionary of Synonyms and Antonyms*, Chicago, 1902 ; P. M. Roget, *Thesaurus of English Words and Phrases*, Londra, 1962 [ediția apărută în 1911, la New York, este intitulată „*Synonyms and Antonyms* (*Thesaurus of Englisch Words and Phrases*)"] ; James C. Fernald, *English Synonyms and Antonyms, with Notes on the Correct Use of Preposition*, New York — — Londra, 1914 ; Frederick Sturges, *Alen's Synonyms and Antonyms*, New York, 1938 ; O. Pitman, *Pitman's Book of Synonyms*

Rămasă atîta timp în afara preocupărilor lingviștilor, antonimia a început să fie studiată abia in ultimele două decenii, ca urmare a dezvoltării impetuoase a lexicologiei și a extinderii metodelor structurale de cercetare în domeniul semanticii lingvistice.

În lucrările elaborate în ultima vreme, lingviștii, abordînd simultan aspecte teoretice și lexicografice ale antonimelor [108], [212], [213], au încercat să releve particularitățile lingvistice ale acestora [105], [51], [75], [86], să determine esența relațiilor de antonimie [8], [74], [99], [129], [130], [131], [180], [170], [172] ș.a.), interacțiunea dintre antonime și sinonime [210], [211], au remarcat funcțiile stilistice ale antonimelor [93], [122], statutul acestora în sincronie și în diacronie [63], [123], [127], astfel că multe din observațiile formulate în acest sens au reușit să depășească nivelul constatărilor de ordin general și să vizeze în esența lor diferite aspecte ale antonimelor pe baza unei analize aprofundate.

În unele privințe s-au stabilit puncte de vedere comune, în alte privințe întîlnim încă o diversitate de opinii, mai ales în legătură cu sfera antonimiei lexicale. Astfel, unii cercetători cum sînt autorii *dicționarului* lui N. Webster [218], R. A. Budagov [25], A. V. Isacenko [85], L. J. Maksimov [131], restrîng foarte mult aria de

and Antonyms, Londra, 1930 ; (N. Webster) *Webster's Dictionary of Synonyms. A Dictionary of Discriminated Synonyms with Antonyms and Analogous and Contrasted Words,* Springfield, USA, 1951 ; (*Webster's New Dictionary of Synonyms with Antonyms and Analogous and Contrasted Words,* ediție nouă, 1969) ; Decio Cinti, *Dizionario dei sinonimi e dei contrari,* ed. a III-a, Milano, 1949 ; F. Sainz de Robles, *Ensayo de un diccionario español de sinónimos y antónimos,* ed. a III-a, Madrid, Aguilar, 1953 ; Fr. Fernandes, *Dicionário de sinuẽimos e antõnimos de lingue portuguẽsa,* ed. a 11-a, Porto Algere, 1957 ; Hartrampf, Gustavus A., *Hartrampf's vocabularies. Synonyms, Antonyms, Relatives with Special Introd. and Vocabulary Test by Ross Ms.* Laury Taylor . . . Psychology publ. co. 1961, XX ; Depuis Hectore, *Dictionnaire des synonymes et des antonymes,* Paris, 1962 ; Mario Sansone, Teresa Sansone, *Dizionario ideologico sinonimi e contrari della lingua italiana,* Milano, 1962 ; Collins Gem, *Dictionary of Synonyms and Antonyms,* Compiled by A. H. Ervine, Londra — Glasgow, 1964 ; Crist G. Elgie, *In other words, A Nuttal Dictionary of English Synonyms and Antonyms,* Londra, New York, Warne, 1966 ; Rey Santiago, *Diccionario de sinonimos ideas afines y coatrarios,* Barcelona, 1966 ; Tugladži Pars, *Sinonimy i antonimy v turenkom jazyke,* Istambul, 1967 ; și altele.

manifestare a antonimiei. Alţii, dimpotrivă, dau noţiunii de antonimie o accepţiune mai largă (de exemplu, O. Ducháček [51], Lucia Wald [217], Ju. D. Apresjan [8], L. A. Novikov [150]), mulţi ajungînd să includă în categoria opoziţiilor antonimice chiar şi alte tipuri de corelaţii semantice decît cele bazate pe raporturi de contrarietate (cf. W. Schmidt [179], N. V. Kljueva [102] ş.a.).

La toate aceste lucrări vom face numeroase referiri în paginile ce urmează, de aceea nu mai considerăm util să insistăm aici asupra lor. Cîteva precizări ni se par însă necesare.

O menţiune aparte se cuvine să facem în legătură cu acei lingvişti care încearcă să diferenţieze noţiunea globală de antonimie şi antonimia „par excellence", trasînd o linie de demarcaţie între antonimia propriu-zisă şi celelalte tipuri de opoziţii. Asemenea încercări remarcăm, de pildă, la J. Lyons [130, p. 61–69] şi A. A. Ufimţeva [202, p. 192–193].

Lyons distinge trei tipuri de opoziţii semantice („oppositeness of meaning"):

– *complementaritatea* („complementarity"), care presupune o strictă implicaţie bilaterală ($p+q\equiv U$): *Fratele meu este* **căsătorit**→*Fratele meu nu e* **celibatar** şi, respectiv, *Fratele meu nu este* **căsătorit**→*Fratele meu este* **celibatar**.

– *antonimia* („antonymy"), care presupune o implicaţie unilaterală, fiind în legătură directă cu noţiunea de „gradaţie" („antonimia graduală"): $p+q\not\equiv U$: *Tatăl meu este* **tînăr**→*Tatăl meu nu e* **bătrîn** (dar nu şi: *Tatăl meu nu e* **bătrîn**→*Tatăl meu este* **tînăr**).

– *conversia* („converseness").

Lyons se opreşte asupra asemănărilor şi deosebirilor dintre aceste trei tipuri de opoziţii, fără a le izola unul de altul, ci privindu-le într-o strînsă legătură.

A. A. Ufimţeva [202, p. 190–196], referindu-se la relaţiile antonimice, distinge două tipuri de cuvinte opuse ca sens: *antonimele propriu-zise* sau *„clasice"* şi *conversivele.*

În lucrările mai recente despre antonime se remarcă, însă, ca o tendinţă dominantă, lărgirea considerabilă a

zonei vocabularului ale cărui elemente se caracterizează prin sensuri opuse.

Dintre lingviștii care dau o accepțiune mai largă antonimiei lexicale, mulți pun în legătură directă diferitele tipuri de opoziție ale cuvintelor cu exprimarea *negației* în lexic (Cf. Ju. D. Apresjan [8], L. A. Novikov [150, p. 87 ș.u.] ș.a.).

În căutarea unor invariante pentru toate tipurile de opoziții lexicale, aceștia apelează la negație, remarcîndu-i locul și funcțiile în structura de profunzime a limbii și încercînd să dezvăluie cu ajutorul ei esența relațiilor de antonimie[28].

Varietatea de aspecte pe care le prezintă antonimele unei limbi ca și multitudinea soluțiilor, adesea divergente, propuse în vederea clarificării unora dintre aceste aspecte fac ca antonimia lexicală să rămînă o chestiune deosebit de actuală.

[28] Ju. D. Apresjan, de exemplu, distinge trei tipuri semantice de antonime avînd ca bază comună negarea unuia din termenii contrari :

1. **Anti$_1$** : Y= Anti$_1$ (x) = „X*ne*". În această categorie de antonime, în care negația se află *înaintea* unei părți din definiția unuia din termeni (X*ne* ...), se includ verbele care exprimă două acțiuni ce se desfășoară în sens invers : cf. *a intra — a ieși* = „mergînd a începe să te afli în X" / „mergînd a începe să *nu* te mai afli (să încetezi a te afla) în X" = „a începe X" / „a înceta (a *nu* începe) X", precum și verbe cauzative care exprimă raportul (Caus)/ / (Caus *ne*) = (Liqu) : *a lipi — a dezlipi* = „a cauza A" / „a cauza *ne* A" / („a lichida A)".

2. **Anti$_2$** : Y= Anti$_2$ (X)= „ne X". Din această categorie de antonime fac parte adjectivele de tipul *viu — mort* (*viu* = „ne+ mort"), verbe ca *a respecta — a încălca* (a respecta = „a nu încălca"). În acest tip de opoziții negația se află înaintea întregii definiții („ne X"), ca și în cazul raporturilor de contradicție.

3. **Anti$_3$** : Acest tip de opoziție semantică este specific antonimelor care pot fi redate prin formula „mai mare" / „mai mic" [„decît norma"] în lungime, lățime, înălțime etc. (cf. antonimele ce denumesc diferite dimensiuni, cantitatea, intensitatea — mărimi, în general). Cf. Ju. D. Apresjan, *Sovremennaja leksičeskaja semantica, II, Sinonimičeskie sredstva jazyka i pravila perifrazirovanija (leksičeskie antonimy)*, R Ja N Š, nr. 3, 1972, p. 22—23.

L. A. Novikov admite ca invariantă semantică a antonimiei „negarea extremă" („maximă") în structura de profunzime a unuia din termenii opozabili, pe dimensiunea unei trăsături semantice esențiale : X— (neX) =Y (*mare* — / *ne*+ *mare*/*max*=*mic*) [150, p. 87—89].

Principalele probleme care se ridică în legătură cu antonimia şi care nu au întrunit încă soluţii unanim acceptate se referă la următoarele aspecte: (a) *esenţa relaţiilor de antonimie lexicală* (raportul dintre categoriile logice şi lingvistice în definirea antonimelor, particularităţile semantice ale acestora etc.); (b) *tipologia opoziţiilor antonimice*; (c) *aspectul morfo-lexical al antonimelor* (problema antonimelor formate cu prefixe negative); (d) *delimitarea opoziţiilor antonimice propriu-zise de alte tipuri de opoziţie.*

Dar cea mai mare atenţie se acordă în diverse lucrări *esenţei antonimelor* şi, implicit, definirii noţiunii de antonime. Toate celelalte aspecte în discuţie sînt, într-un fel sau altul, subordonate acestei probleme, deoarece rezolvarea lor depinde în mod nemijlocit de răspunsul dat primei chestiuni, el vizînd în mod direct sau indirect criteriile de definire şi delimitare a antonimelor într-o limbă.

Şi cum antonimia lexicală nu este decît un caz particular al sensului, iar în lucrare se operează mereu cu termenul *sens lexical*, socotim utile cîteva precizări preliminarii privitoare la conţinutul şi la accepţiunea pe care am acordat-o acestui termen.

Trecînd peste diversitatea de păreri, adesea contradictorii, despre natura sensului lexical [23, p. 12–28], fapt care a determinat pe unii lingvişti să vorbească despre „hipertrofia" semantică a termenului *sens* [154], vom accepta drept una din premisele teoretice de bază concepţia după care sensul unui cuvînt este determinat de cele trei „momente" importante: momentul *noţional*, momentul *ontologic* sau *obiectiv* şi cel *structural-funcţional* [216, p. 330 ş.u].

Primele două momente presupun că sensul unui cuvînt este o *formă de reflectare generalizată* în conştiinţa vorbitorilor a unui *fragment (referent, denotat)* din *realitatea obiectivă* [188, p. 89; 124, p. 148] sau a unui referent imaginar. Cel de-al treilea moment este determinat, la rîndul său, de *locul* pe care îl are cuvîntul respectiv *în sistemul lexical*, de relaţiile sale interne paradigmatice şi sintagmatice, şi este tot atît de important în constituirea sensului lexical ca şi primele două.

În această accepţiune, sensul cuvîntului apare ca o unitate dialectică între elementele lingvistice şi cele

extralingvistice. Fiind o reflectare a unor fenomene extralingvistice (inclusiv a vieții psihice a omului), sensul cuprinde și noțiunea despre aceste fenomene. Aceasta reprezintă baza sensului lexical, „pilonul său intern" [196, p. 75 ; 124, p. 148], reflectarea unor *fragmente* din *realitate* (sau *denotați* din domeniul realului) făcîndu-se prin intermediul *noțiunilor*, care sînt expresia unor însușiri (mai exact, a unor mulțimi de însușiri) comune pentru grupul respectiv de obiecte. De aceea, pentru caracterizarea sensului este important să cunoaștem nu numai *ce obiecte* și *fenomene* reflectă el, ci și ce *însușiri* ale acestora sînt generalizate prin sens. Pentru sensul lexical este important nu atît *volumul* noțiunii, cît mai ales *conținutul* acesteia.

Admițînd existența unei strînse legături dintre sens și noțiune, nu admitem însă și identificarea lor. Aflate într-o strînsă interdependență, noțiunea și sensul nu se acoperă reciproc în întregime, ele *nu se suprapun, ci se interferează*.

Nu ne vom opri aici pe larg asupra tuturor deosebirilor dintre noțiune, ca o categorie a logicii, și sensul lexical — o categorie lingvistică —, deoarece pe parcursul lucrării se fac numeroase referiri la raportul *noțiune — sens* atunci cînd discutăm problema naturii antonimelor. Vom preciza doar că, în abordarea chestiunilor ce constituie obiectul cărții de față, am considerat că noțiunea are o sferă mai largă, ea reflectînd toate elementele unui grup de obiecte, inclusiv cunoștințele despre obiectul respectiv dobîndite în mod conștient de omenire de-a lungul veacurilor, pe cînd sensul reflectă numai o parte din acestea, și anume numai acele însușiri esențiale (principale și determinante) ale obiectelor desemnate, *spontan* dobîndite, care sînt *strict necesare comunicării*, avînd un caracter relevant pentru o colectivitate lingvistică[29]. Pe de altă parte, conținutul sensului lexical nu este epuizat de noțiune, fiindcă el dispune și de anumite elemente specifice lingvistice, cum sînt cele stilistice și expresiv-emoționale, de particularități sintagmatice și paradigmatice care nu le sînt proprii și noțiunilor.

[29] Vezi în acest sens Al. Graur [71, p. 209 ș.u.], R. A. Budagov [25, p. 81—82], I. Coteanu [36, p. 14] și S. D. Katznelson [98, p. 18].

Spre deosebire de noţiune, care are un caracter general şi universal, sensul are un pregnant caracter specific-naţional, conţinînd elemente specifice unei limbi naţionale, nuanţe lingvistice care nu pot fi redate de fiecare dată cu uşurinţă dintr-o limbă în alta. *Polisemia* cuvintelor în diferite limbi, *tipurile de sensuri lexicale* [209], ca şi *sinonimia* ori *antonimia* lexicală relevă caracterul irepetabil, specific al vocabularului diferitelor limbi naţionale, particularităţile pe care le au cuvintele într-un anumit sistem lexical, fiecare limbă grupînd în mod specific raporturile realităţii extralingvistice în secţiunile ei *paradigmatică* şi *sintagmatică*.

Aşadar, sensul cuvîntului este determinat de interacţiunea a trei factori :

— *factorul ontologic* (cf. legătura cuvîntului cu realitatea obiectivă) ;

— *factorul noţional* (cf. legătura cuvîntului cu categoriile logice) ;

— *factorul funcţional* (cf. funcţia lingvistică a sensului). Acest din urmă „moment” imprimă sensului lexical un caracter unic, irepetabil, specific-naţional.

La determnarea sensului concură în mod egal toţi aceşti factori. În cazul în care unul dintre ei lipseşte, sensul lexical nu are o determinare completă.

CAPITOLUL I

ANTONIMELE ŞI ANTONIMIA. CRITERII DE DEFINIRE. PREMISE METODOLOGICE

În mod curent, antonimele sînt definite drept *cuvinte cu sensuri opuse* (contrare)[1]. Dar termenul „cuvinte cu sensuri opuse" are un conţinut prea vag, pretîndu-se la cele mai diferite interpretări. Drept urmare, în categoria semantică a antonimelor au fost incluse nu numai cuvintele care formează cupluri cu caracter antonimic, ci şi alte perechi de cuvinte, cum sînt cele ce exprimă diverse corelaţii semantice, de tipul : *bărbat – femeie, frate – soră, musafir – gazdă, dejun – cină* etc. ([102, 103] ş.a).

În lipsa unor criterii unice, unanim acceptate ca definitorii în dezvăluirea esenţei antonimelor, s-a ajuns – cum era de aşteptat – la o diversitate de păreri asupra acestei categorii semasiologice, şi ca atare, la o înţelegere diferenţiată a termenului „cuvinte cu sens opus". Aşa se explică de ce faptele de limbă considerate ca aparţinînd antonimiei lexicale nu coincid în interpretările diverşilor cercetători.

În încercările lor de a investiga substanţa semantică a antonimelor şi de a explica apariţia lor cu regularitate în context, în opoziţie directă, unii lingvişti au tratat antonimia fie de pe poziţii pur logice, fără să insiste asupra laturii lingvistice a acestui fenomen lexical, fie de pe poziţii lingvistice,

[1] Pentru a ilustra această idee, H. P. Edmunson, în lucrarea sa *Mathematical Models of Synonyms* [54, p. 4], confruntă mai multe definiţii ale antonimelor din diverse dicţionare (explicative sau dicţionare de sinonime şi antonime) ale limbii engleze, în care se operează cu aceeaşi noţiune „the opposite meaning" – în cele mai diferite accepţiuni.

luînd în consideraţie numai manifestarea contextuală a antonimelor, valenţele lor lexicale. Nici într-un caz, nici într-altul nu s-a ajuns la dezvăluirea esenţei antonimiei lexicale, nu s-a putut explica ce se înţelege prin s e n s u r i o p u s e.

În unele lucrări recente antonimia este tratată de pe poziţii *„logico-lingvistice"* ori este analizată prin prisma unor criterii *psiholingvistice*. Din perspectiva acestor din urmă criterii, în studierea antonimelor, ca fapte ale unei limbi în care gîndeşte şi vorbeşte o anumită colectivitate, se iau în considerare şi aspecte logico-psihologice ale limbajului, iar existenţa cuplurilor de antonime în conştiinţa vorbitorilor este pusă în evidenţă pe cale experimentală.

În cercetările mai noi se adoptă şi alte criterii, mai elastice, de definire a antonimelor şi se propun diverse procedee structurale de studiere a acestora[2].

1. CRITERII DE DEFINIRE ŞI ANALIZĂ A ANTONIMELOR

Făcînd o sinteză a opiniilor exprimate în legătură cu antonimele, distingem cîteva criterii mai importante, pe baza cărora se încearcă relevarea esenţei antonimiei lexicale: (I) criteriul l o g i c, (II) criteriul l i n g v i s t i c, (III) criteriul «l o g i c o-l i n g v i s t i c», (IV) criteriul p s i h o l i n g v i s t i c, (V) criteriul o n t o l o g i c, (VI) criteriul s t r u c t u r a l-s e m a n t i c.

În general, majoritatea cercetătorilor discută problema antonimelor plecînd de la corelaţia existentă între categoriile logice şi cele lingvistice în planul semantic al limbii. Acesta este de fapt motivul pentru care, în delimitarea principalelor direcţii privind definirea antonimiei lexicale şi a antoni-

[2] Vezi, de exemplu, H. P. Edmunson, *op. cit.*, care propune trei modele de antonime; *algebric, geometric* şi *topologic*. Vezi, de asemenea, A. M. Korneeva [112, p. 116–135], Ju. D. Apresjan [8], Alexandra Roceric [170. p. 37–53], precum si Maria Iliescu, *Antonimele: încercare de definire şi de clasificare,* în PLG, VII, 1977, p. 39–53.

melor, nu ne-am lăsat conduşi de principii exclusiviste. Gruparea autorilor diferitelor lucrări despre antonime în funcţie de un criteriu sau altul are, în lucrarea de faţă, un caracter convenţional. Această grupare s-a făcut mai mult pentru a sublinia ideea că unii lingvişti au pus pe prim plan în analiză un anumit criteriu, în timp ce alţii au dat cîştig de cauză altui criteriu în dezvăluirea caracterului opoziţiei antonimice.

1.1. CRITERIUL LOGIC

Este larg răspîndită opinia după care particularităţile semantice ale antonimelor pot fi explicate numai prin relevarea proprietăţilor noţiunilor exprimate. În această interpretare, raporturile de antonimie sînt definite adesea ca *un tip de relaţii dintre noţiuni*, iar antonimele sînt identificate cu un tip sau altul de *noţiuni incompatibile* din logică [3]. Dintre lingviştii care au încercat să explice particularităţile semantice ale antonimelor cu ajutorul opoziţiilor dintre noţiunile incompatibile amintim pe C. K. Ogden [153], autorii *dicţionarului* lui N. Webster [218], E. Sapir [175], M. A Lesnik [121], L. Ju. Maksimov [131].

Încercînd să stabilească corespondenţe directe între diversele tipuri de antonime şi categoria noţiunilor contrare sau contradictorii din logică, aceşti lingvişti identifică relaţiile dintre sensurile cuvintelor cu relaţiile dintre noţiuni. Faptul că numeroşi cercetători nu au reuşit să distingă clar opoziţiile de tip antonimic de cele logice se explică prin aceea că în nici un alt compartiment al sistemului lexical nu se manifestă cu atîta pregnanţă întrepătrunderea între categoriile logice şi cele lingvistice, aşa cum se întîmplă în domeniul antonimiei lexicale.

În logică se arată că noţiunile incompatibile *contrare* şi *contradictorii* se află în raport de disjuncţie : însuşirile ce

[3] A. G. Volkov, de pildă, consideră antonimia, alături de celelalte categorii semasiologice (polisemia, monosemia, omonimia, sinonimia), o categorie nelingvistică, „drept un rezultat al analizei logice", „o operaţie logică a gîndirii" etc. (Cf. *Jazyk kak sistema znakov*, Moscova, 1966 p. 75–76).

intră în sfera unei noțiuni neagă însușirile care constituie conținutul noțiunii opuse [4]. Dar limitele dintre cele două tipuri de noțiuni sînt diferite în interpretarea diverșilor cercetători.

În manualele și tratatele de logică se arată că noțiunile *contradictorii* au calitatea de a se nega reciproc în mod *global*, fără a admite intermediari — „tertium non datur" : „*A*" — „*ne-A*" („artist — „ne-artist", „roșu" — „non-roșu"), iar noțiunile *contrare* reprezintă membrii *extremi* ai unei serii logice, între care poate exista și un al treilea membru — „tertium comparationis". Noțiunile contrare nu numai că nu se neagă reciproc în mod global, ci fiecare conține și note pozitive pentru compensarea a ceea ce este negativ în noțiunea opusă („mic" — „mijlociu" — „mare") [5].

Ca urmare a înțelegerii diferite a *esenței* noțiunilor *contrare* și *contradictorii*, diferă de la un cercetător la altul și fundamentarea logică a naturii antonimelor.

1.1. Mai mulți lingviști consideră că baza logică a antonimiei lexicale o constituie raporturile dintre noțiunile contrare (*contrarietatea logică*). În foarte multe definiții se precizează că antonimele sînt acele cuvinte care exprimă noțiuni contrare [196, p. 150 ; 125, p. 194] sau care denumesc noțiuni contrastante [62] ori noțiuni corelative contrare, avînd corpuri fonetice deosebite [194, p. 64].

Uneori antonimiei lexicale i se dă o interpretare pur logică. Astfel, M. D. Lesnik [121, p. 84 ș.u.], propunîndu-și să descrie sfera de întrebuințare a adjectivelor rusești *bol'šoj* (mare) — și a antonimelor sale *malyj*, *malen'kij* (mic), deși analizează un bogat material de limbă, atunci cînd se referă la criteriile de delimitare a antonimelor, operează cu noțiuni. Autorul arată just că între cuvîntul *nebol'šoj* (*mic* = „care nu este mare") și sinonimele sale *malyj* și *malen'kij* există deosebiri de ordin expresiv-stilistic, ceea ce face ca într-o serie de cazuri *nebol'šoj* să fie unicul cuvînt care i se opune lui *bol'šoj*. În

[4] Cf. Ion V. Mesaroșiu [140, p. 63].

[5] E. Goblot [66, p. 95], de pildă, arată că nici conceptele *contradictorii* și nici cele *contrare* nu pot fi *afirmate* în același timp în raport cu unul și același subiect. El face, de asemenea, constatarea că noțiunile *contradictorii* nu pot fi nici *negate* simultan în raport cu unul și același subiect, spre deosebire de cele *contrare*, care pot fi negate simultan în raport cu unul și același subiect, deoarece între acestea există întotdeauna intermediari logici (noțiuni implicit afirmate prin negarea simultană a noțiunilor contrare).

continuare, însă, Lesnik arată că lexemele *bol'šoj* şi *nebol'šoj* nu pot fi considerate antonime, deoarece „antonime pot fi doar noţiunile care reprezintă punctele extreme într-o serie logică (generică)" [121, p. 84]. Cuvîntul *nebol'šoj*, arată Lesnik, nefiind punct extrem într-o astfel de serie logică, nu poate fi considerat antonim în raport cu *bol'šoj*, *„indiferent de întrebuinţarea lui în vorbire"* [121, p. 84; subl. n.].

Interpretarea logică a antonimiei lexicale îl determină pe autorul citat să ignoreze particularităţile lingvistice propriu-zise ale antonimelor, ceea ce îl conduce, de fapt, la negarea existenţei obiective a cuvintelor antonime în limbă. Lesnik afirmă chiar că „antonimia poate să dispară la diferite interpretări ale noţiunilor" [121, p. 84].

Un alt lingvist care defineşte antonimele în termenii noţiunilor contrare este L. Ju. Maksimov [131]. Autorul consideră drept antonime numai acele perechi de cuvinte care exprimă relaţiile dintre două însuşiri ce se exclud reciproc şi între care este posibil un al treilea termen — o însuşire intermediară [6].

În lucrarea la care ne referim aici, antonimia este considerată drept un criteriu de bază în delimitarea adjectivelor calificative. După L. Ju. Maksimov, noţiunile contrare au un rol hotărîtor în delimitarea antonimelor, iar acestea, la rîndul lor, sînt întrebuinţate ca indicatori ai valorii calificative a adjectivelor.

Dincolo de aspectele valoroase ale lucrării în discuţie, cum ar fi corelarea particularităţilor semantice ale adjectivelor cu particularităţile lor lexico-gramaticale, relevarea caracteristicilor gramaticale ale adjectivelor care au antonime ş.a., ceea ce ni se pare un neajuns la Maksimov este îngustarea exagerată a sferei antonimiei lexicale ca urmare a interpretării pur logice a faptelor de limbă.

Astfel, nu li se atribuie calitatea de antonime unor cuvinte ca *zi — noapte*, *viu — mort*, *viaţă — moarte*, *căsătorit — celibatar* ş.a., deoarece asemenea opoziţii lexicale nu admit intermediari [131, p. 12]. Aceste consideraţii se bazează pe afirmaţia că numai între cuvintele care desemnează însuşiri calitative, reciproc opuse, pot exista raporturi de antonimie, deoarece numai însuşirile calitative, fiind variabile în planul intensităţii, pot fi concepute ca termeni contrari între care

[6] Vezi în acest sens şi I. G. Mhitarjan [141, p. 141].

poate exista și un al treilea termen intermediar, ceea ce ar corespunde raporturilor logice de contrarietate [131, p. 16–17]. Pentru cazurile în care antonimele se întîlnesc și printre alte clase lexico-gramaticale, ca substantivele, adverbele sau verbele, Maksimov, în explicațiile pe care le formulează, pleacă tot de la aspectele calitative vizate, sprijinindu-se pe argumentul că aceste cuvinte își păstrează caracterul antonimic datorită strînsei legături derivaționale cu adjectivele calificative de la care s-au format [131, p. 19].

Punctul de vedere în discuție este împărtășit și de R. A. Budagov, care arată că: „pot avea antonime numai cuvintele care într-un fel sau altul, direct sau indirect, sînt legate de exprimarea unor noțiuni calitative contrare" [25, p. 74]. Dar această definiție este prea îngustă chiar și pentru exemplele cu care R. A. Budagov o ilustrează, fiindcă *pravda* (adevăr) – *lož'* (minciună), *ljubit'* (a iubi) – *nenavidet'* (a urî) desemnează nu calități, ci – așa cum arată Lucia Wald – aprecieri subiective ale unei afirmații, respectiv, ale unei atitudini [217, p. 75].

Acest punct de vedere vizează, așadar, o îngustare considerabilă a zonelor din lexic, în care elementele constitutive pot contracta relații de antonimie, sfera antonimelor fiind limitată numai la adjective calificative sau la alte cuvinte care desemnează „însușiri ce pot să admită grade diametral opuse" [165, p. 36].

În ultimii ani asistăm la o reconsiderare a acestei concepții și, drept consecință, la lărgirea zonei lexicului în care pot fi întîlnite cuvinte cu sens contrar. Au apărut numeroase lucrări în care s-a demonstrat, pe baza unui bogat material de limbă, că antonimia este un fenomen caracteristic și pentru părțile de vorbire care nu exprimă noțiuni calitative [7].

Este adevărat însă că nu toate cuvintele (ca, de exemplu, substantivele concrete) pot avea antonime. Antonimia este o categorie semantică specifică numai acelor cuvinte care, prin conținutul lor, presupun existența unor „corespondențe" directe în conținutul altor cuvinte, a unor elemente omogene, *comparabile* pe baza unor *termeni comuni de referință*. Și cum asemenea „corespondențe" sînt cel mai frecvent întîlnite la cuvintele abstracte (mai ales la cuvintele care exprimă cali-

[7] Vezi, în acest sens, lucrările lui O. Ducháček [51], L. A. Varaksin [206], A. A. Kireev [99] ș.a.

tăţi), este firesc ca cele mai numeroase antonime să existe în cadrul acestor categorii de cuvinte (adjective calificative, substantive care vizează aspecte calitative, adverbe, verbe derivate de tipul *a (se) înveseli – a (se) întrista*).

Nota calificativă sau, mai exact, exprimarea unei calităţi nu este însă unica condiţie pentru ca două cuvinte să poată intra în relaţii de antonimie; realitatea demonstrează fără nici o dificultate că există un număr destul de mare de termeni antonimi care pot exprima şi alte tipuri de opoziţii decît calitative. Relaţiile de antonimie sînt caracteristice şi pentru cuvintele care denumesc *însuşiri* şi *acţiuni orientate în sensuri opuse* (*avantaj – dezavantaj, înaintat – înapoiat, a deschide – – a închide, a începe – a termina, a intra – a ieşi*), precum şi opoziţii *cantitative* (*mult – puţin*), *temporale* (*zi – noapte, devreme – tîrziu*) sau *spaţiale* (*departe – aproape, sus – jos*).

1.2. O altă concepţie privind abordarea după criterii logice a antonimiei lexicale şi diametral opusă faţă de cea amintită mai sus, se remarcă la A. V. Isačenko. Acesta susţine că „pot fi considerate antonime numai *noţiunile contradictorii*" (subl. n.), singurele care pot fi supuse unei interpretări dicotomice (85, p. 41), restrîngînd, în acest fel, sfera antonimelor numai la cuplurile în care unul din termenii contrari este format cu ajutorul prefixului *ne-* (cf. *răbdător – nerăbdător*).

În această interpretare, marea categorie a cuvintelor neprefixate (sau formate cu ajutorul altor prefixe decît cele negative), angajate în cupluri pe care vorbitorii unei limbi le acceptă şi le utilizează ca antonime, nu sînt admise în categoria „cuvintelor cu sens contrar", ceea ce, evident, contravine realităţii lingvistice.

1.3. Cei mai mulţi lingvişti consideră însă că baza antonimiei lexicale o constituie atît raporturile de *contrarietate* cît şi cele de *contradicţie* logică, lărgind considerabil categoria cuvintelor caracterizate prin sensuri antonimice.

Astfel, autorii *dicţionarului* lui Noah Webster, în capitolul introductiv [218, p. XXIX–XXX], stabilesc existenţa în limba engleză a şase grupe de cuvinte cu sens opus:

(1) termeni *contradictorii* (*perfect – imperfect*) care corespund categoriei *noţiunilor contradictorii*;

(2) termeni *contrari*, expresia lingvistică a *noţiunilor contrare* (ca puncte extreme ce denumesc cea mai mare deose-

bire admisă de limbă: *alb — negru*, *superioritate — inferioritate*);

(3) termeni *corelativi — complementari*, de tipul *părinți — copii*, *soț — soție*, *întrebare — răspuns*, *atac — apărare*;

(4) termeni „*inverși*" sau cuvinte *reciproc opuse*, care exprimă acțiuni sau calități *inverse*, ce *se anulează reciproc* (își anulează reciproc rezultatele, însușirile etc.), de tipul *distructiv — constructiv*, *a admite — a respinge*;

(5) cuvinte *contrastante*, de tipul *bogat — sărac*, *uscat — umed*;

(6) categoria cuvintelor „*liber contrastante*", care se opun reciproc doar parțial (cf. *sincer — prefăcut*, *vigilent — neglijent* ș.a.).

Din cele șase categorii de cuvinte menționate, autorii dicționarului amintit le consideră antonime numai pe cele din grupele (1), (2) și (4). Ei pleacă de la ideea că sensurile antonimelor trebuie *să se nege reciproc* și, de aceea, exclud din categoria acestora cuvintele corelative sau complementare (3). Nu consideră drept antonime nici cuplurile din grupele (5) și (6), întrucît sînt de părere că sensurile termenilor opozabili, în aceste cazuri, nu se neagă reciproc în totalitatea lor, ele fiind diferite după volumul sau „sfera întrebuințării" (range of application) și după conținutul noțiunii, „profunzimea sensului" (depth of meaning)[8]. De exemplu, se arată că în cuplul *keep* (a păstra) — *abandon* (a abandona) nu se realizează o perfectă opoziție de sensuri. Opusul perfect al lui *keep* va fi un cuvînt care are un sens de același „rang de aplicație", vizînd același grad de generalizare, și anume *relinquish* (*a renunța*, *a da drumul la ceva*). Cuvîntul *abandon*, la rîndul său, are mai multe nuanțe de sens decît *keep*, deci are o altă profunzime semantică. De aceea, antonimul lui *abandon* va fi numai un termen *perfect invers* în raport cu acesta, și anume *reclaim* (*a redobîndi*, *a pretinde din nou*).

Dînd o definiție aparent simplă antonimelor (cuvinte reciproc opuse după sens în așa fel încît unul îl neagă pe celă-

[8] Ideea că două cuvinte, pentru a fi considerate antonime, trebuie să dispună de același „rang de aplicație" (sferă de întrebuințare) și să aibă aceeași „profunzime a sensurilor" reciproc opuse, va fi cu pregnanță relevată de analiza semică a antonimelor (vezi cap. IV, 2).

lalt şi ii anulează fiecare nuanţă semantică[9]), dar complicată sub aspect practic (de fiecare dată trebuie arătat că un cuvînt neagă pe rînd toate nuanţele semantice ale opusului său), autorii nu propun nici o metodă obiectivă pentru a distinge antonimele propriu-zise de cuvintele contrastante (antonimele parţiale). Astfel se explică apariţia în dicţionar a unor antonime în categoria cuvintelor contrastante şi invers, a cuvintelor contrastante în listele antonimelor propriu-zise [de ex., *small* (mic), sinonimul lui *little* şi antonimul lui *big* (mare), apare în dicţionar printre cuvintele contrastante].

Interesant de remarcat este faptul că, deşi au delimitat cele trei tipuri de noţiuni în care se încadrează toate categoriile de antonime (contrare, contradictorii şi „reciproc-inverse"), autorii lucrării în discuţie nu au socotit util să-şi axeze definiţia pe care o dau antonimelor pe aceste tipuri de noţiuni, recunoscînd indirect prin aceasta că, de fapt, clasificările logice sînt prea artificiale pentru a fi aplicate la categoriile lingvistice.

1.4. În sfîrşit, o altă categorie de lingvişti sînt de părere că la baza raporturilor de antonimie se află nu numai opoziţiile dintre noţiunile *contrare* şi *contradictorii*, ci şi opoziţiile dintre alte tipuri de noţiuni (*contrastive*, *complementare* sau *corelative*). Încercînd să dea noţiunilor alte clasificări decît cele existente în logică, aceşti lingvişti nu reuşesc însă să depăşească în cele din urmă cadrul unor scheme logice şi să delimiteze precis relaţiile de antonimie, extinzîndu-le sfera dincolo de zonele vocabularului specifice cuvintelor antonime.

Lingvistul C. K. Ogden, de pildă, după ce în partea întîi a cărţii sale *Opposition. A linguistic and psychological analysis*, (Londra, 1934) face analiza noţiunii de opoziţie, referindu-se la accepţiunile care i s-au dat în diferite sisteme filozofice, de la Aristotel la Hegel, în partea a doua analizează un număr de 25 de perechi de cuvinte care, de regulă, sînt acceptate ca antonime. Autorul încearcă să găsească un sistem de clasificare care să-i permită împărţirea cuvintelor contrare cercetate în grupe strict determinate din punct de vedere logic.

În locul clasificărilor existente în logică (nu întotdeauna corespunzătoare relaţiilor reale dintre sensurile cuvintelor), Ogden propune un sistem propriu în care intenţionează să

[9] „An antonym is a word so opposed in meaning to another word, its equal in breadth or range of application, that it negates or nullifies every single one of its implications" [218, p. XXXII].

cuprindă toate tipurile de antonime. El consideră că raporturile dintre antonime pot fi de trei feluri :

a) raporturi între două părți opuse ale uneia și aceleiași „secvențe" (*drept* – *sting*) ;

b) raporturi între două puncte ale unei scale (*alb* – *negru*) ;

c) raporturi între două definiții opuse (*om* = ființă cu rațiune – *animal* = ființă fără rațiune).

Criticînd pe bună dreptate încercările de folosire nemijlocită a clasificărilor din logică a noțiunilor în cercetarea antonimelor, Ogden demonstrează cu argumente convingătoare noncoincidența dintre întrebuințarea propriu-zisă a antonimelor în limbă și categoriile logice. De pildă, el arată că în opoziția antonimică dintre engl. *normal* – *abnormal*, primul termen redă un grad intermediar într-o serie logică și nu unul extrem (un punct extrem al unei scale, ori una din părțile unei „secvențe").

Analiza concretă pe care o face Ogden cuvintelor antonime demonstrează însă că clasificarea propusă de el reflectă doar aproximativ tipurile de legături semantice specifice antonimelor, iar cel de-al treilea tip de opoziții – cel după definiție – este mult mai larg decît opoziția antonimică, deoarece orice obiect poate fi opus prin definiție chiar și lui însuși.

Dintre cercetătorii care definesc antonimele nu numai cu ajutorul noțiunilor *contrare* și *contradictorii*, ci apelează și la alte tipuri de noțiuni (*contrastive*, *corelative* sau *complementare*), amintim aici și pe autorii dicționarului explicativ al limbii germane *Der grosse Duden*[10]. Printre exemplele date figurează și cuvinte care nu sînt antonime, cum ar fi, de pildă, *Bruder* (frate) – *Schwester* (soră).

Pe o poziție asemănătoare se plasează și cei ce includ în categoria cuvintelor cu sens contrar perechi de cuvinte care se află în *corelație* pe baza unor trăsături *comune* și *diferențiale*, dar care, din punct de vedere semantic, nu exprimă

[10] „Antonym ist ein Wort, das einem anderen entgegengesetzt ist. Es gibt verschiedene Arten von Gegensätzen (kontradiktorische oder polare; konträre; korrelative oder komplementäre) [39, p. 62]. Vezi și *Sprachwissenschaftliches Wörterbuch*. Hrsg. vom J. Knobloch in Verbindung mit prof. Wilhelm Havers ..., Heidelberg, 1963–1967, p. 124.

un raport de opoziţie antonimică, decît în mod ocazional[11]. V. N. Kljueva[12], de pildă, consideră drept antonime şi cuvinte ca *bărbat — femeie, fiu — fiică, frate — soră, capră — ţap, învăţător — învăţătoare*, precum şi denumiri de naţionalităţi (*mongol — mongolă*), de locuitori ai oraselor (*moscovit — moscovită*), situînd la baza acestor opoziţii antonimice raporturile dintre aşa-zisele „noţiuni polare" („polaritatea sexelor"). Or, admiţînd existenţa unor astfel de cupluri antonimice, se admite implicit ideea că opoziţia gramaticală a genului poate constitui baza raporturilor antonimice. În acest fel, sfera antonimelor se lărgeşte prea mult, depăşindu-se cadrul opoziţiilor lexicale propriu-zise.

Pînă la urmă chiar şi cercetătoarea mai sus citată se vede obligată să limiteze într-un fel cadrul cuplurilor în care raporturile de antonimie au la bază opoziţii de sex, arătînd că denumirile de profesii ale persoanelor de sexe diferite nu pot fi privite prin prisma corelaţiilor antonimice „întrucît aici nu poate fi vorba în esenţă de opoziţii fizice dintre sexe" [102, p. 82].

După părerea noastră, opoziţia în esenţă este aceeaşi. atît în cadrul primei categorii de cuvinte (admise de Kljueva ca antonime), cît şi la denumirile de profesii ale persoanelor

[11] Astfel, N. P. Kolesnikov [103] include în categoria antonimelor cele mai diferite opoziţii lexicale (inclusiv cuvinte cu caracter terminologic), care nici pe departe nu satisfac criteriul contrarietăţii semantice. O. S. Ahmanova, definind termenul „antonime", consideră că acestea sînt nu numai cuvinte care vizează prin sensul lor o contrarietate, ci şi cuvinte opuse — *corelative* (*Slovar' lingvističeskich terminov*, Moscova, 1966, p. 60, subl. n.).

[12] *Problema antonimov*, în „Učenye zapiski 1 MGPII", t. IX, Moscova, 1956, p. 81—82. Într-o altă lucrare a sa (*Tipy upražnenij po antonimam*. RJaŠ, 1958, nr. 3, p. 35—36), V. N. Kljueva include în categoria antonimelor şi alte tipuri de opoziţii (neantonimice), în care termenii corelativi sînt legaţi prin cele mai diferite feluri de asociaţii, de exemplu : *noi — ei, munte — cîmpie, casă — palat, casă — cocioabă, cal — mîrţoagă, casă — căsoaie*, ş.a., care credem că numai în anumite contexte, în funcţie de intenţiile expresiv-stilistice ale scriitorilor, pot dobîndi temporar valori antonimice, mai exact, *antitetice*. Astfel de opoziţii nu au un caracter antonimic, deoarece termenii corelativi de acest tip nu se întrebuinţează *cu regularitate*, în *opoziţie directă*, în lanţul sintagmatic al limbii, neavînd stabilitate nici în planul existenţei lor potenţiale, în secţiunea paradigmatică a sistemului lexical.

de sex diferit. La baza constituirii lor în cupluri se află elemente diferenţiale *corelative* (şi nu contrare), şi anume deosebirile dintre sexe[13].

OPOZIŢIA LOGICĂ ŞI ANTONIMIA LEXICALĂ. LIMITE ŞI INTERFERENŢE

Din cele de mai sus rezultă că încercările de a defini antonimele cu ajutorul categoriilor logice, oricît de rigide sau, dimpotrivă, oricît de elastice ar fi fost interpretările admise, nu au dat rezultatele scontate în ceea ce priveşte delimitarea precisă a opoziţiilor antonimice de toate celelalte tipuri de opoziţie.

Aceasta se explică, în primul rînd, prin faptul că nici în ştiinţa logicii nu există o delimitare riguroasă între diferitele tipuri de noţiuni, chiar şi între noţiunile contrare şi cele contradictorii, ca urmare directă a faptului că nu s-a lămurit întrutotul problema în legătură cu caracterul acelor însuşiri ale noţiunilor care trebuie considerate contrare.

În manualele de logică întîlnim una şi aceeaşi împărţire a noţiunilor incompatibile în cele două tipuri amintite mai sus [110, p. 316, 140, p. 63], cu precizarea principalelor deosebiri dintre acestea:

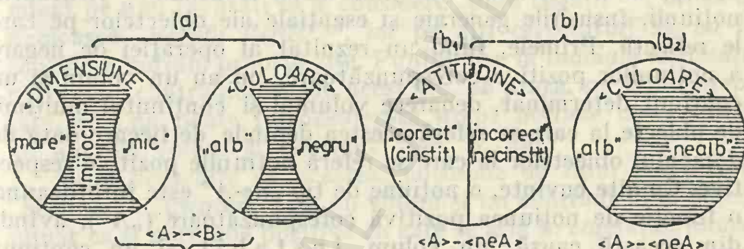
a) Noţiunile *contrare* sînt „noţiuni-specii" coordinate în sfera unei supraordinate, „noţiunea-gen": („mare" — „mic" ∍

[13] Ja. I. Gelblu [64, p. 102–104] polemizează cu V. N. Kljueva în legătură cu perechile de cuvinte care exprimă noţiuni ce diferă după sex biologic, arătînd că aceste cuvinte nu trebuie considerate antonime, ci cuvinte corelative, deoarece ele nu au trăsături lingvistice specifice antonimelor. Nu se poate vorbi de o perfectă corespondenţă dintre polaritatea care există între noţiunile în legătură cu sexul biologic şi polaritatea cuvintelor care exprimă astfel de noţiuni, deoarece în mai multe limbi nu există denumiri speciale pentru desemnarea noţiunilor de acest tip sau asemenea noţiuni nu sînt exprimate printr-un singur cuvînt (vezi, de ex., cazul limbilor care nu disting genul biologic, despre care vorbea V. Šerel' [vezi nota 1, p. 127]). Cu toate acestea, Ja. I. Gelblu admite existenţa unor excepţii, considerînd drept antonime perechile *Mann* — *Weib* (bărbat, soţ — femeie, soţie), *Mann* — *Frau* (bărbat, soţ — femeie, soţie), *Männchen* — *Weibchen* (bărbăţel — femeiuşcă) şi arătînd că acestea sînt expresia unor „noţiuni generice opuse". Cuplul *bărbat* — *femeie* este admis ca antonimic şi de autorii unor lucrări mai recente (cf. L. A. Novikov [150, p. 234–235]).

∋ „dimensiune"). Negarea uneia din cele două noţiuni contrare nu implică cu necesitate afirmarea celeilalte, fiindcă, admiţînd intermediari logici, noţiunile aflate în raport de contrarietate nu epuizează, împreună, sfera supraordinatei lor: „mare" — / „mijlociu" / — „mic".

b) Noţiunile aflate în raport de *contradicţie* (noţiunile *contradictorii*), spre deosebire de cele care se află în raport de contrarietate, epuizează, fără a admite existenţa unor intermediari logici („tertium non datur"), întreaga sferă a supraordinatei lor, a „noţiunii-gen" (A — ne-A): „organic"— „anorganic", „corect" — „incorect", „roşu" — „non-roşu", „protozoare" — „metazoare" [140, p. 63], „alb" — „non-alb" [66, p. 94].

Tipurile de noţiuni incompatibile discutate aici pot fi reprezentate grafic astfel:

Deosebirile dintre cele două tipuri de noţiuni sînt unanim recunoscute de diverşi cercetători, logicieni sau lingvişti. Nu există însă o unanimitate de păreri în ceea ce priveşte natura noţiunilor *contradictorii*, pentru că unii logicieni includ în categoria acestora şi noţiuni care nu au un volum şi un conţinut bine definit. De pildă, sînt puse pe acelaşi plan noţiuni de tipul „non-roşu" (b_2) — care reprezintă o simplă negare a noţiunii „roşu" — cu noţiuni de tipul „incorect" (b_1). Or, acestea din urmă se deosebesc calitativ de primele prin faptul că ele nu sînt simple negaţii ale noţiunii pozitive corespunzătoare, ci conţin şi note pozitive, şi anume afirmarea unei însuşiri opuse celei exprimate de termenul primar, putînd fi redate prin formula „neA" [14].

[14] Lipsa unei stricte delimitări între noţiunile contradictorii de tipul *„ne-A"* şi cele de tipul *„neA"* a constituit principala sursă de confuzii şi dispute şi în ce priveşte problema dacă cuvintele cu prefixe negative pot sau nu pot fi considerate antonime (vezi cap. al III-lea).

Înțelegerea diferită a naturii noțiunilor contradictorii se explică parțial prin faptul că problema acestora este pusă în legătură directă cu noțiunile negative, iar noțiunilor negative în logică li se dau accepțiuni diferențiate. Acest fapt nu permite să se dezvăluie caracterul pe care îl are raportul dintre noțiunile pozitive și cele negative și, prin urmare, să se facă o distincție clară între raporturile de *contrarietate* și cele de *contradicție* dintre noțiuni, ceea ce are o importanță deosebită pentru aprofundarea antonimiei lexicale.

Trebuie să avem în vedere că esența noțiunilor pe care logicienii le numesc *negative* nu este aceeași în toate împrejurările; în unele cazuri se neagă noțiunea pozitivă în întregime („*A*" — „*ne-A*" : „alb" — „nealb"), iar în altele — numai însușirile ei („*A*" — „*neA*" : „cinste" — „necinste"). În primul caz negația vizează *volumul* noțiunii pozitive (cf. „ne-alb" = = „tot ceea ce nu este alb"), în cel de-al doilea — conținutul noțiunii, însușirile generale și esențiale ale obiectelor pe care le reflectă. Primele, fiind un rezultat al operației de negare a noțiunilor pozitive corespunzătoare, nu au un volum și un conținut determinat, deoarece volumul și conținutul mulțimii de obiecte la care se referă acestea depinde de fiecare dată de domeniul obiectelor la care se referă noțiunile pozitive respective. Cu alte cuvinte, o noțiune de tip „*ne-A*" este întotdeauna o funcție de noțiunea pozitivă corespunzătoare („*A*"), avînd. din această cauză, un volum i n s t a b i l și un conținut care nu îi este propriu („ne-alb", de pildă, putînd să însemne orice în afară de „alb").

De exemplu, cînd avem în vedere noțiunile „roman" și „non-roman" („ne-roman"), volumul noțiunii „non-roman" depinde de faptul dacă raportarea opoziției se face la (a) opere literare, (b) la opere de artă, în genere, sau (c) la creația omenească în totalitatea ei, „ne-roman" putînd să însemne (să înglobeze în volumul său) fie (a) orice fel de *operă literară*, în afară de roman, fie (b) orice fel de *operă de artă*, în afară de roman, fie (c) *orice*, în afară de roman [48, p. 68].

Volumul noțiunii „ne-roman" se dezvoltă pe măsura raportării care se face de la un gen mai apropiat de obiecte ale realității la alte genuri mai îndepărtate, „ne-roman" desemnînd, de fapt, nu numai o singură noțiune, ci două sau chiar trei noțiuni, în funcție de domeniul de referință. Confruntarea obiectelor desemnate prin noțiunea „roman" cu celelalte clase de obiecte redate prin formula „*ne-A*" duce

însă la absurd : atunci cînd se cere un răspuns la o întrebare despre un lucru, nu se răspunde prin ceea ce nu este acel lucru, ci printr-o determinare predicativă afirmativă ; or, noțiunile de tipul „*ne-A*" nu au o determinare precisă : ele neagă o noțiune pozitivă fără a-i mai atribui calități contrare.

Din considerentele expuse mai sus nu am inclus în categoria antonimelor cuvinte ca *neplată*, *neprieten*, *neființă*, *neavere*, *nemembru*, *nefript*, *neordine* (menționate în DEX), care sînt expresia unor noțiuni cu un conținut și un volum instabil, nedeterminat, fiind simple negații ale corespondentelor lor pozitive. *Nefript*, de pildă, nu înseamnă în mod obligatoriu ceva diametral opus lui *fript*, ci poate avea și semnificația de „ceva intermediar", „insuficient de fript".

Dealtfel, absența unui volum și a unui conținut stabil și bine definit al noțiunilor negative de tipul „*ne-A*" i-a determinat pe unii învățați să le considere „pure negații" [15], ori să le numească „*negații sterile*" [16], iar pe alți cercetători să nu le considere noțiuni propriu-zise. Punîndu-se la îndoială existența noțiunilor contradictorii de acest tip, se arată, pe bună dreptate, că „nu poate fi considerată drept noțiune o idee fără un anumit volum și conținut" [48, p. 69].

Spre deosebire de acestea, noțiunile de tipul „neA" (cf. „necinstit", „incorect") au un volum și un conținut bine determinat ca și noțiunile pozitive cu care se află în corelație, numai că acest conținut este alcătuit din *însușiri negative*. Valoarea prefixului negativ nu trebuie identificată, în acest din urmă

[15] Unii logicieni români, analizînd acest tip de „noțiuni", s-au văzut nevoiți să le distingă de noțiunile ce pot fi redate prin formula „*neA*". Titu Maiorescu, de pildă, arăta că nu există noțiuni pur negative ci numai în raport cu alte noțiuni contrare corespunzătoare. „Noțiunile negative — afirmă Maiorescu — sînt artificiale și neobișnuite (ca, de exemplu, „ne-alb" ...) ; cele mai multe noțiuni negative au un „conținut foarte pozitiv ..." (Titu Maiorescu, *Logica*, § 13). Învățatul român ajunge la concluzia că *negația pură* înlătură o noțiune, dar nu pune nimic în locul ei, ea înlătură o semnificație fără să pună în loc altceva și prin aceasta ea nu este o idee. Pentru înlăturarea confuziilor posibile, T. Maiorescu împarte negațiile în *simple* sau *pure* („ne-alb") și *mixte*, care au funcția dublă de a înlătura o noțiune și de a pune alta în loc (apud Anton Dumitru [5, p. 202]).

[16] Această expresie o întîlnim la Fr. Engels [55, p. 133]. El opune conceptului de „negație sterilă" sau „falsă", care este o negație pur subiectivă, individuală și care nu reprezintă un stadiu în dezvoltarea obiectului însuși, adevărata negație, negația dialectică.

Vezi, în acest sens, și V. I. Lenin [117, p. 82]. Pentru diferitele concepții despre negație ca o categorie a logicii, cf. Anton Dumitru [5, p. 182—219].

caz, cu valoarea negației *ne* (= „nu"), așa cum au făcut unii cercetători[17], fiindcă pe plan logic prefixele negative (*ne-*, *in-* etc.) exprimă de foarte multe ori idei contrare, în timp ce negația *ne* (= „nu") exprimă întotdeauna idei contradictorii[18]:

Cf. (a) ... *ne*fiind fericit ... (= *nu* este fericit)
(b) ... fiind *ne*fericit ... (= este *ne*fericit).

Comparînd secvențele (a) și (b) ale unor posibile enunțuri, vom observa că, în primul caz, *ne-* neagă subiectului calitatea de *a fi fericit*, fără a-i mai atribui una contrară, deci lasă subiectul într-o stare de nedeterminare, în timp ce în secvența (b) prefixul *ne-* din *nefericit* nu neagă pur și simplu calitatea subiectului de *a fi fericit*, ci îi atribuie, totodată, una contrară, precis determinată, și anume calitatea de *a fi nefericit* (o determinare predicativă afirmativă).

Așadar, o noțiune contradictorie de tipul „*neA*" nu neagă pur și simplu noțiunea pozitivă, corespunzătoare, ci reprezintă o nouă noțiune cu un volum și un conținut determinat. Cuvîntul *neadevăr*, de exemplu, nu neagă doar baza de la care s-a format, ci desemnează o noțiune cu un volum și un conținut determinat. Prin conținutul său, *neadevăr* afirmă o noțiune care dispune de însușiri negative, opuse diametral noțiunii „adevăr". În acest caz negația *ne-* se contopește cu sensul cuvîntului căruia i se alătură și creează un sens calitativ nou, diametral opus sensului pe care îl are cuvîntul-bază, și sinonim cu *minciună*.

În cazul cuvintelor ce desemnează noțiuni de tipul „neadevăr" credem că de fapt se produce în mod dialectic *o trecere de la negare la afirmare* (la o determinare pozitivă), că are loc *o contopire a contradicției cu contrarietatea*, pe primul plan situîndu-se cînd *contrarietatea*, cînd *contradicția*[19]. Acest feno-

[17] Vezi, despre aceasta, C. Otobîcu, *Unele observații cu privire la valoarea semantică a prefixului „ne-"*, în LR, 1958, nr. 4, p. 43 ș.u.

[18] Despre valoarea prefixului negativ *ne-* vezi capitolul al III-lea, unde sînt descrise tipurile de antonime ale limbii române.

[19] Astfel, în enunțurile (a) „Omul acesta este *necinstit*" și (b) „Acesta este un om *necinstit*," cuvîntul *necinstit* nu are aceeași valoare în ambele cazuri. În primul enunț, în care îndeplinește funcția sintactică de nume predicativ, se *neagă* o calitate, *afirmîndu-se* totodată și contrariul ei (negația și contrarietatea sînt pe același plan). În cea de-a doua propoziție, în care *necinstit* este un atribut, negația trece pe planul al doilea, fiind percepută în primul rînd *contrarietatea*.

Vezi, în acest sens, C. Otobîcu [155, p. 43 ș.u.], E. I. Rodičeva [172, p. 287—288] și I. V. Dmitrevskaja [48, p. 68].

men are loc numai atunci cînd cuvintele cu negații nu neagă în întregime noțiunile pozitive respective, ci se opun față de acestea prin lipsa uneia din însușirile de bază. Prin aceasta, *absența însușirii* devine o calitate proprie noțiunii contradictorii, comună și esențială pentru întreaga mulțime de obiecte desemnate, și astfel este posibil ca noțiunea exprimată cu ajutorul negației să nu reprezinte doar o sumă de mulțimi oarecare cu un caracter instabil, ci să aibă un conținut bine determinat. Numai într-o astfel de interpretare putem delimita, pe de o parte, cuvintele antonime prefixate cu *ne-*, iar pe de altă parte, formațiile negative de tipul *nefierl*, *neființă*, *nealb* ș.a., în conținutul cărora nu s-a produs saltul calitativ de la negație la noțiune și de la contradicție la contrarietate.

Apropierea dintre noțiunile contradictorii și cele contrare se exprimă în limbă atît prin posibilitățile de înlocuire a antonimelor formate cu prefixul *ne-* prin sinonimele lor fără prefixe (*neclar* ≃ *confuz*, *necăsătorit* ≃ *celibatar*, *neadevăr* ≃ *minciună*), cît și prin posibilitatea acestor antonime prefixate de a intra în serii derivative mai dezvoltate, în care își păstrează valențele lor contrare:

Cf. *mulțumire* — *nemulțumire*
mulțumit — *nemulțumit*
(a) *mulțumi* — (*a*) *nemulțumi*
mulțumitor — *nemulțumitor*

De remarcat că acest din urmă fenomen nu se întîlnește în cazul formațiilor pur negative (de exemplu, nici de la *nefierl*, nici de la *neființă* nu s-au format prin derivare alte cuvinte).

Nu putem însă afirma că formațiile negative de tipul celor amintite mai sus nu pot deveni cu timpul antonime, dacă limba în evoluția ei va simți nevoia diversificării și nuanțării în exprimarea însușirilor contrare. *Dicționarul explicativ al limbii române* (*DEX*) ne oferă în acest sens numeroase exemple. Din cele peste 400 de cuvinte formate cu *ne-*, majoritatea satisfac cerințele criteriilor de antonimie, dar există și unele formații în care nu s-a produs acel salt calitativ de la negație la contradicție și apoi la contrarietate, acestea rămînînd în afara uzului curent (în DEX ele sînt marcate cu nota „rar" sau „învechit", de exemplu: *neavere*, *neordine* etc.).

Admițînd ideea că noțiunile contradictorii de tipul „*ne-A*" nu pot fi considerate noțiuni propriu-zise, dar că, în anumite condiții, o idee contradictorie poate dobîndi calitățile și valen-

țele unei noțiuni propriu-zise, trebuie să arătăm cum și cînd se produce trecerea de la contradicție la contrarietate.

Această trecere se reflectă în limbă, în primul rînd, prin scrierea laolaltă a prefixului negativ cu cuvîntul care exprimă noțiunea pozitivă și prin posibilitatea unor înlocuiri sinonimice a formațiilor cu prefixe negative prin cuvinte primare: Cf. „clar" — $\underbrace{\text{„ne clar"}}_{\text{negare}}$ [= „confuz" și / sau „nu prea clar", „insuficient de clar" („nu în întregime clar", „parțial clar", „echivoc" etc.)] → „neclar" (= „absența clarității") = „confuz", „obscur"; de unde rezultă că: *ne* + *clar* → *neclar* (Sin. *confuz*) Ant. *clar*.

Vedem deci că același *ne-*, alăturat cuvîntului care exprimă noțiunea pozitivă, poate servi uneori și pentru exprimarea unor noțiuni sinonime cu noțiunile contrare. De data aceasta însă ne vedem nevoiți să facem o precizare pe care o considerăm de primă importanță. Nu întotdeauna și în orice împrejurare o negație se poate transforma în noțiune (cf. negarea unor nume proprii sau a unor substantive concrete ca *mere*, *roman* etc. ce desemnează obiecte care nu conțin însușiri comparabile). Pentru ca un cuvînt însoțit de negație să exprime o noțiune, atît el cît și opusul lui trebuie să desemneze însușiri care au termeni comuni de comparație.

Acceptîndu-se punctul de vedere enunțat mai sus în legătură cu posibilitatea apropierii dintre noțiunile negative și cele pozitive — cu un conținut precis determinat —, credem că s-ar putea evita multe discuții privitoare la cele două tipuri de noțiuni care stau la baza antonimiei lexicale.

Examinarea atentă și interpretarea nuanțată a celor două tipuri de raporturi contradictorii din logică conduc la precizarea limitelor dintre noțiunile care *nu pot exprima astfel de raporturi* de cele pentru care aceste raporturi reprezintă *principala lor formă de existență* și care *constituie baza logică a antonimelor.*

Posibilitatea apropierii noțiunilor contradictorii de noțiunile contrare prin transformarea contradicției în cotrarietate, poate fi demonstrată și cu ajutorul teoriei opozițiilor din fonologie a lui N. S. Trubetzkoy [200], completată cu elemente din teoria corelațiilor morfologice a lui R. Jakobson [88].

Se cunoaște că noțiunea de opoziție se bazează pe „dualismul asimetric" al cuvîntului, fenomen remarcat de lingviști ca S. Karcevskij [95, p. 85 ș.u.] și V. Skalička [184], și care

constă în faptul că organizarea internă a opoziţiei presupune inegalitate între termenii opozabili.

Vom încerca în cele ce urmează să interpretăm problema raporturilor de contradicţie şi contrarietate logică prin prisma celor trei tipuri de opoziţie din teoria lui Trubetskoy (privative, graduale, echipolente) şi, în funcţie de aceasta, să vedem în ce măsură această interpretare ne ajută la clarificarea unor aspecte privind esenţa raporturilor de antonimie lexicală.

Inegalitatea termenilor unei opoziţii privative se exprimă prin aceea că unul din termeni este marcat (se caracterizează prin prezenţa unei însuşiri — „semnal A"), iar celălalt este nemarcat (nu conţine această însuşire — „absenţa semnalului A").

Opoziţiile privative sînt specifice noţiunilor contradictorii: în conţinutul unei noţiuni *se presupune o oarecare însuşire* a obiectului, iar în conţinutul noţiunii opuse, trăsătura caracteristică a obiectului constă în *lipsa aceleiaşi însuşiri*. Dar cea de-a doua noţiune, obţinută în urma operaţiei de negare a celei dintîi, nu are un volum şi un conţinut bine determinat şi, prin urmare, nu este o noţiune propriu-zisă. Pentru a deveni noţiune, este necesar ca această mulţime contradictorie să treacă în contrarietate, adică totalitatea însuşirilor sale să primească un caracter stabil. Numai în această împrejurare noţiunile opuse îşi găsesc expresia lingvistică sub forma unor antonime.

La rîndul lor, noţiunile contrare pot fi considerate cazuri particulare ale contradicţiei [172, p. 288]: Cf. „bogat" — „ne bogat" (= „nebogat", nu prea bogat", „*sărac*"). În acest caz, antonimul lui *bogat* este *sărac*, fiindcă acesta reprezintă gradul minim al însuşirii vizate, perfect opus lui *bogat*.

Ni se pare util să facem aici distincţia dintre noţiunile de tipul „nefiert" („care nu este destul de fiert"), „necopt" („care nu este încă copt") ş.a., care nu sînt nici „negări globale" ale *noţiunilor pozitive*, dar nici „negări extreme" ale *însuşirilor noţiunilor pozitive* corespunzătoare („fiert", „copt"), şi *noţiunile contradictorii* de tipul „necăsătorit", „incorect". Primul tip de noţiuni reprezintă *termenii intermediari* în seriile logice din care fac parte: cf. „fiert" — „nefiert" — „crud". Aceşti termeni nu pot fi consideraţi noţiuni contradictorii, fiindcă negarea lor nu înseamnă afirmarea implicită a unui termen opus precis determinat: nu + „nefiert" $\neq$ „fiert": „carne care *nu* este *ne*fiartă" $\neq$ „carne care este fiartă" („carne

nefiartă" ≠ „carne crudă"). Prin aceasta, termenii în discuție se deosebesc de noțiuni ca „nesigur", „neprincipial", care reprezintă unica modalitate de redare a noțiunilor în raport cu „sigur", „principial", avînd valoarea de „negare maximă" („extremă") a însușirilor acestora. Negarea acestui tip de noțiuni este identică cu afirmarea implicită a noțiunii opuse: *nu* + *nesigur* (nu este *nesigur*) = *sigur* (este *sigur*).

Discutînd despre acest tip de noțiuni cu valoare de intermediari logici, trebuie să facem precizarea că în limba română, spre deosebire de limba rusă, de pildă, cuvintele cu prefixul *ne-* fie că sînt antonime (*neclar*, *nehotărît* etc.) ori negații (*neființă*, *neplătit*, *nepătruns*, *necrezînd* etc.), fie că au avut o evoluție semantică particulară, dobîndind alte sensuri decît cel opus cuvîntului la care s-a adăugat prefixul negativ. De exemplu, *nevrednic*, *netot*, *nebun*, *necurat* nu sînt în relație de antonimie cu *vrednic*, *tot*, *bun*, *curat*, contrariile acestora din urmă fiind cuvintele *leneș*, *nimic*, *rău*, *murdar*. În limba română există relativ puține cuvinte (adjective formate de la participii) cu prefixul *ne-*, care redau, așa ca în limba rusă, trepte logice intermediare (cf. *nefiert*, *nefript*, *nebăut*, *necopt* etc.). Asemenea intermediari sînt exprimați în limba română, de regulă, prin construcții perifrastice (*nu prea bogat*, *nu prea prost* ș.a.).

Rezultă de aici ideea – asupra căreia vom mai stărui și în capitolul următor – că atunci cînd particula negativă imprimă cuvîntului sensul „insuficient de..." (*nefript*) sau sensul „negării totale" (*nemembri*), nu avem a face cu antonime.

Același lucru se poate spune, credem, și despre opozițiile cu caracter terminologic ca *vertebrate* – *nevertebrate*, *organic* – – *anorganic*, *animat* – *inanimat*, *perfectiv* – *imperfectiv*, *metale* – *nemetale* ș.a. În aceste opoziții pe prim plan se află nu contrarietatea semantică, ci *negarea integrală* a noțiunii pozitive respective. Baza acestor opoziții o constituie numai *deosebirea* sau *diferențierea* de ordin conceptual („ne-A" = = „tot ceea ce diferă de A"; *nevertebrate* = „tot ceea ce diferă de *vertebrate*").

Opozițiile terminologice de tipul celor de mai sus, fără a fi „pure negații" (termenii opozabili avînd o determinare precisă), nu se deosebesc cu nimic de opoziții ca *om* : *animal*, *plante* : *animale*. În toate aceste cazuri avem a face cu anumite *grupări* sau *delimitări* pe baza unor *deosebiri esențiale* ale obiectelor desemnate, și nu cu opoziții antonimice.

Este semnificativ faptul că adesea chiar şi unele antonime uzuale ca *alb — negru*, atunci cînd intră în sintagme sau expresii cu caracter terminologic, îşi pierd caracterul antonimic (cf. vin *alb* — vin *negru*).

Din cele de mai sus rezultă implicit ideea că incompatibilitatea logică este o categorie care are o sferă de cuprindere mult mai mare decît antonimia lexicală. De aceea, pentru a nota antonimele cu însuşiri negative, unii cercetători [139, p. 131 ; 149, p. 22—23] recurg la marca *„anti-"* : cf. *anti + fierbinte* (*=rece*) ≠ *ne fierbinte* ; *anti+a lega* (*= a dezlega*) ≠ *a nu lega*. Elementul *„anti"*, ataşat unor substantive sau adjective, are funcţia de a reda opoziţia extremă pe scala unor însuşiri gradabile, iar în cazul verbelor — de a contribui la denumirea unei acţiuni opuse (cf. [139, p. 131 ; 150, p. 237 ş.u.]).

Dacă din punctul de vedere al teoriei opoziţiilor, noţiunile contradictorii sînt opoziţii privative, noţiunile contrare sînt membrii extremi ai unei opoziţii graduale. Pe scala gradată a unei însuşiri, o extremitate reprezintă „maximum însuşire", iar cealaltă — „minimum însuşire".

Dar pe scala unor asemenea însuşiri, antonime *pot fi nu numai punctele extreme* „maximum" şi „minimum", ci şi alte perechi de sensuri, dispuse la distanţe egale în ambele părţi faţă de un termen mediu. De exemplu : *nimic — puţin —* (*potrivit*) *— mult — tot.*

În această serie, însuşirea vizată este „cantitatea", cele două perechi de termeni care se exclud reciproc redînd gradele perfect opuse. Multe exemple în acest sens ne oferă seriile de antonime care denumesc diferite grade ale manifestării unui sentiment (vezi cap. IV).

Posibilitatea folosirii noţiunilor de *contradicţie* şi de *contrarietate* în descrierea antonimiei poate fi demonstrată şi cu ajutorul teoriei lui R. Jakobson despre necesitatea delimitării în cadrul unei opoziţii a termenului *marcat* şi a celui *nemarcat*.

Dacă noţiunile contradictorii se opun printr-un sens general pozitiv al *termenului marcat* („semnalizarea însuşirii A") şi prin sensul general al *termenului nemarcat* („absenţa semnalizării însuşirii A"), în cazul noţiunilor contrare opoziţia este mai complexă : în afară de opunerea sensurilor generale (*pozitiv — negativ*) ale termenilor opoziţiei, se mai opun şi sensurile lor particulare. Un sens particular pozitiv al termenului marcat este „maximum însuşire A", iar sensul particular negativ al termenului nemarcat — „semnalizarea ne-A",

care se dezvoltă ca o mărime opusă sensului particular pozitiv al termenului marcat. Pentru denumirea acestei mărimi se întrebuințează noțiunea „semnalizare B", care nu este altceva decît o „marcare ascunsă" a termenului nemarcat și, în cazul opoziției graduale (dintre contrarii), reprezintă „minimum însușire A". De exemplu : „*tînăr*" — „ne-tînăr" (= „persoană de vîrstă mijlocie", „vîrstnic", „bătrîn") — — „bătrîn"). În această serie de noțiuni numai termenilor *tînăr* — *bătrîn*, care redau raportul „minimum — maximum" [însușire „vîrstă"], le corespund în planul limbii antonime, formula [„ne-tînăr"] redînd nu o singură noțiune, ci o mulțime de noțiuni.

La capătul acestor considerații privind raportul dintre categoriile logice și lingvistice în cadrul antonimiei, se pune întrebarea dacă antonimele lexicale pot fi definite exclusiv în termenii opozițiilor logice, dacă cele două tipuri de noțiuni incompatibile din logică, precum și raporturile proprii lor, acoperă în întregime sistemul relațiilor de antonimie.

Mai mulți cercetători, așa cum am văzut, consideră că între categoriile logice ale incompatibilității și antonimele lexicale există o perfectă corespondență, identificîndu-le.

Alții, dimpotrivă, susțin ideea că limbajul dispune de anumite relații de contradicție lexicală proprie, pe care le proiectează asupra realității și care nu se suprapun peste raporturile logice de contradicție și contrarietate.

Ni se pare că între aceste două poziții extreme, care nu corespund întotdeauna faptelor reale din limbă, trebuie căutată o cale de mijloc, fără a face însă prin aceasta un act de compromis.

Din conținutul semantic al cuvintelor antonime nu poate fi exclusă latura logică, fiindcă sensul lexical are, pe lîngă funcția sa lingvistică, și legături cu serii logice și cu realitatea obiectivă. Antonimia lexicală nici nu poate fi concepută în afara legăturilor cu noțiunile contrare și contradictorii din logică. Dar aceste legături ale sensurilor cuplurilor de antonime cu categoriile logice se manifestă într-un material concret de limbă, unde acționează legi interne specifice, după care fiecare limbă își organizează sistemul propriu de opoziții antonimice.

În multe cazuri latura logică și cea lingvistică coincid, noțiunile contrare și cele contradictorii fiind desemnate prin cuvinte antonime. Dintre noțiunile contradictorii, avem aici

în vedere numai pe acelea care prin conţinutul lor exprimă trecerea de la contradicţie la contrarietate şi care redau, în raport cu noţiunea ce conţine însuşiri pozitive, „negarea maximă (extremă)" a însuşirilor termenului corelativ opus[20].

Celor două feluri de relaţii dintre noţiunile incompatibile le corespund în sistemul antonimelor lexicale două tipuri de opoziţii :

(a) *Opoziţii privative*, în care termenii contrari se exclud reciproc, fără a mai admite existenţa unor intermediari (antonime *negradabile*) ; cf. *adevăr — neadevăr*, *adevăr — minciună*, *corect — incorect* ş.a.

(b) *Opoziţii graduale*, în care numai termenii extremi sînt antonime (antonime *gradabile*). În acest tip de opoziţii cei doi termeni extremi se exclud reciproc, admiţînd însă şi existenţa unor intermediari : cf. *mare* — (mijlociu, potrivit) — *mic*.

În cadrul acestor opoziţii graduale remarcăm, pe de o parte, că *termenii intermediari* nu pot contracta, la rîndul lor, relaţii de antonimie cu nici unul din *termenii extremi* şi nici cu alţi termeni intermediari, deoarece au fie valoarea unor „negaţii globale", fie sensul „insuficienţei". Pe de altă parte, observăm că antonimele gradabile au o valoare *relativă*. Astfel, *greu — uşor* se pot îmbina, în egală măsură şi cu *avion* ori *tanc*, dar şi cu *servietă* sau *minge*, de pildă. Gradul de manifestare a unei însuşiri variabile şi limitele ei extreme depind de fiecare dată de semnificaţia cuvîntului determinat, în ultimă instanţă, de obiectul concret desemnat. Avînd un pronunţat caracter apreciativ, cuvinte ca *mare*, *bun* (şi antonimele lor) prezintă o mare varietate în diversele cazuri de realizare a lor în context.

Caracterul relativ al antonimelor din această categorie derivă, aşadar, nu din reflectarea în sistemul limbii a unor însuşiri (ori a unor relaţii) obiective, absolute, ci din aprecierea şi compararea acestora în raport cu altele, pe baza interpretării lor verbale.

[20] Termenul de „negare extremă", preluat de la L. A. Novikov [150, p. 87] poate fi utilizat numai în acele cazuri cînd este nevoie să se facă o strictă delimitare între termenii perfect opuşi (*fiert — crud*) ai unor opoziţii antonimice, de acele opoziţii în care termenii corelativi nu exprimă noţiuni perfect opuse (cf. *fiert — nefiert*) şi despre care am vorbit mai sus. Mai puţin reflectă realitatea acest termen în cazul cînd avem în vedere faptul că şi între anumite perechi de termeni intermediari ai unei serii logice, respectiv, ai unei paradigme lexicale, pot exista raporturi de opoziţie antonimică [cf. *iubire*, *simpatie — (indiferenţă) — antipatie — ură*].

Dar cele două tipuri de opoziții amintite mai sus, respectiv cele două tipuri de noțiuni incompatibile, nu acoperă în întregime sistemul relațiilor de antonimie.

Chiar și atunci cînd antonimele sînt expresia unor noțiuni contradictorii de tipul *oficial — neoficial*, care nu admit intermediari logici, termenii perechilor de noțiuni epuizînd împreună sfera supraordinatei lor generice, limba dispune de mijloace proprii pentru redarea unor intermediari — cf. *semioficial, cvasioficial* etc. — pentru denumirea cărora se poate accepta termenul de *mezonime*[21].

În foarte multe cazuri, antonimele exprimă și alte tipuri de opoziții decît cele la care ne-am referit mai sus.

(1) Pot fi întîlnite opoziții *graduale* în cuprinsul cărora nu numai termenii extremi, ci și unii intermediari, care exprimă diverse grade ale unei însușiri, perfect opuse și orînduite la distanțe egale față de un punct comun de referință, sînt în relații de antonimie (antonime *gradabile*). Astfel, în paradigma lexico-semantică a „afecțiunii", în afară de antonimele „polare" *iubire — ură* există și alte perechi antonimice (*prietenie — dușmănie, simpatie — antipatie*), care exprimă grade de intensitate mai mică ale „afecțiunii", dar care sînt proporțional distanțate atît față de extremitățile, cît și față de centrul paradigmei, marcat prin „indiferență" (vezi cap. IV).

(2) Întrucît cele două tipuri de opoziții, caracteristice noțiunilor contradictorii și celor contrare, nu acoperă în întregime sistemul relațiilor de antonimie, se apelează și la un al treilea tip de opoziții: cele *echipolente*[22] (cf. *zi — noapte, sud — nord, iarnă — vară* ș.a.). Acești termeni nu corespund

[21] Cf. N. D. Andreev, *Antonimija i mezonimija* (referat); vezi nota la rubrica „Kronika", în FN, 1970, nr. 2, p. 147.

[22] Pe baza acestor trei tipuri de opoziții, A. A. Ufimceva [202, p. 191 ș.u.] stabilește existența a două categorii de cuvinte angajate în relații semantice contrastante: (1) *Antonime propriu-zise (clasice)*, dintre care unele (a) denumesc *grade diametral opuse* ale aceleiași calități (mărime, volum, statură, greutate, preț, valoare, forță etc.), iar altele (b) exprimă opoziții privative bazate pe raportul „prezența" / „absența" unor însușiri, și (2) *cuvinte contrastante*. Acestea din urmă, prin conținutul lor, reflectă diferite obiecte și acțiuni care pot fi privite ca *părți* ale unui tot unitar sau ca *două faze consecutive ale unuia și aceluiași proces sau*, în sfîrșit, *ca o singură acțiune concepută și denumită în mod diferit* (conversivele). Pe baza opozițiilor graduale și privative, J. Lyons [130, § 442] clasifică antonimele în „gradabile" și „negradabile". R. Martin, pe baza raporturilor de *disjuncție exclusivă* și de *incompatibilitate*, distinge antonimele de *anulare* și, respectiv, antonimele de *inversiune* (cf. *Logique et mécanisme de l'antonymie*, în TLL, 1973, p. 37—51).

nici noțiunilor contrare, nici celor contradictorii și totuși în limbă ei apar cu regularitate în opoziție antonimică, deoarece conțin în sferele lor semantice *însușiri contrare corelative*. În acest caz relația de antonimie *nu rezultă din raportul în care se află noțiunile desemnate, ci din corelația care se stabilește între unele însușiri contrare de care dispun termenii opozabili* : Cf. *zi — noapte* („maximum însușire *lumină*"/„minimum însușire *lumină*") ; *vară — iarnă* („căldură"/„frig") ; *dimineață — seară* („începutul zilei"/„sfîrșitul zilei").

După cum se vede, și în acest tip de opoziții se păstrează legătura cu noțiunile contrare din logică, numai că această legătură este indirectă : nu termenilor antonimi, ci însușirilor contrare pertinente ale acestora le corespund în plan logic noțiuni contrare : „lumină" — „întuneric" ; „căldură" — „frig" etc. Analizînd astfel de cuvinte, credem că mai de grabă ar trebui să vorbim de opoziții care au la bază un anumit tip de asociații ce se produc în conștiința vorbitorilor la auzul unuia din termenii corelativi.

Noțiunea „zi", de pildă, este asociată noțiunii „lumină" (asociație pe bază de asemănare), iar noțiunea „noapte" este asociată noțiunii „întuneric". În mod firesc, între noțiunile „lumină" și „întuneric" în conștiința lingvistică a vorbitorilor se produce o *asociație pe baza de contrast*, care se extinde și asupra noțiunilor desemnate de termenii echipolenți. În asemenea cazuri, însușirile contrare se proiectează asupra sferei semantice a termenilor corelativi în așa măsură încît opoziția dintre aceștia este acceptată de majoritatea vorbitorilor limbii ca o opoziție firească cu valoare de *normă lingvistică*. Avem a face în acest caz cu antonime propriu-zise, caracterizate printr-un înalt indice de frecvență în ceea ce privește întrebuințarea lor regulată în context, în opoziție nemijlocită, de exemplu :

„Cînd se îngîna *ziua* cu *noaptea*, familia Herdelea se afla în păr în pridvor, ca totdeauna în zilele frumoase de vară" (Liviu Rebreanu, *Ion*, p. 59).

Cînd însă însușirile contrare a doi termeni vizează numai o parte din sferele lor semantice, iar vorbitorii nu admit opoziția dintre ei drept normă, avem a face cu antonime contextuale (ocazionale). Numai în anumite contexte asemenea termeni dobîndesc valori antonimice, ca urmare a faptului că, potrivit intențiilor stilistice ale scriitorilor, în opoziție pe prim plan se situează aceste însușiri contrare. Este cazul cuvintelor de tipul *bărbat — femeie* („*maximum* forță fizică"/„*minimum* forță fizică"=„slăbiciune fizică") : „Între-atîtea *femei* nici un *bărbat*

nu se află ? Strigă notarul cu-n surîs larg de batjocură pe față" (I. Agârbiceanu, *Arhanghelii*, p. 156).

În afara contextului pe prim plan apare însă opoziția după sex biologic, care nu poate fi considerată o opoziție antonimică.

(3) Criteriul logic este insuficient pentru o definiție atotcuprinzătoare a antonimelor, deoarece raportarea în exclusivitate la criteriile logice nu ar explica, decît parțial, relațiile de antonimie dintre cuvinte ca *alb* — *negru* sau *viață* — *moarte*, în sensurile lor proprii și, mai ales, în sensurile lor figurate. Aceste antonime nu corespund unei stricte opoziții noționale între polii sau punctele extreme ale unor serii logice ce reprezintă noțiunile generice de „culoare", respectiv, „viață".

Într-o perspectivă logico-ontologică nu *alb* și *negru* sînt culorile spectrului diametral opuse între ele. În această opoziție se află în realitate *roșu* și *violet* sau *infraroșu* și *ultraviolet*. În limbă însă, contrar datelor spectrografice, întîlnim în mod frecvent opoziția antonimică *alb* — *negru*, de exemplu, în expresiile :

„*Albă* — *neagră*, asta e" ; „A face din *alb negru* și din *negru alb*".

Cf. și „Ochii *negri*, fața *albă*, / Păr întunecat și mare/, Inima — un sloi de gheață,/Alte semnalmente : n-are" (G. Topîrceanu, *Catrene*, p. 41).

„Era mică, subțire, cu o figură modelată fin, ochi *negri* de căprioară sub o pălărie *albă* cu boruri mari" (Cella Delavrancea, *O vară ciudată*, p. 90).

După cum am văzut, nici în opoziția *alb* — *negru* nu putem identifica categoriile logice cu cele lingvistice. Dar credem că în explicarea caracterului antonimic al opoziției *alb* — *negru* nu trebuie să excludem definitiv *existența unor legături cu categoriile logice de contrarietate*. Și în cazul acestor antonime legătura cu noțiunile incompatibile contrare transpare, realizîndu-se tot în mod indirect, prin intermediul altor noțiuni contrare — expresia conceptuală a însușirilor opuse „maximum însușire lumină"/„minimum însușire lumină", „întuneric", care sînt pertinente în opoziția antonimică *alb* — *negru* și care sînt asociate acestora din urmă în conștiința vorbitorilor. Cînd această asociație nu se produce, nu avem a face cu antonime, ci cu termeni ce desemnează diferite culori într-o succesiune oarecare. Iată un context în care nu se realizează o opoziție antonimică între termenii *alb* — *negru* : „El și-a cumpărat o

pereche de pantofi *negri*, o pereche de sandale bej şi o bluză *albă*".

În ceea ce priveşte antonimele *viaţă* — *moarte*, s-a arătat că, sub aspect logic, ele nu corespund unei stricte opoziţii între polii unei serii logice, deoarece *viaţa* este o noţiune intermediară între noţiunile contrare *naştere* şi *moarte* [105, p. 57] (conceptul *viaţă*, fiind durativ, nu poate fi opus unui concept momentan exprimat prin cuvîntul *moarte*). În contextele lingvistice însă, opoziţia *viaţă* — *moarte*, mai ales cînd termenii opozabili apar în sensul lor figurat, este una din antitezele frecvent folosite de diferiţi autori în diverse împrejurări: „Adeseori am unit dragostea mea de *viaţă* cu frica de *moarte*" (Teodor Mazilu, *Ipocrizia disperării*, p. 98). „La masa verde, faţă-n faţă,/Cer unii *moarte*, alţii *viaţă*" (Maria Banuş, *Versuri alese*, p. 54). „O viaţă rea, nebunească, impudică şi impură, nu este o *viaţă* rea, ci o *moarte* lungă" (Democrit, apud Tudor Vianu, *Dicţionar* ... p. 277).

„Daţi-mi mîna, tovarăşi, nu voi să mă înjug cu *moartea*, ci cu *viaţa* (I. Agârbiceanu, *Arhanghelii*, p. 257).

După părerea noastră, contextul lingvistic pune în evidenţă clar faptul că, în cazul perechii *viaţă* — *moarte*, avem a face cu o opoziţie antonimică propriu-zisă care poate fi explicată prin raportarea termenilor opozabili la un plan de referinţă mai general, şi anume la *„modul de existenţă a materiei"*. În această interpretare, *viaţa* apare ca formă de existenţă a materiei, caracterizată prin *prezenţa procesului biologic*, iar *moartea* — ca formă de existenţă a materiei, caracterizată prin *absenţa procesului biologic*. Din acest punct de vedere, „viaţa" nu poate fi considerată o noţiune intermediară, fiindcă *viaţa* nu începe din momentul naşterii cuiva, ci din momentul apariţiei ei pe pămînt. Caracterul antonimic al opoziţiei în discuţie, atunci cînd aceasta vizează domeniul de referinţă arătat mai sus, este dealtfel frecvent pus în evidenţă de context:

„Tragicul e frumuseţea inversată, dar, în chiar inversarea ei, nu e mai puţin frumoasă. Posibilitatea acestei prezenţe „răsucite" e conţinută în chiar dialectica *vieţii* şi a *morţii*, în inseparabilitatea contrariilor" (Ion Ianoşi, *Dialectica şi estetica*, p. 41).

„Cine le vede (haitele n.n.) îşi pierde minţile, uită de unde a plecat şi încotro ţinea să ajungă, rămîne pribeag, pentru totdeauna, pe hotarul dintre *viaţă* şi *moarte*" (Fănuş Neagu, *Fîntîna*, p. 169).

Cît despre cuvintele *naștere – moarte*, acestea marchează două momente: o etapă de *început* și una de *sfîrșit* din viața omului și corespund noțiunilor ce reprezintă polii extremi ai unei serii logice ai căror termeni reprezintă diferite etape din viața omului: *nașterea – copilăria – adolescența – maturitatea – bătrînețea – moartea.*

„Azi știu pentru tot restul vieții că femeia cîntă de la *naștere* pînă la *moarte*" (Ion Arieșeanu, *Primiți puțină duioșie?* p. 39).

„Cine vede *nașterea* vede și *moartea*" (Proverb).

În context însă cuvintele *moarte – viață* apar în opoziție nemijlocită nu numai atunci cînd acestea exprimă formele opuse de existență a materiei. Opoziția antonimică se păstrează și atunci cînd, de exemplu, cuvîntul *viață* se referă la existență, ca proces biologic *durativ*, iar *moarte* – la *momentul* final al vieții, în opoziție fiind puse pe prim plan, astfel, însușiri neomogene (un concept durativ și un concept momentan). Se confirmă aici încă o dată ideea că în limbă adesea sînt ignorate clasificările logice. În acest caz avem a face cu antonime de o deosebită forță expresivă antitetică:

„Cine se teme de *moarte* și-a pierdut *viața*" (Proverb).

„*Moartea* nu e o taină, ea stă numai, firește, la începutul acelei taine mari care e *viața*" (Nicolae Iorga, Cugetări, p. 113).

„*Viața* omului se poate scurge pe pămînt și ca o apă liniștită, împlinindu-se simplu în *moarte*, care vine ca o soluție a unei probleme insolubile" (M. Preda, *Marele singuratic*, p. 220).

(4) O altă categorie de cuvinte care nu pot fi explicate în termenii celor două tipuri de opoziții logice, este categoria verbelor și a altor părți de vorbire care exprimă acțiuni, fenomene sau însușiri *orientate în direcții diametral opuse*: Cf. *a intra – a ieși, a închide – a deschide, intrare – ieșire, sosire – plecare, atac – contraatac, război – pace, fascist – antifascist* etc.

(5) Nu pot fi explicate cu ajutorul noțiunilor contrare și contradictorii din logică nici antonimele care exprimă diferite opoziții spațiale sau temporale: cf. *stîng – drept, sus – jos, aproape – departe, înainte – înapoi, seral – matinal, diurn – nocturn, ieri – mîine* ș.a., precum și opoziții cantitative: *mult – puțin, toți – nimeni* etc., și chiar alte tipuri de opoziții cu caracter antonimic cum ar fi: *a (se)*

îmbrăca — a(se)dezbrăca,a încuraja — a descuraja, prezenţă— absenţă ş.a.

(6) Obiecţiile formulate mai sus (1—5) în legătură cu aplicabilitatea criteriului logic în definirea esenţei antonimiei lexicale, conduc la concluzia că *opoziţia antonimică este mult mai largă decît cea logică*; ea are adesea implicaţii psihologice sau vizează alte tipuri de raporturi, decît cele de contradicţie şi contrarietate logică. De aceea, vom admite că la baza antonimiei lexicale se află raporturile de *contrarietate semantică*. Acest termen, în accepţiunea pe care i-o dăm noi, vizează atît raporturile de incompatibilitate logică (nu însă în totalitatea lor), cît şi alte tipuri de opoziţii. Termenul de *contrarietate semantică*, pe care îl considerăm ca depăşind conceptele de contrarietate şi contradicţie logică, ne ajută să definim mai riguros esenţa relaţiilor antonimice.

Noţiunea de *contrarietate semantică* presupune existenţa unor componente de sens *corelative-contrare*, care se presupun şi se *exclud reciproc* în conţinutul termenilor unui cuplu antonomic, sensurile contrare putînd să exprime, în funcţie de categoriile semantice din care fac parte antonimele respective, următoarele tipuri fundamentale de opoziţie:

(a) relaţii de *complementaritate* (contradicţia logică devenită contrarietate şi alte opoziţii logice privative), în care nu sînt admişi termeni intermediari: *adevăr — minciună, corect— incorect, cinstit — necinstit* etc.

(b) opoziţii *graduale*, în care termenii opozabili se exclud reciproc, fiind egal dispuşi faţă de un punct (termen) comun de referinţă, dar admiţînd şi alţi intermediari contrari: *mare — mic, bucurie — tristeţe* etc.

(c) raporturi între doi termeni care se referă *la acţiuni, fenomene, însuşiri* etc. *orientate în sens diametral opus*: *a intra — a ieşi, admis — respins* etc.

(d) relaţii în care termenii contrari (de regulă, verbele) exprimă funcţia „a cauza o acţiune" — „a lichida rezultatele acestei acţiuni" : (Caus)/(Liqu) *a lipi — a dezlipi, închis — deschis* etc.

(e) relatii de tip conversiv: *a vinde — a cumpăra, a pierde — a cîştiga* etc.

(7) La obiecţiile pe care le-am făcut în legătură cu aplicabilitatea criteriului logic în analiza şi definirea antonimelor se mai adaugă şi faptul că antonimele prezintă în diferite limbi unele *particularităţi specific—naţionale* în ceea ce pri-

vește *organizarea lor paradigmatică și sintagmatică*. Existența acestor particularități caracteristice de organizare a antonimelor în planurile paradigmatic și sintagmatic ale unei limbi demonstrează că seria antonimică nu este o categorie logică abstractă, ci o serie lingvistică condusă după normele interne ale unei limbi (vezi cap. II).

1.2. CRITERIUL LINGVISTIC

Punctului de vedere logic în tratarea antonimelor i se opune în ultimul timp un punct de vedere pur lingvistic, luîndu-se de data aceasta în considerare numai manifestarea contextuală a antonimelor, distribuțiile lor lexicale [23].

Criteriul lingvistic presupune cercetarea antonimelor din punctul de vedere al întrebuințării lor în lanțul sintagmatic al vorbirii. Pe baza cerințelor acestui criteriu sînt admise ca antonime numai acele cupluri de cuvinte care (a) apar cu regularitate în opoziție directă în contexte cu o anumită structură sintactică, în *contexte antonimice-tip*, și (b) dispun de posibilități combinatorii identice sau asemănătoare (cf. coincidența parțială sau totală a sferelor de îmbinare lexicală).

Încercîndu-se o definire a relațiilor de antonimie în termeni lingvistici, se arată că *identitatea sferelor de îmbinare*, fiind o premisă pentru întrebuințarea cu regularitate a cuvintelor antonime în opoziție directă (în contact), în contexte tipice, se fixează în sfera semantică a unui cuvînt sub forma unei „caracteristici antonimice" [106, p. 101]. Regularitatea cu care antonimele se întrebuințează în contexte-tip se explică prin faptul că opoziția antonimică nu se „creează" de fiecare dată în actul vorbirii, ci prin aceea că este reprodusă

[23] V. N. Komissarov, care a formulat pentru prima dată cerințele de natură pur lingvistică pe care trebuie să le îndeplinească două cuvinte pentru a putea fi considerate antonime, pe baza materialului oferit de limba engleză a distins șase „contexte tipice", fiecare avînd specifică o anumită structură a opoziției cuvintelor antonime și a relevat faptul că membrii unei perechi antonimice se caracterizează prin coincidența aproape deplină a distribuțiilor lor lexicale [105, p. 53 ș.u. ; 108, p. 6–24].

de către vorbitori ca ceva existent și fixat în limbă, ca avînd un caracter general pentru vorbitori. Această opoziție se imprimă în semantica cuvîntului și în afara contextului și, prin aceasta, opoziția semantică a antonimelor în context dobîndește statut de categorie lingvistică. „Caracteristica antonimică" poate fi considerată, astfel, o componentă suplimentară a sensului cuvintelor angajate în raporturi de opoziție, avînd aceeași importanță în conținutul acestora ca și caracteristicile emoționale sau stilistice. Această caracteristică semantică, fixată în conținutul cuvintelor antonime în urma opoziției lor regulate în vorbire și devenită element intrinsec al sensului cuvintelor respective (chiar și atunci cînd acestea nu exprimă noțiuni contrare sau contradictorii — cf. *zi — noapte*, *admit — resping* etc.), determină ca opoziția antonimică să nu mai depindă de un anumit context și, prin aceasta, să se deosebească de opoziția ocazională a două cuvinte în vorbire.

Într-adevăr, în exemplele cercetate de noi am observat că antonimele își concretizează sensul în anumite contexte tipice, mai ales în propoziții cu părți multiple sau în fraze formate prin coordonare, în special cu ajutorul conjuncțiilor adversative, de exemplu : ... și *cald* și *rece* ... ; ... nici *cald*, nici *rece* ... ; ... nu *cald*, ci *rece* ... ; ... cînd *cald* cînd *rece* ... ; ... ori *cald*, ori *rece* ... ; *x* este *cald*, iar *y* este *rece* ... etc.

Această particularitate funcțională a antonimelor de a apărea în opoziție directă, în aceeași unitate contextuală, este definitorie în ceea ce privește natura lor lingvistică. Totodată, se constată o *asemănare* a posibilităților combinatorii ale termenilor corelativi contrari.

Astfel, din totalul de 20 formule structurale de distribuție[24], în care își concretizează sensul în context antonimele *iubire — ură*, pe care le-am cercetat îndeaproape, 17 formule sînt comune ambelor lexeme.

Adesea însă, în cadrul uneia și aceleiași formule distribuționale, clasele de cuvinte cu care se combină *iubire* nu apar în îmbinări și cu lexemul *ură*. De exemplu, cuvîntul *iubire* manifestă restricții combinatorii față de adjective ca

[24] Prin formulă structurală de distribuție înțelegem reprezentarea simbolică a posibilităților combinatorii ale unui cuvînt, din punctul de vedere al formelor gramaticale. Prin distribuție lexicală înțelegem posibilitățile de îmbinare ale unui cuvînt cu anumite clase lexico-semantice. Vezi pe larg despre aceasta în cap. al IV-lea.

necruțătoare, cumplită, lăpușnănească, atroce ș.a., care în mod curent se pot combina numai cu cuvîntul *ură*, după cum adjective ca *matern, platonic, gingaș* ș.a. se pot combina numai cu substantivul *iubire*.

Această distribuție lexicală, diferită în cadrul aceleiași formule structurale, scoate în relief în mod indirect incompatibilitatea semantică dintre cele două lexeme contrare și poate explica (parțial) antonimia unităților analizate prin aceea că lexemele cu care se îmbină termenii unui cuplu antonimic sînt, la rîndul lor, incompatibile din punct de vedere semantic.

Cele două condiții de apariție în context a antonimelor, la care ne-am referit mai sus, au, într-adevăr, un caracter obligatoriu pentru toate cuvintele care formează cupluri antonimice. Dar capacitatea antonimelor de a îndeplini aceste condiții derivă din însăși substanța lor semantică, din faptul că ele dispun virtual de anumite componente de sens contrare [25], care determină apariția lor în context în opoziție nemijlocită. Or, concepția la care ne referim aici, limitîndu-se doar la analiza mijloacelor de evidențiere contextuală a antonimiei lexicale, nu ne oferă calea rezolvării genetice a problemei (despre natura) antonimelor, nu explică ce anume elemente determină existența unor asemănări și mai ales a unor deosebiri, în ceea ce privește valențele lexicale ale antonimelor. Așadar, evidențierea identității sferelor de îmbinare a cuvintelor antonime și precizarea contextelor în care acestea apar în mod frecvent ne ajută să relevăm doar *modalitățile din manifestarea contextuală a antonimiei lexicale*, nu însă să dezvăluim și esența acesteia, contrarietatea semantică.

După cum vom vedea mai jos, analiza distribuțională poate evidenția mai mult ceea ce este identic în sferele de îmbinări lexicale și sintactice (în formule structurale de distribuție sau în contextele tipice), deci elementele care apropie două cuvinte într-o paradigmă antonimică, și mai

[25] Chiar și Komissarov lasă să se întrevadă prezența elementului noțional în opoziția antonimică atunci cînd vorbește de „caracteristica antonimică" („antonimičnost'") ca element al sensului termenilor opozabili. Cf. (106, p. 110). Dealtfel, majoritatea lingviștilor care s-au ocupat de problema antonimelor împărtășesc punctul de vedere al lui Komissarov atunci cînd se referă la actualizarea potențialului semantic al antonimelor în lanțul sintagmatic al vorbirii, dar atunci cînd vorbesc despre existența antonimelor în planul paradigmatic al limbii, aceștia, într-un fel sau altul, admit existența unor legături directe sau indirecte cu elementele noționale.

puţin ceea ce le opune în mod diametral şi ce constituie de fapt esenţa antonimiei.

Pe lîngă obiecţiile pe care le-am făcut în legătură cu cerinţele criteriului în discuţie, trebuie să avem în vedere şi faptul că cele două particularităţi sintagmatice ale antonimelor la care ne-am referit aici, nu au un caracter absolut, în sensul că, pe de o parte, nu se poate vorbi de o identitate perfectă a sferelor de îmbinări lexical-gramaticale ale termenilor unui cuplu antonimic, pe de altă parte, se observă că opoziţia antonimelor în context nu se află întotdeauna în dependenţă directă de frecvenţa absolută a întrebuinţării lor în vorbire (vezi dificultatea cu care pot fi găsite exemple ilustrative din beletristică, de pildă, în care termenii cuplurilor de antonime apar în opoziţie directă)[26].

Totodată, antonimele dispun şi de alte particularităţi de ordin lexico-gramatical şi semantic, care ar trebui să fie luate în discuţie atunci cînd problema este abordată dintr-o perspectivă lingvistică. O asemenea caracteristică a antonimelor este *păstrarea raporturilor de antonimie şi în paralelele lor derivaţionale*, între diferitele părţi de vorbire din cadrul unei serii derivative.

Fără a avea un caracter absolut, asemănarea modelelor derivative în care intră termenii unui cuplu antonimic constituie — aşa cum remarcă şi Otto Ducháček [51, p. 59—60] — o dovadă a solidităţii şi stabilităţii relaţiilor de antonimie în sistemul lexical, fapt atestat între altele şi de numeroasele exemple din limba română, în care un termen se conduce în derivare după modelul opusului său :

Cf. *bun — rău*	*bătrîn — tînăr*
bunătate — răutate	*bătrîneţe — tinereţe*
a (se) îmbunătăţi — a (se) înrăutăţi	*a îmbătrîni — a întineri*

Confruntînd, din acest punct de vedere, antonimele echivalente din două sau mai multe limbi, vom observa, pe lîngă numeroase asemănări, şi unele deosebiri relevante, care derivă din specificul fiecărui sistem lexical. De aceea, credem că cercetarea dezvoltării relaţiilor de antonimie prin legăturile derivaţionale ale termenilor opozabili este o latură esenţială a studierii raporturilor de antonimie în general.

[26] Această situaţie este remarcată şi de autorii unor dicţionare de antonime. Cf. Marin Bucă, Ivan Evseev [24, p. 1].

Arătam mai sus că în concepţia unor lingvişti [131, p. 19 ş.u.] antonimele sînt expresia unor noţiuni contrare calitative şi că, din această cauză, ele pot fi întîlnite numai în categoria adjectivelor sau a acelor cuvinte care, *din punct de vedere derivaţional*, sînt legate de adjective calificative (cf. *vesel – trist*, *veselie – tristeţe*, *a (se) înveseli – a (se) întrista*.)

Se consideră că în cazul derivatelor caracterul antonimic dintre termenii corelativi se păstrează tocmai datorită strînsei legături pe care aceştia o au cu adjectivele calificative de la care s-au format şi pentru care antonimia este o trăsătură caracteristică. Într-adevăr, numeroase exemple din limba română atestă faptul că antonimia este un fenomen caracteristic în primul rînd pentru lexemele cu o pronunţată valoare calificativă. Mai mult, într-o serie de cazuri se observă că antonimia este *o calitate exclusivă a derivatelor – adjective calificative*, atunci cînd bazele de la care s-au format nu se caracterizează prin corelaţii antonimice (cf. *sănătate* : *boală*, dar *sănătos* – ant. – *bolnav*), ori cînd bazele nu prezintă forme corelative sub aspect semantic în sistemul lexical actual (cf. *nor* – Ø, dar *noros* – *senin*). De asemenea, multe substantive (baze) de la care s-au format adjective antonime (unul din termenii contrari avînd prefixul *ne-*) nici nu au derivate negative, baza de formare a adjectivelor derivate fiind una singură – un substantiv primar, de exemplu :

intenţie – Ø, dar *intenţionat* – *neintenţionat* ; *semnificaţie* – Ø, dar *semnificativ* – *nesemnificativ* ; *talent* – Ø, dar *talentat* – *netalentat* şi altele.

În toate aceste exemple se observă că adjectivele derivate, indiferent de bazele de la care s-au format, dobîndesc valori calificative, angajîndu-se în relaţii de contrarietate semantică.

Dar dacă am accepta, în totalitatea sa, punctul de vedere enunţat mai sus, nu ne-am putea explica caracterul antonimic al unor adjective ca *viu* – *mort*, de pildă, care sînt legate derivaţional de substantive fără o valoare calificativă directă (*viaţă* – *moarte*). Totodată, constatăm că relaţiile de antonimie se păstrează în cadrul paralelelor derivaţionale, în diferite părţi de vorbire, şi atunci cînd cuvintele de bază, ca şi derivatele acestora, exprimă relaţii *spaţiale*, *temporale* sau *acţiuni*, *fenomene* şi *însuşiri orientate în direcţii opuse*, precum şi alte tipuri de opoziţii. Caracterul antonimic al unor astfel de opoziţii nu este mai puţin pregnant din această cauză. Dimpotrivă.

Cf. *apropiere — depărtare, apropiat — depărtat, aproape — departe, a (se) apropia — a (se) îndepărta*; *a vinde — a cumpăra, vînzare — cumpărare, vînzător — cumpărător*; *a intra — a ieşi, intrare — ieşire.*

Rezultă, prin urmare, că relaţiile de antonimie dintre două cuvinte se păstrează şi în paralelele lor derivaţionale chiar dacă lexemele-bază nu sînt adjective calificative.

Toate discuţiile de mai sus îndreptăţesc concluzia că atunci cînd antonimele sînt cercetate sub aspect lingvistic, este necesar să fie luate în studiu şi posibilităţile derivaţionale ale termenilor contrari, pentru că acestea nu fac decît să pună în lumină o serie de particularităţi pur lingvistice ale cuvintelor antonime, şi aceasta se impune în special atunci cînd analiza în plan contrastiv—tipologic urmăreşte dezvăluirea asemănărilor şi deosebirilor dintre două sau mai multe limbi în ceea ce priveşte posibilităţile de a concepe şi exprima noţiuni identice.

1.3. CRITERIUL „LOGICO-LINGVISTIC"

În ultima vreme, în analiza şi definirea antonimelor se conturează o nouă direcţie fondată atît pe criterii logice, cît şi pe criterii lingvistice. În felul acesta pot fi dezvăluite, în bună măsură, o seamă de particularităţi relevante ale antonimelor. Spunînd aceasta, avem în vedere trăsăturile distinctive care se manifestă atît în planul relaţiilor paradigmatice, cît şi în planul relaţiilor sintagmatice ale cuplurilor antonimice.

Vizînd în egală măsură cele două aspecte fundamentale ale opoziţiilor antonimice, cei care încearcă să definească antonimele în termenii unor criterii mixte, „logico-lingvistice", se apropie cel mai mult de esenţa chestiunii în discuţie. Trebuie să arătăm însă că şi de data aceasta nu se poate vorbi de existenţa unor concepţii unice. Fiecare cercetător care îmbină cerinţele celor două criterii are un unghi personal de vedere în interpretarea opoziţiilor antonimice.

Ceea ce este comun în concepţia lingviştilor pe care îi avem în vedere aici este ideea că baza antonimiei lexicale constă în „polaritatea" noţiunilor exprimate şi în identitatea sferelor de îmbinări lexicale ale termenilor antonimi.

Fie că este vorba de teoria „noţiunilor polare" [102, p. 81 ş.u ; 165, p. 36], fie că avem în vedere teoria „sensurilor polare" [148, p. 81], antonimia lexicală este văzută ca o „opoziţie extremă" : relaţia dintre membrii extremi ai unei serii logice [102, p. 81 ş.u.], ai unui grup tematic [148, p. 81] sau ai unei paradigme lexico-semantice [196, p. 145].

Termenul de „noţiuni polare" pe care, de fapt, nu-l întîlnim în logică, nu este, în concepţia unor lingvişti, decît un sinonim al termenului „noţiuni contrare" [165, p. 36], în timp ce la alţii are un înţeles mai larg, cuprinzînd şi alte opoziţii decît cele ce reflectă raporturi dintre noţiuni contrare, printre care şi multe opoziţii, care, după părerea noastră, nu au un caracter antonimic (cf. *frate – soră*) [102, p. 81].

Unul dintre lingviştii care abordează problema antonimelor prin prisma teoriei „sensurilor polare", apelînd atît la criterii logice, cît şi la criterii lingvistice, este L. A. Novikov [148, p. 79–87]. Acesta admite că baza logică a antonimiei lexicale o constituie opoziţia, contrarietatea dintre noţiunile-gen [148, p. 80]. Contrarietatea logică îşi găseşte expresia în limbă – afirmă Novikov – în „*cuvinte cu sensuri polarizate*", care au de regulă, *o distribuţie lexicală* („sferă de îmbinări lexicale") *comună*, opunîndu-se în poziţii identice [148, p. 81–83].

Referindu-se la antonimele situate în interiorul unor grupuri tematice (cîmpuri semantice elementare ce conţin cuvinte apropiate după înţeles), L. A. Novikov defineşte antonimia drept „o relaţie semantică care se stabileşte între membrii extremi (polari), posibili pentru fiecare caz în parte, ai unor grupuri tematice", spre deosebire de sinonimie, considerată ca o relaţie dintre cei mai apropiaţi termeni ai unor astfel de grupuri [148, p. 81].

Interesant şi original ni se pare modul în care L. A. Novikov rezolvă problema cuvintelor cu prefixe negative. Se consideră, bunăoară, că astfel de cuvinte pot exprima raporturi de antonimie sau nu în funcţie de poziţia extremă sau intermediară pe care o au într-o paradigmă [148, p. 84]. Cînd astfel de cuvinte ocupă o poziţie intermediară între doi termeni cu sens contrar, ele nu au o valoare antonimică în raport cu termenul pozitiv neprefixat (cf. *dăunător* – „nedăunător" – *folositor*), ci, fiind expresia unor noţiuni contradictorii, îndeplinesc doar funcţia de negare. Dacă însă astfel de cuvinte ocupă o poziţie extremă într-o paradigmă antonimică, în lipsa unui alt termen opus neprefixat, avem a face cu antonime propriu-

zise (cf. *experimental* — *neexperimental*, *mulţumit* — *nemulţumit*, *cinste* — *necinste* ş.a.). În acest caz, termenul cu prefix negativ, deşi este expresia unei noţiuni contradictorii, dobîndeşte treptat sensul contrarietăţii, suplinind absenţa din sistemul limbii a termenului primar, perfect opus. Asemenea opoziţii admit, în cazul cuvintelor cu valoare calificativă, şi existenţa unor intermediari logici, exprimaţi analitic în limbă: cf. *cunoscut* — (*nu prea cunoscut*, *aproape necunoscut*, *cam necunoscut*) — *necunoscut*.

Într-o serie de lucrări mai recente, L. A. Novikov explică antonimia lexicală cu ajutorul noţiunii „negare extremă (maximă)" [150, p. 89; 149, p. 22–23]. ≪Negarea extremă≫ este o invariantă cu care se poate descrie membrul mai complex, din punct de vedere semantic, al perechii antonimice. De exemplu, *căsătorit*=„ne (anti)+celibatar"; *mic*=„ne (anti)+*mare*" (ca dimensiune sau cantitativ); *bătrîn*=„extrem de netînăr" („anti-tînăr").

Dacă în multe privinţe trebuie să-i dăm dreptate lui L. A. Novikov, mai ales în legătură cu esenţa logico-lingvistică a fenomenului discutat sau în legătură cu delimitarea celor două situaţii pe care le au în limbă cuvintele cu prefixe negative, nu putem cădea întrutotul de acord cu autorul citat şi în ceea ce priveşte interpretarea nediferenţiată dată tuturor cuvintelor *intermediare* din cadrul paradigmelor cu antonime.

Astfel, potrivit concepţiei expuse aici, ar însemna să excludem din categoria cuvintelor care pot contracta relaţii de antonimie termeni cu prefixe negative ca *neclar*, *incorect*, deoarece aceştia nu exprimă noţiuni polarizate în raport cu noţiunile pozitive corespunzătoare (cf. *clar*, *corect*), ci noţiuni intermediare (cf. *clar* — *neclar* — *confuz*; *corect* — *incorect* — *greşit*). Cu alte cuvinte, ar însemna să punem pe acelaşi plan termeni de tipul *neclar*, *incorect*, pentru care relaţiile de antonimie reprezintă principala lor formă de existenţă în sistemul lexical, cu termeni intermediari ca *nefiert*, *nefript*, ce exprimă noţiuni contradictorii, ceea ce ar contraveni concepţiei argumentate pe larg de noi mai sus. Se neglijează, în acest fel, un fenomen frecvent întîlnit la antonime: sinonimia dintre termenii cu prefixe negative şi termenii primari ai unor paradigme antonimice, care desemnează una şi aceeaşi noţiune (cf. *adevăr* — *neadevăr* / sin. *minciună* /; *căsătorit* — *necăsătorit* / sin. *celibatar*/ ş.a.).

După opinia noastră, nu toate cuvintele care ocupă poziţii intermediare în cadrul unor paradigme antonimice pot fi puse pe acelaşi plan. În timp ce unele dintre cuvintele cu prefixe negative nu sînt antonime, ele fiind expresia unor noţiuni contradictorii şi avînd sensul „insuficienţei" sau al „negării globale" a noţiunii opuse (cf. *nefiert, nemembri* ş.a.), alte cuvinte prefixate, în raport cu termenii corelativi neprefixaţi corespunzători, au valoare de antonime, în condiţiile trecerii contradicţiei în contrarietate (cf. *incorect, neadevăr, necăsătorit* ş.a.).

Deosebirile dintre aceste două categorii de cuvinte prefixate se reflectă şi în capacitatea lor diferenţiată de a avea sinonime. În timp ce cuvinte de tipul *nefiert, nefiinţă* nu au, de regulă, sinonime perfecte, cuvintele din cea de a doua categorie sînt sinonime cu antonimele primare, deosebindu-se de acestea numai prin forma de exprimare eufemistică şi mai atenuată a aceleiaşi noţiuni contrare (*incorect* – sin. *greşit, necăsătorit* – sin. *celibatar, neadevăr* – sin. *minciună*).

În toate aceste din urmă exemple termenul prefixat acoperă în întregime sferă semantică a sinonimului său neprefixat.

Uneori termenul intermediar se deosebeşte de sinonimul său (termenul extrem) şi prin gradul diferit de intensitate a însuşirii vizate (cf. *delicat* – *nedelicat, dur* ; *sinceritate* – *nesinceritate, prefăcătorie* ; *serios* – *neserios, uşuratic* ş.a.). Fireşte, nu avem aici în vedere şi alţi termeni extremi care, în comparaţie cu opuşii lor, redau grade de intensitate *mult diferite* (superioare) ale însuşirii desemnate şi care, din această cauză, au un caracter antonimic aproximativ sau ocazional (cf. *dispreţ* – *respect* – *veneraţie*).

Aşadar, adesea trebuie să avem în vedere şi situaţiile cînd există o anumită ierarhie în dispunerea antonimelor în limbă, în funcţie de *gradul diferit de intensitate* al unei însuşiri pe care acestea îl vizează, exprimînd opoziţia la *un anumit grad de intensitate.*

De foarte multe ori noţiunea intermediară nu îşi găseşte expresia lingvistică într-un singur cuvînt, ci este redată perifrastic: *bine* – („nici bine, nici rău", „aşa şi aşa") – *rău*, iar în alte cazuri, termenul intermediar se află, în raport cu unul din cei doi termeni ai opoziţiei, tot în relaţii de contrarietate semantică, fiind diferit însă de opusul său prin intensitatea însuşirii desemnate (*iubire* – indiferenţă – *ură*), aşa cum

rezultă și din exemplul următor: „În cele din urmă l-a acceptat (pe Raul Brumaru), nu din *iubire*, ci din *indiferență* (L. Rebreanu, *Răscoala*, p. 149).

Limba română ne oferă multiple exemple care, așa cum am văzut, confirmă ideea că opozițiile antonimice nu pot fi reduse numai la acele cupluri ai căror termeni se află la extremitățile unei paradigme lexico-semantice și că în mod frecvent în relațiile de antonimie sînt atrași și termeni din interiorul unor astfel de paradigme.

Dacă am admite în totalitatea ei teoria sensurilor polare, ar însemna, de pildă, să considerăm drept antonime numai termenii de la extremitățile paradigmei care redă noțiunea — gen de „temperatură" (cf. *rece*, *răcoros* — /„potrivit"/ — *călduros, cald*, *fierbinte*, *arzător*, *dogoritor*, *torid*). În realitate însă, în planul funcțional al limbii, lucrurile se petrec astfel încît, în funcție de domeniile realității la care se referă cuvintele de mai sus, de posibilitățile lor combinatorii (valențele lor lexicale, în speță) și de particularitățile lor stilistico-expresive, în limba română se întrebuințează cu regularitate ca antonime următoarele cupluri:

a) *rece* — *cald* (vreme, apă, primire . . .).

b) *rece* — *fierbinte* (apă, ceai, supă . . .).

c) *răcoros* — *cald* (noapte, zi, seară, zi . . .).

De remarcat că opoziția *rece* — *torid* are un caracter antonimic ocazional, cuvîntul *torid* diferențiindu-se de ceilalți termeni ai paradigmei prin marca stilistică „livresc" și vizînd un grad de intensitate mult superior („excesiv de cald") față de opusul său *rece* (vezi și distribuțiile lexicale diferite ale termenilor în discuție).

Uneori, așa cum arătam mai sus, chiar și perechi de termeni *intermediari* se află între ei în raport de antonimie, deoarece redau treptele intermediare perfect opuse ale intensității unei însușiri, fiind dispuși la distanțe egale față de un punct comun de referință. De exemplu, în paradigma care se referă la sentimentul de „afecțiune": *iubire*, *prietenie*, *simpatie* — *antipatie*, *dușmănie*, *ură*, în relații de antonimie se află nu numai termenii extremi (*iubire* — *ură*), ci și perechile de termeni intermediari (*simpatie* — *antipatie*, *prietenie* — *dușmănie*). Avem a face cu o perfectă simetrie a termenilor opozabili față de un termen intermediar neutru — „indiferență". Un alt exemplu

similar ni-l oferă seria antonimică *fericire, bucurie, satisfacție — Ø — insatisfacție, tristețe, nefericire.*

Toate aceste exemple arată că mult mai aproape de adevăr se situează, prin concluziile lor, acei lingviști care, admițînd baza logico-lingvistică a antonimiei, nu reduc opozițiile antonimice numai la acele cupluri ai căror termeni se află la extremitățile unei paradigme lexico-semantice [213, p. 6 ș.u.]; [212, p. 17 ș.u.]; [171, p. 30—31]; [130], [51].

După cîte am putut vedea, nici susținătorii punctului de vedere enunțat mai sus nu reușesc să explice antonimia în totalitatea ei. Cu toată rezerva pe care ne-am exprimat-o mai sus, considerăm însă că aceștia reușesc să se apropie cel mai mult de rezolvarea genetică a problemei antonimelor.

1.4. CRITERIUL ONTOLOGIC

În diferite lucrări despre natura antonimiei lexicale se discută și problema dacă antonimele unei limbi sînt sau nu sînt determinate de caracterul obiectelor reale desemnate.

În timp ce unii lingviști consideră că nimic nu ne îndreptățește să credem că „antonimele denumesc obiecte și fenomene opuse după propria lor natură, deoarece contrarietatea este în legătură cu particularitățile lor de natură noțională" (cf. *alb — negru*) [105, p. 53], obiectele realității opunîndu-se „numai în conștiința lingvistică a vorbitorului" [172, p. 286], alții pleacă de la ideea că antonimele reflectă și opoziții ale înseși obiectelor și fenomenelor realității [86, p. 50 ș.u.]. Se consideră, de pildă, că antonimia, spre deosebire de sinonimie și polisemie (omonimie), nu este determinată atît de regulile de desemnare ale unei limbi concrete, *cît mai cu seamă de caracterul obiectelor denumite* [86, p. 50].

Arătîndu-se neajunsurile definirii antonimelor prin raportări la noțiunile contrare și contradictorii, între care nici știința logicii nu face stricte distincții, se propune o nouă modalitate de abordare a antonimelor, cu ajutorul teoriei mulțimilor, după un procedeu care presupune ca însușirile obiectelor să fie privite în strînsă legătură cu tipul (specia) obiectelor pe care le determinăm. Obiectele (mulțimea de

obiecte) sînt aranjate în cuprinsul unei specii pe genuri de obiecte după gradul de deosebire a însuşirilor acestora (mulţimea însuşirilor). Ordonînd astfel genurile de obiecte, se obţine o serie în care primul şi ultimul gen se deosebesc foarte mult unul de altul. Acestor două genuri de obiecte diametral opuse după însuşirile lor le corespund termenii unei serii antonimice. Corelîndu-se în acest fel însuşirile obiectelor cu obiectele dispuse pe genuri şi specii, se întîmplă adesea ca termenul care într-o mulţime este extrem, în alta să apară ca intermediar, şi invers. De pildă, dacă corelăm mulţimea însuşirilor „fierbinte", „cald", „rece" cu mulţimea în care obiectele sînt „zile", atunci antonime sînt doar adjectivele *cald* – – *rece* (zi) (cf. şi *cald* – *rece* (*vreme*), în timp ce dacă aceeaşi mulţime din specia „însuşirilor de temperatură" o corelăm cu o altă mulţime de obiecte, spre exemplu, cu „ceaiuri", vom înregistra ca antonime şi cuvintele *rece* – *fierbinte*. Deci asistăm la o regrupare a termenilor seriei antonimice.

Se pare că procedînd astfel pot fi evitate multe discuţii în legătură cu categoria cuvintelor care pot fi considerate antonime. Totodată, cu ajutorul acestui procedeu, prin permanenta corelare a seriilor de obiecte cu însuşirile corespunzătoare acestora, se poate evidenţia faptul că în diferite limbi numărul membrilor unei serii antonimice nu este constant şi, prin aceasta, se relevă caracterul specific al antonimelor în cadrul diferitelor sisteme lexicale (cf., de exemplu, opoziţiile antonimice *rece* – *cald* [pentru meniuri] în română, dar *gorjačee* („fierbinte") – *cholodnoe* („rece") [*bljudo*], în rusă).

De aici rezultă implicit că seria antonimică reprezintă o realitate lingvistică care poate fi studiată pe căi pur lingvistice, adică prin înregistrarea membrilor acestei serii în diferite limbi concrete. Cuplul antonimic constituit din termenii extremi ai unei serii antonimice se formează, aşadar, nu într-un sistem logic general, ci în interiorul sistemului lexical al unei limbi concrete, fiind determinat de o anumită realitate obiectivă.

Fără a contesta în vreun fel legătura ce există între sensul cuvintelor antonime şi obiectele realităţii desemnate, nu putem să respingem categoric ideea după care între antonime şi categoria logică a contrarietăţii există anumite legături şi să considerăm că înseşi obiectele realităţii, prin însuşirile lor, ar determina întotdeauna, în mod direct, raporturile de antonimie dintre cuvinte.

Credem că în multe cazuri se poate vorbi mai degrabă de o anumită reflectare a acestor însușiri obiective contrare în conștiința vorbitorilor.

Opoziția antonimică este rezultatul unor abstractizări și aprecieri subiective de pe poziții diametral opuse pe care le fac vorbitorii unei limbi asupra fenomenelor reale pe baza însușirilor obiective, considerate de ei ca relevante pentru opoziția lingvistică în practica vorbirii. Această afirmație este confirmată mai ales de acele cazuri în care obiectele și însușirile acestora, în planul existenței ontologice, prin însăși natura lor nu sînt contrare, și cu toate acestea, cuvintele prin care ele sînt desemnate au o valoare antonimică (cf. *alb — — negru*, *stînga — dreapta*).

Poate că ținînd seama de acest fapt, unii lingviști s-au văzut obligați să facă anumite diferențieri, din punctul de vedere discutat aici, în categoria antonimelor [196, p. 146]:

(a) antonime bazate pe opoziții ale înseși obiectelor și fenomenelor realității: *zi — noapte*, *viață — moarte*, *lumină — — întuneric*, *dulce — amar*, *îngheț — dezgheț*, *a înnoda — a deznoda* ș.a.

(b) antonime care denumesc anumite însușiri ale fenomenelor concepute ca fiind contrare numai la un nivel superior de abstractizare: cf. *bogat — sărac*, *adevăr — minciună*, *puternic — slab*, *mare — mic*, *bun — rău*. Este evident în acest din urmă caz caracterul *relativ* al opoziției antonimice, statutul semasiologic deosebit al cuvintelor antonime. În sensul antonimelor se reflectă nu atît însușirile absolute (obiective) și relațiile dintre obiectele lumii reale, cît aprecierea bazată pe compararea acestor însușiri și relații. În realitate, obiectele și însușirile lor nu sînt opuse prin ele însele, deci prin sensul lor denominativ, ci ca rezultat al interpretării lor verbale în plan apreciativ, odată cu integrarea lor în sistemul limbii, în categoria cuvintelor care desemnează aceeași calitate, însușire, relație etc.

Să comparăm enunțurile sinonime:

(a) Mi-am cumpărat un caiet de 200 de file și unul de 10.

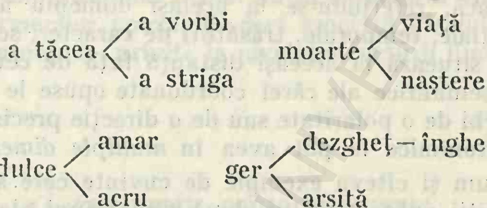
(b) Mi-am cumpărat un caiet *gros* și unul *subțire*.

Deși în ambele cazuri se exprimă una și aceeași idee, numai în cel de-al doilea enunț, în prezența unor determinări apreciative, avem a face cu antonime. În primul enunț determinările au un caracter constatativ neantonimic, fiind absolute.

Unul și același obiect poate fi *greu* ori *ușor* în funcție de faptul dacă cel care trebuie să-l ridice este *un copil* sau *un bărbat* în plină putere. *O minge grea* sau *o minge ușoară* sînt apreciate în mod diferit, de pildă, de un copil sau de un sportiv.

Pentru cuvintele cu sens apreciativ este caracteristică *opoziția relativă* din punctul de vedere al unui anumit standard (norma, nivelul *normal*).

(a) Prima categorie de antonime, care exprimă raporturile de opoziție dintre înseși obiectele realității, au particularitatea de a forma serii antonimice de tip complex:

Aceste legături complexe dintre antonime sînt determinate de complexitatea relațiilor din realitate, în care obiectele și însușirile lor nu pot fi opuse în mod linear și absolut. Antonimia acestor cuvinte nu este considerată drept „o antonimie semantică propriu-zisă" [196, p. 147].

(b) O altă situație întîlnim în cazul celei de-a doua grupe de antonime de mai sus, cînd calitățile desemnate nu pot fi delimitate decît cu ajutorul opoziției de sensuri.

Astfel, sensurile cuvintelor *mare, bun* ș.a.m.d. există în limbă în măsura în care li se opun sensurile cuvintelor *mic, rău* ș.a.m.d.

După părerea noastră, antonimia lexicală nu poate fi explicată în mod direct nici în cazul primei categorii de antonime de mai sus prin opozițiile dintre obiectele și fenomenele realității, ci prin opozițiile care se stabilesc în conștiința vorbitorilor între anumite însușiri contrare ale acestor obiecte-denotați. Opoziția este una din principalele operații din activitatea intelectuală a omului. Omul compară două obiecte sau două fenomene și ajunge la unele concluzii despre opoziția lor. Această opoziție mintală se realizează în vorbire prin opunerea cuvintelor care desemnează astfel de realități,

antonime fiind numai acele cuvinte ale căror sensuri le opun toți sau aproape toți vorbitorii unei limbi.

Încercările de abordare a antonimelor printr-o permanentă referire la obiectele realității înconjurătoare au merite incontestabile. Ele reușesc să pună în evidență particularitățile paradigmatice și sintagmatice ale antonimelor și să evidențieze, cum vom vedea, caracterul specific al cuplurilor de antonime dintr-o limbă. Dealtfel, în lucrarea de față am avut în permanență în vedere *cadrul de referință* al termenilor unui cuplu de antonime : domeniul realului vizat și coordonatele la care se referă termenii opozabili.

Am ajuns, astfel, să considerăm că două cuvinte sînt antonime dacă, referindu-se la același domeniu al realului (mărimi spațiale, temporale, trăsături de caracter, sentimente, etc.), ele se situează la aceeași distanță față de centrul unei dimensiuni semantice ale cărei coordonate opuse le exprimă. Se poate vorbi de o polaritate sau de o direcție precisă pe care sensurile antonimice le pot avea în *multiple dimensiuni*.

Iată acum și cîteva exemple de cuvinte care sînt angajate în opoziții antonimice pe două dimensiuni ale aceluiași domeniu real :

[Gust] : acru → ← dulce → ← amar

I. (fructe, varză, lapte, vin etc.)

II a) substanțe etc.
b) viață, pîine (fig.)

[Existență] : viață → ← moarte → ← naștere

I. prezența / absența proc. biologic
(„între *viață* și *moarte*")

II. începutul / sfîrșitul existenței
(„de la *naștere* pînă la *moarte*")

După cum se poate vedea, dispunerea diferită a substanței semantice a cuvintelor antonime, în funcție de planurile realității desemnate, se resimte și pe axa sintagmatică a limbii (în îmbinările selective).

Așadar, fără să ne îndoim cîtuși de puțin de existența unor elemente valoroase în concepția pe care o discutăm aici, credem însă că, încercînd să evite total referirile la categoria

logică a contrarietăţii şi la aspectele funcţionale ale antonimelor în context (în frază, de pildă), susţinătorii punctului de vedere în discuţie nu au reuşit să explice geneza relaţiilor de antonimie, să arate ce anume determină cu regularitate o anumită ordine în dispunerea însuşirilor unei mulţimi ai cărei termeni extremi îşi găsesc expresia în limbă ca antonime. În plus, concepţia la care ne referim nu rezolvă nici problema antonimiei termenilor intermediari, care, ca şi termenii extremi ai unei mulţimi de însuşiri, se referă la aceleaşi obiecte ale realităţii şi se pot constitui în cupluri antonimice (vezi p. 56).

Totodată, concepţia de mai sus explică mai mult aspectul *relativ* al relaţiilor de antonimie, caracterul *situaţional* al cuplurilor de antonime şi mai puţin caracterul virtual antonimic al termenilor opozabili, deci aspectul *absolut* al raporturilor de antonimie, privite la nivelul structurii limbii ca sistem abstract.

1.5. CRITERIUL PSIHOLINGVISTIC

În cercetarea naturii antonimelor, privite în multitudinea formelor lor de manifestare, în context ori în afara contextului, ne-am putut convinge că opoziţia antonimică reflectă opoziţiile dintre obiecte sau dintre însuşirile acestora prin intermediul opoziţiilor constituite în imaginea pe care şi-o formează vorbitorii asupra obiectelor (şi a raporturilor dintre ele) din lumea reală [172, p. 290 ş.u. ; 125, p. 194–195]. Mai mult, unele cuvinte cum ar fi *alb* şi *negru*, sînt contrare numai în conştiinţa noastră lingvistică, în timp ce, din punct de vedere ontologic, altele sînt culorile diametral opuse ale spectrului (cf. *roşu* şi *violet* ori *infraroşu* şi *ultraviolet*). Pe de altă parte, aşa cum am văzut, o serie de aspecte ale antonimiei lexicale nu pot fi explicate numai cu ajutorul categoriilor logice de contradicţie şi contrarietate (cf. opoziţia *zi* – *noapte*), ci pe baza unor asociaţii complexe ce au loc în conştiinţa lingvistică a vorbitorilor.

Plecînd de la aceste consideraţii, putem admite posibilitatea definirii antonimelor şi pe baza unor *criterii psiholingvistice*. Această idee ne-o sugerează dealtfel şi Ch. Bally

care remarca, pe bună dreptate, că antonimele („les contraires") sînt aranjate în conștiința noastră în perechi, fiecare termen al unei perechi evocînd, într-un fel sau altul, imaginea celuilalt [13, I, p. 161].

Unii cercetători, acceptînd ideea mai generală că sensul semnului lingvistic este un fenomen psihologic [120, p. 7–18], vorbesc chiar de esența psiholingvistică a antonimelor [172]. „Sensul – se arată în unele lucrări de psiholingvistică – este proprietatea semnului de a conține o informație care se realizează în vorbire" [20, p. 19]. Dar cuvintele există nu numai în ipostaza realizării lor contextuale, ci au și o existență potențială, aflîndu-se într-o „stare de sistem", atunci cînd ele se situează în profunzimea conștiinței vorbitorilor și sînt gata în orice moment să „apară la suprafață" [20, p. 19].

Această reflectare a sensului cuvintelor în conștiința vorbitorilor are un caracter social, fiind tipică pentru o întreagă comunitate lingvistică. Admițînd acest lucru, afirmăm implicit că, din punct de vedere psiholingvistic, sensul constă în aprecierea colectivă pe care o fac vorbitorii unei limbi asupra conținutului cuvîntului. Gradul înrudirii semantice dintre cuvinte, așa cum sînt ele dispuse în conștiința vorbitorilor, apare în plan psiholingvistic sub forma unor „trăiri subiective" ale locutorilor și poate fi stabilit cu ajutorul unuia dintre cele mai răspîndite procedee de investigație psihologică a legăturilor interverbale, și anume cu ajutorul *experimentului asociativ*[27]. Există mai multe feluri de experimente asociative: simple, cu un răspuns sau cu mai multe răspunsuri în lanț, libere nedirijate, dirijate etc.

Forma clasică a experimentului simplu asociativ este răspîndită și azi. Auzind cuvîntul – stimul, subiectul trebuie să pronunțe primul cuvînt care-i vine în gînd. Are loc o reacție spontană (limitată în timp), punînd în evidență faptul că între cuvîntul stimul și asociatul său, rostit de subiecți, există o relație stabilă cu caracter sistematic.

Reacțiile asociative pot fi influențate de o serie de factori cum sînt: particularitățile experienței individuale ale persoanelor anchetate, derivate din factura lor psihică, particulari-

[27] În tradiția experimentelor psihologice acest procedeu de investigație este legat de numele lui C. G. Yung, care l-a aplicat în practica sa clinică pentru a confrunta norma cu rezultatele obținute în unele cazuri patologice (cf. *Diagnostische Associationstudien*, Bd. I-II, Leipzig, 1910).

tăţile de vîrstă, sex şi grad de cultură, motivaţiile subiecţiilor, împrejurările concrete, contextul social-economic în care se desfăşoară experimentul etc.

Distingem două feluri de experimente care pot fi aplicate în domeniul limbii: *liber nedirijat* şi *dirijat*[28].

În literatura de specialitate, cu ajutorul experimentului liber au fost relevate atît asociaţii *sintagmatice* (de exemplu, *iarbă — verde*), cît şi asociaţii paradigmatice (de exemplu, *copac — pom, masă — scaun*) şi s-a stabilit că există anumite legităţi ce acţionează în acest domeniu. De pildă, s-a observat că anumite clase gramaticale de cuvinte, ca stimuli, produc cu mare probabilitate reacţii de un anumit tip. Astfel, după datele pe care ni le oferă D. V. Palermo[29], substantivele produc reacţii de asociere paradigmatică în procent de 77% din cazuri, în timp ce verbele tranzitive produc mai mult asociaţii sintagmatice (58%).

Există preocupări însemnate şi în direcţia elaborării unor dicţionare de asociaţii stereotipe[30]. În astfel de lucrări se pleacă de la premisa că între baza psihologică a asociaţiilor şi componentele sensului cuvintelor există o strînsă legătură (dealtfel, legitatea întrebuinţării cuvintelor alăturate în limbă a permis să se vorbească şi de existenţa unui „sens asociativ"[31]). În general, experimentul liber asociativ ne oferă informaţii importante pentru cercetarea substratului psihologic al „cîmpurilor semantice", în vederea dezvăluirii celor mai importante relaţii paradigmatice şi sintagmatice ale unui cuvînt. S-a emis chiar ideea folosirii identităţii asociative pentru măsurarea gradului de sinonimie dintre cuvintele-stimuli[32] şi pentru delimitarea omonimelor lexicale[33]. Totodată, s-a pu-

[28] În legătură cu experimentele psiholingvistice privind sistemul lexical (asociere liberă simplă, asociere continuă dirijată ori controlată), vezi Tatiana Slama-Cazacu [186, 399—414].

[29] *Slovesnye associacii i rečevoe povedenie detej*, în „Izučenie razvitija i povedenija detej" (trad. din limba engleză), Moscova, 1966, p. 272; Apud A. A. Leontiev [119, p. 115].

[30] Cf. J. R. Gerow, H. R. Pollio, *Word associations, frequency of occurence and semantic differential norms for 360 stimuls* words (The University of Tennessee. Departament of Psychology. Technical Raport, nr. 1, aprilie, 1965). Vezi în acest sens şi A. A. Leontiev [119, p. 117—142].

[31] J. Deese, *The Structure of associations in Language and Thougt*, Baltimore, 1965; Apud A. A. Leontiev [119. p. 116].

[32] C. N. Cofer, *Associative commonality and rated similarity of certain words from Haagen's list*, în „Psychological Reports", 1957, nr. 3, p. 603—606.

[33] M. P. Muravicka, *Psicholingvističnij analiz leksičnoj omonimii*, în „Movoznavstvo" [Kiev], 1975, nr. 3 (51), p. 59—67.

tut constata că cea mai obişnuită reacţie la adjectivele-stimul este asociaţia prin contrast sau *antonimia*. De exemplu, într-un experiment liber asociativ efectuat cu vorbitori de limbă engleză, la cuvîntul *hihg* (înalt) 675 de subiecţi (din totalul de 1 008) au reacţionat cu antonimul acestuia — *low* (scund, jos)[34].

Confruntînd cîteva articole din *Dicţionarul de norme asociative* al limbii ruse [119] şi urmărind locul pe care îl au antonimele în reacţiile vorbitorilor înregistrate în vederea întocmirii acestui dicţionar, constatăm că atunci cînd cuvîntul-stimul este abstract (mai ales cînd acesta are o valoare calificativă sau exprimă relaţii temporale, spaţiale etc.), cea mai frecventă reacţie a subiecţilor este indicarea antonimelor acestuia.

Se observă, aşadar, că şi atunci cînd experimentele au un caracter liber nedirijat locutorii asociază mai întîi termenii contrari, dat fiind că definirea (perceperea, înţelegerea) unui cuvînt nu se poate face în afara opoziţiei, ci pe calea distincţiei, a diferenţierii.

Faptul că în experimentele asociative răspunsurile sînt date de preferinţă în cadrul unui sistem structurat, care se bazează pe opoziţiile dintre semnificaţiile contrare, presupune că *experimentele asociative dirijate* spre găsirea termenului opus stimulului, mai precis *indexarea rezultatelor* acestor experimente, reprezintă un *criteriu* obiectiv de apreciere (sau verificare) a *gradului de antonimie* dintre două cuvinte.

Într-o anchetă psiholingvistică dirijată spre identificarea perechilor antonimice, subiecţii, în marea lor majoritate, reacţionează „corect" tocmai fiindcă, pe baza asociaţiilor prin contrast, un cuvînt evocă în conştiinţa locutorului cuvîntul cu sens opus, cu care se află în strînsă legătură în planul existenţei lui potenţiale la nivelul sistemului limbii.

În cele ce urmează ne vom referi la rezultatele unor experimente asociative cu caracter dirijat pe care le-am efectuat în ultimii ani asupra antonimelor care denumesc sentimente în limba română, vizînd în speţă posibilităţile şi limitele de aplicare a acestor procedee de analiză experimentală în aprofundarea antonimiei lexicale.

[34] Cf. J. R. Gerow, H. R. Pollio, *lucr. cit.* (vezi nota 30).

În cadrul experimenteor cu caracter dirijat am parcurs următoarele etape principale:

— precizarea sarcinii locutorului de a indica cuvîntul cu sens contrar în raport cu cuvîntul recepționat;

— specificarea cîmpului lexico-semantic din care fac parte lexemele-stimul;

— rostirea cuvîntului-stimul;

— răspunsurile locutorilor (în scris și/sau oral);

— selecția răspunsurilor corecte și anularea celor care nu se înscriu în coordonatele sarcinii date în experiment;

— stabilirea cuplurilor cu cel mai înalt indice de opoziție (după un calcul statistic).

În experiment s-a recurs la metoda anchetelor *individuale* (orale) și de *grup* (cînd răspunsurile au fost solicitate în scris).

Întrucît la cuvintele-stimul nu toți vorbitorii anchetați „reacționează" în experiment în același fel, indicînd adesea cuvinte diferite pentru unul și același cuvînt-stimul, a fost necesar să stabilim în final care sînt cuvintele induse cu cel mai ridicat *indice de opoziție*, adică acele cuvinte care au fost de cele mai multe ori asociate cuvintelor-stimul (inductoare) și pe care le putem considera *antonime propriu-zise* ale acestora.

Pentru indexarea asociațiilor făcute de locutori pe bază de contrast am folosit indexul lui C. Noble [147], la care se apelează, de regulă, pentru stabilirea componentelor semantice ale structurii psihologice a sensului unui cuvînt. Indexul lui Noble se calculează după formula:

$ms = \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{N} R_s$, unde m = indicele asociativ de opoziție, s = cuvîntul-stimul (inductorul), Rs = răspunsul reacție a vorbitorului (cuvîntul asociat), N = numărul persoanelor anchetate [35].

După formula de mai sus, pe baza reacțiilor înregistrate, am calculat indicii de opoziție ai cuvintelor-stimul. Indexarea asociațiilor făcute ne-a permis să stabilim, pentru fiecare caz în parte, cuplul cu cel mai ridicat indice de opoziție pe care l-am considerat drept cuplu antonimic.

Nu considerăm util să relatăm aici în detaliu toate operațiile efectuate și etapele parcurse pînă la obținerea rezultatelor finale. Pentru a ilustra aplicabilitatea metodei psiholingvistice în cercetarea antonimelor, ne vom limita în cele

[35] În legătură cu astfel de experimente psihologice, vezi și Ju. D. Apresjan [7, p. 28—130] și A. P. Klimenko [101]. Vezi în acest sens și lucrarea noastră *Implicații psiholingvistice ale antonimiei lexicale*, în vol. „Studii de lingvistică", Timișoara, 1976.

ce urmează numai la prezentarea selectivă a rezultatelor experimentului privind antonimia cuvintelor care denumesc sentimente în limba română:

Tabel

cu rezultatele anchetei psiholingvistice în legătură cu antonimia unor cuvinte care denumesc sentimente în limba română[36]

Nr. crt.	Cuvinte-stimul (*S*)	Reacţiile vorbitorilor (*RS*)	Indice de opoziţie	Cuplurile antonimice
1	iubire	ură	0,92	
		vrajbă	0,02	iubire-ură (0,92)
		repulsie	0,02	
		indiferenţă	0,04	
2	simpatie	antipatie	0,94	simpatie-antipatie
		indiferenţă	0,02	(0,94)
		dispreţ	0,04	
3	prietenie	duşmănie	0,96	prietenie-duşmănie
		aversiune	0,04	(0,96)
4	satisfacţie	insatisfacţie	0,9	satisfacţie-insatisfacţie (0,9)
		nemulţumire	0,1	
5	insatisfacţie	satisfacţie	1	insatisfacţie-satisfacţie (1)
6	bucurie	tristeţe	0,54	bucurie — tristeţe
		necaz	0,12	(0,54)
		amărăciune	0,1	
		supărare	0,05	
		nenorocire	0,14	
		durere	0,05	
7	tristeţe	bucurie	0,56	tristeţe-bucurie (0,56)
		veselie	0,40	tristeţe-veselie (0,40)
		euforie	0,02	
		bună-dispoziţie	0,02	
8	amărăciune	bucurie	0,8	amărăciune-bucurie
		veselie	0,18	(0,8)
		fericire	0,02	

[36] Tabelul de faţă cuprinde rezultatele unor anchete psiholingvistice în care au fost atraşi peste 50 de vorbitori români de diferite vîrste, profesii şi grade de pregătire. Ordinea cuvintelor-stimul în anchete nu a fost cea din acest tabel. De regulă, s-a urmărit ca termenii care prin ordinea lor în experiment ar fi putut să influenţeze, într-un fel sau altul, reacţiile subiecţilor anchetaţi, să nu urmeze unul după altul.

Nr. crt.	Cuvinte-stimul (*S*)	Reacţiile vorbitorilor (*RS*)	Indice de opoziţie	Cuplurile antonimice
9	nefericire	fericire	1	nefericire-fericire (1)
10	fericire	nefericire	0,6	fericire-nefericire (0,6)
		nenorocire	0,24	
		necaz	0,06	
		durere	0,04	
		suferinţă	0,06	
11	speranţă	desnădejde	0,5	speranţă-desnădejde (0,5)
		disperare	0,44	speranţă-disperare (0,44)
		neîncredere	0,02	
		deziluzie	0,02	
		dezamăgire	0,02	
12	încredere	neîncredere	0,8	încredere-neîncredere (0,8)
		îndoială	0,1	
		suspiciune	0,08	
		infidelitate	0,02	
13	neîncredere	încredere	1	neîncredere-încredere (1)
14	credinţă	necredinţă	0,1	credinţă — Ø
		neîncredere	0,1	
		ateism	0,1	
		infidelitate	0,1	
		îndoială	0,1	
		înşelătorie	0,1	
		alte *RS*	0,4	
15	respect	dispreţ	0,6	respect-dispreţ (0,6)
		nepoliteţe	0,06	
		nerespect	0,1	
		desconsiderare	0,2	
		alte *RS*	0,04	
16	dispreţ	respect	0,5	dispreţ-respect (0,5)
		stimă	0,3	dispreţ-stimă (0,3)
		consideraţie	0,2	(dispreţ-consideraţie) (0,2)
17	compătimire	indiferenţă	0,6	compătimire-indiferenţă (0,6)
		cruzime	0,1	
		alte *RS*	0,3	
18	compasiune	indiferenţă	0,7	compasiune-indiferenţă (0,6)
		alte *RS*	0,3	
19	stimă	desconsiderare	0,4	stimă-dispreţ (0,5)
		dispreţ	0,5	stimă-desconsiderare (0,4)
		alte *RS*	0,1	

Confruntînd cuplurile de antonime stabilite de noi anterior pe baza altor criterii (logic, lingvistic, semantic etc.) cu rezultatele experimentelor efectuate asupra aceloraşi termeni opozabili, se observă că antonimele sînt, de fapt, acele cuvinte care, din punct de vedere psiholingvistic, prezintă cel mai ridicat indice de opoziţie unul în raport cu celălalt. Rezultatele cercetării psiholingvistice confirmă, astfel, *caracterul de normă al opoziţiei antonimice*, care a fost demonstrat şi pe alte căi.

Pe baza datelor din tabelul de mai sus putem face următoarele constatări :

(1) Se observă că atunci cînd în sistemul limbii un cuvînt nu contractează relaţii de antonimie experimentul pune în evidenţă acest lucru : asociaţiile făcute diferă foarte mult de la un locutor la altul, fiecare indus avînd un indice mic de opoziţie (vezi, de exemplu opuşii cuvîntului *credinţă*).

(2) Experimentul, în general, relevă caracterul bilateral al opoziţiei antonimice, termenii unui cuplu evocîndu-se reciproc în conştiinţa vorbitorilor (vezi în acest sens, de pildă, indicii apropiaţi şi ridicaţi de opoziţie ai ambilor termeni) : *satisfacţie – insatisfacţie* (0,9), *insatisfacţie – satisfacţie* (1), *respect – dispreţ* (0,6), *dispreţ – respect* (0,5).

Relaţiile de antonimie se caracterizează, aşadar, printr-o „direcţie". Dar, întrucît antonimele se opun reciproc, relaţia dintre ele este $A_1 \leftrightarrow A_2$, direcţia fiind determinată în funcţie de acel membru al cuplului pe care îl vizăm în mod expres (îl avem în centrul atenţiei, ca stimul) : $A_1 \rightarrow A_2$ sau $A_2 \rightarrow A_1$ (relaţiile fiind echivalente).

Această constatare ne îndreptăţeşte să considerăm experimentul psiholingvistic drept un procedeu eficient de verificare a gradului de antonimie dintre două cuvinte.

(3) Opoziţiile antonimice nu sînt întotdeauna egale din punctul de vedere al indicelui de opoziţie, de exemplu : *fericire – nefericire* (0,6) şi *nefericire – fericire* (1).

În primul exemplu, indusul este un cuvînt care are mai multe sinonime (*nenorocire, necaz, durere, suferinţă* etc.), deci el îndeplineşte funcţia de desemnare a unei noţiuni împreună cu acestea din urmă. În această situaţie, subiecţii anchetaţi au posibilitatea de a alege un termen opus dintr-o serie întreagă de sinonime. În cel de-al doilea exemplu, în care funcţiile termenilor opozabili sînt inversate ($S \rightleftarrows R$), indusul are un singur sinonim (*bucurie*), ceea ce limitează considerabil posibilită-

ţile de alegere ale vorbitorilor (vezi indicele de opoziţie mai ridicat în acest al doilea caz: 1).

(4) Considerăm că două cuvinte sînt *antonime propriu-zise* (*perfecte*) numai dacă ele se evocă *reciproc* şi cu *regularitate* în conştiinţa vorbitorilor. Cu alte cuvinte, numai atunci avem a face cu opoziţii antonimice cînd ambii termeni ai cuplurilor, fiind pe rînd propuşi în experiment ca *stimuli*, se caracterizează prin indici ridicaţi de opoziţie unul în raport cu celălalt ($A \rightarrow B \approx B \rightarrow A$), de exemplu: *bucurie — tristeţe* (0,54); *tristeţe — bucurie* (0,56); *satisfacţie — insatisfacţie* (0,9); *insatisfacţie — satisfacţie* (1).

În cazul în care unul din termeni prezintă un indice asociativ de opoziţie foarte scăzut nu avem a face cu antonime perfecte, ci cu opoziţii antonimice cu caracter *ocazional* sau *incomplet* (cvasiantonimice), de exemplu: *tristeţe — euforie* (0,02).

Există şi situaţii în care numai unul din termenii opozabili declanşează cu regularitate asociaţii cu un mare indice de opoziţie. Indicii de opoziţie diferă foarte mult dacă termenul cu care poate fi asociat prin contrast cuvîntul-stimul are mai multe sinonime şi se află la periferia seriei sinonimice. Un exemplu concludent în acest sens ni-l oferă cuplul *bucurie — amărăciune* din experimentul nostru. Ca reacţie la cuvîntul-stimul *bucurie*, indusul *amărăciune* apare cu un indice mic de opoziţie (0,1), antonimul lui *bucurie*, pus în evidenţă în experiment, fiind *tristeţe* (ms=0,54). Aceasta se explică prin faptul că vorbitorii au ales din seria sinonimică a lui *tristeţe* numai cuvîntul dominant. Atunci însă cînd s-a propus ca stimul cuvîntul *amărăciune*, care ocupă în seria sinonimică a dominantei *tristeţe* un loc periferic, diferenţiindu-se, din punct de vedere semantic, de ceilalţi membri ai seriei, locutorii, în lipsa unui termen perfect opus, au indicat, în marea lor majoritate, drept antonime cuvintele *bucurie* (cu ms=0,8) şi *veselie* (cu ms=0,18).

În general, se observă că atunci cînd în raporturi de antonimie sînt angajate serii întregi de sinonime, rezultatele obţinute pe cale experimentală sînt influenţate de o serie de particularităţi psihologice individuale ale persoanelor anchetate sau de împrejurările concrete în care se desfăşoară experimentul. Locutorii, în asociaţiile pe care le fac, aleg dintr-o serie de sinonime un termen sau altul în funcţie de

dispozițiile, interesele sau sensibilitatea lor[37]. De aceea, pentru ca rezultatele experimentelor să fie cît mai fidele realității, în asemenea situații este indicat să se apeleze la un număr mai mare de subiecți, decît în celelalte cazuri, și să se evite folosirea ca stimuli a acelor cuvinte care fac parte din serii sinonimice mai mari și care se diferențiază mult, din punct de vedere ideografic, stilistic sau expresiv, față de dominanta seriei sinonimice respective. Dacă stimulul nu are sinonime ori are unul sau cel mult două sinonime, foarte apropiate din punct de vedere ideografic, stilistic sau expresiv, indicii de opoziție sînt, de regulă, apropiați.

(5) Comparînd reacțiile vorbitorilor la două sau mai multe cupluri antonimice, observăm caracterul *constant* și *stabil* al relațiilor de antonimie, generat de faptul că între diferitele cupluri se păstrează *aceeași proporție* a raporturilor (se menține o valoare constantă a opoziției indiferent de caracterul termenilor). Astfel, nu se poate afirma, de pildă, că lexemele *iubire — ură* „ar fi mai antonime" decît *bucurie — tristețe* sau *egoism — altruism*. De aceea, putem considera că, într-un spațiu dat al unui microcîmp semantic, între două perechi de puncte ($A - B$ și $A' - B'$) care corespund termenilor opozabili a două perechi de antonime, există relația „paralel și egal" ($A_1 - A_2 \# A'_1 - A'_2$; *bolnav — sănătos*#*slab — puternic*)[38].

[37] Vezi, de exemplu, indicii relativ mici de opoziție ai termenilor seriei antonimice *bucurie, veselie — tristețe, durere, supărare, amărăciune, nenorocire*.

[38] E. I. Rodičeva [172, p. 290 ș.u.] pleacă de la ideea că antonimia este un fenomen psiholingvistic încercînd să rezolve problema antonimelor cu ajutorul teoriei „microcîmpurilor semantice" (mono-, bi- și tridimensionale), văzute în plan și în spațiu, și ajunge la concluzia că sistemul antonimelor reprezintă *o clasă de perechi echivalente* de obiecte lingvistice sau un v e c t o r (vector al antonimiei). Autoarea propune drept criteriu de determinare a perechilor de antonime — capacitatea a două cuvinte de a avea un *vector* antonimic, iar ca metodă de verificare a antonimiei dintre două cuvinte — un procedeu împrumutat din geometria paralelogramului. Se consideră, bunăoară, că dacă o pereche de cuvinte „formează un paralelogram" cu o altă pereche de cuvinte, despre care nu sîntem siguri că sînt antonime, atunci și acestea din urmă îndeplinesc condiția de antonimie (se încadrează în vectorul antonimiei). Cît privește însă modalitatea practică de stabilire a „vectorului de antonimie", care apare ca un element de formalizare în descrierea relațiilor semantice în planul conținutului cuvintelor antonime, ca și modul concret de stabilire a criteriilor formale pe care trebuie să le îndeplinească două cuvinte pentru „a forma un paralelogram" — aceste aspecte rămîn insuficient de clar conturate în interpretarea autoarei mai sus citate.

Pe baza rezultatelor pe care le-am obţinut în urma experimentelor efectuate şi pe care le-am expus parţial în rîndurile de mai sus, ţinînd seama, totodată, de limitele şi posibilităţile de aplicare a analizei psiholingvistice în cercetarea antonimelor, putem formula următoarele concluzii :

a) Antonimele există ca fapte statornicite în conştiinţa lingvistică a oamenilor în decursul vieţii lor sociale şi oglindesc experienţa de vorbire a membrilor unei generaţii sau a mai multor generaţii.

b) În structura semantică a unui termen al corelaţiei antonimice există trăsături elementare de sens care presupun existenţa în sistem şi a celuilalt membru (cu semn contrar) al opoziţiei. Tocmai acest lucru face posibilă reacţia vorbitorului la un cuvînt dat prin indicarea, pe baza unor asociaţii de contrast, a antonimului acestuia.

c) Din punct de vedere psiholingvistic, antonimele ar putea fi definite drept acele cuvinte care există în raporturi de opoziţie (contrarietate) în conştiinţa lingvistică a vorbitorilor şi care, avînd valoare de normă, au rămas astfel întipărite încît pot fi uşor *reproduse* în cupluri *stabile*. Dacă vom avea în vedere şi realizarea antonimelor în lanţul sintagmatic al vorbirii, va trebui să completăm definiţia de mai sus cu precizarea că termenii corelativi, avînd capacitatea potenţială de a contracta opoziţii antonimice, dobîndesc statut de *antonime* numai în măsura în care se constată şi la *vorbitor* existenţa unei *intenţii* de a opune cu regularitate sensurile acestor termeni, astfel încît ei să poată fi recepţionaţi şi de *ascultător* în această structurare.

În lanţul vorbirii termenii unei perechi de antonime pot apărea (1) în aceeaşi secvenţă de vorbire sau (2) în secvenţe învecinate, (1′) cînd autorul acestor secvenţe verbale este una şi aceeaşi persoană, (2′) cînd autorii acestor secvenţe sînt persoane diferite (în dialoguri).

d) Cercetarea atentă a faptelor de limbă şi vorbire ne conduce la concluzia finală că esenţa antonimiei lexicale nu poate fi explicată numai pe baza asociaţiilor care au loc în conştiinţa vorbitorilor într-un moment dat în legătură cu termenii unui cuplu antonimic. Reacţiile înregistrate la vorbitori în legătură cu antonimia unor cuvinte constituie doar un m o d d e m a n i f e s t a r e a esenţei antonimelor şi nu esenţa însăşi. Criteriul psiholingvistic ne ajută să relevăm acest *mod de manifestare* a opoziţiei antonimice, *ca normă lingvistică*

statornicită în conştiinţa şi practica de vorbire a oamenilor şi transmisă din generaţie în generaţie.

Singur însă, acest criteriu nu ne oferă un suficient sprijin ca să putem stabili şi elementele semantice potenţiale din structura termenilor opozabili, care generează raporturile de antonimie şi care determină, de fapt, caracterul reacţiilor vorbitorilor. Numai prin stabilirea acestor componente semantice potenţiale, prin delimitarea tipurilor acestora şi prin precizarea raporturilor ce există între ele la diferitele nivele ale lexemelor analizate, se poate dezvălui, credem, mecanismul care determină *contrarietatea semantică* — esenţa relaţiilor de antonimie.

Criteriul psiholingvistic este şi va rămîne, aşadar, numai un mijloc obiectiv de v e r i f i c a r e dacă două cuvinte aparţin sau nu categoriei antonimelor.

1.6. CRITERIUL STRUCTURAL-SEMANTIC

Elementele care generează raporturile de antonimie şi care determină, de fapt, caracterul reacţiilor vorbitorilor pot fi puse în evidenţă atunci cînd fenomenul în discuţie este abordat pe baza unor criterii s t r u c t u r a l - s e m a n t i c e, depăşindu-se astfel sfera interpretărilor „pur logice" sau „pur lingvistice".

Investigarea substanţei semantice în sine a antonimelor conduce în cele din urmă la găsirea acelor elemente structural-semantice, care fac posibilă dispunerea antonimelor, într-o anumită ordine, în sistemul limbii (atît în planul existenţei lor paradigmatice, cît şi în lanţul sintagmatic al realizării lor, în vorbire).

Abordarea antonimelor din punct de vedere *structural-semantic* presupune analiza componentelor elementare de sens prezente în conţinutul semantic al membrilor unui cuplu de antonime şi stabilirea, la nivelul discret al acestor trăsături distinctive semantice, a elementelor structurale care se află în raport de contrarietate şi care determină caracterul antonimic al relaţiei semantice dintre termenii cuplului respectiv. Această modalitate de cercetare, spre deosebire de alte metode, ne ajută să dezvăluim natura antonimiei lexicale ca fenomen

lingvistic care este adesea „secondat” de polisemia sau sinonimia unităţilor opozabile.

În cercetarea noastră am plecat de la premisa că fiecare cuvînt în totalitatea sensurilor sale constituie un l e x e m şi că fiecare sens al acestuia reprezintă un s e m e m[39], iar o componentă minimală a sensului — un s e m[40]. Cu alte cuvinte, am admis posibilitatea dispunerii substanţei semantice a cuvintelor în mod eşalonat pe trei nivele: l e x e m i c, s e m e m i c şi s e m i c.

Pentru dezvăluirea esenţei antonimiei lexicale este necesar să pătrundem în structura unităţilor opozabile la nivelul *sememelor* şi să efectuăm analiza la nivelul *semelor*, procedeu cunoscut sub denumirea de a n a l i z ă s e m i c ă sau c o m p o n e n ţ i a l ă[41].

Aplicînd metoda analizei semice, concepem cuvîntul în sistemul lexical ca o unitate *autonomă*, a cărei semnificaţie este inclusă în însăşi structura sa semantică, nefiind condiţionată de legăturile pe care le are cu alte cuvinte învecinate într-un cîmp lexico-semantic.

[39] Prin *semem* înţelegem, urmîndu-l pe B. Pottier [163, p. 122 ş.u.], un fascicul de componente semantice (s e m e) care individualizează un lexem monosemantic. În cazul cuvintelor polisemantice, considerăm că fiecare semem reprezintă un fascicul de seme. Cu alte cuvinte, fiecare „sens“ (sau „variantă lexico-semantică“ [187]) se poate descompune într-un fascicul de componente ireductibile semantic; vezi şi E. Coşeriu [34, p. 159 ş.u.].

A. Greimas [73, p. 42 ş.u.] consideră că lexemul este o combinare între un invariant semic permanent şi semele contextuale, care sînt variabile semice, determinînd modificările de sens ale unui cuvînt în diferite contexte.

[40] Pentru denumirea componentelor minimale ale sensului lexical se mai folosesc şi alţi termeni: „elemente ale sensului“ („Bedeutungselemente“, cf. W. Schmidt [178, p. 29]), „mărci semantice“ sau „marceme“ (cf. I. Evseev [56, p. 55 ş.u.]), „trăsături diferenţiale semantice“ — TDS — [190], „factori semantici“ („semantičeskie množiteli“, cf. Ju. D. Apresjan [7, p. 122—123]), „componente semantice“ („componential markers“, cf. I. Katz, I. Fodor [96]).

[41] Această metodă de analiză, utilizată iniţial în cercetările de fonologie la relevarea trăsăturilor distinctive dintre foneme, a fost treptat introdusă şi în studierea lexicului.

În legătură cu analiza semică şi terminologia utilizată de noi, vezi lucrările unor lingvişti ca: F. G. Lounsbury [126], W. H. Goodenough [68], Edward Bendix [14, p. 2—5], Constant Maneca [132, p. 3—24], Ju. D. Apresjan [7, p. 122—126; 6, p. 52—72], M. D. Stepanova [192, 193], S. Berežan [15, p. 43—54; 16, p. 151 ş.u.] şi alţii.

Admițînd posibilitatea utilizării analizei semice în investigarea structurii semantice a antonimelor [180], [182], plecăm de la ideea că *semele* reprezintă generalizarea și reflectarea în sistemul semantic al limbii a însușirilor contrare obiective ale fenomenelor și obiectelor, precum și a relațiilor din lumea reală. Totodată, semele reflectă existența unor opoziții stabile în conștiința lingvistică a vorbitorilor unei limbi [42].

Inventarul de seme incluse în sfera unui cuvînt reprezintă atît valoarea *denominativă* a semnului lingvistic, cît și valoarea lui *relațională*. Semele conțin, prin urmare, referiri la o anumită noțiune, referiri la o realitate ontică, contribuind în același timp la conturarea sensului unui cuvînt în conștiința lingvistică a vorbitorilor și, respectiv, în sistemul limbii [43].

Pertinența semelor în sistemul limbii se bazează pe distincția socialmente fixată în înțelegerea cuvîntului în diferite cazuri de folosire a lui în vorbire. Vorbitorul și ascultătorul deosebesc semele pe baza cunoașterii (de către ei) a aceleiași realități obiective, iar înfăptuirea procesului de comunicare arată că, în ciuda deosebirilor psihice dintre indivizi, cunoașterea este, în mare, aceeași. Aceste elemente ireductibile semantice, stabilite pe baza opozițiilor distinctive, exprimă trăsăturile diferențiale ale cuvintelor, constituindu-se ca elemente relaționale ce formează baza contrastantă a relațiilor paradigmatice dintre antonime.

Analiza semică presupune evidențierea informației conținute de un lexem prin *descompunerea lui în componente minimale* (în *seme*) și prin relevarea numai a acelor trăsături semantice care sînt definitorii pentru lexemele cercetate.

Inventarul de seme ale unui lexem monosemantic nu trebuie să cuprindă absolut toate caracteristicile semantice potențiale care pot fi deduse din conținutul cuvintelor. Numă-

[42] După cum se vede, analiza pe baza criteriului structural-semantic nu face altceva decît să sintetizeze și cerințele celorlalte criterii, punînd în lumină faptul că antonimia este un fenomen *lingvistic* cu profunde implicații *logice* și *psiholingvistice*.

[43] Semele sînt trăsături distinctive de ordin lingvistic, pentru că „orice schimbare la nivelul lor produce — cel puțin în principiu — nu o simplă schimbare de sens sau înlocuirea unei noțiuni cu alta ci un alt cuvînt“ [190, p. 27].

rul de seme care definesc un cuvînt trebuie să fie minimal, dar suficient pentru individualizarea fiecărui semnificat în raport cu celelalte și pentru redarea valorii semantice corespunzătoare. Acest minimum pentru diferențierea semnificațiilor este condiționat — așa cum arată I. Coteanu — de principiul economiei mijloacelor limbii [36, p. 14].

În lexic numărul de trăsături diferențiale semantice necesare pentru descrierea unui fragment de cîmp semantic este incomparabil mai mare decît în fonologie sau în gramatică, ceea ce face ca analiza unităților de conținut să prezinte un grad de dificultate sporit. Pe de altă parte, o serie de seme din sfera cuvîntului nu sînt marcate formal, iar informația pe care o conține un lexem este mult mai complexă și cu limite nedistincte.

Pentru o mai mare obiectivitate, în analiza lexemelor este necesar să se plece de la *informația fundamentală* a cuvintelor cercetate. O astfel de informație trebuie să conțină suficiente „indicii frapante" despre semnificația individualizată a unui cuvînt [44], trebuie să fie suficient de evidentă și să corespundă *reprezentării generale* despre obiectul denumit. Asemenea informații pot fi găsite – așa cum susțin Ju. D. Apresjan [7, p. 166] și E. A. Nida [145, p. 45] – în dicționarele explicative, care, redînd conținutul așa-ziselor „noțiuni formale" [98, p. 18–19], descriu cuvintele în termenii contextului lingvistic.

De aceea, pentru relevarea componentelor semice ale lexemelor cercetate am folosit atît dicționarele explicative (pentru confruntarea definițiilor lexemelor opozabile), cît și alte tipuri de dicționare (de sinonime și de antonime), precum și contextele lingvistice mai largi, excerptate din literatura beletristică.

În cazul cuvintelor antonime, ca și la sinonime, opoziția dintre lexeme are loc datorită existenței atît a unor componente semantice comune, cît și a unor trăsături diferențiale semantice. Diferența dintre cele două categorii semasiologice constă numai în faptul că, în timp ce în opoziția unităților lexicale, în cazul sinonimelor, prevalează *asemănarea semantică*, la antonime pe prim plan se situează *deosebirea semantică*.

[44] Despre existența unor „indicii frapante" ale sensului lexemelor vorbesc mai mulți lingviști, de exemplu: R. A. Budagov [25, p. 81–82], I. Coteanu [36], S. D. Katznelson [98, p. 18].

Analiza semică, spre deosebire de celelalte modalități de investigare a antonimelor ne ajută să relevăm, pe de o parte, *componentele semantice comune* ale termenilor unei perechi de antonime, iar pe de altă parte – *trăsăturile semantice corelative contrare*, care se *exclud* și, în același timp, se *presupun reciproc* în conținutul cuvintelor antonime, și pe care le vom numi în mod convențional s e m e i n c o m p a t i b i l e c o n t r a r e (Si).

În substanța semantică a antonimelor pe care le-am cercetat se disting următoarele tipuri principale de componente semantice comune :

(a) *Seme comune* unui întreg grup lexico-semantic (SC) sau seme lexico-gramaticale, categoriale etc.

(b) *Seme comune de referință* (Sc) specifice termenilor opozabili din cadrul unor serii antonimice (serii sinonimice angajate între ele în raporturi de antonimie).

(c) *Seme comune ale cuplului*, specifice *fiecărei perechi* de antonime (sc).

Semele comune reprezintă temelia corelației antonimice. Ele marchează limitele unor subansambluri de sememe înrudite semantic (cf. semele caracteristice seriilor sinonimice opuse ca sens), prefigurînd *cadrul de referință comun* termenilor opozabili și exprimînd omogenitatea semantico-stilistică a acestora, în timp ce *semele contrare* dau opoziției un caracter antonimic.

Așadar, prin stabilirea *semelor comune* analiza semică pune în evidență un fapt deosebit de important pentru înțelegerea esenței antonimelor, și anume că într-o paradigmă antonimică membrii opuși dispun de *același volum de informație*, adică au un conținut lexico-gramatical și semantic de *același grad de abstracție*, fiind *părți egale opuse ale unui singur tot unitar*. Constatăm, cu alte cuvinte, că între termenii unui cuplu de antonime există întotdeauna o *perfectă corespondență* în ceea ce privește *volumul* și *conținutul* lor semantic.

Dacă două cuvinte nu conțin aceleași *seme comune* (SC) nu pot fi considerate antonime, *chiar dacă logic sînt incompatibile*, deoarece aparțin unor clase neomogene sub aspect lexico-gramatical (sînt, de pildă, părți de vorbire diferite : *vesel – tristețe*) sau prezintă una, eventual chiar mai multe categorii lexico-gramaticale prin care se îndepărtează unul de altul fără să constituie un cuplu antonimic. Drept exemplu

am putea aminti aici verbul *factitiv a îmbătrîni* („a face pe cineva să îmbătrînească"), care nu poate fi considerat antonimul *eventivului a întineri* („a deveni tînăr").

Semele comune de referinţă (Sc) şi *semele comune ale cuplurilor* (sc) fac posibilă corelaţia semantică paradigmatică dintre doi termeni cu acelaşi volum de informaţie lexicală. Ele ne oferă posibilitatea de comparaţie a sensurilor opozabile, delimitînd precis cadrul de referinţă comun lexemelor contrare. În lipsa unei depline concordanţe între semele comune de acest tip din structura semantică a doi termeni corelativi, nu avem de-a face cu antonime (cf. *cinste — minciună*, care se referă la domenii semantice diferite). Analiza semică pune cu pregnanţă în evidenţă existenţa unor asemenea „discordanţe semantice": cuvintele *cinste — minciună*, deşi sînt incompatibile din punct de vedere semantic (şi, evident, şi logic), nu sînt antonime, întrucît opoziţia dintre semele contrare „însuşire pozitivă"/„însuşire negativă" nu este „susţinută" şi de *seme comune de referinţă*, pe baza cărora să se realizeze un contrast pronunţat, caracteristic oricărei paradigme antonimice. În acest caz, primul termen (*cinste*) se referă la o *trăsătură de caracter pozitivă*, în timp ce termenul secund vizează „o apreciere subiectivă a unui fapt," şi anume „denaturarea intenţionată a adevărului".

Constatarea că termenii corelativi contrari se caracterizează printr-un fascicul de trăsături semantice comune invederează faptul că antonimia, din punct de vedere *relaţional*, nu este altceva decît un caz particular al fenomenului cunoscut sub numele de p a r a s e m i e [16, p. 105—107].

Dezintegrarea semică a antonimelor pune totodată în lumină existenţa unor componente semantice care polarizează după înţeles două lexeme şi pe care le-am numit *seme incompatibile contrare* (Si).

Aceste componente semantice contrare conţin „informaţii" în cantităţi egale, care *se presupun* şi *se exclud* reciproc (de exemplu, „atracţie"/„respingere"; „pozitiv"/„negativ" etc.) sau informaţii despre *prezenţa* ori *absenţa* unui sem comun de referinţă (de exemplu, „prezenţa"/„absenţa" semului „afinitate", în cazul cuplului *afecţiune—aversiune*) şi exprimă opoziţia semantică la nivelul cel mai discret posibil.

Semele incompatibile contrare se află într-o perfectă corelaţie: fiecărui sem cu valoare pozitivă din conţinutul unui

termen îi corespunde întotdeauna un sem cu valoare negativă în structura semantică a antonimului său. În acest sens, ni se pare deosebit de actuală și astăzi, cînd antonimele sînt abordate prin prisma dezintegrării lor semice, remarca făcută de Ch. Bally în tratatul său de stilistică franceză, citat de noi mai sus, că „antonimul unui cuvînt abstract este o parte a sensului acestuia din urmă” [13, p. 42].

Așadar, pentru realizarea caracterului antonimic al opoziției dintre două unități lexicale, acestea trebuie să conțină, pe lîngă un număr oarecare de *seme comune*, și cel puțin două *seme incompatibile contrare* (fiecare termen opozabil — cîte un sem), care se află într-o perfectă corelație. De exemplu, în conținutul antonimelor *viață — moarte*, pe lîngă semele comune SC „obiect” (substantiv), „abstract”, Sc „formă de existență a materiei”, „despre plante, oameni, animale”, distingem și *semele incompatibile* „prezența”/„absența procesului biologic”, care, împreună cu semele comune, determină raportul de contrarietate semantică dintre cele două antonime.

Semele incompatibile contrare pot fi determinate (a) prin confruntarea definițiilor cuvintelor opozabile, prin compararea definiției acestora cu cele ale sinonimelor lor, precum și prin confruntarea cuvintelor din interiorul aceluiași grup semantic, (b) prin descompunerea *sememelor* stabilite în *seme* și (c) prin reținerea selectivă numai a „elementelor frapante“ cu privire la contrarietatea termenilor reciproc opuși (a semelor *comune* și *contrare*).

Din cele de mai sus se conturează ideea că pentru a fi în relație de antonimie, două cuvinte trebuie să îndeplinească următoarele cerințe esențiale : să aparțină aceleiași clase morfologice sau lexico-gramaticale (de exemplu, nu poate intra în relații de antonime un substantiv cu un adjectiv), să posede aproximativ aceleași categorii gramaticale (un verb factitiv, de pildă nu poate fi antonim față de unul eventiv), să se refere la același domeniu extralingvistic, fiind omogene după structura lor semantică (să facă parte din același microcîmp semantic) și să conțină cel puțin două *seme incompatibile contrare*, pe baza cărora se stabilește contrarietatea semantică dintre lexemele respective.

Trebuie luat în considerare faptul că pentru fiecare parte de vorbire este necesar să se procedeze în mod diferențiat. Un anumit număr de seme trebuie delimitat la verbe și altul la substantive. La verbe, de pildă, analiza va trebui să releve

atît semele lexico-gramaticale (ale părţii de vorbire) şi semele categoriale (tranzitivitatea, modul acţiunii etc.), care vor fi comune pentru două antonime, cît şi semele (comune şi incompatibile) relevante la nivelele de abstractizare inferioare, pînă la sensul lexical concret. În cazul substantivului, analiza semică trebuie să înceapă de la un nivel inferior de abstractizare, de la sensul lexical concret, adică de la acel nivel unde pot fi distinse clar componentele semantice de diferenţiere pronunţată. Celelalte nivele, cum ar fi cel lexico-gramatical sau cel categorial (subcategorial), nu ne oferă un sprijin prea mare în clarificarea problemei ce ne interesează. Plecăm deci de la sensul denominativ al cuvintelor antonime, de la nivelul în care raportul de diferenţiere este mai pronunţat decît cel de identificare.

Uneori în conţinutul termenilor corelativi opuşi distingem, pe lîngă semele comune şi cele incompatibile contrare, şi componente semantice care nu au *corespondente perfect opuse*. Aceste seme – pe care le vom numi în mod convenţional *„seme suplimentare”* –, fiind prezente numai în substanţa semantică a unuia din lexemele opozabile, determină ca relaţiile de antonimie dintre cele două cuvinte să aibă un caracter *incomplet*, iar termenii respectivi – să aibă o valoare de *cvasiantonime* (cf. *satisfacţie – mîhnire*, în prezenţa semului suplimentar „foarte intensiv”, caracteristic numai pentru cel de-al doilea termen al opoziţiei).

Aşadar, esenţa relaţiilor de antonimie dintre două cuvinte constă în raportul de contrarietate semantică care se stabileşte la nivelul semelor incompatibile contrare, în condiţiile existenţei obligatorii a unor seme comune de referinţă, pe baza cărora, în planul opoziţiilor paradigmatice, se realizează un contrast frapant între lexemele opozabile.

Pentru a ilustra principiile teoretice expuse mai sus, vom prezenta principalele componente semice ale cîtorva cupluri antonimice :

naştere – moarte : SC : „obiect”, „abstract”, „fenomen biologic” ; Sc : „moment al vieţii”, „al existenţei”, Si : „începutul”/„sfîrşitul vieţii” ;

adevăr – minciună : SC : „obiect”, „abstract” ; Sc : „interpretare, apreciere a realităţii înconjurătoare (sau a unor afirmaţii) ”, Si : „apreciere reală, obiectivă”/„apreciere subiectivă, denaturată”, Si : „concordanţă”/„neconcordanţă cu faptele reale”.

Tot cu caracter ilustrativ vom descrie aici componența semică a antonimelor despre care în paragrafele anterioare afirmam că nu pot fi explicate pe baza criteriilor discutate mai sus:

alb – negru: SC: „însușire"; Sc: „culoare", Si: „luminos"/„întunecos" (prezența"/„absența luminii");

zi – noapte: SC: „obiect", „abstract", „fenomen natural", Sc: „interval de timp în 24 de ore", Si: „prezența luminii"/„prezența întunericului" („absența luminii"), Si: „de dimineața pînă seara"/„de seara pînă dimineața".

Se observă, prin urmare, că în termenii analizei semice substanța semantică a antonimelor este relevată cu pregnanță și economic în același timp, ceea ce este deosebit de important pentru o definiție „la obiect", cerută de principiile lexicografiei moderne.

La capătul observațiilor de mai sus socotim util să precizăm încă o dată că, definite prin prisma structurii lor semantice, antonimele sînt acele cuvinte cu sens reciproc opus, în a căror substanță semantică există un număr de *seme comune*, care, asigurînd o echivalență din punctul de vedere al volumului de informație al termenilor opozabili, fac posibilă corelația paradigmatică (reunirea lor în cupluri antonimice), și cel puțin două *seme incompatibile contrare* care se presupun și se exclud reciproc, cîte unul în conținutul fiecărui membru al opoziției, și care dau corelației un caracter antonimic.

După cum se vede, definirea antonimelor în termenii trăsăturilor lor diferențiale semantice ne oferă o imagine precisă despre locul pe care îl ocupă antonimele în secțiunea paradigmatică a sistemului lexical, despre esența relațiilor de antonimie.

Completată cu elemente de ordin funcțional, furnizate de analiza contextuală a antonimelor, de analiza distribuțională ș.a., definiția de mai sus va dobîndi un caracter mai amplu, vizînd locul antonimelor și în planul sintagmatic al sistemului unei limbi.

După ce am examinat din diferite unghiuri de vedere antonimia lexicală, cumpănind prin prisma propriei noastre concepții despre fenomenul în discuție argumentele și contraargumentele în legătură cu aplicabilitatea criteriilor de mai

sus în dezvăluirea caracterului relaţiilor de antonimie şi în delimitarea antonimelor unei limbi, considerăm util să formulăm, în concluzie, cîteva constatări cu implicaţii teoretice:

(1) Antonimia lexicală trebuie concepută în lumina raporturilor ce se stabilesc între termenii opozabili în planurile paradigmatic şi sintagmatic ale unei limbi, ca un fenomen lingvistic cu implicaţii logice şi psihologice (psiholingvistice).

Pe baza elementelor de ordin logic poate fi explicată geneza relaţiilor de antonimie, tot aşa cum pe baza elementelor de factură psiholingvistică poate fi relevată modalitatea de manifestare în vorbire a contrarietăţii semantice, valoarea de normă lingvistică a cuplurilor antonimice, caracterul specific al acestora.

(2) Opoziţiile antonimice nu pot fi definite numai în termenii celor două tipuri de noţiuni incompatibile din logică, deoarece antonimele unei limbi nu pot fi perfect suprapuse noţiunilor contrare şi contradictorii. Domeniul antonimelor şi sferele celor două categorii logice *nu coincid întotdeauna*; antonimia lexicală, ca o categorie semasiologică, are o sferă de cuprindere mult mai mare decît contradicţia şi contrarietatea logică. Drept consecinţă, şi tipologia opoziţiilor antonimice este mai bogată decît cea a opoziţiilor dintre noţiunile contrare şi cele contradictorii. Astfel, în afară de opoziţiile privative şi graduale, specifice noţiunilor incompatibile, în cadrul antonimiei lexicale avem a face şi cu alte tipuri de opoziţie, ca cele complementare, echipolente etc.

(3) În cazul în care există o perfectă concordanţă între categoriile logice şi cele lingvistice — atunci baza relaţiilor de antonimie o constituie raportul dintre noţiunile respective.

(4) În vederea definirii antonimelor este absolut necesară o analiză multilaterală cu luarea în considerare atît a criteriilor logice, formal-lingvistice, psiholingvistice, ontologice cît şi, mai ales, a celor structural-semantice, care sintetizează de fapt şi cerinţele celorlalte criterii. O analiză unilaterală ar duce inevitabil la date eronate în legătură cu locul antonimelor în sistemul lexical al unei limbi.

(5) Esenţa antonimiei lexicale este *contrarietatea semantică*, ca rezultantă a interacţiunii dintre semele comune şi cele contrare. Această categorie semasiologică se află în legătură directă (sau indirectă) cu raporturile de contrarietate logică, dar ea presupune şi alte tipuri de opoziţii, cum sînt,

de pildă, opozițiile ce se stabilesc între două cuvinte pe baza corelației dintre caracteristicile contrare ale obiectelor și fenomenelor realității obiective (respectiv, dintre notele esențiale opuse ale noțiunilor desemnate) și care sînt considerate de vorbitori ca relevante în opoziția lingvistică, chiar și atunci cînd cuvintele respective *nu sînt expresia unor noțiuni contrare.* Aceste caracteristici contrare se reflectă în substanța semantică a antonimelor sub forma unor componente corelative contrare, precum și în relațiile paradigmatice și sintagmatice ale acestora.

În al doilea rînd, avem în vedere opozițiile de tip „vectorial" sau „direcțional" (opoziții dintre cuvinte ce desemnează acțiuni, însușiri etc., orientate în direcții opuse : *a deschide — a închide, intrare — ieșire* etc.) și opozițiile de tip *conversiv* (a *cumpăra — a vinde*), despre care se va vorbi pe larg în capitolul următor.

(6) La capătul examinării antonimiei din diferite unghiuri de vedere se impune concluzia finală că drept antonime pot fi considerate acele cupluri de cuvinte corelative-contrare care îndeplinesc următoarele cerințe :

(a) se află angajate în raporturi de contrarietate semantică (în prezența semelor comune și a celor contrare) ;

(b) se întrebuințează frecvent în contexte antonimice tipice, de regulă, în propoziții legate prin conjuncții adversative și în construcții cu părți de propoziții multiple ;

(c) au o distribuție gramaticală și lexicală asemănătoare ;

(d) își păstrează caracterul antonimic în paralelele lor derivative (se încadrează în același model derivativ) ;

(e) sînt statornicite în *conștiința lingvistică* a vorbitorilor, avînd valoarea de *normă.*

Pe baza acestor trăsături antonimele pot fi definite drept *cuvinte corelative care sînt angajate în raporturi de contrarietate semantică și care s-au statornicit în conștiința vorbitorilor sub forma unor cupluri cu valoare de normă lingvistică, iar în context apar cu regularitate în opoziție directă, avînd posibilități combinatorii asemănătoare.*

2. PREMISE METODOLOGICE

Definirea antonimelor pe baza unor criterii mixte ne conduce la cîteva precizări de ordin metodologic privind analiza lexemelor cu sens contrar. Cerințele formulate mai sus față de cuvintele cu statut de antonime, în deplină concordanță cu sinteza criteriilor la care ne-am referit în paginile de mai sus, impun și găsirea unor modalități adecvate de analiză a paradigmelor antonimice în măsură să asigure abordarea antonimelor din perspectiva celor trei aspecte fundamentale: *logico-ontologic*, *lingvistic* și *psiholingvistic*. Aceste aspecte trasează de fapt și coordonatele în care se înscriu premisele metodologice pe care le adoptăm în lucrarea de față.

Una din metodele care se pretează cel mai mult pentru investigarea substanței semantice în sine a antonimelor este, cum am văzut, *analiza semică*. Ea presupune dezintegrarea structurii semantice a antonimelor și găsirea componentelor minimale de sens (a semelor comune și contrare) ce constituie baza relațiilor de contrarietate semantică. Această metodă corespunde cerințelor criteriului structural-semantic, relevînd atît elemente de ordin logico-ontologic, cît și elemente de factură lingvistică și psiholingvistică, implicate cu regularitate în raporturile de antonimie lexicală.

Metoda de analiză semică ne ajută însă mai mult în cercetarea particularităților paradigmatice ale antonimelor. În ceea ce privește aspectul sintagmatic al antonimiei lexicale, de o deosebită utilitate se dovedește a fi *analiza distributivă* a termenilor contrari și analiza *tipurilor de contexte antonimice*, care pun în evidență modul de manifestare contextuală a antonimelor. Analiza *distributivă* scoate în evidență modul în care antonimele își actualizează potențialul lor semantic în lanțul sintagmatic al contextului, prin relevarea *coincidențelor și a noncoincidențelor* în ce privește posibilitățile combinatorii ale termenilor opozabili, în timp ce cealaltă modalitate de analiză pune în lumină existența unor *contexte antonimice-tip*, *predicalibile* sau *nepredicalibile*, în care apar cu regularitate „în contact" termenii corelativi contrari.

În stabilirea „caracterului antonimic" al diferitelor perechi de termeni opozabili și în delimitarea cuplurilor de antonime din interiorul unor serii de sinonime mai dezvoltate, aflate în opoziție între ele, de un real folos se dovedește a fi și *metoda psiholingvistică*. Experimentul psiholingvistic bazat pe anchete poate fi utilizat atît în cadrul unor cercetări care vizează aspectul paradigmatic (stabilirea cuplurilor de antonime pe baza reacției colocutorilor, a trăsăturilor diferențiale semantice dintre membrii unei serii antonimice – „intensitatea", de pildă, – completînd informațiile obținute prin analiza semică), cît și ca auxiliar în analiza sintagmatică (de pildă, în precizarea valențelor combinatorii comune și restrictive ale antonimelor ori în diagnosticarea construcțiilor sintactice specifice contextelor cu antonime, atunci cînd ele apar în opoziție directă).

În sfîrșit, *analiza seriilor derivative* pune în lumină antonimia lexicală ca fenomen lingvistic în manifestarea ei paradigmatică.

CAPITOLUL AL II-LEA

ANTONIMIA LEXICALĂ CA FENOMEN LINGVISTIC

Adoptarea unor criterii complexe de definire a antonimelor și a unei metodologii adecvate domeniului investigat pune cu pregnanță în evidență concepția argumentată pe larg în lucrare, după care antonimia este *un fenomen lingvistic* cu multiple implicații logice și psihologice (psiholingvistice). Această concepție se sprijină, între altele, și pe o serie de considerații pe care le vom face în legătură cu (1) *antonimia ca manifestare a relațiilor de sistem din lexic*, ca și pe o seamă de constatări privind (2) *specificul antonimiei lexicale* în diverse limbi, constatări izvorîte dintr-o abordare a antonimelor și antonimiei dintr-un *unghi preponderent lingvistic* și asupra cărora ne propunem să ne oprim în continuare.

1. ANTONIMIA CA MANIFESTARE A RELAȚIILOR DE SISTEM DIN LEXIC

Chiar dacă vocabularul are, în general, un caracter deschis și schimbător, fiind condiționat și de factori de natură extralingvistică, lexicul, în fiecare etapă de dezvoltare a limbii, prezintă totuși un sistem relativ stabil și bine determinat.

Am văzut în *Introducere* că numeroși cercetători, în lucrările lor, s-au referit la caracterul sistemic al lexicului, au încercat să dezvăluie multitudinea de aspecte pe care le prezintă vocabularul unei limbi, privit ca un tot unitar, organizat în grupuri sau cîmpuri lexico-semantice, precum și va-

rietatea de relaţii în care se află unităţile lexicale în ordonarea lor pe cele două axe: p a r a d i g m a t i c ă şi s i n t a g m a t i c ă. Drept rezultat al unor asemenea preocupări a fost apariţia dicţionarelor ideografice, tematice şi de tip „tezaurus" ([174], [49] ş.a.) în care lexicul unei limbi apare defalcat într-un anumit număr de sfere conceptuale, în clase şi subclase lexicale. Defalcarea lexicului în cîmpuri semantice presupune în fapt delimitarea, pe baza unor *trăsături diferenţiale semantice*, a unor clase de cuvinte cu o sferă conceptuală mai generală, ce acoperă prin semnificaţia lor mai multe subclase de cuvinte, cărora li se subordonează, la rîndul lor, unităţile lexicale monosemantice corespunzătoare, orînduite în serii sinonimice, cupluri antonimice, grupuri tematice etc. [1]

Dar caracterul de sistem al lexicului se manifestă nu numai în p a r a d i g m a t i c ă, sub aspectul relaţiilor dintre unităţile de conţinut ale limbii într-un anumit cîmp lexico-semantic, sub aspectul organizării lor în serii, grupuri sau cupluri, ci şi în s i n t a g m a t i c ă, adică sub forma pe care, potrivit unor legităţi funcţionale, o îmbracă unităţile lexicale în discursivitatea lor lineară în context. În acest sens, coincidenţele (ca şi noncoincidenţele) de îmbinări lexicale ale sinonimelor sau antonimelor, ale componentelor unui grup lexico-semantic, nu sînt întîmplătoare. Ele ilustrează aceeaşi evidentă organizare a lexicului şi în planul actualizării lui sintagmatice [de exemplu: *cald — rece* (*mînă, mîncare*; *zi*; *primire* etc.)].

Relaţiile de sistem din lexic sînt evidenţiate şi de posibilitatea ca varietăţile de îmbinări lexicale specifice unei limbi (unui grup lexico-semantic) să fie reduse la un număr limitat de i v a r i a n t e sau „f u n c ţ i i" lexicale, care nu sînt altceva decît un anumit tip de trăsături semantice („sensuri de profunzime"), ce pot fi aplicate unui foarte mare număr de lexeme şi îmbinări lexicale concrete. De pildă, funcţia „factitiv — cauzativ" („a face ceva să devină altfel", „a cauza ceva") este caracteristică pentru un foarte numeros

[1] În dicţionarul lui P. M. Roget (*Thesaurus of English Words and Phrases* [174]), de pildă, întîlnim şase astfel de sfere sau „clase" („relaţii abstracte", „spaţiu", „materie", „intelect", „voinţă, „sentimente"), care se împart în 24 de *subclase*, iar acestea, la rîndul lor, în 1 000 de *teme*. Fiecare din aceste 1 000 de teme conţin cuvinte înrudite semantic, inclusiv sinonimele şi antonimele acestora.

grup de verbe ca: *a subția*, *a mări*, *a lungi*, *a îmbătrîni* (pe cineva), *a nemulțumi* și altele.

Posibilitatea de descriere a structurii semantice a unor mari subansambluri de cuvinte cu ajutorul unor minimumuri lexicale (sau invariante semantice) prezintă o importanță deosebită pentru cele mai diferite domenii de activitate, de la cercetările de lexicografie didactică pînă la traducerile automate, toate aceste cercetări fiind interesate în descoperirea trăsăturilor sistemice ale lexicului.

Antonimia este prin excelență una din manifestările evidente ale caracterului de sistem al *limbii*, în general (categoriile gramaticale și fonologice opuse străbat sistemul limbii de la un capăt la altul), și al *lexicului*, în special. Clasificarea unităților lexicale după componentele lor semantice contrare permite o descriere structurală a limbii, o evidențiere clară a zonelor din lexic în care se întîlnesc anumite microsisteme semantice constituite din lexeme opuse ca sens, ce alcătuiesc *clase închise* formate numai din doi termeni [2].

Astfel de cupluri stabile de cuvinte contrare au o importanță deosebită în cercetarea relațiilor din interiorul lexicului [73] și chiar pentru cercetări cu caracter cultural-istoric și sociologic, cum ar fi stabilirea cu ajutorul opozițiilor antonimice a unor modele despre lume și viață ale unor popoare din trecutul îndepărtat [87] sau testarea aprecierii prin contrarii a unor fenomene ale vieții sociale cotidiene, în unele cercetări de estetică, cu ajutorul unor „scale de apreciere", de tipul „frumos" — „urît", „bun" — „rău", „vesel" — „trist", „cald" — „rece", „moale" — „tare", „puternic" — „slab" (cf. metoda „diferențialului semantic" propusă de Ch. Osgood) [3].

Cunoașterea relațiilor de tip antonimic pe care le contractează un cuvînt într-un cîmp lexico-semantic permite o mai amplă determinare a sensului cuvîntului respectiv, o mai bună cunoaștere a relațiilor lui cu alte unități lexicale și a locului acestui cuvînt în sistem.

În timp ce în unele compartimente ale lexicului antonimele se întîlnesc doar sporadic și nu joacă un rol important în organizarea și structurarea elementelor lexicale, în alte numeroase compartimente relațiile de antonimie predomină,

[2] Cf. C. E. Osgood, G. I. Susi, R. H. Tannenbaum, *The Measurement of Meaning*, Urbana, 1957, p. 280—304.

[3] *Ibidem*.

constituind principala formă de ordonare a unităţilor lexicale în sistem (vezi, de exemplu, termenii care denumesc relaţii spaţiale, trăsături de caracter, sentimente etc.)

Antonimia reprezintă o expresie pregnantă a caracterului sistematic al lexicului nu numai prin faptul că ea contribuie la ordonarea unităţilor cu sens contrar în o p o z i ţ i i b i n a r e ori în paradigme mai dezvoltate, ci şi prin aceea că antonimele constituie factorul constructiv în organizarea unităţilor lexicale din interiorul unui cîmp lexico-semantic.

Fiind dispuse în cupluri stabile şi aflîndu-se în strînsă legătură cu sinonimele lor sau cu alte cuvinte dintr-un grup lexico-semantic, antonimele formează adesea adevărate microsisteme lexicale „bipolare", în interiorul cărora se grupează, într-o anumită ordine şi ierarhie, întregi paradigme lexicale. În astfel de microcîmpuri semantice antonimele apar în ipostaza unor coordonate de bază care trasează limitele şi dimensiunile unui fragment din sistemul lexical al limbii, în care se dispun celelalte componente (sinonimele şi alte lexeme înrudite semantic într-un cîmp).

Antonimia apare ca o „funcţie" semantică care polarizează după înţeles întregi clase de lexeme, conturînd precis limitele unor grupuri lexico-semantice care exprimă relaţii *calitative, cantitative, complementarii, coordonate, „direcţionale"*, aşa cum vom vedea mai jos. Relaţiile derivative ori cele „funcţionale" ale perechilor de antonime nu fac altceva decît să confirme încă o dată ideea că antonimele se pot constitui ca temelie a relaţiilor de sistem dintr-un cîmp lexico-semantic.

Astfel, plecînd de la criteriul structural-derivaţional ori de la cel funcţional-semantic, putem delimita în interiorul unor cîmpuri lexico-semantice grupuri de termeni antonimici sau *blocuri de antonime* constituite din:

a) serii derivative opuse între ele, de exemplu:

vesel — trist	*întuneric — lumină*
veselie — tristeţe	*întunecos — luminos*
a (se) înveseli — a (se) întrista	*a (se) întuneca — a (se) lumina*
	întunecat — luminat

sărac — *bogat*
sărăcie — *bogăție*
sărăcire — *îmbogățire*
a sărăci — *a se îmbogăți*
sărăcit — *îmbogățit*

b) cupluri de antonime reunite prin una și aceeași *mărime invariantă* pe care o exprimă și care are valoare de „funcție" (*f*). De exemplu, la adjectivele care denumesc însușiri dimensionale se observă existența unor constante semantice care apar nuanțate de fiecare dată prin specificarea *aspectelor concrete* vizate (a „variabilelor semantice"), de exemplu:

f. „mare" / „mic"	„în profunzime":	*profund* — *superficial* (rană)
	„ca lungime":	*lung* — *scurt* (drum)
	„ca durată":	*lung* — *scurt* (concediu)
	„ca înălțime":	*înalt* — *scund* (om)
	„ca preț":	*scump* — *ieftin* (costum)
	„ca densitate":	*des* — *rar* (păr)
	„ca frecvență":	*des* — *rar* (întîlniri)
	„ca grosime":	*gros* — *subțire* (băț)
	„ca lățime":	*lat* — *îngust* (șanț)
	„ca greutate":	*greu* — *ușor* (geamantan)
	„ca dificultate":	*greu* — *ușor* (exercițiu)
	„ca distanță":	*îndepărtat* — *apropiat* (sat)
	„ca forță, intensitate":	*puternic* — *slab* (om, vînt)
	„cantitativ":	*mult* — *puțin* (bagaj)
	„ca fizionomie":	*gras* — *slab* (copil)
	„ca temperatură":	*cald* — *rece* (apă) ș.a.m.d.

Cf. și :

f. „început" / „sfîrșit"	„de viață" :	*naștere – moarte*
	„de zi" :	*dimineață – seară*
	„de expoziție" :	*deschidere – închidere*
	„de întreceri sportive" :	*start – finiș*
	„de drum, călătorie :	*plecare – sosire*
	„de lucrare" (în sens „didactic") :	*introducere – încheiere*

Stabilirea unor constante semantice, ca în cazurile discutate mai sus, se face cu un sporit grad de eficiență utilizîndu-se metoda dezintegrării semice a lexemelor înrudite semantic. Prin găsirea unor componente minimale de sens (seme) cu valoare de invariante semice (arhisememe, arhilexeme), caracteristice mai multor unități lexicale, se poate ajunge ușor la ordonarea acestora din urmă în grupuri tematice, serii de sinonime, cupluri de antonime.

O altă manifestare a relațiilor de sistem din lexic o constituie existența paradigmelor cu sinonime și antonime, a seriilor contrare de sinonime, de exemplu :

bucurie
veselie } – { amărăciune
tristețe
durere
întristare
jale
mîhnire
necaz
suferință
supărare

{ mulțumire – nemulțumire
satisfacție – insatisfacție

{ burlac – însurat
căsătorit – celibatar

{ cinstit – necinstit
onest – neonest
corect – incorect

Într-un cîmp semantic, antonimia poate fi cu pregnanță relevată numai dacă se iau în considerare toate legăturile ei – directe și indirecte – cu celelalte categorii semantice fundamentate – sinonimia și polisemia. Este cazul *termenilor care denumesc însușiri și trăsături de caracter*[4] – un domeniu

[4] Vezi, în acest sens, lucrarea noastră *Antonimia cuvintelor care denumesc trăsături de caracter în limba rusă contemporană*, AUT, XI, 1973, p. 95–111.

al vocabularului în care antonimia reprezintă principala modalitate de organizare și structurare a elementelor lexicale în sistem. Astfel, analizînd antonimele care vizează aprecierea trăsăturilor de caracter în raport cu obiectul lor de manifestare, constatăm posibilitatea grupării acestora în funcție de existența a șase constante semantice de bază: 1) *atitudinea față de oameni*, 2) *atitudinea față de muncă și obiectele muncii*, 3) *atitudinea față de sine*, 4) *atitudinea față de proprietate*, 5) *atitudinea față de credințe, principii, norme morale*, 6) *trăsături de caracter volitive*. Aceste constante semantice permit gruparea antonimelor în șase cîmpuri lexico-semantice principale, care sînt, la rîndul lor, alcătuite din mai multe microsisteme, fiecare cuplu dispunînd de cîte o componentă semantică *specifică*, de exemplu:

(1) („atitudine față de alți oameni"): *sociabilitate – nesociabilitate, omenie – neomenie, sinceritate – nesinceritate, recunoștință – nerecunoștință, seriozitate – neseriozitate, politețe – impolitețe* ș.a.

(2) („atitudinea față de muncă și obiectele muncii"): *hărnicie – lene, inițiativă – inerție, conștiinciozitate – nepăsare, pricepere – nepricepere* ș.a.

(3) („atitudinea față de sine"): *modestie – lăudăroșenie demnitate – umilință, dărnicie – lăcomie* ș.a.

(4) („atitudinea față de proprietate"): *generozitate – – zgîrcenie, economie – risipă* ș.a.

(5) („atitudinea față de principii, norme morale, credințe"): *consecvență – inconsecvență, moralitate – imoralitate, cinste – necinste*, ș.a.

(6) („trăsături de caracter volitive"): *curaj – lașitate, independență – dependență, fermitate – șovăială, hotărîre – nehotărîre* ș.a.

Totodată, analiza paradigmatică relevă prezența unor relații specifice între termenii din grupul respectiv, relații determinate de întrepătrunderea și interdependența între *antonimie – polisemie*, pe de o parte, și *antonimie – sinonimie*, pe de altă parte. Ea ne permite să evidențiem că în interiorul microcîmpului lexico-semantic analizat aici există serii antonimice de sinonime în componența cărora membrii constitutivi contractează două tipuri principale de relații semantice: a) relații *lineare* și b) relații *radiale* (*simetrice* și *asimetrice*).

a) Relaţii lineare:

cinste	—	necinste
corectitudine	—	incorectitudine
onestitate	—	neonestitate
stabilitate	—	instabilitate
statornicie	—	nestatornicie
soliditate	—	fragilitate

b) Relaţii radiale:

— *simetrice*:

hotărîre — nehotărîre
fermitate — şovăială

— *asimetrice*

curaj — frică
bărbăţie — teamă
îndrăzneală — spaimă
temeritate — laşitate
cutezanţă
vitejie

Noţiunea de opoziţie antonimică se dovedeşte a fi importantă nu numai atunci cînd se stabilesc asemănările şi deosebirile dintre sensurile diverselor cuvinte în plan paradigmatic, ci şi atunci cînd se studiază cele mai caracteristice relaţii „lineare" pe care le au cuvintele în lanţul sintagmatic al vorbirii, în text.

Recunoscînd valabilitatea principiului izomorfismului dintre planul expresiei şi cel al conţinutului, putem presupune că, în studierea unităţilor lexicale, există o strînsă legătură între însuşirile paradigmatice şi cele sintagmatice ale elementelor limbii. Aceasta înseamnă că orice manifestare paradigmatică (cuplurile antonimice, în cazul nostru) trebuie să-şi găsească reflectarea (să-şi concretizeze particularităţile) şi în planul relaţiilor sintagmatice, adică (1) în diferite tipuri de construcţii gramaticale, în care se întrebuinţează termenii unui cuplu antonimic, (2) în clasele semantice de cuvinte cu care aceştia se combină, precum şi (3) în cele mai caracteristice structuri sintactice în care apar. Cu alte cuvinte, prin analiza sintagmatică se ajunge la stabilirea legităţilor de întrebuinţare a antonimelor în vorbire, la relevarea a tot ceea ce este caracteristic în planul contextului pentru două cuvinte

opuse din punct de vedere semantic după una sau mai multe trăsături distinctive semantice.

Stabilirea tipurilor structurale de bază ale opoziţiilor sintagmatice dintre antonime, relevarea contextelor comune şi specifice ale termenilor contrari prezintă o deosebită importanţă pentru descrierea caracteristicilor paradigmatice ale antonimelor şi pentru clasificarea acestora (sistematizarea contextelor cu sens identic sau neidentic).

Astfel, plecînd de la precizarea opoziţiilor sintagmatice pe care le realizează cu regularitate în context două antonime, se poate ajunge cu uşurinţă la trăsăturile semantice comune şi diferenţiale relevante în plan paradigmatic. Pe baza vecinătăţilor lexicale şi a corelaţiei pe care o stabilim între diferitele contexte tipice care au o mare forţă de caracterizare, reflectînd cele mai reprezentative cazuri de întrebuinţare a antonimelor în text, şi diversele variante lexico-semantice ale antonimelor cercetate, putem alcătui seria paradigmatică a unor cuvinte ca un sistem de sensuri aflate într-o strînsă intercondiţionare. Iată cîteva din variantele lexico-semantice ale antonimelor *gros* – *subţire*, relevate de întrebuinţarea lor sintagmatică:

GROS (GROASĂ) – SUBŢIRE

1) Caracteristică din punctul de vedere al diametrului, circumferinţei, lăţimii obiectului: *gros* – *subţire* (trunchi, picior, gît; fir, sîrmă, copac ...; literă ...)

2) Caracteristică exterioară a omului:

gros – *subţire* (om, femeie, băiat ...)

3) Caracteristică din punctul de vedere al volumului obiectelor desemnate (grosimea):

gros – *subţire* (carte, caiet, covor, scîndură ...)

4) Caracteristică a îmbrăcăminţii care ţine / nu ţine căldură:

gros – *subţire* (palton, haină, ciorapi, mănuşi ...)

5) Caracteristică din punctul de vedere al mărimii stratului de acoperire a unei suprafeţe întinse:

gros – *subţire* (strat, polei, gheaţă ...)

6) Caracteristică privind concentraţia, densitatea, consistenţa unor corpuri lichide:

gros – *subţire* (smîntînă, ulei ...)

7) Caracteristică a vocii, glasului, sunetelor:
gros – *subțire* (voce, glas)

8) Caracteristică a oamenilor din punctul de vedere al purtărilor și gusturilor lor:
gros – *subțire* (om) („la obraz")

Stabilind sistemul de sensuri ale unui cuplu antonimic, de regulă, nu obținem în întregime paradigma cuvîntului respectiv, ci numai acele sensuri care sînt esențiale și relevante din punctul de vedere al antonimiei acestui cuvînt față de alte cuvinte. Cu ocazia sistematizării sensurilor obținute în urma identificării și delimitării principalelor întrebuințări contextuale a lexemelor în discuție, nu se iau în considerare și particularitățile specifice de întrebuințare, diferite de la un termen contrar la altul. Astfel, în lipsa unor corelații perfecte, nu reținem sintagme de tipul umbră *groasă* („compactă"), respectiv, vînt *subțire* („tăios"), băiat *subțire* („delicat").

Contextele care nu sînt comune ambilor termeni opozabili vor putea fi luate în discuție numai la o analiză ulterioară, cînd se încearcă depistarea unor incompatibilități sintagmatice strîns corelate unor incompatibilități semantice paradigmatice, așa cum vom încerca într-unul din capitolele următoare.

După cum se vede, indiferent în ce sens este orientată analiza noastră – de la aspectul paradigmatic la cel sintagmatic ori invers – rezultatul la care ajungem este, într-o anumită direcție, același: relevarea caracterului sistematic al lexicului.

2. SPECIFICUL RELAȚIILOR DE ANTONIMIE

Faptul că adesea în diferite limbi pot fi întîlnite aceleași cupluri de antonime creează impresia că în acest domeniu acționează nu legile limbii, ci categorii general-universale ale logicii. În realitate însă lucrurile nu se petrec așa. Caracterul universal al noțiunilor nu determină existența absolută a acelorași cupluri de antonime în toate limbile, ci fiecare limbă,

potrivit legilor ei interne, își organizează sistemul propriu de opoziții antonimice într-un chip individual, nerepetat de alte sisteme lexicale.

Este adevărat, se întîlnesc exemple frecvente cînd noțiunilor opuse le corespund în diverse limbi cuvinte cu sens contrar. În asemenea cazuri nu există o ruptură între categoriile logice și cele lingvistice. Dimpotrivă, existența într-o serie de limbi a unui însemnat număr de antonime care prezintă asemănări sub aspect structural-semantic atestă cît se poate de evident caracterul u n i v e r s a l al antonimiei lexicale.

Aceleași tipuri semantice sau structurale de antonime pot fi întîlnite în cele mai diferite limbi:

Cf. — rom. *bun — rău*, fr. *bon — mauvais*, engl. *good — bad*, rus. *chorošij — plochoj*, germ. *gut — schlecht*;
— rom. *iubire — ură*, fr. *amour — hain*, engl. *love — hatred*, rus. *ljubov' — nenavist'*, germ. *Liebe — Hass*;
— rom. *adevăr — neadevăr* (*minciună*) fr. *vérité — contrevérité* (*mesonge*), engl. *truth — untruth* (*lie*) germ. *Wahrheit — Unwahrheit* (*Lüge*) ș.a.

Asemănări întîlnim — e drept, mult mai rar — și în ceea ce privește caracterul regulat al seriilor derivative antonimice (echivalente) din diferite limbi, de exemplu, în cadrul modelului derivativ *Verb→subst.* (acțiune)→*subst.* (agent):
Cf.

rom. *a vinde — a cumpăra, vînzare — cumpărare, vînzător — cumpărător*:

engl. *to sell — to buy, salle — buying, seller — buyer*;

rus. *prodavat' — pokupat', prodaža — pokupka, prodavec — pokupatel'*

fr. *vendre — acheter, vente — achat, vendeur — acheteur.*

Cu toate aceste asemănări pe care le înregistrăm prin compararea sistemelor antonimice din diferite limbi, nu putem absolutiza universalitatea relațiilor de antonimie, nu putem vorbi nici pe departe de o identitate tipologică a antonimelor din diverse sisteme lexicale, fiindcă, așa cum rezultă din exemplele pe care le vom discuta în continuare, antonimele în fiecare limbă prezintă și o multitudine de aspecte specifice. Nu puține sînt exemplele în care noțiunile contrare sînt redate analitic, prin îmbinări de cuvinte, și în acest caz,

evident, nu se poate vorbi de o suprapunere a categoriilor logice cu cele lingvistice.

Caracterul specific al relaţiilor de antonimie rezidă, în primul rînd, în modalităţile diferite de organizare *paradigmatică* şi *sintagmatică* a lexemelor contrare în diverse limbi, precum şi în unele valenţe funcţional-contextuale, diferite de la o limbă la alta. Cu alte cuvinte, fiecare limbă în parte prezintă particularităţi proprii în ceea ce priveşte exprimarea conceptelor contrare şi numai aşa se explică de ce, în afara asemănărilor, întîlnim şi un număr considerabil de deosebiri în ce priveşte dispunerea antonimelor în diferite sisteme lexicale şi întrebuinţarea lor.

Încercînd să scoatem în evidenţă că antonimia lexicală — un fenomen caracteristic pentru cele mai diferite limbi — este o categorie cu un pronunţat caracter specific-naţional, va trebui să demonstrăm implicit să seria antonimică nu este o categorie logică abstractă, condusă exclusiv după legi ale logicii, ci o serie lingvistică, subordonată normelor interne ale unei limbi concrete. În acest scop, ni se pare util să subliniem de la bun început neconcordanţa dintre categoriile logice şi cele lingvistice, urmărind în cîteva limbi antonimele care redau aceleaşi noţiuni opuse şi relevînd în speţă caracterul neregulat al opoziţiei dintre termenii seriilor derivative în diversele sisteme morfo-lexicale, noncoincidenţele privind seriile antonimice de sinonime (deosebirile privind mărirea paradigmelor antonimice echivalente), alegerea diferenţiată de către o limbă sau alta a procedeelor gramaticale pentru exprimarea aceloraşi noţiuni opuse.

Din numeroasele exemple care confirmă ideea formulată mai sus am reţinut doar cîteva mai caracteristice.

Astfel, opoziţia „adînc" — „ne-adînc" nu este redată în limba română prin lexeme antonime (în lipsa unui termen românesc pentru noţiunea „puţin adînc", „neadînc" (despre ape), în timp ce în limbile rusă, sîrbă şi slovacă, de pildă, această opoziţie este redată prin cupluri antonimice (cf. rus. *glubokaja-melkaja reka*; srb. *duboka — plitka reka, voda*; slovac. *hlboká — plytká rieka, voda*).

Un alt exemplu care confirmă cele arătate de noi mai sus îl constituie modalităţile morfo-lexicale specifice de redare a termenilor unei opoziţii. De exemplu, termenii *a sărăci — a se îmbogăţi* sînt exprimaţi sintetic atît în română cît şi în rusă (*bednet' — bogatet'*), în timp ce în limba germană formele cele mai uzuale sînt redate analitic (cf. *arm werden —*

reich werden, alături de *verarmen — sich bereichern*). Cf. şi rom. *a dormi — a fi treaz*, dar germ. *schlafen — wachen*; rus. *spat' — bodrstvovat'*.

Specificul relaţiilor de antonimie din diferite limbi poate fi pus cu pregnanţă în evidenţă îndeosebi atunci cînd sînt luate în considerare şi relevate noncoincidentele privind structura seriilor derivative antonimice (mai ales abaterile de la caracterul lor regulat) din sistemele lexicale ale limbilor confruntate.

Astfel, opoziţia dintre noţiunile „bătrîn" — „tînăr" se încadrează perfect atît în sensurile lexicale ale antonimelor româneşti corespunzătoare (*bătrîn — tînăr*), cît şi în echivalentele lor din limba rusă (cf. *staryj — molodoj*), sau din limba germană (cf. *alt — jung*). Dar dacă vom lua în discuţie şi verbele derivate care desemnează conceptele „a îmbătrîni" — „a întineri", vom observa că raporturile de antonimie se păstrează în română şi rusă (cf. *a îmbătrîni — a întineri*; rus. *staret' — molodet'*), în timp ce în limba germană pentru redarea acestor noţiuni se folosesc forme analitice (cf. *alt werden — jung werden, verjüngen*), verbele derivate de la adjectivele de mai sus nefiind antonime (Cf. *altern* = „a îmbătrîni"; *jungen* = „a făta").

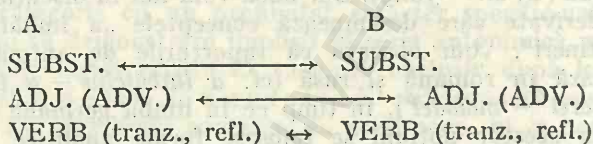
Noţiunile de „bucurie" şi „tristeţe" sînt redate în cele trei limbi prin cuvinte antonime: rom. *bucurie — tristeţe*, rus. *radost' — pečal'*, germ. *Freude — Leid*. În schimb numai în română şi rusă se observă caracterul regulat al opoziţiei dintre termenii seriilor derivative din care fac parte aceste substantive (cf. adj. rom. *bucuros — trist*; rus. *radostnyj — pečal'nyj*), în timp ce în limba germană adjectivele derivate *freudig* („bucuros", „vesel") şi, respectiv, *leidig* („rău", „josnic", „urît", „neplăcut") nu se află în raporturi de antonimie.

Atît în română, cît şi în celelalte două limbi distingem ca antonime substantivele care redau noţiunile „zi" — „noapte" (cf. rus. *den' — noč*; germ. *Tag — Nacht*), dar numai în limba rusă relaţia de antonimie se păstrează şi în cadrul derivatelor adjective (*dnevnoj — nočnoj*). Adjectivul germ. *täglich*, cu sens iterativ, ca şi rom. *zilnic* („în fiecare zi"), redînd periodicitatea, nu intră în relaţii de antonimie cu *nächtlich* („de noapte", „nocturn"); cf. *das tägliche Leben, der tägliche Bedarf*.

Pentru exprimarea conceptelor calificative corespunzătoare antonimelor *dnevnoj — nočnoj* din rusă, limba română

dispune de formele analitice *de zi* – *de noapte*, precum și de termenii neologici *diurn* – *nocturn*.

Pentru a pune în evidență și mai bine faptul că în relațiile de antonimie nu avem a face cu opoziții dintre noțiuni, ci cu opoziții dintre cuvinte, unde rolul de bază îl are sensul lexical, vom confrunta în continuare cîteva serii derivative din limbile română, rusă, germană, engleză și franceză, subliniind de fiecare dată noncoincidențele (în speță abaterile de la caracterul regulat al seriilor derivative antonimice, unele nepotriviri privind structura familiilor de cuvinte, etc.) din cadrul unui singur model derivativ:

Acest *model* apare în diverse sisteme lexicale în ipostaze diferite, de exemplu:

rom. *prieten* – *dușman*
prietenie – *dușmănie*
prietenos – *dușmănos*
a (se) împrieteni – *a (se) dușmăni*

rus. *drug* – *vrag*
družba – *vražda*
druženskij – *vraždebnyj*
družit' – *vroždovat'*

germ. *Freund* – *Feind*
Freundschaft – *Feindschaft*
freundschaftlich – *feindlich, feindselig*
(sich) befreunden – (sich) Feind sein

engl. *friend* – *enemy, foe*
friendship – *enmity, hostility*
friendly – *hostile, inimical*
to make friends – to show enmity

fr. *ami* – *ennemi*,
amitié – *inimitié*
amical – *ennemi, hostile*
se lier d'amitié – haïr, être hostile a qqn

După cum vedem, în limbile germană, engleză și franceză unele formațiuni lexicale (verbele, de pildă) se abat de la modelul derivativ luat în discuție, fiind exprimate analitic.

Cf. și:

rom.	*moarte — viață*	rus.	*smert' — žizn'*
	mort — viu		*mjortvyj — živoj*
	a muri — a trăi		*umeret' — žit'*
germ.	Tod — *Leben*	engl.	*death — life*
	tot — *lebend (ig)*		*dead — living*
	sterben — *leben*		*to die — to live*
fr.	*mort — vie*		
	mort — vif		
	mourir — vivre		

Abateri de la caracterul regulat al seriilor derivative de mai sus întîlnim numai în română și germană unde verbele *a trăi* și *sterben* (= „a muri") sînt derivate de la alți radicali.

Relevarea specificului antonimiei lexicale în diferite limbi prin sublinierea noncoincidențelor dintre categoriile logice și categoria semasiologică a antonimelor poate fi făcută și dintr-o perspectivă diacronică. Ja. J. Ghelblu, de pildă, în lucrările sale despre antonime [64, p. 25—57; 65, p. 72—88] ș.a., izbutește să demonstreze în mod convingător că procesul de apariție (de regulă, în perechi) a noțiunilor nu coincide întotdeauna cu apariția cuvintelor antonime. Astfel, noțiunile opuse „stînga" — „dreapta" au apărut simultan cu ani în urmă, în schimb antonimele corespunzătoare lor în limba germană, de pildă, sînt mult mai recente: *recht(s) — link(s)* au apărut în evul mediu înlocuind perechea *winstar — zeso*. De asemenea, noțiunile „lumină" — „întuneric" la început erau redate în germană prin două serii opuse de sinonime *Licht, Schein, Helle, Helligkeit — Dunkel, Dunkelheit, Finsternis*. În germana contemporană însă există numai patru termeni antonimi: *Helle — Dunkel*; *Licht — Finsternis* [65, p. 72]. Ajungem la concluzia că apariția fiecărei perechi de antonime este rezultatul unor modificări complexe ce au loc în procesul specific de dezvoltare a sensului lexical al acestor cuvinte.

Schimbările ce au loc în cadrul seriilor de antonime dintr-o limbă fac ca sistemul opozițiilor antonimice să difere de la o perioadă la alta. Dispariția sau evoluția semantică particulară a unui cuvînt antonim duce fie la apariția unui nou antonim din rîndul sinonimelor termenului dispărut (cf. *bun — nebun* → *bun — rău*; *vrednic — nevrednic* → *vrednic — leneș*; *prieten — neprieten* → *prieten — dușman*), fie la destrămarea legăturii antonimice în întregime (cf. *avere — neavere*) sau, în sfîrșit, la înlocuirea unui cuplu cu altul (*simțitor — nesimțitor* → *sensibil — insensibil* [72, p. 131]; cf. și germ. *winstar — zeso* → *rect(s) — link(s)* [65, p. 72]; rus. *dobryj* („bun") — *chudoj* („rău) → *chorošij — plochoj* („bun" — „rău").

Ideea că în fiecare limbă antonimele au particularitățile lor specifice și, din această cauză, nu pot fi absolut suprapuse antonimelor altei limbi, poate fi ilustrată cel mai bine urmărindu-se, în plan sincronic, modul de organizare paradigmatică și sintagmatică chiar și a unui număr mai restrîns de lexeme contrare din limbile pe care le confruntăm.

Mai întîi se impune constatarea că fiecare limbă se individualizează sub aspect lexical prin modul specific de a desemna faptele realității obiective, prin modul diferit de a înregistra și defini componentele și însușirile acestor „obiecte" extralingvistice.

De pildă, în limba engleză există o paradigmă formată din patru termeni care exprimă opoziția de cantitate „mult" — „puțin", și anume adjectivele *many*, *much — few*, *little*. Existența acestei paradigme cvadrimembre se explică prin faptul că în sistemul lexical al limbii engleze nu numai cantitatea („mult"/„puțin") ci și aspectele „divizibil"/„indivizibil", „calculabil"/„necalculabil" (la numărătoare) sînt elemente relevante în opoziția „mult"/„puțin".

Această particularitate paradigmatică specifică limbii engleze își găsește expresia și în plan sintagmatic, fiecare din cei patru termeni ai opoziției antonimice avînd restricții combinatorii în context. Astfel, antonimele *much — little* pot apărea în îmbinări numai alături de substantive — nume de obiecte care nu presupun divizarea (anumite substanțe, corpuri lichide, gazoase, solide, noțiuni abstracte, fenomene ale naturii etc.) — , în timp ce sinonimele acestora *many — few* pot apărea în sintagme însoțind substantive care denumesc obiecte ce pot fi divizate, numărate [202, p. 165 ș.u.].

În limba română, ca și în limba rusă, această opoziție bidimensională nu este exprimată explicit, nefiind relevantă pentru antonimele *mult — puțin* (rus. *malo — mnogo*), care sînt corelate în planul unei singure dimensiuni, și anume — însușirea c a n t i t a t i v ă: cf. rom. *puține — multe* (cărți), *puțin — mult* (interes); rus. *malo — mnogo* (knig), *malo — mnogo* (interesa).

Comparînd sistemele de antonime din două sau mai multe limbi constatăm, în primul rînd, deosebiri de ordin cantitativ (deosebiri privind mărimea paradigmelor antonimice). Se observă adesea că pentru desemnarea acelorași concepte contrare numărul termenilor opozabili din cadrul unei paradigme cu sinonime și antonime diferă mult de la o limbă la alta[5]. În timp ce o limbă dispune de un singur cuplu de antonime pentru desemnarea unei opoziții, în alte limbi întîlnim două serii de sinonime angajate în raporturi de contrarietate:

Comp.:

rom. *îngust, strîmt — lat, larg*; rus. *uzkij — širokij*;
zgîrcit, avar — darnic, generos; rus. *skupoj — ščedryj*;
temporar, vremelnic — permanent, constant; rus. *vremennyj — postojannyj*;
extern, exterior — intern, interior; rus. *vnešnij — vnutrennij*;
aproape — departe; rus. *blizkij, bližnij — daljokij, dal'nij*;
negativ — pozitiv; rus. *otricatel'nyj, negativnyj — položitel'nyj, pozitivnyi*;
mare — mic; rus. *bol'šoj — malen'kij, malyj*.

Deosebirile de acest fel se explică prin necesitățile diferite de la un sistem lexical la altul de a desemna mai mult sau mai puțin *nuanțat* obiectele realității și însușirile acestora.

Noncoincidențele dintre paradigmele antonimice echivalente din două limbi diferite sînt nu numai de natură cantitativă. Se observă numeroase deosebiri și în ce privește posibilitățile combinatorii ale sinonimelor din interiorul paradig-

[5] În legătură cu specificul seriilor de sinonime vezi, de ex., Maria Király, *Observații privitoare la structura seriilor sinonimice substantivale în limbile rusă și română*, AUT, XI, 1973, p. 79—93.

melor trimembre sau cvadrimembre. Chiar și atunci cînd există un paralelism perfect în privința conținutului semantic al termenilor opozabili și a mărimii unor paradigme antonimice echivalente din două limbi, se întîlnesc, în unele cazuri, deosebiri, mai mult sau mai puțin pronunțate, în ceea ce privește modul în care membrii acestor paradigme își actualizează potențele lor semantice în lanțul sintagmatic al contextului, prin raportarea lor diferită la domeniul realului, potrivit legilor interne specifice fiecărei limbi.

Astfel, opoziția graduală *rece* — *cald* — *fierbinte*, în anumite împrejurări concrete, trece într-o opoziție privativă : cf. *rece* — *cald* (despre corpuri în fizică) ; *rece* — *fierbinte* (despre băuturi, preparate culinare).

Asemenea „specializări" în context ale termenilor unei paradigme cu mai multe antonime apar în funcție de domeniul realului la care aceștia se referă și de dimensiunea semantică (diferită adesea de la o limbă la alta) în care se reflectă însușirile obiectelor reale în cadrul unui anumit sistem lexical.

Pentru denumirea preparatelor culinare, de pildă, vom întîlni în rusă opoziția privativă „rece" — „fierbinte" : *cholodnyj* (-ee) — *gorjačij* (-ee) (*bljudo* — „meniu"), termenul intermediar *t'joplyj* dispărînd. Pentru denumirea aceluiași domeniu al realității, în limba germană, însă, se utilizează opoziția „rece" — „cald", în care primul termen al opoziției graduale („fierbinte") dispare" cf. *kalte* (Speise) — *warme* (Kost).

Comp. și rom. : mîncăruri (meniuri) *calde* — *reci*, încăperi — *calde* — *reci*, dar ceai, cafea *fierbinte* — *rece*.

De aici reținem ideea organizării paradigmatice și sintagmatice diferite de la o limbă la alta, în funcție de coordonatele dimensiunii semantice la care vorbitorii unei limbii raportează calitățile obiectelor din realitate. Aceste coordonate sînt considerate relevante, deoarece sînt recunoscute de toți vorbitorii unei limbi în virtutea faptului că aceștia, împărtășind o anumită cultură, cer ca obiectele realității să fie apreciate și măsurate pe întinderea unei (a unor) anumite dimensiuni semantice (cf. exemplele cu opozițiile „mult" — puțin" ; „cald" — „rece").

Un alt aspect al problemei în legătură cu caracterul specific al organizării antonimelor în diferite sisteme lexicale îl constituie alegerea diferențiată de către o limbă sau alta a *procedeelor gramaticale* de exprimare a noțiunilor opuse și a

însușirilor acestora (cf. preferințele diferite de la o limbă la alta pentru antonimele primare sau pentru cele derivate cu prefixe).

Un exemplu în legătură cu faptul că alegerea modalităților de exprimare a unei însușiri variază de la o limbă la alta ni-l oferă analiza conceptelor „frumos" — „urît" din limba latină [6]. Conceptul „frumos" — remarcă Lucia Wald [217, p. 78] — era exprimat printr-un număr mare de termeni (*pulcher*, *formosus*, *bellus*, *lepidus*, *uenustus*, *concinnus*, *elegans*), fiecare vizînd o ipostază a frumuseții, iar noțiunea opusă se exprima în latină mai ales prin termeni cu prefix negativ (*informis*, *inuenustus*, *inlepidus*, *inconcinnus*, *inelegans*, alături de *turpis* sau *prauus*), de unde s-a tras concluzia că romanii concepeau urîțenia mai ales sub aspect negativ, ca lipsă a frumuseții [7].

Confruntînd sistemul antonimelor din română cu cel al antonimelor rusești am desprins numeroase exemple care atestă faptul că, pe lîngă o serie de asemănări privind modalitățile de exprimare a acelorași concepte opuse [8], o limbă, în anumite situații, „preferă" antonimele prefixate, în timp ce cealaltă limbă „preferă" antonimele primare sau nu dispune de antonime echivalente, apelînd în redarea conceptelor respective la expresii perifrastice (cf. rus. *nedvusmyslenno* = *clar*, *fără echivoc*; *negracioznyj* = *lipsit de grație*; *nedavno* = *nu de mult*; *nedaleko* = *nu departe*, *aproape* ș.a.).

În ceea ce privește clasa verbelor, situațiile din cele două limbi în discuție sînt complet diferite. În timp ce sistemul limbii ruse nu admite existența unor verbe antonime formate cu ajutorul prefixului *ne-*, limba română ne oferă și exemple de formații verbale antonimice derivate cu ajutorul acestui prefix negativ:

Comp. rom. *a neferici*; rus. *sdelat' nesčastnym*
a nemulțumi; *pričinit' neudovol'stvie*
a nenoroci; *sdelat' nesčastnym*

[6] Pierre Montiel, *Beau et laid en latin. Étude de vocabulaire*, Paris, 1964; Apud Lucia Wald [217, p. 78].

[7] *Ibidem*.

[8] Cf. *neplăcut* (rus. *neprijatnyj*), *necunoscut* (*neznakomyj*), *necăsătorit* (*neženatyj*); *neatent* (*nevnimatel'no*); *nemulțumire* (*neudovol'stvie*), *neîncredere* (*neuverennost'*) și altele.

Specifice pentru limba rusă sînt verbele antonime formate cu prefixul negativ *bez-* (*uspokoit' — bespokoit'* =*a liniști — a neliniști*).

Deosebirile dintre sistemul verbelor antonime din rusă și sistemul corespunzător din limba română apar și mai evident dacă vom lua în discuție categoria verbelor care indică acțiuni orientate în direcții diametral opuse. În timp ce în română asemenea acțiuni sînt redate numai prin antonime primare, în limba rusă (care dispune de un sistem de prefixare dezvoltat) opozițiile „direcționale" de acest tip sînt exprimate prin antonime prefixate, de exemplu : *a intra — a ieși* (*vojti — vyjti*), *a veni — a pleca* (*priechat' — uechat'*), *a cîștiga — a pierde* (*vyigrat' — proigrat'*) și altele.

Lărgind aria de referință la mai multe limbi, vom constata că în numeroase cazuri antonimelor primare dintr-o limbă le corespund în alte limbi antonime derivate sau că unele limbi dispun, pe lîngă termenii primari, și de alți termeni sinonimi, derivați cu prefixe negative :

Cf.

rom. *amic, prieten*	— *dușman, vrăjmaș, inamic*
rus. *drug, prijatel'*	— *vrag, nedrug, neprijatel'*
germ. *Freund*	— *Feind*
engl. *friend*	— *enemy, foe,*
fr. *ami*	— *ennemi*

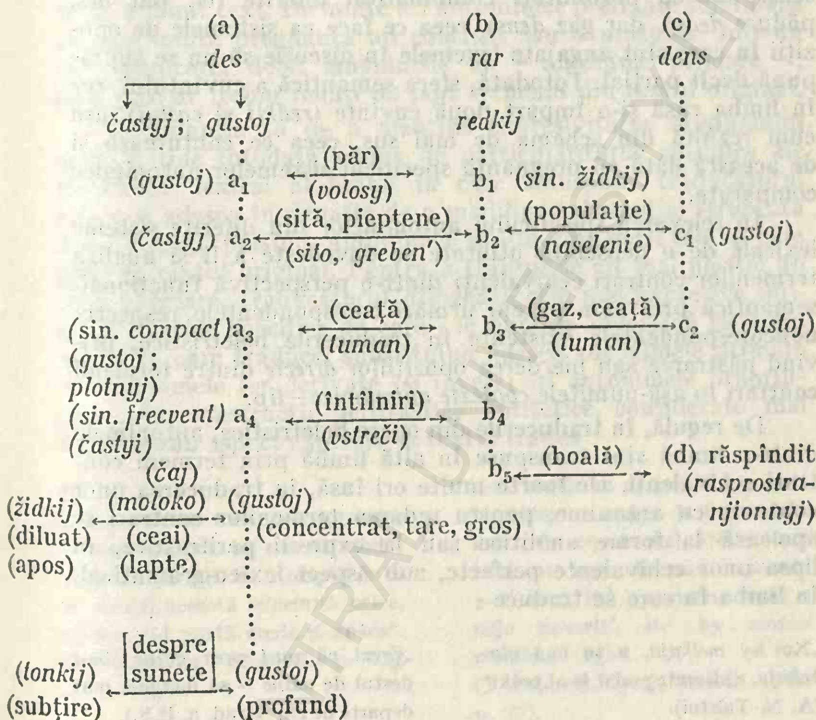
Cf. și :

rom. *căsătorit, însurat*	— *necăsătorit, celibatar, holtei, burlac*
rus. *ženatyj*	— *nežnatyj, cholostoj*
germ. *verheirated*	— *unverheiratet, ledig*
engl. *married*	— *unmarried, single*
fr. *marié*	— *célibataire*

Se poate spune, așadar, că specificul antonimelor unei limbi constă atît în particularitățile de ordin *pur semantic*, pe care le au termenii opozabili și care îi individualizează în raport cu termenii contrari din alte limbi, cît și în deosebiri de ordin *formal* (cf. în speță, indicii formali de antonimie diferiți de la o limbă la alta).

În ce privește particularitățile de ordin semantic, se impune constatarea că sistemul complex al relațiilor de antonimie dintre lexemele *polisemantice* ale unei limbi are, de cele mai multe ori, un caracter *unic*, nerepetabil, determinînd în mare măsură specificul relațiilor semantice care caracterizează sistemul lexical al acestei limbi în întregime.

Pentru a ilustra această afirmaţie, ne vom limita în cele ce urmează la prezentarea schematică a reţelei de relaţii antonimice în care se află angajată perechea de antonime polisemantice româneşti *des — rar* [9], proiectînd-o asupra relaţiilor pe care le prezintă echivalentele lor din rusă :

Confruntînd sistemul de relaţii existente între lexemele româneşti *des — rar* cu sistemul similar din limba rusă, observăm unele deosebiri evidente. În primul rînd notăm că sfera semantică a cuvîntului *des* nu acoperă toate sensurile antonimice ale echivalentului său *gustoj* din rusă, deoarece, de pildă, pentru opoziţia *gustoj — židkij* (*čaj*) în limba română se folosesc alte cuvinte (*ceai concentrat — diluat* sau *tare — slab*). În orice caz, nici un sens al lui *des* nu poate fi opus cuvîntului *diluat*,

[9] Despre specificul relaţiilor de antonimie, rezultat din interacţiunea sensurilor contrare ale cuvintelor polisemantice, vezi mai jos (Cap. III, 2).

cum se întîmplă în limba rusă. Pe de altă parte, lexemului *gustoj*, în sensul „impenetrabil", „compact", în română îi corespunde și cuvîntul *dens*. Cu alte cuvinte, sfera semantică corespunzătoare a cuvîntului *gustoj* din rusă în limba română și-o împart două sinonime *des* și *dens*, foarte apropiate ca sens, dar cu posibilități combinatorii diferite (cf. păr *des*, pădure *deasă*, dar gaz *dens*), ceea ce face ca sistemele de opoziții în care sînt angajate lexemele în discuție să nu se suprapună decît parțial. Totodată, sfera semantică a cuvîntului *rar* în limba rusă și-o împart două cuvinte (*redkij* și *castyj*), așa cum rezultă din schema de mai sus, ceea ce conturează și de această dată cu pregnanță specificul sistemelor antonimice comparate.

În relevarea specificului antonimelor din diferite sisteme lexicale de o deosebită utilitate se dovedește a fi și analiza termenilor contrari echivalenți dintr-o perspectivă funcțional-semantică prin care putem urmări corespondențele, respectiv noncorespondențele existente în traducerile beletristice, privind păstrarea sau pierderea opozițiilor *directe* dintre termenii contrari în așa-numitele *contexte antonimice—tip*.

De regulă, în traducerile din opere beletristice, antonimele dintr-o limbă sînt transpuse în altă limbă prin termeni contrari echivalenți. De foarte multe ori însă, în traducerea unor contexte cu antonime, pentru redarea termenilor contrari se apelează la forme analitice sau la expresii perifrastice, în lipsa unor echivalente perfecte, sub aspect lexico-gramatical, în limba în care se traduce :

„Xot'by *melkaja*, a to ona *glubokaja*, ujdjomte podal'še ot rečki" (A. N. Tolstoi).

„Crezi că *nu-i prea adînc*, ba-i destul de *adînc* — să mergem mai departe de rîu" (trad. n. R.S.).

Alteori traducătorii preferă redarea opozițiilor antonimice dintr-o limbă nu prin lexemele corelative contrare existente în limba în care se traduce, ci prin diferite expresii perifrastice, deoarece pentru menținerea expresivității unui context oarecare numai astfel de mijloace lexicale sînt considerate a fi mai izbutite sub aspect expresiv-stilistic. Cu alte cuvinte, noncoincidența parțială a contextelor antonimice-tip din original și traduceri se datorează nu numai unor deosebiri privind sistemul mijloacelor de exprimare a categoriei semasiologice a antonimelor din limbile respective, ci și unor cauze de ordin funcțional-expresiv, în speță intențiilor expresiv-stilis-

tice ale traducătorului, obligat să-şi integreze arsenalul de mijloace lexicale antitetice în contextul mai larg al limbii în care traduce.

Forţa expresiv-stilistică a antonimelor dintr-o limbă nu se păstrează întotdeauna intactă prin traducerea lor exactă într-un anumit text. De multe ori antonimele prefixate subliniază cu mai multă pregnanţă un contrast sau o antiteză într-un text oarecare, decît sinonimele lor — antonime primare —, prin care ar trebui redaţi de fapt termenii din textul original.

În intenţia sa de a menţine expresivitatea originalului şi de a ţine totodată seama de particularităţile specifice ale sistemului lexical al limbii în care transpune, traducătorul este pus adesea în situaţia de a modifica substanţial structura unui enunţ, plasînd antonimele la alte cote decît cele la care apar în textul original. Pentru a transpune cît mai plastic un text oarecare, traducătorul utilizează cele mai expresive mijloace lexicale specifice pe care i le pune la îndemînă sistemul limbii în care traduce, substituind adesea antonimele primare cu sinonimele lor derivate (şi invers) ori antonimele propriu-zise prin construcţii perifrastice antitetice, considerate mai izbutite sub aspect expresiv în textul tradus.

Cf.

„*Adevărul* ei nu-l pot înţelege, şi acum nu pot, nu ştiu să mint". Ghici că părinţii lui aşteaptă de la el tocmai această *minciună*, orice, numai să-l poată crede şi apăra". (T. Popovici, *Străinul*, p. 72).

„— *Pravdy* im ne ponjal', a lgat' ja sejčas ne mogu, da i ne znaju kak". On čuvstvoval, što roditeli ždut ot nego imenno *nepravdy* — l'juboj, lis' by možno bylo v nejo poverit', lis' by možno zaščiščat' ego". (T. Popovič, *Čyžoj*, Moskva, 1961, p. 77).

În concluzie, putem spune că ceea ce este specific în organizarea paradigmatică şi sintagmatică a antonimelor din diferite limbi şi, totodată, nerepetabil sub aspectul valenţelor funcţional-contextuale pe care le prezintă antonimele în diferite limbi, apare evident prin sublinierea următoarelor deosebiri interlingvistice :

a) nepotriviri în privinţa mărimii paradigmelor antonimice din limbile confruntate ;

b) noncoincidenţe privind mărimea seriilor derivative antonimice ;

c) „preferințele” diferite de la o limbă la altă în ce privește procedeele gramaticale de exprimare a conceptelor contrare ;

d) (mai rar) absența din sistemul lexical al unei limbi a unuia din termenii contrari echivalenți ;

e) deosebiri de ordin semantic privind antonimia lexemelor polisemantice ;

f) modificarea (atenuarea sau pierderea) unor opoziții antonimice prin transpunerea unui text dintr-o limbă în alta, în funcție de resursele expresive specifice ale limbii respective.

Demonstrația pe care am încercat-o în rîndurile de mai sus întregește, credem, seria argumentelor în favoarea tezei potrivit căreia antonimele reprezintă o categorie lingvistică cu profunde implicații logice (și psihologice), subordonată normelor interne ale unei limbi concrete, drept mărturie fiind multitudinea de aspecte individuale și particularități structural-semantice și funcțional-contextuale proprii sistemelor de antonime din fiecare limbă.

ANTONIMELE ÎN SISTEMUL LEXICO-SEMANTIC AL LIMBII ROMÂNE

1. TIPOLOGIA ANTONIMELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ CONTEMPORANĂ

Încercări de a încadra antonimele unei limbi în diferite tipuri, pe baza unor criterii formale ori structural-semantice, se întîlnesc în diverse lucrări de lexicologie, în capitolele despre vocabular din diferite tratate, precum și în unele studii special destinate antonimelor [72, p. 129–133; 75; 74; 129; 150]. Dar ca urmare a faptului că în definirea esenței antonimelor și în stabilirea tipurilor acestora nu se pleacă de la criterii unice și nu se ia, de regulă, în considerare diversitatea aspectelor pe care le prezintă antonimele unei limbi, clasificările propuse diferă de la un cercetător la altul, avînd de cele mai multe ori un caracter incomplet. Ele nu izbutesc să acopere, mai ales, multitudinea de relații ce rezultă din interacțiunea existentă între antonimie, sinonimie și polisemie. Or, antonimia lexicală – ca fenomen lingvistic – poate fi pusă cu pregnanță în evidență numai dacă este privită în planul raporturilor de interdependență cu sinonimia și polisemia termenilor opozabili.

În cele ce urmează ne propunem ca pe baza listei de antonime stabilite de noi în urma consultării mai multor tipuri de dicționare ale limbii române și ținînd seama de criteriile pe care le acceptăm în definirea antonimelor, să prezentăm un tablou cît mai complet, în care antonimele *limbii române literare contemporane* sînt descrise și analizate din mai multe puncte de vedere.

În acest sens, vom lua în considerare următoarele patru aspecte, din perspectiva cărora antonimele limbii române vor putea fi mai amplu caracterizate:

(1) **aspectul lexico-gramatical**
(2) **aspectul morfo-lexical**
(3) **aspectul tematic**
(4) **aspectul semantic**

Privite sub acest ultim aspect, antonimele pot fi clasificate:

(4.1.) **în funcție de tipurile de opoziție semantică exprimată**

(4.2.) **în funcție de volumul de substanță semantică angajată în opoziție (antonimia în raport cu polisemia și sinonimia)**

(1) Din punct de vedere lexico-gramatical, antonimele limbii române pot fi: *adjective (mare — mic, frumos — urît* etc.), *substantive (iubire — ură, lumină — întuneric* etc.), *adverbe (sus — jos, aproape — departe* etc.) și *verbe (a stinge — a aprinde, a închide — a deschide* etc).

Nu au antonime substantivele concrete și substantivele-nume proprii, deoarece relațiile de contrarietate semantică presupun un oarecare grad de abstracție care oferă vorbitorului posibilități de interpretare, apreciere, reprezentare a obiectelor și fenomenelor realității obiective din perspective diametral opuse. De aceea, cupluri ca *bogatul — săracul, roșii — albii, albii — negrii, împărat — proletar* nu sînt antonime decît privite dintr-o perspectivă calitativ-apreciativă, ca denumiri generalizatoare ale unor grupuri reprezentative de obiecte ale realității. Ele nu vizează anumite persoane concrete (de pildă, un anume *bogat* sau un anume *sărac*), ci întreaga clasă a acestora.

Procentual, numărul cel mai mare de cupluri antonimice îl întrunesc adjectivele, apoi, în ordine descrescîndă, substantivele, verbele și adverbele. Astfel, *Dicționarul de antonime* alcătuit de Marin Bucă și O. Vințeler [24] reflectă următoarea situație: din totalul perechilor-titlu cuprinse în dicționar, 42,8% sînt adjective, 31,8% sînt substantive, 20,4% — verbe, 5% — adverbe.

Întotdeauna termenii unui cuplu de antonime aparțin aceleiași clase sau categorii gramaticale, avînd același grad de abstracție lexico-gramaticală.

(2) În ceea ce privește clasificarea antonimelor după *aspectul structurii lor morfematice*, consemnăm o diversitate de păreri.

2.1. Potrivit concepției unor lingviști [25, p. 77–78], antonime pot fi nu numai cuplurile de cuvinte cu sensuri reciproc opuse, de tipul *adevăr–minciună*, ci și diferite sensuri contrare din interiorul unuia și aceluiași cuvînt polisemantic (cf. lat. *altus*=„înalt" și „adînc", germ. *aufheben*=„a înlătura" și „a păstra"). Acest fenomen este cunoscut în lingvistică încă din secolul trecut sub numele de *enantosemie*[1], denumit astăzi și *antonimie internă* [64, p. 67], și la care s-au referit atît unii lingviști, mai ales dintre cei ce erau preocupați cu originea limbii [152, p. 48–49], cît și unii filozofi idealiști[2].

Dar acest fenomen nu este egal răspîndit în diverse limbi. Dacă în limba germană, de pildă, antonimia internă este frecvent întîlnită [64, p. 67–74], în alte limbi, ca româna sau rusa, astfel de cuvinte sînt extrem de rare: cf. *a împrumuta* (de la cineva)=„a lua cu împrumut" și *a împrumuta* (cuiva)=„a da cu împrumut"; (cf. și rus. *odolžit'*); *a închiria* (cuiva) – *a închiria* (de la cineva).

Acest fenomen de polarizare a sensurilor în structura unui cuvînt polisemantic nu poate fi însă identificat, credem, cu antonimia lexicală. În cazul antonimiei interne contextul este singurul mijloc de realizare a opoziției contrariilor. Sensurile opuse ale unui cuvînt polisemantic pot fi delimitate numai cu mare greutate de către vorbitori în afara unor anturaje lexicale concrete, spre deosebire de antonimele propriu-zise, care au o existență virtuală, în cupluri, astfel încît valoarea – pozitivă sau negativă – a termenilor contrari este evidentă și în afara contextului. Enantiosemia poate fi deci considerată numai un *caz special de polisemie*. Pentru a nu confunda acest fenomen cu antonimia propriu-zisă, ni se pare utilă precizarea că antonimele sînt *cuvinte cu corpuri fonetice diferite sau parțial diferite (bun – rău, cinste – necinste)*.

2.2. Referindu-se la aspectul structurii formale a antonimelor, unii lingviști cum sînt L. A. Bulahovski [26, p. 44–45], W. Schmidt [179, p. 70], S. Stati [191, p. 141], apreciază că numai acele cuvinte pot fi considerate antonime, care exprimă opoziția semantică prin radicali diferiți, excluzînd în acest

[1] Acest termen a fost întrebuințat încă în 1883 de către Vikentij Šercl' (*O slovach s protivopoložnymi značenijami (ili o tak nazyvaemoj enantiosemii)*, în „Filologičeskie nauki", Voronej, vyp. V–VI, 1883, p. 1–39).

[2] Cf. G. W. F. Hegel, *Fenomenologia spiritului* (traducere din germană de V. Bogdan), București, 1965, p. 68. Vezi și [80, p. 89].

fel din categoria antonimelor cuplurile de cuvinte cu radicali comuni, în cadrul cărora raporturile de contrarietate se exprimă cu ajutorul prefixelor (mai ales al celor negative)[3].

Într-adevăr, cînd particola *ne*– se întrebuinţează cu valoare „delimitativ-distinctivă" (*alb – nealb, roşu – nonroşu*) sau în sensul „insuficient de ..." (*fiert – nefiert*), cu ajutorul ei nu se formează perechi de antonime. Dar în cazul unor formaţii ca *necinstit, nehotărît, nefericire* este evident că nu poate fi vorba de o „simplă alăturare a negaţiei" [26] ori de o „relaţie de negare" [191, p. 141], ci de opoziţii cu caracter antonimic, aşa cum vom vedea mai jos.

Dacă vom admite ca antonime doar perechile de cuvinte cu radical comun, se pune întrebarea firească: în ce categorie trebuie incluse acele cuvinte care exprimă opoziţia semantică numai cu ajutorul prefixelor negative sau al altor prefixe (*în-/des-, dis-, de-* ş.a.) şi care, ca şi antonimele cu radicali diferiţi, se opun cu regularitate, în context şi în afară contextului, redînd raporturi de contrarietate semantică.

Opinia după care astfel de formaţii nu pot fi considerate antonime ni se pare îngustă, deoarece nu se iau în considerare toate posibilităţile de exprimare a contrarietăţii în lexic. Această concepţie este, dealtfel, contrazisă de însăşi realitatea lingvistică. Sînt multe exemple care atestă echivalenţa semantică dintre cele două tipuri de antonime: unor formaţii prefixate dintr-o limbă le corespund în alte limbi termeni echivalenţi primari (cf. rus. *vojti – vyjti=a intra – a ieşi*; fr. *entrer – sortir*; rus, *prijti – ujti=a sosi – a pleca*; fr. *arriver – partir*; rus. *krasivyj – nekrasivyj=frumos – urît*; fr. *beau – laid*). Se poate afirma că antonimele cu rădăcini

[3] „Unter Antonymen verstehen wir also etymologisch nicht zusammengehörige Wörter mit gegensätzlicher Bedeutung wie *Wahrheit – Lüge, Tag – Nacht, Leben – Tod, Liebe – Hass, stark – schwach, reich – – arm, weich – hart, nass – trocken, alt – jung* ... Wörter, deren gegensätzliche Bedeutungen dadurch zustandekommen, dass sie mit Hilfe von Negationspartikeln gebildet sind wie *Tiefe – Untiefe, ehrenhaft – unehrenhaft, zufrieden – unzufrieden* ... fallen nicht unter den Begriff Antonyme". W. Schmidt [179, p. 70]. Cf. şi S. Stati [191, p. 141]: „Este însă discutabil dacă atare adjective (cu prefixe negative – n.n. R.S.) sînt în relaţie antonimică cu adjectivele fără prefix negativ; am putea vorbi mai degrabă de o relaţie de negare (de ex., *neprielnic* neagă însuşirea exprimată prin *prielnic*, în timp ce *dăunător* afirmă o însuşire opusă acesteia exprimată prin *util*").

comune reprezintă cel mai productiv tip sau chiar unicul tip productiv, dacă avem în vedere că apariţia antonimelor primare este rezultatul unor evoluţii istorice de durată mai lungă, avînd din această cauză în limbă o stabilitate mai mare. Or, excluzînd din categoria antonimelor derivatele prefixate cu sens opus, ar însemna să lipsim antonimia de orice dinamică de dezvoltare şi să o condamnăm la o veşnică stagnare sau, în cel mai bun caz, la o evoluţie prea lentă, condiţionată numai de apariţia antonimelor primare.

2.3. În opoziţie cu concepţia expusă mai sus, unii lingvişti consideră că numai cu ajutorul prefixelor se formează antonime, restrîngînd sfera antonimelor numai la acele cupluri în care unul din termenii opozabili este format cu ajutorul negaţiei. Lingvistul A. V. Isačenko afirmă, bunăoară, că numai astfel de cuvinte, exprimînd noţiuni contradictorii, pot fi supuse unei interpretări dicotomice şi, ca atare, pot fi considerate antonime [85, p. 41].

Cum am văzut, nici această interpretare a antonimelor nu este confirmată de realitatea lingvistică.

2.4. Dînd o accepţiune mai largă antonimelor, unii cercetători includ în categoria acestora şi cuvinte care se opun prin *sufixe diminutivale* şi *augmentative*. Astfel, A. A. Kireev [99, p. 12] consideră drept antonime şi perechile de cuvinte (neomogene sub aspect semantico-stilistic) care exprimă opoziţia „diminutiv"/„augmentativ—peiorativ", cum ar fi *stolik — stolišče* (*măsuţă — măsoaie*).

Dacă am accepta acest punct de vedere, ar însemna să includem în categoria antonimelor şi alte *forme gramaticale diferite ale unuia şi aceluiaşi cuvînt*, prin care se fac aprecieri subiective opuse (cf. gradele de comparaţie ale adjectivelor şi adverbelor, care în rusă , de pildă, se exprimă şi sintetic).

Sufixele aprecierii subiective nu formează însă antonime, deoarece cuvintele derivate cu ajutorul lor dobîndesc nuanţe suplimentare expresiv—emoţionale, avînd un caracter contrar numai în anumite contexte. Totodată, aprecierile exprimate prin asemenea cuvinte nu sînt diametral opuse ; termenii opozabili nu sînt egali şi omogeni ca valoare semantică şi expresiv—stilistică. Pe scala gradabilă a unei calităţi astfel de termeni nu sînt dispuşi la distanţe egale faţă de un punct comun de referinţă. De exemplu, cuvinte ca *măturoi — măturiţă*, *muscoi — musculiţă*, *căsoaie — căsuţă*, *lădoi — lădiţă*, *fătoi — fetiţă*, *pietroi — pietricică*, realizează opoziţia „mic"/„foarte mare", augmentativele avînd în plus şi o valoare conotativă

depreciativă, deci termenii opozabili nu vizează acelaşi grad de intensitate şi nu au aceeaşi coloratură emoţional-expresivă (condiţii obligatorii pentru antonime). La fel, cupluri ca *bărbăţel — bărbătoi* exprimă opoziţia „mîngîietor"/„depreciativ", care nu pot fi considerate drept aprecieri diametral opuse.

La toate cele de mai sus se adaugă şi faptul că acestor cupluri le lipseşte una din particularităţile de bază specifice antonimelor, şi anume întrebuinţarea lor frecventă în context, în opoziţie nemijlocită.

2.5. În sfîrşit, o altă concepţie despre structura morfematică a antonimelor, care, dealtfel, are cel mai mare număr de adepţi şi la care subscriem şi noi, admite ca antonime atît cuplurile de cuvinte cu radicali comuni (antonimele *prefixate* [4]), cît şi perechile de cuvinte cu radicali diferiţi (antonimele *primare*), ambele categorii de antonime redînd într-un fel sau altul raporturi de contrarietate semantică [5].

Plecînd de la această concepţie, vom considera că, din punctul de vedere al *marcării formale* a termenilor unei opoziţii antonimice, în limba română există două categorii de antonime :

— antonime *nemarcate* din punct de vedere *formal* sau antonime *primare* (cu rădăcini diferite), pentru care propunem termenul de *antonime* h e t e r o l e x e;

— antonime *marcate formal* cu ajutorul unor prefixe, avînd radicalul *comun*, sau antonime *prefixate*, pe care le vom numi *antonime* h o m o l e x e.

2.5.1. Antonimele neînrudite formal sau *heterolexe*, nefiind însoţite de prefixe cu valoare contrară, îşi concentrează toate resursele de contrastare în însăşi substanţa lor semantică. Din această cauză, antonimele heterolexe exprimă într-un mod deosebit de pregnant contrarietatea semantică [6].

[4] Pentru antonimele de acest tip s-a propus, de asemenea, termenul de „antonime gramaticale", avîndu-se în vedere procedeul gramatical de derivare prin care se formează (cf. O. Ducháček [51, p. 55—56]).

[5] Faptul că unor formaţiuni derivate antonimice dintr-un sistem lexical le corespund în alte sisteme termeni primari este, în acest sens, suficient de concludent (cf. *intrare — ieşire* = rus. *vchod — vychod* ; *nădejde — deznădejde* = rus. *nadežda — otčajanie*).

[6] În acest sens ni se pare cît se poate de justă remarca lui J. Fernald în legătură cu antonimele prefixate. Comparînd substantivele englezeşti *untruth* (neadevăr) şi *lie* (minciună), el arată că, deşi primul cuvînt indică absenţa *veridicităţii*, redă totuşi mai atenuat contrarietatea semantică faţă de antonimul său decît sinonimul lui neprefixat (cf. James C. Fernald, *Synonymus and Antonyms. With Notes on the Correct Use of Preposition*, New-York, 1914, p. 181).

Printre antonimele de acest tip întîlnim atît adjective (*ușor — greu, bogat — sărac, frumos — urît, tînăr — bătrîn* etc.), cît și *substantive* (*prietenie — dușmănie, altruism — egoism, viață — moarte* etc.), *verbe* (*a da — a lua, a urca — a coborî, a strica — a repara* etc.) și *adverbe* (*jos — sus, aproape — departe, repede — încet* etc.).

În context antonimele heterolexe au funcția de a reda cu pregnanță raporturile de contrarietate, exprimînd contraste frapante, antiteze dintre cele mai izbutite, de exemplu:

„Cei *sănătoși* aveau prestigiul sănătății lor, iar cei *bolnavi*, orgoliul suferinței lor ...” (Teodor Mazilu, *Ipocrizia disperării*, p. 50).

2.5.2. În legătură cu categoria antonimelor h o m o l e x e s-au emis — așa cum am văzut — păreri dintre cele mai diferite, de la negarea existenței lor, mai ales a celor formate cu prefixe negative, pînă la admiterea lor în categoria antonimelor propriu-zise.

Depășind rezervele exprimate de către unii lingviști în legătură cu existența antonimelor cu radical comun, vom admite și noi ideea acreditată tot mai mult în ultimul timp, că în cazul acestor lexeme contrare, din punct de vedere formal, antonimia este exprimată cu deosebită claritate, întrucît ele relevă *prezența* sau *absența* unei trăsături distinctive semantice în limitele unei comuniuni formale. Se poate vorbi chiar de existența în limba română a unui *sistem morfo-lexical* al antonimelor înrudite formal, în care un loc important îl ocupă cuplurile opoziționale ale contradicției.

Antonimele homolexe se formează cu ajutorul următoarelor elemente de derivare sau lexiforme [38, p. 136], care reprezintă, în multe cazuri, unica modalitate de exprimare a contrarietății semantice în limba română [7]:

a) *prefixe*: Ø-/ne-, Ø-/in- (im-), Ø-/a-(„negativ-privativ”) Ø-/des- (dez-), în-/des- (dez-); Ø-/de- („des-”); Ø-/dis-; in-(în-)/ex-; sub-/supra-; pre-/post, anti-/Ø-, contra-/Ø- și altele;

b) *prefixoide*: mono-/poli-; micro-/macro-; intra-/ extra- și altele;

[7] Raportul de contrarietate dintre unitățile opozabile este exprimat prin intermediul opozițiilor (a) dintre două lexeme prefixate sau (b) dintre un lexem prefixat și unul neprefixat (Ø—).

c) Alte elemente de compunere ca: *bine-/rău-* (*bună-/rea-*) *binevoitor — răuvoitor*; *bunăcredință, rea-credință, bunăvoință — reavoință, binefăcător — răufăcător*; uni-/multi-: *unilateral — multilateral, uniform — multiform* etc.

d) În limba română, spre deosebire de alte limbi, cum ar fi germana sau engleza, sufixele nu contribuie, decît în foarte rare cazuri[8], la exprimarea raporturilor de antonimie dintre două lexeme. Avem în vedere, în acest sens, cuplurile de tipul *asupritor — asuprit, acuzator — acuzat, exploatator — exploatat, învingător — învins*, în care, cu ajutorul sufixelor (-ă/*tor*)/(-*t*); (-ă/*tor*)/(-*s*), se realizează nu numai opoziția lexico-gramaticală „agent"/„pacient", ci și *o opoziție lexico-semantică, cu valoare antonimică* (cf. *învingător*: „cel care *cîștigă* o întrecere, o luptă etc."=„victorios"/*învins*: „cel care *pierde* o întrecere, o luptă etc."=„nevictorios"). Mai întîlnim unele antonime care conțin morfeme cu valoare de sufix (sufixoide), avînd proveniență străină: *anglofil — anglofob, centripet — centrifug*. Lexiformele contrare-*fil*/-*fob* realizează opoziția: „partizan, admirator"/„adversar, vrăjmaș al unei culturi, națiuni etc.", iar formativele -*fug*/-*pet* exprimă opoziția spațială „spre"/„dinspre". Dar asemenea formative sînt neproductive în limba română, avînd și o sferă restrînsă de întrebuințare.

Revenind la prefixe, se impune constatarea că acestea au o mare disponibilitate semantică putînd să joace, în raporturile antonimice, un rol dublu: atît în planul derivării pur formale, cît și în planul derivării semantice.

În sistemul elementelor de prefixare distingem două feluri de cupluri: (a) *cupluri opoziționale deschise* și (b) *cupluri opoziționale închise*.

(a) Două prefixe corelative formează *cupluri opoziționale deschise* în cazul în care ele se pot extinde asupra mai multor radicali-baze. De pildă, cuplurile Ø- / *ne*-, *în*- / *des*-, Ø- / *des*- au un caracter deschis, deoarece ele pot fi alăturate unui număr relativ mare de radicali-baze (cf. *plăcere — neplăcere, fericire — nefericire, stăpînire — nestăpînire, dreptate — — nedreptate* etc.; *a încătușa — a descătușa, a înnoda — a deznoda, a înființa — a desființa* etc.; *a lega — a dezlega, închis — — deschis, a aproba — a dezaproba, a umfla — a dezumfla, iluzie — deziluzie* etc.).

[8] Cf. *Dicționarul invers*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1957.

(b) Cînd două prefixe preferă numai un anumit radical (sau anumiţi radicali), avînd valenţe derivative limitate şi fiind, din această cauză, incompatibile cu alte teme, ele formează *cupluri opoziţionale închise* (vezi, în acest sens, prefixele savante din formaţii ca: *extravertit — introvertit, prefaţă — — postfaţă, constructiv — distructiv* şi altele).

Din punctul de vedere al dependenţei radicalului faţă de prefix, întîlnim la antonimele cercetate două situaţii:

(a) Cînd radicalii sînt *autonomi*, avînd valoare de teme lexicale independente (teme „libere"), deoarece pot exista şi ca formaţiuni lexicale neprefixate (*raţional — iraţional, a preţui — a dispreţui, serios — neserios, cinste — necinste* şi altele);

(b) Cînd radicalii *nu sînt autonomi*, deci cînd ei nu se întrebuinţează în limbă ca lexeme independente, ci întotdeauna apar ca formaţii prefixate. Avem de-a face în asemenea cazuri cu aşa-numitele teme legate biunivoc[9] [mai ales în prezenţa cuplului prefixal *în- / des- (dez-)*]: *a încuia — a descuia, a îngropa — a dezgropa, închis — deschis* ş.a.

Din cele de mai sus rezultă în mod implicit şi existenţa a două tipuri de antonime:

(a) *antonime cu radicali autonomi*, unul din termenii opozabili fiind, de regulă, neprefixat (*cuviincios — necuviincios, adevăr — neadevăr, precis — imprecis, agreabil — dezagreabil, legal — ilegal, a creşte — a descreşte* etc.);

(b) *antonime cu radicali neautonomi*, derivarea cu prefixe fiind atributul obligatoriu al ambilor termeni ai opoziţiei, fie că baza perechilor se recunoaşte (*a încreţi — a descreţi, a îngropa — a dezgropa* etc.), fie că baza nu se mai recunoaşte (*a încălţa — a descălţa, închis — deschis, îmbrăcat — — dezbrăcat*, etc.).

Materialul cercetat oferă o bogăţie de fapte care ne permit să afirmăm că în limba română antonimele prezintă un sistem complex morfo-lexical, în interiorul căruia pot fi delimitate cîteva tipuri de cupluri opoziţionale ale elementelor de prefixare:

(I) Cupluri opoziţionale ale gradării;

(II) Cupluri opoziţionale ale contradicţiei (negative şi privative);

[9] Cf. Sergiu Drincu, *Probleme teoretice ale derivării cu prefixe în limba română*, în vol. „Studii de limbă şi stil", Ed. Facla, Timişoara, 1973, p. 154.

(III) Sistemul opoziţiilor cantitative (inclusiv cuplurile opoziţionale ale „insuficienţei" şi „saturaţiei");

(IV) Cupluri opoziţionale privative care concură la exprimarea a două acţiuni opuse, dintre care una anulează rezultatele acţiunii precedente;

(V) Sistemul opoziţiilor în timp şi spaţiu.

De menţionat că unele prefixe, avînd valori polisemantice, pot să apară în acelaşi timp în mai multe secţiuni din clasificarea de mai sus, de exemplu: *des-* (*dez-*) din *deznădejde* ajută la exprimarea unui raport de contradicţie devenită contrarietate, în timp ce *des-* (*dez-*) din *a dezlega* are o valoare privativă.

(I) *Cuplurile opoziţionale ale gradării* sînt constituite din prefixe ca Ø- / **ne-** (*favorabil — nefavorabil, plăcut — neplăcut, politicos — nepoliticos* etc.), Ø- / **in-** (*dispus — indispus, disciplinat — indisciplinat* etc.), Ø- / **des-** (dez-) (*creşte — descreşte, avantajos — dezavantajos* etc.), Ø- / **dis-** (*a plăcea — — a displăcea, preţuit — dispreţuit*) şi altele.

În opoziţiile antonimice realizate cu ajutorul acestor prefixe pe prim plan apare contrarietatea, în timp ce negaţia sau contradicţia sînt mult atenuate. De aici rezultă principala caracteristică a unor asemenea antonime: posibilitatea exprimării însuşirii la care se referă cuplul antonimic respectiv în diferitele ei trepte de manifestare. Antonime ca *politicos — — nepoliticos, curajos — necurajos, dispus — indispus* nu exprimă însuşiri absolute, ci admiţînd trepte intermediare, ele sînt percepute la un grad sau altul în funcţie de aprecierea subiectivă a celui ce le întrebuinţează (cf. *mai nepoliticos, foarte nepoliticos, prea nepoliticos, destul de nepoliticos, cam nepoliticos, cel mai nepoliticos*). Acest fapt este atestat de posibilitatea apariţiei unor asemenea cuvinte în construcţii ca „*nici A, nici B*" (nici *dispus, nici indispus*), care exprimă implicit termenul logic intermediar. Cf. şi „nici nu-mi *place*, nici nu-mi *displace*, mi-e indiferent"; „nici (nu) *creşte* nici (nu) *descreşte*, (ci) stagnează", „X nu îmi este nici *favorabil*, nici *nefavorabil*".

La drept vorbind, *a nu fi fericit* nu înseamnă întotdeauna *a fi nefericit*, tot aşa cum despre cineva care *nu este curajos* nu putem spune întotdeauna că este *necurajos* (= fricos), între cele două extreme putînd fi sesizate şi stări de mijloc.

(II) *Cupluri opoziționale ale contradicției (negației și privațiunii)*:

Ø- / ne-: *credincios — necredincios, vinovat — nevinovat, drept — nedrept; dreptate — nedreptate, cinste — necinste, încredere — neîncredere* și altele;

Ø- / in- (im-, i-): *corect — incorect, cult — incult, fidel — — infidel, util — inutil, succes — insucces, prudent — — imprudent, posibil — imposibil, stabilitate — instabilitate; legal — ilegal, rațional — irațional, moral — — imoral* și altele

Ø- / a-: *moral — amoral, normal — anormal, ritmic — aritmic* și altele;

Ø- / des- (dez-): *agreabil — dezagreabil, acord — dezacord, iluzie — deziluzie, interes — dezinteres, ordonat — dezordonat; a aproba — a dezaproba,* și altele;

Ø- / dis-: *proporție — disproporție* și altele

con- / dis-: *constructiv — distructiv*

con- / in-: *confirma — infirma*

Lexemele formate cu prefixele din această categorie prezintă incompatibilități sintagmatice față de construcția sintactică *nici A, nici B*. Nu se poate spune despre cineva, de pildă, că nu este „nici *drept*, nici *nedrept*", ci (în lipsa unor intermediari) doar „ori *drept*, ori *nedrept*".

Cu excepția cuplurilor Ø- / ne- și Ø- / des-, prefixele din această categorie sînt savante, neproductive pe teren românesc.

Prefixele negative imprimă, de regulă, bazelor cărora li se atașează valori negative (*nefolositor, necinstit, neadevăr* etc.). Întîlnim însă și exemple de formații derivate cărora prefixele negative le-au imprimat o valoare pozitivă (*nevinovat, nepărtinitor, incoruptibil* etc.). Este cazul derivatelor de la baze cu valoare intrinsecă negativă.

Cuplurile opoziționale în discuție realizează opoziția dintre două obiecte (însușiri, acțiuni etc.) diametral opuse și exprimă raportul antonimic: „*prezența / absența* unei componente de sens relevante în conținutul termenilor opozabili, negarea unei însușiri pînă la epuizare și trecerea ei într-o altă calitate" (*activ — inactiv = pasiv; interes — dezinteres = apatie*).

În aceste opoziţii, contrarietatea este exprimată mai atenuat, în primul rînd fiind percepută contradicţia (negaţia şi privaţiunea). Termenii contrari, fiind de cele mai multe ori complementari, nu admit gradaţii, trepte intermediare.

Formaţiile savante cu in- (im-) sînt, de regulă, dublate de formaţii autohtone cu ne- (*adaptabil — inadaptabil, neadaptabil*; *politeţe — impoliteţe, nepoliteţe* etc.).

Cît priveşte cuplurile Ø- / *in-* (*i-*) şi Ø- / *a-*, se impune precizarea că între ele există următoarea diferenţiere semantică: cuplurile Ø- / *im-* (*i-*) redau opoziţia „calitate, însuşire" / „absenţa însuşirii" ca împotrivire faţă de ceva, (*moral — — imoral* = „împotriva principiilor moralei", „ignorarea moralei"), în timp ce opoziţiile realizate cu prefixele Ø- / *a-* au sensul general: „calitate, însuşire" / „absenţa calităţii, a însuşirii", „în afara însuşirii" (*moral — amoral* = „în afara moralei").

Tot în categoria cuplurilor opoziţionale ale contradicţiei se includ şi prefixele Ø- / *anti-*, Ø- / *contra-*, care imprimă bazelor cărora li se ataşează sensul „împotrivire activă faţă de ceva (cineva)". *Anti-* apare mai ales în adjective ca *antidemocratic, antiimperialist, antifascist, antirasist*, avînd o sferă mai mare de întrebuinţare în domeniul terminologic. Adesea prefixului *anti-* i se opune prefixul *pro-*, sensul opoziţiei dintre formaţiile contrare fiind „partizan" / „adversar al cuiva (a ceva)" : cf. *profascist — antifascist*.

Prefixul *contra-* este sinonim cu *anti-*, avînd o sferă mai restrînsă de întrebuinţare. Opoziţia antonimică realizată cu acest prefix are sensul: „acţiuni, măsuri, însuşiri . . . orientate în direcţii diametral opuse", fiind caracteristică îndeosebi substantivelor (*măsură — contramăsură, atac — contraatac, revoluţie — contrarevoluţie, indicaţie — contraindicaţie* etc.). Adjectivele formate cu acest prefix sînt, de regulă, „reflecţii" ale substantivelor antonime respective (cf. adj. *revoluţionar — — contrarevoluţionar, indicat — contraindicat* etc.).

În legătură cu valoarea antonimică a prefixelor *anti-* şi *contra-* se impune încă o precizare. Spre deosebire de celelalte prefixe antonimice, cărora le este specific caracterul *bilateral* al relaţiei semantice (termenii cuplurilor evocîndu-se reciproc, cu regularitate, ca urmare a unor asociaţii pe bază de contrast ce au loc în conştiinţa vorbitorilor), prefixele *anti-* şi *contra-* formează antonime cărora le este caracteris-

tică o relaţie semantică *unilaterală*. Numai termenii prefixaţi se caracterizează prin sensul „împotrivire activă", în raport cu cuvîntul de bază (comp.: *democratic — nedemocratic — — antidemocratic*).

Dintre derivatele cu prefixe negative, unele reprezintă unica modalitate de exprimare a noţiunii contrare în raport cu noţiunea pozitivă redată prin cuvîntul fără prefix (*încredere — neîncredere, succes — insucces, măsură — contramăsură, comunist — anticomunist, cunoscut — necunoscut, vinovat — nevinovat* etc.), iar altele coexistă alături de sinonimele lor neprefixate (*adevăr — neadevăr, minciună*; *delicat — nedelicat, grosolan*; *siguranţă — nesiguranţă, îndoială*; *serios — neserios, uşuratic*; *atent — neatent, distrat* etc.), avînd o valoare *eufemistică* şi redînd contrarietatea de regulă *mai atenuat* decît sinonimele lor fără prefixe.

Cele mai aprinse discuţii în literatura de specialitate s-au purtat în jurul prefixului *ne-*, căruia i s-a contestat funcţia de a forma antonime. Punerea sub semnul îndoielii a existenţei raporturilor de antonimie între lexemele homolexe care conţin prefixele Ø- / *ne-* a fost generată de identificarea valorii indicelui formal al contrarietăţii (prefixul antonimic *ne-*) cu aceea a indicelui negaţiei (*ne* = „nu").

După cum rezultă din exemplele cercetate, trebuie să facem distincţie între prefixul antonimic *ne-*, care serveşte la exprimarea unei idei contrare (*afirmarea* unei însuşiri caracterizate prin trăsături negative) şi negaţia *ne* care, negînd, nu mai presupune şi o determinare precisă, adică *afirmarea* unei idei contrare (*avere — neavere, mărit — nemărit* etc.)[10].

De fapt, în limba română prefixul *ne-* îndeplineşte trei funcţii principale: (1) dă derivatelor o valoare privativă, *negînd conţinutul semantic* al bazelor cărora li se ataşează şi formînd cuvinte cu valoare *negativă* în raport cu noţiunile pozitive corespunzătoare (cf. *nefiinţă, necuvînt*); (2) introduce formaţiile nou create în *sisteme antonimice* (*necinstit, nefiresc*, etc.); (3) are şi o valoare *delimitativ-distinctivă* (mai ales în opoziţiile cu caracter terminologic, în conţinutul cărora pe prim plan se situează *deosebirea*: cf. *vertebrate — nevertebrate*).

Unele evoluţii semantice particulare pe care prefixul *ne-* le imprimă unor baze (cf. *nebun, nevrednic, netot*) sînt

[10] Vezi p. 48.

o dovadă elocventă în legătură cu multiplele valențe semantice de care dispune în limba română formativul *ne-*.

Se constată, așadar, că nu orice derivat negativ este un antonim față de baza de la care s-a format, în limbă acționînd legea selectivității.

Atunci cînd prefixele negative formează antonime, formativul *ne-* corespunde mai degrabă semnului „minus" din matematică, unde $-2 \neq$ ne 2, ceea ce transpus în domeniul lexemelor contrare ar însemna că, de pildă : „*–fierbinte*" ≠ ≠ „*ne-fierbinte*" (ci = „*rece*", adică „*anti-fierbinte*").

Un cuvînt cu prefix negativ exprimă ceea ce nu poate exprima o simplă negație ; atunci cînd el exprimă în egală măsură și o negație și o contrarietate, aceasta se face cu o deosebită pregnanță :

Comp. *nu* (prea) *sănătos* – (prea) *nesănătos*
nu (prea) *răbdător* – (prea) *nerăbdător*
nu (prea) *fericit* – (prea) *nefericit*
sau : *nefiind fericit* și fiind *nefericit*

În legătură cu categoria antonimelor *homolexe* se mai pune problema dacă acestea sînt sau nu sînt egale ca valoare cu antonimele *heterolexe*.

În limba engleză, de pildă, așa cum s-a arătat [108, p. 21], problema inegalității valorice dintre cele două tipuri de antonime este secundară, fiindcă în majoritatea cazurilor antonimele prefixate nu au alte sinonime (cuvinte primare), ele fiind unica modalitate de exprimare a unei noțiuni contrare (în engleză opoziția merge pe linii semantice diferite atunci cînd un cuvînt are două antonime – unul homolex și unul heterolex : *natural* (1) – *artificial* și *natural* (2) – *unnatural* [108, p. 21].

În limba română însă, antonimele cu prefixe negative în multe cazuri au drept sinonime cuvinte cu radicali diferiți ce se află în raporturi de contrarietate semantică față de același termen opus, astfel încît, în asemenea cazuri, putem vorbi și de o inegalitate valorică sesizabilă între cele două tipuri de antonime.

În timp ce antonimele homolexe redau opoziția într-un mod mai atenuat decît cele heterolexe, ele au în schimb calitatea de a exprima contrarietatea foarte clar, deoarece în

structura lor morfologică transpare termenul opus semantic. Asistăm în asemenea cazuri la o confruntare ce are loc între sensul unui cuvînt prefixat și sensul propriei sale baze. Se poate vorbi deci de o perfectă motivare a termenilor opozabili din punctul de vedere al formei lor interne. De aceea ele și pot fi recunoscute mai ușor de vorbitori.

Principala deosebire dintre antonimele heterolexe și cele homolexe constă în aceea că primele nu apar în strînsă corelație unul cu altul și sînt însușite de către oameni în mod treptat în decursul vieții sociale, în procesul de cunoaștere a lumii înconjurătoare. Antonimele *homolexe* se creează, în schimb, în mod conștient de către o colectivitate lingvistică, ele sînt întotdeauna, spre deosebire de primele, rezultatul unui proces de derivare dirijat.

Antonimele homolexe sînt motivate și din punct de vedere semantic și din punct de vedere formal de termenul inițial (de bază); ele se caracterizează, așadar, printr-o dublă interdependență: una semantică și una structural-formală.

Deosebirile dintre cele două tipuri de antonime, în afară de cele cîteva diferențieri de ordin expresiv-stilistic semnalate mai sus, nu depășesc, așadar, cadrul formal. Aceste deosebiri vizează mai mult mijloacele formale de exprimare a opoziției (prin radicali diferiți sau prin radicali comuni și prefixe antonimice) și *nu substanța semantică în sine* a termenilor contrari (cf. de ex., echivalența dintre homolexele rusești *prijti — — ujti* și heterolexele românești *a sosi — a pleca*).

Referitor la chestiunea în discuție, Alexandra Roceric [170, p. 37—53] exprimă părerea că, privite sub aspectul conținutului lor, cele două tipuri de antonime prezintă o singură deosebire importantă: antonimele marcate formal cu ajutorul prefixului *ne-* se opun contrariilor lor fără a implica existența unor termeni intermediari și se definesc prin ceea ce nu este termenul opus, în timp ce antonimele numite de noi *heterolexe* nu numai că presupun și existența unui al treilea termen intermediar, dar ele se definesc prin ceea ce nu este termenul contrar plus termenul intermediar (*iubire*, de pildă, presupune în același timp și ceea ce nu este *ură*, dar și ceea ce nu este *indiferență*, în timp ce *incorect*, de exemplu, presupune numai ceea ce nu este *corect*).

Credem că această deosebire nu poate fi absolutizată și generalizată, deoarece (1) nu numai antonimele cu prefixe negative exclud existența unui termen intermediar, ci și multe

antonime heterolexe care exprimă raporturi complementare sau contradictorii (cf. *căsătorit — celibatar, viață — moarte, admis — respins, corect — greșit* și altele după cum (2) există și multe antonime cu prefixul *ne-* care admit intermediari (vezi mai sus *cuplurile opozabile ale gradării*). Regula formulată mai sus este, așadar, inoperantă în cazul deosebirilor ce vizează structura formală a antonimelor limbii române. Ea este valabilă pentru primele două mari categorii de antonime delimitate de noi din punct de vedere semantic (vezi observațiile despre antonimele *gradabile* și cele *negradabile* sau *complementare*, la p. 145 ș.u.).

(III) *Sistemul opozițiilor cantitative.* Elementele de prefixare din cadrul acestui sistem de opoziții au un caracter deschis și o sferă de întrebuințare destul de restrînsă, mai ales în terminologia științifică; *mono- / poli-* (*monogam — — poligam; monocelular — policelular, monoteism — politeism, monovalent — polivalent* etc.), *micro- / macro-* (*microcosmos — — macrocosmos*).

Din categoria antonimelor heterolexe care exprimă opoziții cantitative fac parte și cele formate cu ajutorul prefixelor *sub- / supra-*, care, atașate unor verbe sau substantive de verbale ori unor adjective formate de la participiul verbelor respective, exprimă caracterul *insuficient*, respectiv, *saturativ* al modului de manifestare a unei acțiuni sau a unei însușiri, în comparație cu măsura normală (cu norma): *a subîncărca — a supraîncărca, a subaprecia — a supraaprecia, a subevalua — a supraevalua, a subestima — a supraestima; subestimat — supraestimat, subapreciat — supraapreciat* și altele.

Raportate la termenii antonimi, cuvintele de bază au valoare de termeni intermediari care indică măsura normală a acțiunii, a însușirii, modul firesc de manifestare a unei acțiuni: *subapreciat — apreciat — supraapreciat.*

Lexemele formate cu ajutorul acestor prefixe fac parte, de regulă, din paradigme antonimice cu mai mulți termeni opozabili, în care nu ocupă poziții extreme, de exemplu:

antonimie

neîncărcat — subîncărcat — încărcat — supraîncărcat

(IV) *Cuplurile opoziționale privative care exprimă două acțiuni, dintre care una lichidează (anulează) rezultatele (efectul)*

acțiunii precedente sînt foarte răspîndite în limba română:
în- (**îm-**) / **des-** (**dez-**) *a închide — a deschide*; *a îmbrăca — — a dezbrăca, a încuia — a descuia, a înveli — a dezveli, a împacheta — a despacheta, a învăța — a dezvăța, a încăleca — a descăleca, a îmbina — a dezbina, a împleti — a despleti, a îngropa — — a dezgropa, a încărca — a descărca, a înființa — a desființa* și altele;
în- / **de-** („des-"): *introna — detrona, înșuruba — deșuruba* și altele;
Ø- / **des-** (**dez-**): *a lipi — a dezlipi, a organiza — a dezorganiza, a prinde — a desprinde, a obișnui — a dezobișnui, a lega — — a dezlega, a echilibra — a dezechilibra*; *ordine — dezordine*, și altele;
Ø- / **de-** („des-"): *a colora — a decolora, colorat — decolorat, a fertiliza — a defertiliza, a codifica — a decodifica, a marca — — a demarca, a mobiliza — a demobiliza*; *mobilizare — demobilizare* și altele;
a- / **des-** (**de-**): *a acoperi — a descoperi, a atașa — a detașa, a astupa — a destupa, acordat — dezacordat* și altele;
in- / **dis-**: *a inculpa — a disculpa* și altele;
a- / **dis-**: *a asocia — a disocia, a acredita — a discredita, a apare — — a dispare* etc.

Substantivele antonime formate cu prefixele menționate mai sus se întîlnesc mai rar, ele fiind, de fapt, „reflecții" ale verbelor antonime de la care s-au format, formații deverbale de la infinitiv (*încărcare — descărcare*).

(V) *Sistemul opozițiilor în timp și spațiu*. În acest sistem includem un număr restrîns de cupluri opoziționale de prefixare care au un caracter închis, putînd fi atașate unui număr limitat de baze, mai ales celor adjectivale. Dintre acestea, în limba română au o frecvență de întrebuințare relativ mai mare următoarele:
ante- / **post-**: *antebelic — postbelic, a antepune — a postpune, antediluvian — postdiluvian* și altele. (Aceste prefixe antonimice realizează opoziția temporală cu sensul „înainte de ..." / „după ...").
în-; **in-**, **im-** / **ex-**: *înmatriculat — exmatriculat, a importa — — a exporta, import — export, a include — a exclude, inclus — — exclus, a inspira — a expira* și altele. Cu aceste prefixe se exprimă opoziția „spre interior" / „spre exterior", antonimia

la substantive fiind de regulă reflectată de la verbe la participiu.

a- / **de-** („des-"): *ascendent — descendent.*

Mai rar se întîlnesc la antonime prefixele **Ø-** / **dis-** (*continuu — discontinuu*) care exprimă opoziția „neîntrerupt" / „întrerupt", **pre-** / **post-** (*prefață — postfață*), redînd opoziția spațială „înainte de ceva" / „după ceva", ori cuplul **sub-** / **supra-** (*subcopertă — supracopertă*) cu sensul „dispus deasupra . . ." / „dispus dedesubtul cuiva, ceva".

Cele cinci tipuri de cupluri opoziționale morfo-lexicale — așa cum rezultă din cele de mai sus — permit cuprinderea majorității tipurilor de antonime homolexe din limba română contemporană.

(3) După criteriul tematic, deci în funcție de domeniile realității obiective la care se referă termenii opozabili, antonimele limbii române pot fi clasificate în următoarele grupuri lexico-semantice:

3.1. Antonime care desemnează **calități și activități ale omului.** Acestea se referă, în speță, la:

— **însușiri fizice (stări fizice) și psihice (intelectuale):** *frumos — urît, capabil — incapabil, bun — rău, deștept — prost, bolnav — sănătos, slab — gras, mort — viu, înalt — scund* etc.;

— **aprecieri etico-estetice:** *harnic — leneș, obiectiv — subiectiv,* etc.;

— **activități (acțiuni, rezultate ale unor activități) specifice omului:** *succes — insucces, victorie — înfrîngere, a da — — a lua, a vorbi — a tăcea, a-și aminti — a uita, a permite — — a interzice, a cîștiga — a pierde,* etc.;

— **emoții și sentimente:** *iubire — ură, bucurie — tristețe, fericire — nefericire, încredere — neîncredere, speranță — disperare*; *frică — curaj* etc.; *a se bucura — a se întrista* etc.;

— **gradul de cultură:** *cult — incult, instruit — neinstruit, avansat — înapoiat* etc.;

— **trăsături de caracter și comportament, aptitudini și însușiri volitive:** *activ — pasiv, altruism — egoism, cinste — necinste, conștient — inconștient, curajos — fricos, puternic — slab, tărie — slăbiciune, talentat — netalentat, consecvență — inconsecvență, hotărît — nehotărît, perseverent — neperseverent* etc.;

— **starea civilă și vîrsta omului:** *căsătorit — necăsătorit (celibatar)*; *tînăr — bătrîn, vîrstnic — nevîrstnic* etc.;

— **categorii şi relaţii sociale**: *progres — regres, progresist — reacţionar, bogat — sărac, individual — colectiv, legal — — nelegal* (*ilegal*), *folositor — dăunător, dreptate — nedreptate, război — pace, prieten — duşman, acord — dezacord, echitate — — inechitate, dependenţă — independenţă*; *a accepta — a refuza* etc.

3.2. Antonime care se referă la **fenomene şi stări ale naturii**: *lumină — întuneric, cald — frig, ud* (*umed*) *— uscat, iarnă — vară, nordic — sudic, răsărit — apus, zi — noapte*; *a se lumina — a se întuneca* etc.

3.3. Antonime care desemnează **noţiuni temporale şi spaţiale**; (*mişcarea, deplasarea, schimbarea poziţiei în spaţiu*): *ziua — noaptea, permanent — temporar, vara — iarna, început — — sfîrşit, rar — frecvent, lung — scurt, continuu — discontinuu, devreme — tîrziu, nou — vechi*; *sus — jos, aici — acolo, interior- — exterior, înainte — înapoi, import — export, dreapta — stînga, apropiat — îndepărat, central — periferic, primul — ultimul*; *a se ridica — a se aşeza, a urca — a cobori* etc.

3.4. Antonime care exprimă **relaţii cantitative**: *mult — — puţin, mare — mic, lat — îngust, lung — scurt, des — rar, monoteism — politeism*; *a mări — a micşora, a subaprecia — a supraaprecia* etc.

3.5. Antonime care se referă la **noţiunea de calitate**, *denumind diferite* **însuşiri ale obiectelor**, şi anume:

— *forma*: *gros — subţire, drept — strîmb* etc.

— *greutatea fizică, dificultatea, claritatea*: *uşor — greu, simplu — complex, uşor — dificil, clar — confuz, expresiv — inexpresiv, definit — indefinit* etc.

— *temperatura*: *călduros — friguros, fierbinte — rece* etc.

— *importanţa*: *important — neimportant, cunoscut — necunoscut, principal — secundar, semnificativ — nesemnificativ* etc.

— alte *însuşiri* cum sînt: *preţul* (*ieftin — scump*), *culoarea* (*alb — negru, închis — deschis* ş.a.), *gustul* (*amar — dulce*), *starea fizică* (*concentrat — diluat, solid — lichid*), *duritatea* (*moale — tare, neted — aspru* ş.a.), *sunetul* (*plăcut — neplăcut, înalt — — jos* etc.), *vocea* (*ascuţită — groasă*), *volumul* (*plin — gol*), *înălţimea* (*înalt — mic, scund*), *autenticitatea* (*adevărat — fals, real — nereal* etc.), *stabilitatea* (*statornic — schimbător, durabil — — şubred* etc.), *ordinea* (*primul — ultimul*), *umiditatea* (*umed — — uscat*) şi altele.

3.6. Antonime care se referă la **categorii etice, estetice și filozofice**: *virtute — viciu, bine — rău, adevăr — minciună, idealism — materialism, afirmație — negație, abstract — concret, absolut — relativ, material — spiritual* și altele.

În clasificarea de mai sus se observă că, în funcție de structura lor semantică, două cuvinte antonime pot fi încadrate în diferite grupuri lexico-semantice (de exemplu: *lung — scurt, început — sfîrșit, primul — ultimul* se referă atît la relații temporale, cît și la noțiuni spațiale; cuplurile *slab — puternic, slab — tare*, avînd valențe semantice multiple, vizează atît trăsături de caracter, însușiri volitive, cît și însușiri fizice în general).

Din clasificarea tematică prezentată rezultă că antonimia în limba română se manifestă cu precădere în cele mai diferite cîmpuri lexico-semantice, acoperind în mare măsură principalele domenii lexicale. Existența unor cupluri particulare de lexeme contrare care nu pot fi subsumate unor clase mai mari decurge din funcționalitatea specifică a limbii române contemporane (v., de ex., unele antonime care se referă la însușiri ale obiectelor din realitate: *omogen — eterogen*).

(4) Din punct de vedere semantic, antonimele limbii române pot fi clasificate (1) în funcție de *tipurile de opoziție* pe care le exprimă termenii cuplurilor antonimice și (2) în funcție de *volumul de substanță semantică angajată în opoziția* dintre două lexeme contrare.

4.1. Antonimele limbii române pot exprima următoarele tipuri de opoziții semantice:

— *opoziții graduale*[11] (*aproape — departe*);

— *opoziții negraduale — complementarii* (*căsătorit — celibatar*);

— *opoziții direcționale* („vectoriale”), care vizează acțiuni, însușiri etc. orientate în direcții diametral opuse (inverse) și care au referenți diferiți (*a intra — a ieși*);

[11] Termenul „opoziție graduală“ este preluat din fonologie. Membrii unor astfel de opoziții reprezintă diferite grade de manifestare ale uneia și aceleiași însușiri (cf. N. S. Trubetzkoy [200, p. 83]). Pentru prima dată existența acestui tip de opoziție în cadrul antonimiei lexicale a fost remarcată de J. Lyons [130, § 442]. În concepția unor cercetători, termenii antonimi în cuprinsul acestor opoziții graduale reprezintă chiar punctele extreme, gradele extreme de manifestare a însușirii desemnate [196, p. 116; 149, p. 21; 150, p. 87]. Cu această concepție, cum am văzut, nu putem cădea întrutotul de acord. Despre opozițiile *taxinomic binare, polare* și *relative*, pe baza cărora pot fi definite diferitele tipuri de antonime, vezi Geoffrey Leech, *Semantics*, Pelikan Books, 1974, p. 106—125.

— *opoziții de tip conversiv*, în care este vizat unul și același referent din punctele de vedere ale unor participanți la o acțiune situați pe poziții diametral opuse.

4.1.1. În funcție de faptul dacă termenii între care se stabilește relația de antonimie exprimă opoziții graduale sau opoziții negraduale (în acest din urmă caz termenii fiind complementari), distingem două categorii de antonime: (a) *gradabile* și (b) *negradabile* [130].

Contrarietatea — ca bază semantică a antonimiei — este prezentă într-un fel sau altul în toate aceste tipuri de raporturi ce se stabilesc între sensurile reciproc opuse. Contrarietatea semantică apare exprimată de fiecare dată altfel în cele patru ipostaze amintite, nuanțîndu-se în funcție de categoriile semantice din care fac parte antonimele respective.

(a) **Antonimele gradabile** sînt acele lexeme care dispun de sensuri ce admit anumite gradări. Ele pot viza proprietăți relative ale obiectelor și fenomenelor realității, deci însușiri care pot exista într-un grad mai mic sau mai mare la un obiect în comparație cu alte obiecte[12].

În această categorie de antonime întîlnim mai ales adjective și adverbe: *bogat — sărac, bun — rău, cald — rece, des — rar, lung — scurt, ieftin — scump, interesant — neinteresant, tînăr — bătrîn* etc.

Asemenea antonime realizează într-o paradigmă un raport de contrarietate, admițînd și termeni intermediari, de exemplu *mare* — (mijlociu) — *mic*; *lung* — (potrivit) — *scurt*; *început* — (mijloc) — *sfîrșit*. În astfel de paradigme, antonime sînt

[12] Referitor la acest tip de cuvinte, E. Sapir face următoarele constatări: „Contraste ca *small — large* (*mic — mare*), *little — much* (*puțin — — mult*), *few — many* (*puțini — mulți*) ne dau un sentiment înșelător al valorilor absolute în domeniul cantității, comparabile cu diferențele calitative dintre *red* și *green* (roșu și *verde*) în sfera percepției culorilor. Acest sentiment este numai o iluzie care se datorează în mare parte faptului lingvistic că gradația, care este împlinită în acești termeni, nu este marcată din punct de vedere formal, ea este făcută explicită în propoziții ca „There were *fewer* people there *than* here" (Acolo au fost *mai puțini* decît aici). Cu alte cuvinte, *red* și *green* (*roșu* și *verde*) sînt aplicabile oricărei experiențe în care avem a face cu culoarea, în timp ce *many* (*mulți, multe*), de exemplu, este de fapt un termen *relativ* care își pierde întreaga semnificație cînd este lipsit de conotația „mai mulți decît ..." sau „mai puțini decît ..." *Many* înseamnă orice număr considerat ca punct de plecare și nu se referă la o normă cantitativă dată. Acest punct de plecare variază, evident, extrem de mult în funcție de context" [175, p. 93]; (trad. n.).

numai acele lexeme care vizează gradele extreme ale unei însuşiri („mărime", „lungime" etc.).

Nu întotdeauna însă termenii cuplurilor antonimice reprezintă numai punctele extreme dintr-o serie logică care redă diferitele grade de manifestare a unei însuşiri. Numeroase exemple atestă faptul că şi alte perechi de termeni din interiorul unor astfel de paradigme se află tot în raport de antonimie, de exemplu: [„vîrstă"]: *tînăr* — *nevîrstnic* — (Ø=„de vîrstă mijlocie") — *vîrstnic* — *bătrîn* (antonime: *tînăr* — *bătrîn*, *nevîrstnic* — *vîrstnic*); [„sentiment"]: *iubire* — *prietenie* — — *simpatie* — (indiferenţă) — *antipatie*, *duşmănie*, *ură* (antonime: *iubire* — *ură*, *prietenie* — *duşmănie*, *simpatie* — *antipatie*).

Cerinţa principală pe care trebuie să o satisfacă două cuvinte pentru a fi considerate antonime constă în aceea că ambii termeni opozabili (indiferent dacă sînt extremi sau intermediari) trebuie să fie dispuşi, în interiorul paradigmei, la *distanţe egale* faţă de un punct comun de referinţă (în exemplele noastre, expresia „de vîrstă mijlocie", respectiv, cuvîntul *indiferenţă*), de unde începe gradarea unei însuşiri în sensuri diametral opuse (acest punct comun de referinţă nu are adesea o expresie lexematică aparte, fiind notat de noi cu „Ø").

De aceea, părerea acelor lingvişti care consideră că antonimele reprezintă numai membrii extremi din cadrul unei paradigme lexico-semantice [196, p. 116; 148, p. 81—84] nu poate fi acceptată ca universal valabilă pentru toate tipurile de antonime gradabile şi pentru toate situaţiile posibile în care ele apar în context.

(b) **Antonimele negradabile** sînt perechi de termeni reciproc opuşi care divid universul vorbirii în mod absolut, fără a admite grade (trepte intermediare): *prezent* — *absent*, *adevăr* — *minciună*, *concret* — *abstract*, *căsătorit* — *necăsătorit*, *pozitiv* — *negativ*, *viu* — *mort*, *moral* — *imoral*; *consecvenţă* — — *inconsecvenţă* etc.

În asemenea cazuri, negarea oricărui termen al unui cuplu antonimic este echivalentă cu afirmarea implicită a opusului său. Pentru denumirea acestui tip de antonime unii lingvişti folosesc termenul de „antonime contradictorii" [149, p. 22], întrucît, după forma lor, adesea coincid cu lexemele care exprimă noţiuni contradictorii de tipul „A" / „ne-A" (*adevăr* — *neadevăr*, *principialitate* — *neprincipialitate*). Dar acest termen nu acoperă decît parţial categoria antonimelor

negradabile, deoarece pe lîngă lexemele formate cu ajutorul prefixelor negative, în limba română se întîlnesc numeroase exemple de antonime cu radicali diferiți (de tipul *căsătorit* — — *celibatar*), aparținînd categoriei antonimelor care nu admit intermediari.

De aceea, noi optăm pentru termenul de *antonime complementare*, care exprimă mai exact esența fenomenului în discuție, și anume complinirea reciprocă a termenilor contrari pînă la epuizarea noțiunii-gen exprimate (acoperirea integrală a domeniului comun de referință).

Esența raporturilor de antonimie în acest caz constă în negarea maximă (extremă) a termenului opus (*ne+căsătorit=* *=celibatar* ; *ne+celibatar=căsătorit*), spre deosebire de antonimele gradabile unde *ne+mare≠mic* (ci=*mijlociu*, *potrivit*, *măricel*, *micuț*, *nu prea mare*, *nu prea mic* sau *mic*).

Principala deosebire dintre antonimele *negradabile* și cele *gradabile* constă, așadar, în faptul că *primele* se opun contrariilor lor fără a implica existența unor intermediari și se definesc prin ceea ce *nu este* termenul opus (*corect* — *incorect*), în timp ce antonimele gradabile nu numai că presupun existența unor intermediari, dar ele se definesc prin ceea ce *nu este* termenul contrar plus termenii intermediari (*iubire*= =ceea ce nu este *ură+indiferență*).

4.1.2. Prin opoziții de tip „direcțional" înțelegem acele opoziții în care termenii constitutivi ai cuplurilor exprimă două acțiuni (fenomene, însușiri etc.) orientate în direcții diametral opuse (în sensuri *inverse*). Termenii care exprimă astfel de opoziții — și pe care îi vom numi convențional antonime *direcționale* sau *vectoriale* — se întîlnesc mai ales în categoria verbului. Sînt foarte puține exemplele de substantive sau adjective care aparțin tipului de antonime discutat aici: *a veni* — *a pleca*, *a închide* — *a deschide*, *a importa* — *a exporta*, *a intra* — *a ieși*, *a se încălzi* — *a se răci* ; *intrare* — *ieșire*, *import* — *export*, *revoluție* — *contrarevoluție*, *măsură* — *contramăsură* ; *marxist* — *antimarxist*, *profascist* — *antifascist* și altele.

4.1.3. În opozițiile de tip conversiv (*a cîștiga* — *a pierde*, *a vinde* — *a cumpăra*, *import* — *export*, *a lua* — *a da*), spre deosebire de celelalte feluri de opoziție, termenii componenți

se referă la unul și același denotat[13]. Opoziția, în cazul antonimelor *conversive*, constă în aceea că unul și același „obiect" (acțiune, lucru, fenomen, însușire) este descris din punctele de vedere ale unor participanți situați pe poziții diametral opuse[14] (subiectul acțiunii și obiectul asupra căruia se răsfrînge acțiunea). De exemplu, cuvintele *a vinde — a cumpăra* exprimă una și aceeași acțiune — denotat („schimbarea proprietății asupra unui lucru prin plata contravalorii lui"), văzută în același timp din două puncte de vedere opuse: „a intra în posesia unui lucru"/„a ceda dreptul de proprietate față de acest lucru", „prin plata (*achitarea/încasarea*) contravalorii lui"; cf. și *a cîștiga — a pierde* (o competiție, o luptă etc.), *a da — a lua, a importa — a exporta* ș.a.

Exemple: X *vinde* ceva lui Y = Y *cumpără* ceva de la X
X *pierde* jocul cu Y = Y *cîștigă* jocul cu X
X e mai *cald* ca Y = Y e mai *rece* ca X

Despre conversive putem vorbi atunci cînd semantica este privită în strînsă corelație cu sintaxa[15]. *Conversia* (de la lat. *conversio*=schimbare, transformare) presupune transformarea unei propoziții într-o nouă propoziție, în care obiectul inițial devine subiect, iar subiectul inițial — obiect. Deci în cadrul conversiei subiectul și predicatul își schimbă locul, iar cuvîntul ce exprimă această relație se înlocuiește prin conversivul său care desemnează o acțiune, însușire sau relație inversă (X este mai *tînăr* ca Y=Y este mai *bătrîn* ca X).

Exprimîndu-ne în termenii gramaticii generative transformaționale, putem spune că, în cazul antonimelor conversive, schimbînd „structurile de suprafață" se mențin identice „structurile de adîncime" [67, p. 154—155].

X *dă* lui Y ceva = Y *primește* de la X ceva

[13] Utilizînd termenii lui G. Frege [59], putem spune că, în cazul conversivelor, *sensul denotativ* este *identic* (se exprimă aceeași judecată, termenii conversivi reflectă o realitate extralingvistică identică), iar cel *significativ* este diferit (se schimbă doar sensul relației elementelor): *a primi — a da* (X *dă* lui Y ceva = Y *primește* de la X ceva). Vezi, în acest sens și Sanda Golopenția-Eretescu [67, p. 154—155].

[14] În legătură cu categoria semantică a conversivelor, vezi J. Lyons [130, § 442] și A. A. Ufimceva [202, p. 191—196], care trasează limite precise între *antonime* și *conversive*.

[15] Vezi, în legătură cu aceasta, J. Máthé, *Așa-numitele conversive și unele probleme legate de tratarea lor în gramatica generativă transformațională*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai" seria Philologia, fasc. 2, 1971, p. 69—79.

Antonimele conversive nu formează, la drept vorbind, o clasă de cuvinte de sine stătătoare, ci ele sînt create pe baza întrebuinţării particulare a antonimelor din celelalte trei clase de antonime descrise mai sus. Dacă în exemplele în care am întrebuinţat antonime conversive vom schimba denotaţii (astfel încît fiecare termen opozabil să se refere la un alt obiect din domeniul realului), nu vom mai avea de-a face cu opoziţii conversive, ci cu relaţiile antonimice descrise sub 4.1.1. (a), (b) şi 4.1.2., de exemplu:

X *vinde* ceva lui Y şi *cumpără* ceva de la Z

În această frază verbele nu desemnează una şi aceeaşi situaţie (denotat) din diferite puncte de vedere, ci două acţiuni opuse, fiind antonime *direcţionale*.

Cf. şi X *a pierdut* partida de şah cu Y, dar *a cîştigat-o* cu Z (unde *a pierde — a cîştiga* sînt tot antonime *direcţionale*). De asemenea, în exemplul: „X e mai *cald* ca Y, iar Y e mai *rece* ca Z", cele două adjective sînt antonime *gradabile*.

În limba română categoria conversivelor este mai puţin răspîndită decît în alte limbi, cum ar fi, de pildă, engleza, unde există verbe care, desemnînd o acţiune, precizează şi direcţia de orientare a acesteia: spre obiectul sau spre subiectul acţiunii [202, p. 192].

4.2. Aşa cum precizam mai sus, antonimele limbii române pot fi descrise şi prin prisma **volumului de substanţă semantică** cu care termenii contrari se află angajaţi în opoziţia antonimică. Înainte însă de a trece la descrierea principalelor tipuri de antonime ale limbii române şi din acest unghi de vedere, este necesar să facem cîteva precizări în legătură cu una din cele mai actuale probleme privind antonimele: delimitarea *opoziţiilor antonimice propriu-zise* de *opoziţiile antonimice ocazionale* sau *contextuale*. Această delimitare tipologică vizează în speţă regularitatea cu care antonimele apar (în context sau în afara acestuia) în opoziţie directă, fiind văzute atît din perspectiva limbii ca sistem, cît şi în ipostaza actualizării lor în context.

Tratarea nediferenţiată de către unii cercetători a celor două tipuri de opoziţii a atras după sine includerea în categoria antonimelor propriu-zise a unor opoziţii ocazionale ca *frate — soră*, *bărbat — femeie*, *capră — ţap* etc. (care au la bază deosebiri de sex biologic) [102, p. 83] sau ca *părinţi — copii*, *cuvînt — faptă*, *suflet — trup*, *minte — inimă*, *pămînt — cer* (care sînt opoziţii de tip pragmatic devenite uzuale în prac-

tica exprimării aforistice) [150, p. 65], deşi aceste cupluri virtual nu exprimă raporturi de contrarietate semantică.

Chiar şi autorii unor dicţionare de antonime, apărute în ultima vreme, nu fac o distincţie precisă între antonimele propriu-zise şi antonimele ocazionale [103].

Aprofundarea tipurilor de antonime din limba română ne obligă de la bun început să deosebim acele cuvinte cu sens contrar care dispun v i r t u a l de anumite trăsături distinctive semantice în măsură să determine contrarietatea semantică şi independent de context, la nivelul sistemului lexico-semantic, şi care în context doar îşi a c t u a l i z e a z ă potenţele lor antonimice, de acele cuvinte care dobîndesc semnificaţii contrare (mai ales în sensurile lor figurate) numai *în anumite împrejurări contextuale*.

Primele au caracter de normă lingvistică, fiind întrebuinţate cu regularitate de toţi sau de aproape toţi vorbitorii unei limbi şi, de aceea, le-am numit *antonime* u z u a l e.

Celelalte — antonimele contextuale — nu pot fi recunoscute în afara unui anumit context, în care ele realizează opoziţia cu valoare antonimică. De exemplu, cuvintele *muncă — lenevie* la nivelul sistemului lexical nu sînt antonime ; ele dobîndesc semnificaţii contrare numai în împrejurarea în care pe primul plan apare opoziţia contextuală „activitate/nonactivitate".

Antonimele ocazionale se opun nu după sensul lor propriu, ci după cel figurat, aforistic, care este condiţionat de un anumit context :

„Într-atîtea *femei* nici un *bărbat* nu se află ? strigă notarul cu-n surîs larg de batjocură pe faţă" (I. Agîrbiceanu, *Arhanghelii*, p. 156).

În acest exemplu, contextul aduce în prim plan şi potenţează opoziţia „slab"/„puternic" dintre lexemele *bărbat — femeie*, care în mod curent nu se află în raporturi de contrarietate.

Antonimele ocazionale nu s-au fixat (în cupluri stabile) în limba comună a unui popor ; un cuplu de astfel de lexeme opuse poate să apară o singură dată, într-un anumit context, care redă o situaţie unică, ca o creaţie a unui scriitor. Este cazul antonimelor individual-stilistice (vezi, de ex. opoziţia *împărat — proletar*, la Mihai Eminescu, în comparaţie cu opoziţia antonimică uzuală *capitalist — proletar*). Cînd astfel

de opoziții încep să se întrebuințeze în mod frecvent în limbă, ca aforisme, proverbe etc., ele, desigur, pot deveni fapte ale limbii comune — *antonime uzuale*, ca de ex., *miere — fiere*, în expresiile „dulce ca mierea", „amar ca fierea".

Contrarietatea pe care o exprimă antonimele *contextuale* este condiționată de structura unui enunț în întregime și este rezultatul unui interesant fenomen semantic. Deși, în general, nu poate *să schimbe* trăsătura dominantă a sensului unui cuvînt, contextul poate să *o modifice, să sublinieze* sau *să suprime* unul sau mai multe *elemente complementare ale sensului* lexemelor[16]. În substanța semantică a două lexeme care virtual nu sînt antonime și care într-un anumit context intră în relații de antonimie se produce o reordonare a componentelor minimale ale sensului (a semelor) lor, astfel încît pe primul plan „se plasează" elementele *complementare* semantice (semele nerelevante în afara contextului respectiv), în timp ce dominantele semantice (semele virtual relevante) „se plasează" în locul elementelor complementare. Cu alte cuvinte, „indiciile frapante" despre raportul de contrarietate semantică, în cazul antonimelor ocazionale, sînt redate de alte componente semantice decît cele de bază.

Ceea ce este în egală măsură valabil, atît pentru antonimele ocazionale, cît și pentru cele uzuale, este faptul că în context, între cuvintele opuse, există un raport de *contrarietate semantică*, chiar dacă acest raport nu se stabilește la nivelul componentelor de bază ale sensului, ci la nivelul componentelor semantice complementare. Prin aceasta, antonimele ocazionale se deosebesc de alte opoziții ocazionale care nu au caracter antonimic, cum ar fi, de pildă, opozițiile dintre două sau mai multe *sinonime* ori diferite cupluri de termeni corelativi cu ajutorul cărora se construiesc antitezele.

În cazul opozițiilor dintre sinonime, termenii corelativi nu se *exclud reciproc*, așa cum se întîmplă cu antonimele, ci se *completează reciproc*. Opoziția dintre sinonime servește drept procedeu de subliniere a diferențierii semantice dintre doi termeni, a deosebirii de nuanțe cu care un termen îl completează pe sinonimul său : „... Nu tot ce ne pare la un mo-

[16] În legătură cu influența contextului asupra sensului cuvintelor, vezi Otto Ducháček, *Sur le problème de la migration des mots d'un champ conceptuel à l'autre*, în „Lingua", X, 1961, p. 263—284. Cf. și [51 ; 52, p. 55—56].

ment dat ca ireparabil într-o *prietenie* sau într-o *dragoste* se bazează şi pe un adevăr . . ." (M. Preda, *Marele singuratic*, p. 47).

În cel de-al doilea caz — cel al antitezei — avem de-a face cu un procedeu pur stilistic care poate include în sine antonimia, dar care nu întotdeauna se construieşte cu ajutorul antonimelor. Adesea antiteza se poate clădi pe baza opoziţiilor dintre două sau mai multe sinonime, ori dintre alte cuvinte cu valori contrastante ocazionale. Avînd de fiecare dată un caracter individual, nerepetat, opoziţiile ocazionale din cadrul antitezelor au şi un spor de expresivitate faţă de opoziţiile antonimice uzuale, datorat tocmai caracterului neaşteptat şi surprinzător al termenului secund care mai totdeauna ne frapează.

4.2.2. Dacă din punctul de vedere al regularităţii cu care apar în context, în opoziţie directă, antonimele limbii române pot fi u z u a l e şi o c a z i o n a l e, în funcţie de volumul de substanţă semantică cu care două lexeme se află angajate în opoziţie antonimică, distingem alte două mari categorii de antonime (uzuale) : (1) antonime t o t a l e şi (2) antonime p a r ţ i a l e.

4.2.2. (1). Antonimele t o t a l e sînt acele lexeme contrare care se opun reciproc prin întregul lor conţinut semantic sau, în cazul cuvintelor polisemantice, care se opun în totalitatea sensurilor lor. Acest tip de antonime este caracteristic mai ales pentru lexemele *monosemantice* (*decent — indecent, reparabil — ireparabil, duşmănie — prietenie, import — export, nădejde — deznădejde* ; *optimism — pesimism, încredere — neîncredere, reverenţios — ireverenţios, organizat — dezorganizat* şi altele). Sînt destul de rare cazurile în care două cuvinte *polisemantice* contractează raporturi de antonimie t o t a l ă (*a încătuşa — a descătuşa, cald — rece, bătrîn — tînăr, frumos — urît, flămînd — sătul* şi altele).

4.2.2.(2) Antonimele p a r ţ i a l e sînt acele cuvinte contrare care se opun reciproc numai printr-o parte din conţinutul lor semantic. Acest tip de antonime este caracteristic lexemelor polisemantice.

Cînd relaţiile de antonimie afectează doar parţial conţinutul semantic al termenilor opozabili, în limba română distingem următoarele situaţii :

(a) Unui cuvînt polisemantic, într-unul din sensurile sale, îi corespunde ca antonim un cuvînt monosemantic : *avantaj* —

dezavantaj, *pace* — *război*, *a iubi* — *a urî*, *posibilitate* — *imposibilitate* și altele[17].

(b) Raportul de antonimie se stabilește între două lexeme polisemantice într-un singur sens: *deștept*$_{(2)}$ — *prost*$_{(6)}$, *curat*$_{(9)}$ — *murdar*$_{(2)}$ și altele.

(c) Două cuvinte polisemantice pot fi antonime în două sau mai multe sensuri: *luminos*$_{(4)}$ — *întunecos*, *mare*$_{(14)}$ — *mic*$_{(8)}$, *propriu*$_{(4)}$ — *impropriu*$_{(2)}$, *siguranță*$_{(4)}$ — *nesiguranță*$_{(2)}$ ș.a.

În acest din urmă caz (c) polisemia unităților opozabile *nu duce la schimbarea antonimelor* chiar dacă diversele sensuri opozabile se referă la domenii diferite ale realului:

rece < *apă* / *primire* > *cald*, *-ă*   *mare* < *scriitor* / *casă* > *mic*, *-ă*

(d) În limba română se întîlnesc și cazuri frecvente în care raporturile de antonimie se stabilesc între un cuvînt polisemantic și două sau mai multe lexeme diferite (monosemantice sau polisemantice) numai într-unul sau în cîteva din sensuri. Cu alte cuvinte, avem a face aici cu situația în care *polisemia duce la schimbarea antonimelor*:

polisemie { a_1 — b (care poate fi b_1, b_2, b_3 . . . b_n)
a_2 — c (care poate fi c_1, c_2, c_3 . . . c_n)
a_3 — d (care poate fi d_1, d_2, d_3 . . . d_n)

De exemplu: *negativ*$_{(4)}$ într-unul din sensurile sale contractează relații de antonimie cu lexemul *afirmativ*$_{(1)}$, iar în alte sensuri — cu *pozitiv*$_{(7)}$ (cf. *răspuns* negativ/afirmativ, dar *trăsătură de caracter*, *număr*, *sarcină electrică* negative/pozitive). Alte exemple: *mare*$_{(14)}$ — *mic*$_{(3)}$, *mare*$_{(14)}$ — *mărunt*$_{(7)}$; *larg*$_{(2)}$ — *îngust*$_{(3)}$, *larg*$_{(2)}$ — *restrîns*$_{(1)}$; *simplu*$_{(5)}$ — *complex*$_{(1)}$, *simplu*$_{(5)}$ — *dificil*$_{(2)}$, *simplu*$_{(5)}$ — *compus*$_{(1)}$ și altele.

4.2.3. Atît antonimele *totale* cît și cele *parțiale* pot fi la rîndul lor de două feluri: 1) antonime perfecte și 2) antonime aproximative sau cvasiantonime.

4.2.3.(1) Spunem despre două antonime că sînt *perfecte* atunci cînd între lexemele opozabile există o corespondență *perfectă* în ceea ce privește substanța semantică angajată în

[17] Aici și mai departe, prin cifrele dintre paranteze vom indica numărul total de sensuri (cf. DEX) ale lexemului respectiv.

raportul de antonimie pe o anumită dimensiune. Antonimele de acest tip pot fi considerate părți egale „cu semn contrar" ale unui întreg.

Principala caracteristică a acestui tip de antonime este *omogenitatea* componentelor semantice corelative din structura termenilor opozabili, echivalența perfectă a acestora în condițiile existenței unor *elemente identice* ca valoare *stilistică, expresivă* și *ideografică* în conținutul unui cuplu antonimic.

În cazul antonimelor perfecte se observă, la cuvintele polisemantice, o simetrie a sensurilor opozabile. Un membru al unui cuplu antonimic este egal cu celălalt, la care se adaugă semnul „minus". Ele se opun în linie dreaptă sau, altfel spus, exprimă raporturi de opoziție lineară (vezi exemplele de mai sus, la 4.2.2.). Așadar, o altă caracteristică importantă a antonimelor *perfecte* este *simetria relațiilor* în care sînt ele angajate, fiind dispuse pe o dimensiune semantică diametral opus și la distanțe egale față de un punct mediu, care poate sau nu poate fi redat printr-un cuvînt sau o îmbinare de cuvinte: *fierbinte* — (potrivit) — *rece*; *mare* — (mijlociu) — *mic*; bine — Ø („nici bine, nici rău") — *rău*.

Dintre celelalte caracteristici ale acestui tip de antonime mai amintim:

— *Independența față de context.* Pentru recunoașterea antonimelor de acest fel nu este nevoie de context. Un membru al cuplului antonimic declanșează apariția cu regularitate în conștiința vorbitorilor (pe baza unor asociații de contrast) și a celuilalt membru.

— Capacitatea termenilor opozabili *de a se substitui reciproc* într-un context, determinînd transformarea înțelesului unui enunț într-unul diametral opus. Această particularitate a antonimelor derivă din posibilitățile asemănătoare de distribuție gramaticală și lexicală a termenilor opozabili.

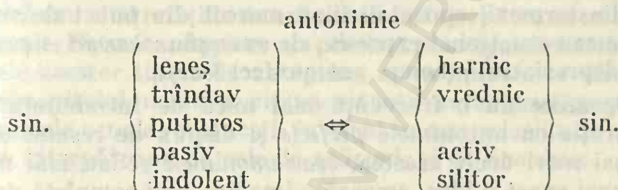
— Membrii unui cuplu antonimic se referă întotdeauna la *aceeași dimensiune semantică*, de exemplu: *bătrîn* — *tînăr* denumesc însușiri opuse în ceea ce privește „*vîrsta*", *înalt* — *scund* desemnează caracteristici opuse ale unor obiecte măsurate pe verticală, *lat* — *îngust* — dimensiuni pe orizontală („lățimea"), *scurt* — *lung* — „lungimea" ș.a.

— Păstrarea sensurilor antonimice și în cadrul *paralelelor derivate* ale termenilor opozabili (cf. *bătrîn* — *tînăr*, *a îmbătrîni* — *a întineri*, *bătrînețe* — *tinerețe*).

— Antonimele *perfecte* au o frecvenţă şi o *arie mare de întrebuinţare*. Ele se întîlnesc în toate stilurile limbii. Condiţia pe care o îndeplinesc două antonime perfecte constă în faptul că ele au acelaşi colorit stilistic sau emoţional-expresiv şi aceeaşi sferă de întrebuinţare.

— Termenii opozabili sînt omogeni sub aspect *lexico-gramatical* (aparţin aceleiaşi părţi de vorbire, se caracterizează prin aceleaşi categorii lexico-gramaticale: concret/abstract, însufleţit/neînsufleţit etc.).

— Termenii opozabili pot avea sinonime, care, la rîndul lor, sînt angajate în raporturi de antonimie (perfectă sau aproximativă):

4.2.3.(2) Antonimele aproximative sau cvasiantonimele sînt acele perechi de lexeme cu sens contrar care prezintă deosebiri de ordin cantitativ şi calitativ în ceea ce priveşte substanţa semantică angajată în opoziţie. În acest caz se observă existenţa unui decalaj în privinţa volumului de substanţă semantică cu care termenii opozabili sînt angajaţi în raportul de contrarietate semantică.

Membrii unor astfel de cupluri antonimice se deosebesc între ei prin nuanţe suplimentare de ordin *ideografic*, *stilistic* sau *expresiv*.

Antonimele *aproximative* pot fi întîlnite atît în categoria lexemelor monosemantice sau polisemantice, atunci cînd *nu există o perfectă concordanţă* între componentele ce alcătuiesc sensurile opozabile ale acestora, cît şi în cadrul seriilor sinonimice ce se află în raporturi de antonimie între ele. În acest din urmă caz, raporturile de antonimie au un caracter incomplet din cauza diferenţelor de nuanţe semantice, stilistice sau expresive ce există între termenii corelativi contrari ai celor două serii sinonimice.

Antonimele *aproximative* sau *cvasiantonimele* nu constituie obiectul cercetării noastre. Totuşi, pentru a ne forma o imagine

mai precisă despre antonimele *perfecte*, vom schiţa şi cîteva din caracteristicile *cvasiantonimelor*.

— Opoziţia cvasiantonimică are un caracter mai atenuat datorită faptului că unul din termeni conţine nuanţe suplimentare de ordin ideografic, care vizează, de pildă, intensitatea unei însuşiri: Cf. *mare — infim, mare — minuscul* (comp. ant. perfect. *mic*) ş.a.

— Termenul care conţine nuanţe suplimentare este întotdeauna mai expresiv; el produce asupra vorbitorilor impresii deosebite, acţionînd asupra stărilor lor afectiv—emoţionale: cf. *mic — enorm, mic — colosal* etc. (comp. ant. perfect. *mare*).

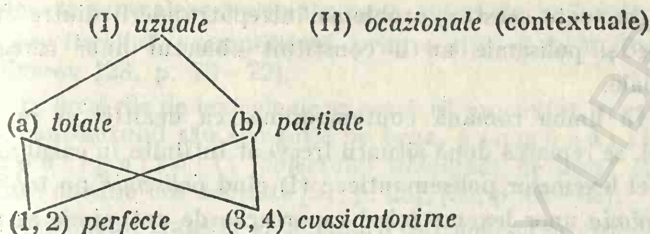
— *Cvasiantonimele* au sfere de întrebuinţare diferite, unul din termenii opozabili fiind marcat din punct de vedere stilistic sau emoţional-expresiv, de exemplu: *harnic — puturos* (fam. depreciativ); (comp. ant. perfect *leneş*).

Deoarece au o frecvenţă mai mică de întrebuinţare în comparaţie cu antonimele *perfecte* şi dispun de resurse stilistice mai mari decît acestea, *cvasiantonimele* redau mai nuanţat şi mai exact o idee, creează o imagine mai completă despre obiectele desemnate.

Spre deosebire de antonimele perfecte, care sînt percepute ca nişte şabloane — ele fiind constituite în cupluri în conştiinţa oamenilor ca rezultat al practicii lor de vorbire — antonimele aproximative, ca şi antonimele ocazionale dealtfel, datorită caracterului frapant al contrastelor pe care le creează, dau opoziţiei în context o notă pronunţată de prospeţime. Coloritul emoţional-expresiv al termenului marcat din punct de vedere stilistic se răsfrînge şi asupra termenului neutru (nemarcat stilistic) potenţîndu-i resursele expresiv-semantice şi modificîndu-i semnificaţia cu nuanţe suplimentare. Tocmai de aceea scriitorii recurg adesea la astfel de opoziţii antonimice.

Ca şi antonimele perfecte, dar spre deosebire de cele ocazionale, cvasiantonimele pot fi recunoscute şi reconstituite şi în afara contextului.

Aşadar, în limba română contemporană, în funcţie de volumul de substanţă semantică cu care sînt angajate în raporturi de contrarietate două lexeme şi în funcţie de regularitatea întrebuinţării lor în opoziţie directă în context, distingem următoarele tipuri de antonime:

Problema delimitării antonimelor *perfecte* (*totale* și *parțiale*) de cele *aproximative* (*totale* și *parțiale*) se pune mai ales în cazul în care unul sau ambele lexeme opozabile au o structură polisemantică sau cînd relațiile de antonimie se întrepătrund cu cele de sinonimie. De aceea, după ce am precizat principalele particularități ale acestor tipuri de antonime, ne propunem să discutăm în subcapitolul următor cîteva situații caracteristice pentru antonimele *uzuale* românești, în cazul în care relațiile de *antonimie* se întrepătrund cu cele de *polisemie* și de *sinonimie*.

2. RAPORTURILE DINTRE ANTONIMIE ȘI CELELALTE CATEGORII SEMASIOLOGICE FUNDAMENTALE (POLISEMIA ȘI SINONIMIA)

ANTONIMIA ȘI POLISEMIA

Sistemul complex al relațiilor de antonimie existente între lexemele polisemantice ale unei limbi determină în mare măsură specificul relațiilor semantice caracteristice sistemului lexical al limbii respective în întregime. Aceasta se datorează în parte faptului că ordonarea sensurilor în cadrul unui cuvînt, tipurile de legături dintre sememele unui lexem polisemantic, ca și corelațiile bazate pe contrarietate semantică stabilite între cuplurile de lexeme polisemantice ale unui sistem lexical au de cele mai multe ori un caracter unic, irepetabil, deosebindu-se mult în diferite limbi [1, p. 51 ; 23, p. 73 ș. u. ; 196, p. 97].

Cu toate acestea, problema întrepătrunderii dintre antonimie și polisemie nu a constituit obiectul unor cercetări speciale.

În limba română contemporană, ca dealtfel și în alte limbi, se remarcă două situații frecvent întîlnite în cazul antonimiei lexemelor polisemantice : (I) cînd *polisemia nu înlătură antonimia* unor lexeme (cînd raporturile de antonimie se păstrează în mai multe sensuri ale acestora) și (II) cînd *polisemia duce la schimbarea antonimelor* unui cuvînt.

În cele ce urmează ne propunem să arătăm care sînt, după părerea noastră, (I) condițiile în care relațiile de antonimie dintre două cuvinte polisemantice *se păstrează și între sensurile lor secundare* (între toate sau numai între cîteva din ele) și (II) cauzele ce determină ca relațiile de antonimie *să nu se păstreze între toate sensurile secundare* a două lexeme opozabile.

Esența polisemiei constă în faptul că denumirea unui obiect, fenomen, însușire, relație, acțiune etc. trece asupra altui obiect, fenomen, relație, însușire, acțiune etc. Cu alte cuvinte, un lexem are capacitatea de a desemna în același timp mai multe categorii de o b i e c t e ale realității, deci de a avea în plan sincronic mai multe sensuri (*sememe, variante lexico-semantice*) într-o strînsă legătură între ele. Prin aceasta, fiecare cuvînt, în orice moment al existenței lui, se caracterizează — așa cum remarcă I. Coteanu și A. Bidu Vrănceanu — printr-un „echilibru semantic" [38, p. 59]. Legătura dintre sensurile unui cuvînt este firească pentru toți vorbitorii unei limbi ; ea este, totodată, tipică, deoarece poate fi întîlnită cu regularitate la mai multe cuvinte[18], fapt care a permis cercetă-

[18] Ne alăturăm în acest sens părerii celor care consideră că, în cazul unui cuvînt polisemantic, nu este vorba de prezența unui „sens general", caracteristic pentru fiecare variantă lexico-semantică, pentru că aceste sensuri corespund unor „realități" neomogene și se încadrează în diferite grupuri semantice de cuvinte, ci de o anumită l e g ă t u r ă între aceste sensuri autonome, fixate asupra unuia și aceluiași semn lingvistic [cf. 196, p. 83]. Ni se pare cît se poate de concludentă, în acest sens, și afirmația lui J. Kuryłowicz că „sensul general" este numai o abstracție care cu greu ar putea fi formulată (cf. *Zametki o značenii slova*, în *Očerki po lingvistike*, Moscova, 1962, p. 245) ; (cf. și VJa, nr. 3, 1955).

Cf., în acest sens, și B. Ispas, *Considerații asupra polisemiei lexicale*, AUT, XI, 1973, p. 120—123 ; V. Moldovan, B. Ispas, *Polisemie sau omonimie*?, AUT, XI, 1973, p. 272—276.

torilor să semnaleze existența unor tipuri de *polisemie regulată sau iterativă*, exemplificată, printre alții, și de M. Bucă și I. Evseev [23, p. 70–72].

În lucrările de lexicologie se arată că un cuvînt își extinde aria conținutului său semantic pe baza a s e m ă n ă r i i sau a c o n t i g u i t ă ț i i obiectului desemnat de acest cuvînt cu alte obiecte din realitate [91, p. 25], [38, p. 62–63].

Cînd acest transfer al denumirii este *motivat* de *asemănarea* dintre două obiecte sau dintre funcțiile acestora, sfera semantică a unui cuvînt se lărgește cu un sens nou pe baza unei *metafore*. Metafora – cea mai productivă formă de polisemie – este, așadar, un transfer al denumirilor pe baza asemănării obiectelor desemnate (asemănare după forma acestora, după modul lor de dispunere în spațiu, după funcția lor etc.), de exemplu: *ac* de cusut – *ac* de brad, *aripa* păsării – *aripa* avionului etc.

Cînd transferul semantic se bazează nu pe asemănarea dintre două obiecte, ci pe legătura strînsă ce există între ele, pe *contiguitatea* dintre acestea, asistăm la lărgirea sferei semantice a unui lexem prin m e t o n i m i e.

În cazul metonimiei, transferul semantic se realizează pe baza unor legături în spațiu și timp dintre obiecte („acțiune", „proces" → „rezultat"; „acțiune" → „agent"; „cauză" → „efect"; „material" → „confecție"; „instrument" → „produs"; „acțiune" → „loc"; „recipient" → „conținut" ș.a.), de exemplu: *compunere* („acțiune" → „compoziție"), *intrare* („acțiune" → „loc"), *pahar* („de sticlă" → „de vin").

În lucrările de lexicologie se mai menționează și un al treilea tip de polisemie – *sinecdoca*. În acest caz motivarea semantică are la bază trecerea denumirii întregului asupra părții *(Totus pro parte)* și invers *(Pars pro toto)*, a *genului* asupra *speciei* și invers, precum și întrebuințarea *abstractului* în locul *concretului*; de exemplu: *măr* („fruct" – „pom"), *acoperiș* în loc de *casă* etc.

Cele trei tipuri de transfer semantic pot fi întîlnite în vocabular fie sub forma unor *sensuri proprii*, ca *denumiri directe* ale obiectelor, fie ca *sensuri figurale* (poetice). Caracterul neașteptat al imaginii pe care o trezesc în conștiința vorbitorilor sensurile figurate face ca acestea să aibă o deosebită expresivitate în

comparație cu primele, care nu mai sînt percepute ca sensuri figurate, chiar dacă sînt rezultatul unui transfer semantic[19].

Dacă în planul dezvoltării limbii, din punct de vedere diacronic, se poate vorbi de existența unor sensuri *inițiale* și *derivate* sau de fenomenul *derivării semantice*, din punctul de vedere al funcționării limbii în plan sincronic, aspect pe care îl vizăm în permanență în lucrare, va trebui să vorbim de existența unei *strînse legături* dintre sensurile care se caracterizează printr-o *formă internă transparentă, motivată* de *asemănările* sau *contiguitatea* ce există între obiectele desemnate. De aceea, vom utiliza mai mult termenii de *sens denotativ* sau *de bază* și *sens motivat* sau *secundar* (*direct* sau *propriu* și *figurat*).

(I) Confruntînd sensurile secundare (proprii și figurate) a două antonime polisemantice, observăm o anumită regularitate în ceea ce privește motivarea semantică în conținutul lexemelor opozabile. Această regularitate constă în faptul că sensurile secundare corelative a două antonime se caracterizează prin *același tip de motivare semantică*: sensurile contrare au la bază ori o *metaforă* (cf. asemănarea după formă, funcție, culoare, loc, mod de dispunere etc., a obiectelor din realitate), ori o *metonimie*. Cu alte cuvinte, două lexeme sînt antonime în sensurile lor secundare (proprii sau figurate) numai în cazul în care sensurile corelative opuse se caracterizează prin același tip de motivare semantică, deci se încadrează în același „model" de derivare semantică. În limbă nu există situații în care două cuvinte contractează raporturi de antonimie în sensurile lor secundare dacă unul din acestea este rezultatul unui transfer metaforic, iar celălalt — rezultatul unui transfer metonimic.

Tipice pentru limba română literară contemporană sînt cazurile în care sensurile secundare antonimice au la bază o motivare semantică metaforică. Mai rar se întîlnesc situații în care raporturile de antonimie se stabilesc între două sememe

[19] Avem în vedere aici așa-numita metaforă „uzată" sau „voalată" care apare în urma generalizării sensului modificat al cuvintelor ce au suferit o metaforă și în urma trecerii acestui sens modificat în uzul comun prin pierderea efectului expresiv-figurativ intens de care dispunea inițial. Acest fenomen este cunoscut și sub numele de „lexicalizare a tropilor" și presupune existența simultană în limbă atît a sensului datorat unui trop cît și a sensului propriu, chiar dacă acesta din urmă nu este totdeauna ușor de reperat. Cf. I. Coteanu, A. Bidu-Vrănceanu [38, p. 64].

corelative care au o motivare semantică bazată pe metonimie. În exemplele de care dispunem am întîlnit și mai puține cazuri în care motivarea semantică a sensurilor secundare antonimice să aibă la bază o *sinecdocă* (întrebuințarea abstractului în locul concretului)[20].

Iată cîteva exemple de antonime care în sensurile lor secundare sînt motivate de sensurile de bază printr-o m e t a f o r ă :

CALD, -Ă

1. Care se găsește la o temperatură relativ înaltă (fără a fi fierbinte), față de mediul ambiant sau corpul omenesc ; care dă senzația de căldură ; . . .
(apă *caldă*)

2. Fig. Care exprimă căldură sufletească ; prietenos, afectuos.
(atmosferă *caldă* ; primire *caldă*)

RECE

1. Care are o temperatură (mai) scăzută față de o limită dată, față de un mediu oarecare sau față de căldura corpului omenesc ; lipsit de căldură, care dă senzația de frig, care aduce frig ; . . .
(apă *rece*)

2. Fig. Lipsit de căldură sufletească ; insensibil, indiferent ; neprietenos, distant. (atmosferă *rece* ; primire *rece*)

După cum rezultă din confruntarea definițiilor celor două lexeme, sensurile figurate (2)—(2) se caracterizează prin același tip de motivare semantică față de sensurile de bază — o metaforă pe baza asemănării de senzație („*căldură*" — „*frig*").

FERICIT, -Ă

1. Care se află într-o stare de deplină mulțumire sufletească, plin de bucurie.
(om *fericit*)

2. Care aduce fericire, provoacă mulțumire ; care este bun, favorabil.
(împrejurare *fericită*)

3. (Substantivat)
(*fericitul*)

NEFERICIT, -Ă

1. Care nu este fericit, care îndură suferințe (morale) ; cuprins de durere ; nenorocit.
(om *nefericit*)

2. Nefast ; care provoacă neplăceri.
(împrejurare *nefericită*)

3. (Substantivat)
(*nefericitul*)

[20] Avem în vedere cîteva infinitive lungi (*umplere — golire, amintire — uitare, eliberare — ocupare* ș.a.), care denumesc atît acțiunea ca fapt concret cît și *rezultatul* ei. Sensurile contrare secundare sînt motivate semantic printr-o sinecdocă de tipul „concretul pentru abstract". Tot aici se includ și supine ca *plîns — rîs*.

În structura semantică a celor două lexeme de mai sus, sememele corelative antonimice secundare se caracterizează prin același tip de motivare metaforică în raport cu sensurile de bază.

În forma internă a sensurilor secundare transpar elementele semantice pe care le întîlnim în structura sensului de bază. Legătura semantică dintre sensurile de bază (1–1) și celelalte sensuri este motivată de prezența aceluiași termen de referință *fericirea*, respectiv *nefericirea*. Diferă de la un semem la altul doar *modalitățile de referință* la același termen comun:

1–1. Cel care $\frac{\text{cunoaşte}}{\text{nu cunoaşte}}$ fericirea, bucuria.

2–2. Ceea ce $\frac{\text{aduce}}{\text{nu aduce}}$ fericirea.

3–3. (Substantivat): Cel care $\frac{\text{este}}{\text{nu este}}$ însoțit de fericire, succese.

MULT, -Ă	*PUȚIN, -Ă*
1. În cantitate mare; îmbelșugat, numeros. (mîncare *multă*)	1. Care este în cantitate mică; insuficient. (mîncare *puțină*)
2. În număr mare, numeroși. (flori *multe*)	2. În număr mic, cîțiva. (flori *puține*)

Metafora suferită de sensul al 2-lea are la bază o asemănare vizînd aspectele „aproximare cantitativă" (sg.)–„aproximare numerică" (pl.), în cele două ipostaze contrare: „îndestularea/insuficiența".

GREU, GREA	*UȘOR, UȘOARĂ*
1. Care apasă, care are greutate mare; care trage (mult) la cîntar. (Cf. geamantan *greu* —	1. Care exercită o presiune redusă asupra suprafeței pe care stă; care are greutate mică; care cîntărește puțin. geamantan *ușor*)
2. Fig. Copleșitor, apăsător, dificil de îndurat. (Cf. pedeapsă *grea* —	2. Fig. Care se suportă fără greutate, lipsit de griji, comod. pedeapsă *ușoară*)

3. Care se face cu greutate; dificil, anevoios, anevoie, încet.	3. Care se face cu ușurință; simplu, lesne.
(Cf. transporturi *grele* —	transporturi *ușoare*)
4. Anevoie de înțeles, de lămurit de rezolvat, de învățat.	4. Lesne de înțeles, de lămurit, de rezolvat, de învățat.
(Cf. probleme *grele* —	probleme *ușoare*)
5. (Despre boli, răni, suferințe) Anevoie de suportat.	5. (Despre boli, răni, suferințe) Lesne de suportat.
(Cf. boală, rană *grea* —	boală, rană *ușoară*)

Sensurile (2—2) sînt motivate în raport cu sensurile de bază printr-o metaforă al cărei termen de comparație este „dificultatea", „gravitatea" (cf. analogia dintre aspectul „concret" și „abstract" al acestei mărimi de referință).

Sensurile (3—3) sînt motivate în raport cu sensurile (1—1) și (2—2) prin analogia dintre „ceea ce este greu / ușor" și „ceea ce se face cu greutate / ușor".

Sensurile (4—4) au la bază o metaforă în raport cu sensurile (3—3), care se explică prin analogia dintre „gradul de dificultate fizică" și „gradul de dificultate intelectuală".

În sensurile (5—5) avem de-a face cu o metaforă ce se bazează pe apropierea dintre „ceea ce se face" (vezi sensurile 3—3) și „ceea ce se suportă" *cu greu*, respectiv, *cu ușurință*.

Motivarea semantică bazată pe o metaforă este caracteristică mai ales pentru adjective, dar ea poate fi întîlnită și în cadrul antonimelor polisemantice din alte clase lexico-gramaticale:

DUȘMAN	*PRIETEN*
1. Persoană care are atitudine ostilă față de cineva sau ceva, care urăște, care dorește răul cuiva; vrăjmaș, inamic.	1. Persoană de care cineva este strîns legat printr-o afecțiune deosebită, atașament reciproc; amic.

Prietenul necredincios este cel mai periculos *dușman*. (Proverb)

2. Fig. (Despre ceea ce dăunează)	2. Fig. (Despre ce aduce foloase)

(*Prietenii* și *dușmanii* omului, ai culturii etc.)

3. (Poetic)	3. (Poetic)

„– Eu? îmi apăr sărăcia şi nevoile şi neamul...
Şi de-aceea tot ce mişcă-n ţara asta, rîul, ramul
Mi-e *prieten* numai mie, iară ţie *duşman* este,
Duşmănit vei fi de toate făr-a prinde chiar de veste".

(M. Eminescu, *Scrisoarea* III)

Motivările semantice din cadrul sensurilor figurate se bazează pe asemănări frapante „de funcţii" cu sensul de bază.

La substantivele polisemantice se constată un fenomen deosebit de interesant. Caracterul antonimic al raporturilor dintre sememele care au la bază acelaşi tip de motivare semantică este mult mai pronunţat între sensurile figurate decît între cele care reprezintă denumirile directe ale obiectelor şi fenomenelor. Acest lucru se datorează forţei expresive de care dispun metaforele poetice care stau la baza motivării, în cazul sensurilor figurate. De pildă, lexemele *primăvară – toamnă* care în sensurile lor de bază denumesc anotimpuri, în sensurile lor figurate, dobîndind potenţe noi de o deosebită expresivitate, au capacitatea de a realiza în diferite cotexte contraste antonimice dintre cele mai pronunţate:

PRIMĂVARĂ	*TOAMNĂ*
1. Anotimp care urmează după iarnă şi precedă vara, caracterizat prin lungirea treptată a zilelor, creşterea temperaturii, înverzirea plantelor etc.	1. Anotimp care urmează după vară şi precede iarna, caracterizat prin scăderea treptată a zilelor, veştejirea vegetaţiei etc.

Primăvara-i frumoasă prin flori, *toamna* prin roade.

(Proverb)

2. Fig. Perioadă de început (de înflorire) în existenţa cuiva, a ceva. (*Primăvara* vieţii)	2. Fig. Perioadă de sfîrşit în existenţa cuiva, a ceva. (*Toamna* vieţii)

În ceea ce priveşte motivarea pe bază de m e t o n i m i e la nivelul sensurilor secundare antonimice, se observă că, mai ales, substantivele preferă acest tip de transfer semantic, în special, cele deverbale. Legătura între sememele unui lexem polisemantic este motivată în acest caz prin conti-

guitatea (apropierea nemijlocită, vecinătatea) sau adiacenţa dintre două „obiecte" din realitatea extralingvistică : un obiect se află în interiorul altuia, unul după altul, unul este rezultatul celuilalt (recipient pentru conţinut, proces — rezultat, cauză — efect, material — confecţie, instrument — produs, acţiune — agent etc.).

Metonimia întîlnită la antonimele polisemantice este de diferite tipuri, în funcţie de felul legăturilor care stau la baza motivării semantice (*proces — rezultat, acţiune — agent, acţiune — loc, om — obiecte din preajma omului* ş.a.) pe care vorbitorii unei limbi le acceptă ca fireşti, tipice, cu valoare normă.

Iată cîteva exemple de antonime care, în sensurile lor secundare, sînt motivate prin diferite tipuri de contiguitate :

INTRARE	*IEŞIRE*
1. Trecere din afară înăuntru, pătrundere într-un spaţiu închis.	1. Părăsirea unei încăperi, a unui loc, a unui spaţiu.

(„*Intrarea* şi *ieşirea* sînt permise doar pe uşa de serviciu")

2. Loc prin care se trece din afară înăuntru ; loc de acces. („Lîngă *intrarea* în muzeu ...")	2. Loc prin care se poate părăsi o încăpere, un loc etc. („Lîngă *ieşirea* din muzeu ...")

În sensurile lor de bază antonimele *intrare — ieşire* denumesc două *acţiuni contrare*, iar în sensurile lor secundare *locul* unde se desfăşoară aceste acţiuni.

ÎNCEPUT	*SFÎRŞIT*
1. Faptul de a începe : începere.	1. Faptul de a (se) sfîrşi, încetare.
(Cf. „*Începutul* spectacolului" —	„*Sfîrşitul* spectacolului")
2. Punct de plecare, moment iniţial.	2. Moment final ; fine.
(Cf. „*Începutul* vacanţei" —	„*Sfîrşitul* vacanţei")
3. Parte care începe sau cu care se începe ceva.	3. Parte care sfîrşeşte sau cu care se sfîrşeşte ceva, final, capăt, încheiere.
(„*Începutul* cărţii, al lucrării" —	„*Sfîrşitul* cărţii, al lucrării")

Motivările semantice din cadrul sensurilor secundare se datoresc unor metonimii bazate pe contiguitatea „acţiune — rezultat", care apare în ipostazele : „acţiune" — „rezultat

în timp" (sensurile 2—2) și „acțiune" — „rezultat în spațiu" (sensurile 3—3).

Dintre antonimele care în sensurile lor secundare sînt motivate printr-o metonimie avînd la bază contiguitatea „sentiment" — „agent" (persoană, împrejurare care determină apariția sentimentului respectiv), amintim aici perechea *fericire — nefericire* :

Cf. 1 „În ei se strecură, pe-ncetul, convingerea că numai de „Arhanghelii" atîrnă *fericirea* ori *nefericirea lor* . . ." (I. Agârbiceanu, *Arhanghelii*, p. 234).

2. „Chipul tău, umbra ce-ai aruncat-o pe pînza gîndurilor mele este singura *fericire*, ce am avut-o în lume" (M. Eminescu, *Proza literară*, EPL, 1964, p. 57).

„. . . Virtutea ? e-o nerozie ; / Geniul ? o *nefericire*" (M. Eminescu, Scrisoarea III).

După cum rezultă din exemplele pe care le avem la dispoziție, cele mai tipice cazuri pentru limba română contemporană sînt acelea în care toate sensurile derivate au la bază motivări metaforice sau metonimice. Mult mai rare sînt cazurile în care sensurile secundare ale lexemelor opozabile se caracterizează atît prin motivări metaforice, cît și prin motivări metonimice. De exemplu :

BOGĂȚIE	*SĂRĂCIE*
1. Cantitate, abundență de bunuri materiale, de materii prime, de bani, de obiecte prețioase etc. („A trăi în *bogăție*")	1. Lipsa mijloacelor materiale necesare existenței. („A trăi în *sărăcie*"
2. Starea, situația în care se află posesorul unei mari cantități de bunuri materiale, de bani etc.	2. Starea, viața celui sărac.

(„A zugrăvi *bogăția* celor puțini și *sărăcia* celor mulți")

3. Abundență, varietate de valori spirituale. (*Bogăție* de idei)	3. Cantitate mică, nesatisfăcătoare (din ceva) ; lipsă. (*Sărăcie* de idei)

Transferul semantic de la sensurile (1—1) la sensurile (2—2) se datorează unei *metonimii* de tipul „însușire abstractă" — „substanță purtătoare a acestei însușiri", iar sensurile (3—3) sînt rezultatul unei *metafore* avînd drept termen comun de

referință „cantitatea” în ipostazele „insuficiență” / „îndestulare”.

Identitatea de motivare semantică prin care se caracterizează două sememe antonime pune cu claritate în evidență comuniunea semantică dintre termenii corelativi contrari, fapt relevat cu pregnanță — așa cum am văzut — și de analiza semică.

Este adevărat, în context efectul de contrast poate fi realizat și prin opunerea unor sensuri neomogene din punct de vedere al motivării lor semantice, cînd unui cuvînt în sensul său de bază i se opune un cuvînt în sensul său figurat. Se realizează în acest fel un contrast frapant datorită elementului neașteptat al opoziției, care sporește expresivitatea enunțului. Dar în acest caz termenii opozabili nu sînt antonime p e r f e c t e c i a p r o x i m a t i v e (sau ocazionale ori expresiv-stilistice), întrucît se neutralizează o componentă de sens care este virtual relevantă în opoziția antonimică.

„Tatăl și fratele ei nu erau proști să nu înțeleagă că dacă nu *sting* procesul contra bărbatului, le va *aprinde* ea toată casa” (M. Preda, *Moromeții*, p. 486).

Astfel de opoziții pot fi întîlnite mai ales în diferite jocuri de cuvinte, aforisme, proverbe și zicători, avînd o deosebită forță expresivă în redarea unor contraste, contradicții sau antiteze :

„Dacă limba femeii ar fi mai *scurtă*, zilele bărbatului ar fi mai *lungi*” (Proverb).

„Pe prietenul *sigur* îl cunoști în împrejurări *nesigure*” (Cicero, apud T. Vianu, *Dicționar* ..., p. 221).

În toate cazurile descrise mai sus am întîlnit același fenomen semantic (I) : polisemia nu înlătură relațiile de antonimie în care sînt angajate două lexeme, ci, dimpotrivă, raporturile de antonime se păstrează și dincolo de dimensiunea semantică a sensurilor de bază, în cadrul sensurilor motivate.

Cf. și :

{	$mică_1$	/casă/	$mare_1$ }	asemănare după
{ fig.	mic_2	/scriitor/	fig. $mare_2$ }	„mărime — importanță”

dese$_1$	/întîlniri/	rare$_1$	asemănare după „frecvenţă — densitate"
dese$_2$	/plase/	rare$_2$	

lung$_1$	/pardesiu/	scurt$_1$	asemănare după „lungime" în timp şi spaţiu
lungă$_2$	/zi/	scurtă$_2$	
lungă$_3$	/povestire/	scurtă$_3$	

Acest lucru este posibil datorită legăturii strînse dintre sememele lexemelor opozabile, datorită motivării semantice directe pe baza unor asemănări frapante dintre obiectele, fenomenele, însuşirile sau acţiunile desemnate de sensurile de bază şi de cele secundare. Putem spune că în aceste exemple sensurile secundare, deşi se referă la alte domenii din realitate decît sensurile de bază, au acelaşi „metadesignator" ca şi acestea, deoarece au un efect pragmatic identic, pe baza asemănărilor relevante dintre obiectele desemnate de sensurile primare şi de cele secundare.

(II) În afară de cazurile în care polisemia nu duce la schimbarea antonimelor, deci cînd două cuvinte polisemantice sînt antonime în mai multe sensuri (primare şi secundare, directe şi figurate), în limba română contemporană întîlnim frecvent situaţia în care polisemia „înlătură" antonimia (cînd un cuvînt polisemantic în diferitele sale sensuri are un alt antonim sau cînd pur şi simplu se pierd relaţiile de antonimie).

Aşadar, antonimele unui cuvînt polisemantic pot avea între ele un grad mai mare sau mai mic de apropiere semantică şi, în funcţie de aceasta, ele pot fi:

— sememe ale unuia şi aceluiaşi lexem polisemantic (vezi cazurile descrise mai sus, sub I.)

— cuvinte diferite:

negativ^1 (Care neagă ceva) /	— *afirmativ* (Care afirmă ceva)
negativ^2 (Nefolositor, nefavorabil; rău)	— *pozitiv* (Folositor, util, valoros; bun)

Cele mai frecvente cazuri sînt însă acelea în care un cuvînt polisemantic se află în cîteva sensuri ale sale în raporturi de antonimie cu unul şi acelaşi cuvînt polisemantic (polisemia nu „înlătură" antonimia), iar în alte sensuri este angajat în relaţii de antonimie cu alte cuvinte (polisemia în acest caz duce la schimbarea antonimelor), de exemplu:

TARE	*MOALE*
1. Care opune rezistență la apăsare, solid. (Cf. pîine, carne, fructe, ou ; pernă . . . *tare*)	1. Care cedează ușor la apăsare ; afînat, pufos. (Cf. pîine, carne, fructe, ou ; pernă . . . *moale*)
2. Care este lipsit de elasticitate, care nu se îndoaie. (Despre metale, pînzeturi etc.)	2. Flexibil, elastic ; cu duritate mică. (Despre metale, pînzeturi etc.)
3. (Despre ființe sau părți ale corpului lor). Care au forță sau rezistență fizică, *puternic*.	3. (Despre ființe sau părți ale corpului lor) Fără rezistență, fără forță, putere ; *slab*.
4. (Despre oameni). Energic, ferm.	4. (Despre oameni). Lipsit de energie și de voință, *slab* de caracter
	SLAB, -Ă
5. Care dispune de putere, de autoritate, stăpîn pe situație priceput. (Cf. Cei *tari* ; *tare* la gramatică)	1. Care nu are putere, autoritate ; nepriceput. (Cf. Cei *slabi* ; *slab* la gramatică)
6. (Despre argumente). Convingător.	2. (Despre argumente). Neconvingător.
7. (Despre soluții, amestecuri, substanțe) Care are o concentrație mai mare (și produce efect puternic) (Cf. băuturi alcoolice *tari*)	3. (Despre soluții, amestecuri, substanțe) Care cuprinde elementele caracteristice în cantitate redusă ; diluat (Cf. băuturi *slabe*)
8. (Despre sunete, zgomote) Care este emis cu putere.	4. (Despre sunete, zgomote) Lipsit de tărie, de intensitate.
	ÎNCET, ÎNCEATĂ
* (Despre sunete, voce etc.) Cu sonoritate mare.	(Despre sunete, voce etc.) Cu sonoritate mică.

În primele patru din cele 11 sensuri ale sale (cu care figurează în DEX), lexemul *tare* se află în raport de antonimie cu cuvîntul polisemantic *moale*, în alte patru sensuri (5, 6, 7, 8) este în relație de antonimie cu cîteva din sensurile lexemului polisemantic *slab*, iar în trei sensuri, *tare* contractează diverse relații de opoziție semantică cu *încet* și cu alte cuvinte.

Se pune întrebarea de ce cuvîntul *tare*, în primele patru sensuri ale sale, are ca antonim același lexem polisemantic (*moale*), iar în celelalte sensuri are ca antonime alte cuvinte (*slab*, *încet*), care au foarte puține afinități semantice

cu lexemul *moale*, cu care își împart sferele de opoziție în raport cu *tare*?

Cercetînd gradul de sudură dintre sememele lexemului *tare*, se observă că între primele patru sensuri există o strînsă legătură în absența unor diferențieri semantice pronunțate (cf. semul comun „referitor la gradul de tărie fizică sau psihică"). Cel de-al doilea semem conține semul de diferențiere „referitor la elasticitate", cel de-al treilea semem se individualizează în raport cu celelalte prin semul de diferențiere „referitor la forță, rezistență fizică, putere", iar cel de-al patrulea — prin semul „referitor la voința și caracterul omului", toate vizînd, într-un fel sau altul, „tăria". Prin aceste elemente semantice de diferențiere, sensurile secundare (2), (3) și (4) se deosebesc foarte puțin de primul sens (de bază).

Această legătură bazată pe o asemănare evidentă între sensuri face posibil ca primelor patru sememe să le corespundă, ca antonime, diferite *sensuri* ale unuia și aceluiași cuvînt polisemantic (*moale*), caracterizate și acestea prin același grad de sudură semantică față de sensul de bază.

În ceea ce privește celelalte sensuri (5—8) ale cuvîntului *tare*, se observă că legătura lor cu sensul de bază sau cu celelalte sensuri directe (2, 3) este mai l a b i l ă, în condițiile unor motivări metaforice bazate pe o asemănare a obiectelor desemnate *mai puțin frapantă* („tăria"), decît deosebirile dintre acestea (cf. semele de diferențiere „referitor la putere, autoritate" (5), „referitor la puterea de convingere" (6), „concentrația" (7), „referitor la puterea de emitere a sunetelor", "sonoritatea" (8). Astfel se explică de ce, în aceste din urmă accepțiuni, lexemul *tare* contractează relații de antonimie cu alte cuvinte. Este adevărat că în această direcție un rol important revine și uzului lingvistic.

Un alt exemplu în acest sens ni-l oferă cuplurile *drept — strîmb*, *drept — nedrept*, *drept — sting*:

DREPT, DREAPTĂ	*STRÎMB, -Ă*
1. Care nu prezintă abateri de la forma normală.	1. Care prezintă neregularități, abateri de la forma normală.

(Cf. linie, cui, copac ... *drept / strîmb*)

2. (Despre lucruri) Vertical, neînclinat.	2. (Despre lucruri) Derivat de la poziția obișnuită; aplecat, înclinat.

(Cf. stîlp, zid, perete ... *drept / strîmb*)

3. (Despre oameni). Cu spinarea neînclinată ; neaplecat, neadus de spate.

3. (Despre oameni). Încovoiat, gîrbovit ; adus de șale.

(Cf. Om *drept* ca lumînarea / Bătrînă *strîmbă* din șale)

4. Fig. Cinstit, corect.

4. Fig. Necinstit, incorect.

(Cf. „Mai bine o împăcare *strîmbă* decît o judecată *dreaptă*".) (Proverb)

NEDREPT, NEDREAPTĂ

5. (Despre acțiuni ale omului) Care este, se face etc. potrivit dreptății și adevărului ; întemeiat, just, echitabil, cinstit, bun.

1. (Despre acțiuni ale omului) Care nu este drept, care încalcă adevărul și dreptatea ; neadevărat ; injust, inechitabil, incorect.

(Cf. faptă *dreaptă* / *nedreaptă*)

6. (Despre oameni) Care trăiește și lucrează conform dreptății, adevărului, omeniei, binelui ; cinstit, integru, corect.

2. (Despre oameni) Care nu este obiectiv cu cei din jur, care încalcă adevărul și dreptatea, incorect.

STÎNG, -Ă

7. (Despre organe ale corpului) Așezat în partea opusă părții în care se află inima.

1. (Despre organe ale corpului) Care se află în partea dinspre inimă.

(Cf. ochiul, brațul, obrazul *drept* / *stîng* ; mîna *dreaptă* / *stîngă*)

8. Care se află în partea sau în direcția mîinii drepte (cînd cineva stă cu fața în direcția unui lucru, a cursului unei ape etc.).

2. Care se află în partea sau în direcția mîinii stîngi ...

(Cf. malul *drept* / *stîng* ; aripa *dreaptă* / *stîngă* a uzinei)

În cazul adjectivului *drept* polisemia duce la schimbarea antonimelor în sensurile (5) și (7), unde asemănările cu sensul de bază sînt mai puțin frapante, legăturile cu acesta fiind, din această cauză, mai labile. Această stare de lucruri este reflectată, dealtfel, și în dicționarele explicative : sensurile în care lexemul *drept* contractează relații de antonimie cu alte cuvinte sînt considerate *îndepărtate* și marcate cu majuscule sau cu cifre romane (cf. DEX).

Într-adevăr, sensul (5) al lexemului *drept*, după numerotarea noastră, se remarcă printr-o diferenţiere semantică evidentă în raport cu primele patru accepţiuni (care au constanta semantică „privitor la formă"), individualizîndu-se prin semul „referitor la dreptate şi adevăr", care îl îndepărtează de sensul de bază.

În ceea ce priveşte sensul al 7-lea, aflat în opoziţie cu unul din sensurile lexemului *stîng*, diferenţierea semantică faţă de sensul de bază este şi mai evidentă, în prezenţa semului distinctiv „referitor la loc, poziţie".

La capătul acestor cîteva observaţii despre interdependenţa dintre relaţiile de antonimie şi cele de polisemie în care sînt angajate două lexeme corelative putem formula următoarele concluzii :

1. Motivarea semantică specifică sensurilor antonimice a două lexeme polisemantice este de două tipuri : (I) motivare *metaforică*, după asemănarea ce există între obiectele, fenomenele, însuşirile şi relaţiile desemnate, şi (II) motivare *metonimică*, bazată pe contiguităţile dintre două obiecte sau fenomene.

2. Sensurile corelative secundare sînt rezultatul aceluiaşi tip de transfer semantic — metaforic sau metonimic (identitatea motivării semantice în cadrul sememelor antonimice este o condiţie obligatorie pentru antonimele perfecte).

Corelaţia antonimică se stabileşte, de regulă, între sensurile caracterizate prin acelaşi tip de motivare semantică şi care au aceeaşi valoare (ambele sînt ori sensuri proprii, ori figurate). Cînd corelaţia se stabileşte între două sememe dintre care unul este denumirea directă a unui obiect, iar celălalt este denumirea figurată a opusului său ne aflăm în sfera opoziţiilor antonimice aproximative sau ocazionale, care au o deosebită expresivitate.

3. Cele două tipuri de motivări nu sînt răspîndite în mod egal în cadrul diferitelor clase lexico-gramaticale. Astfel, metafora stă la baza motivării semantice în special a adjectivelor şi substantivelor antonime şi mai rar a verbelor şi adverbelor, iar metonimia este un tip de motivare semantică specific mai ales substantivelor antonime.

4. Un lexem polisemantic se află în raporturi de antonimie în diferitele sale sensuri cu unul şi acelaşi cuvînt polise-

mantic în cazul în care legăturile dintre aceste sensuri sînt foarte strînse, bazate pe asemănări frapante (metafore) sau contiguităţi evidente (metonimii). Cînd legăturile dintre sememele unui cuvînt polisemantic sînt mai labile, din cauza unor componente semantice cu o putere mai mare de diferenţiere, care apar în conţinutul unor sensuri secundare şi care fac ca motivarea semantică a acestora în raport cu sensul de bază să fie mai slabă, atunci, în astfel de sensuri, lexemul respectiv ori nu are antonime, ori intră în relaţii de antonimie cu cuvinte diferite, adesea destul de îndepărtate, din punct de vedere semantic, între ele.

ANTONIMIA ŞI SINONIMIA

Raporturile de antonimie perfectă şi aproximativă se observă mai ales atunci cînd relaţiile de antonimie se întrepătrund cu cele de sinonimie.

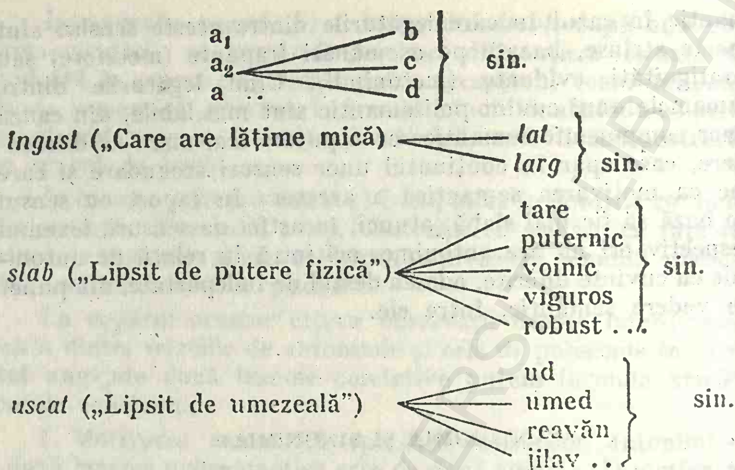
Cînd raportul de antonimie se stabileşte între două lexeme, dintre care unul sau ambii termeni opozabili se află la rîndul lor în relaţii de sinonimie cu alte cuvinte, în limba română contemporană pot fi delimitate cîteva tipuri de opoziţii.

(a) Sînt foarte frecvente cazurile în care un lexem monosemantic sau polisemantic, *într-un singur sens*, are ca antonime două sau mai multe lexeme, care, la rîndul lor, sînt sinonime între ele şi care pot avea o structură monosemantică sau polisemantică :

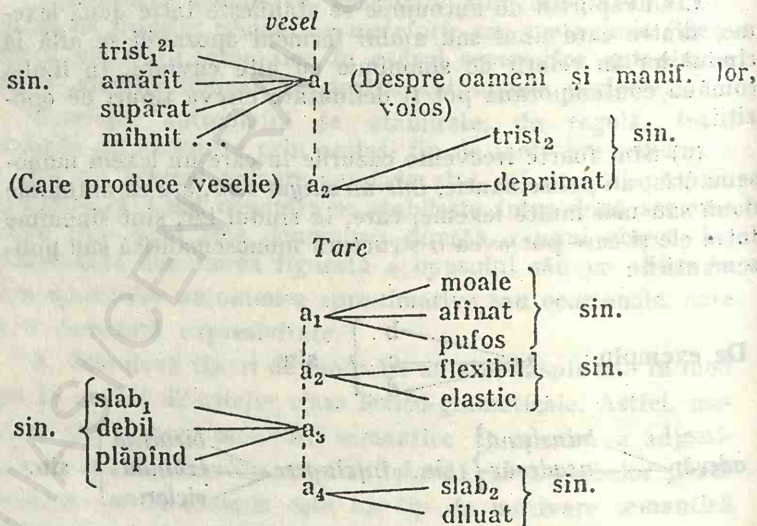
De exemplu : a — b, c, d } sin.

adevăr — *minciună*, *neadevăr* } sin.   *înfrîngere* — *biruinţă*, *izbîndă*, *victorie* } sin.

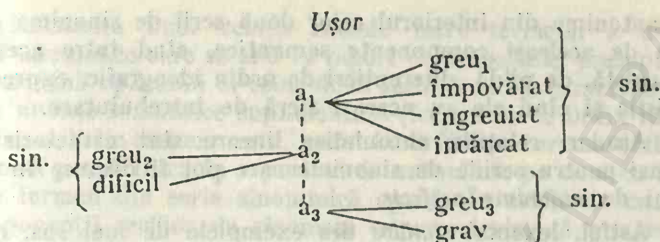
a începe — *a (se) isprăvi*, *a înceta*, *a sfîrşi* } sin.

(b) Un alt tip de relaţii caracteristice pentru limba română este cel în care un cuvînt, în *diverse sensuri ale sale*, are ca antonime două sau mai multe serii de sinonime.

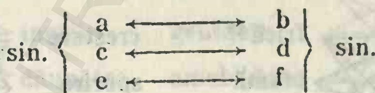
[21] Adesea între componentele diferitelor serii de sinonime întîlnim aceleaşi lexeme în accepţiuni diferite.

Pe baza materialului cercetat, am ajuns la concluzia că, de regulă, cuvintele care se află în relații de antonimie cu un lexem polisemantic, atunci cînd se opun *față de unul și același semem* al termenului contrar, *sînt sinonime între ele.*

(c) Cel mai tipic caz de întrepătrundere a relațiilor de antonimie cu cele de sinonimie, întîlnit în limba română, îl constituie opozițiile antonimice dintre două serii de sinonime. În situațiile în care două serii de sinonime sînt angajate între ele în raporturi de antonimie se observă existența a două feluri de relații: (1) *relații lineare* și (2) *relații radiale*, acestea din urmă putînd fi, la rîndul lor, *simetrice* și *asimetrice* [210, p. 68–74], [211].

(1) Spunem despre două serii de sinonime că se află în *relații antonimice lineare* cînd fiecare termen a unei serii de sinonime are cîte un singur corespondent antonimic perfect în seria sinonimică opusă:

Exemple:

inițial	— final	sănătos	— bolnav
primul	— ultimul	teafăr	— beteag
intern	— extern	plăcut	— neplăcut
interior	— exterior	agreabil	— dezagreabil
		atrăgător	— respingător

Termenii opozabili se află în relații lineare cînd există o perfectă concordanță în ceea ce privește structura lor semantică. Cu alte cuvinte, numai atunci putem vorbi de existența unor relații antonimice lineare, cînd termenii fiecărei perechi

de antonime din interiorul celor două serii de sinonime dispun de aceleași componente semantice, cînd între acestea nu există, de pildă, diferențieri de ordin ideografic, expresiv-stilistic și cînd ele au aceeași sferă de întrebuințare.

Așadar, relațiile antonimice lineare sînt caracteristice numai pentru seriile de sinonime care pot fi dispuse în perechi de *antonime perfecte*.

Astfel, lexemul *sănătos* din exemplele de mai sus, este perfect opus lui *bolnav* : ambele lexeme sînt neutre din punct de vedere stilistic, au aceeași sferă de întrebuințare și nu se deosebesc între ele prin componente semantice suplimentare. La rîndul lor antonimele *teafăr — beteag,* se caracterizează printr-o încărcătură expresiv-stilistică identică, ambele fiind specifice stilului familiar. Prin această trăsătură diferențială acestea din urmă se deosebesc de sinonimele lor *bolnav — sănătos.*

În opozițiile *mulțumire — nemulțumire, bucurie — tristețe, fericire — nefericire*, diferența dintre cele trei cupluri de antonime este de natură ideografică, primele exprimînd sentimente de o intensitate mai mică.

Pentru seriile de sinonime angajate în relații antonimice lineare este caracteristică *simetria* termenilor opozabili.

(2) Cînd fiecare termen al unei serii sinonimice poate intra în relații de antonimie cu fiecare membru al seriei opuse avem a face cu *relații antonimice radiale.*

curaj	frică[22]
îndrăzneală	teamă
temeritate	spaimă
cutezanță	lașitate

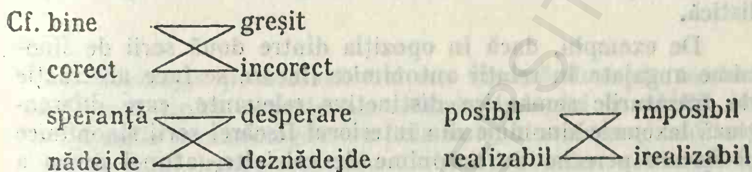
creștere	descreștere
sporire	micșorare
dezvoltare	reducere

încredere	neîncredere
certitudine	incertitudine
siguranță	nesiguranță
convingere	îndoială

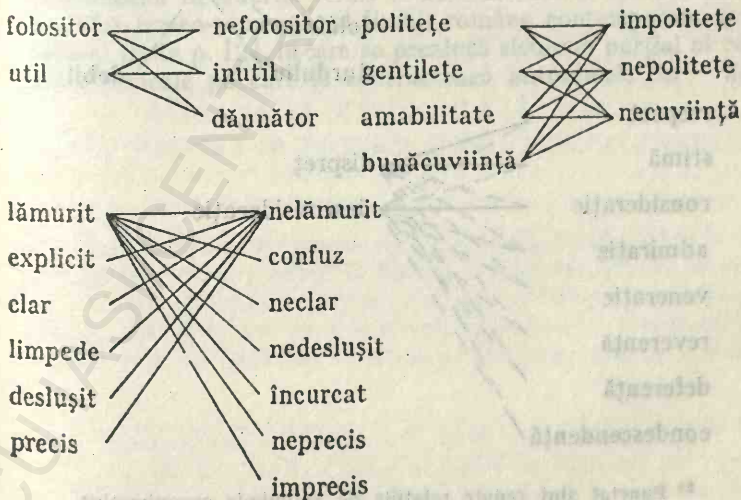
înfrîngere	biruință
învingere	victorie
	izbîndă

[22] Pentru a fi mai clare, unele scheme sînt completate doar pentru capul seriilor.

Existența unor relații radiale între termenii a două serii sinonimice care se află în raport de antonimie presupune ca termenii opozabili ai celor două serii să nu se caracterizeze prin nuanțe semantice suplimentare (frapante) de ordin ideografic, stilistic sau expresiv, astfel încît fiecare termen dintr-o serie să poată intra în raporturi de antonimie pe rînd cu fiecare termen din seria sinonimică opusă. În astfel de cazuri componenții seriilor de sinonime se caracterizează printr-un grad mare de apropiere semantică.

Din punctul de vedere al modului în care sînt dispuși termenii constitutivi ai seriilor sinonimice, în sistemul relațiilor radiale distingem cazuri de *simetrie perfectă* (cf. *posibil, realizabil — imposibil, irealizabil*), dar mai ales cazuri de *asimetrie* în dispunerea termenilor contrari, din cauza numărului diferit al membrilor ce alcătuiesc cele două serii sinonimice, de exemplu:

În toate exemplele descrise mai sus avem a face cu relaţii *lineare* şi *radiale* în care sînt angajate numai *antonimele perfecte*. Dar, de foarte multe ori, nu toţi membrii a două serii sinonimice contractează între ei relaţii de antonimie perfectă. Sînt nenumărate cazuri în care termenii opozabili se află în raporturi de antonimie aproximativă (cvasiantonimie).

Astfel de situaţii apar atunci cînd nu există o concordanţă perfectă între componentele semantice ale lexemelor opozabile, ca urmare a faptului că unul din acestea conţine nuanţe suplimentare de natură ideografică sau expresiv-stilistică.

De exemplu, dacă în opoziţia dintre două serii de sinonime angajate în relaţii antonimice lineare se face abstracţie de trăsăturile semantice distinctive relevante, care diferenţiază lexemele sinonime din interiorul fiecărei serii sinonimice şi fiecare pereche de antonime de celelalte, atunci avem a face cu raporturi de cvasiantonimie, iar relaţiile lineare sînt înlocuite prin relaţii radiale dispuse de cele mai multe ori asimetric [23]:

sănătos — bolnav
teafăr — beteag

gras — slab
împlinit
rotofei — uscăţiv
dolofan
durduliu — debil

respect
stimă — dispreţ
consideraţie — desconsideraţie
admiraţie
veneraţie
reverenţă
deferenţă
condescendenţă

[23] Punctat sînt redate relaţiile de antonimie aproximativă.

Avînd în vedere posibilitatea constituirii cuplurilor antonimice din membrii a două serii de sinonime, putem vorbi, de fapt, despre existenţa unor *relaţii de sinonimie şi între perechile de antonime*, atît în cazul cînd relaţiile dintre două serii sinonimice sînt *lineare* (a), cît şi atunci cînd aceste relaţii sînt *radiale* (b).

(a) *sănătos — bolnav* / sin / *teafăr — beteag*; *afecţiune — aversiune* / sin. / *simpatie — antipatie* etc.

(b) *util — inutil* / sin. / *folositor — nefolositor* / sin. / *folositor — dăunător* / sin. / *util — dăunător* etc.

Tipologia prezentată mai sus vizează doar cîteva dintre cele mai tipice aspecte ale interdependenţei ce există între categoriile semasiologice de polisemie, sinonimie şi antonimie în sistemul lexico-semantic al limbii române contemporane literare. Dacă vom lua în considerare însă nu numai *relaţiile bilaterale* dintre lexemele opozabile, ci şi raporturile multilaterale în care pot fi angajate simultan două antonime cu alte lexeme din interiorul unui microcîmp lexico-semantic, vom constata existenţa în sistemul vocabularului limbii române a unei reţele dense, în care relaţiile de antonimie se întrepătrund cu cele de polisemie şi de sinonimie pe mai multe planuri. În această complexitate de relaţii, tipurile prezentate mai sus se combină în diferite feluri redînd caracterul specific al sistemului lexico-semantic al limbii române contemporane (vezi tabelul de la p. 121, în care se prezintă sistemul parţial al relaţiilor lexicale pe care le contractează antonimele *rar — des*).

ANTONIMIA CUVINTELOR CARE DENUMESC SENTIMENTE ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

Potrivit opiniei mai multor cercetători, sfera antonimiei lexicale este restrînsă la categoria cuvintelor care exprimă calitatea, mărimi spaţiale şi temporale, cantitatea, ordinea, forma şi direcţia, în clasa antonimelor nefiind incluse, decît cu totul accidental, cuvintele care exprimă emoţii şi sentimente. De aceea, ne-am propus, în cele ce urmează, o încercare de investigare a raporturilor de antonimie dintre lexemele din grupul substantivelor ce denumesc sentimente, chestiune abordată doar tangenţial atît în lucrările cu caracter teoretic, cît şi în practica lexicografică[1].

1. LOGIC ŞI LINGVISTIC ÎN ANALIZA ANTONIMELOR CARE DENUMESC SENTIMENTE

1. Substantivele care denumesc sentimente sînt dispuse la nivelul sistemului lexical al limbii române contemporane într-o anumită ordine, alcătuind un microsistem, ale cărui elemente – cuvintele (lexemele) şi sensurile lor (sememele) – se află între ele în strînse raporturi, în care preva-

[1] De exemplu, în DLRLM, dintre cuvintele care denumesc sentimente, sînt prezentate ca antonime numai lexemele *antipatie* – *simpatie*, doar acestea fiind însoţite de marca lexicografică „în opoziţie cu ..."

lează fie asemănarea semantică (sinonimia), fie deosebirea semantică (antonimia).

În cercetarea întreprinsă de noi, care vizează dezvăluirea caracterului opozițiilor semantice în care se află antonimele grupului studiat, am socotit util să facem o permanentă confruntare între categoriile logice și lingvistice, urmărind ierarhizarea lexemelor în funcție de intensitatea sentimentelor contrare desemnate.

Cîteva din concluziile la care am ajuns pe baza acestei confruntări constituie, de fapt, obiectul subcapitolului de față.

2. În stabilirea grupului lexical pentru analiză nu am beneficiat de o clasificare riguroasă a sentimentelor pe care să ne-o fi oferit tratatele de psihologie pe care le-am consultat [164], [156] ş.a. Clasificările care se dau în tratatele de psihologie sînt, de cele mai multe ori, limitate la cîteva exemple în legătură cu sentimentele morale, intelectuale și estetice. Nu se acordă atenția cuvenită varietății de sentimente din cadrul fiecărei categorii amintite[2]. În delimitarea grupului de cuvinte care denumesc sentimente am putut beneficia doar de definiția pe care psihologii o dau sentimentelor, considerîndu-le „trăiri ale omului în relațiile sale față de realitate" [156, p. 12—16].

Pe de o parte, distingem obiecte și fenomene din realitatea înconjurătoare care înlesnesc satisfacerea unor necesități ce corespund intereselor societății și ale omului și care îi produc trăiri emoționale pozitive (*satisfacția*, *bucuria*, *iubirea* etc.), pe de altă parte, există obiecte și fenomene care împiedică satisfacerea unor necesități spirituale, venind în contradicție cu nevoile societății și ale omului, și care îi produc trăiri emoționale negative (*nemulțumirea*, *tristețea*, *ura* etc.)

P. Dubois spunea că, în cazul sentimentelor, lucrurile se simplifică foarte mult prin existența a două coordonate extreme de bază: *plăcerea* („le desir") și *neplăcerea* („crainte"), care se combină în chip diferit alcătuind viața sentimentală a omului în întregime[3].

[2] O clasificare mai completă a cuvintelor în legătură cu emoțiile întîlnim în lucrarea cercetătorului N. D. Pârvu [157, p. 9—27].

[3] P. Dubois, *Raison et sentiment*, Berna, 1910, p. 7. Vezi, în acest sens, clasificarea afectelor în *Etica* lui B. Spinoza [189, p. 155 ş.u.].

Trăirile emoţionale pot fi *active* (stenice), care măresc forţa omului, energia lui, îl incită la activitate, şi *pasive* (astenice), care diminuează energia creatoare a omului. De aceea, primele sînt *plăcute*, pe cînd ultimele — *neplăcute*.

„*Plăcerea* şi *neplăcerea* — remarcă Ludwig Grünberg[4] — oglindesc — printr-o polaritate afectivă cu fine gradaţii — dinamica *satisfacerii* sau *nesatisfacerii* trebuinţelor, reflectînd astfel activ în planul conştiinţei gradul de *adecvare* sau *neadecvare* între natura obiectului (situaţie) şi natura trebuinţei".

În cazul sentimentelor, aşa cum remarcă psihologii, „... disonanţele, conflictele şi contrastele afective sînt calitativ deosebite de contradicţiile şi antitezele logice, totuşi ele fac parte din aceeaşi clasă izomorfă a incompatibilităţii şi contradicţiei" [156, p. 27]. Polarizarea vieţii afective, tendinţa sentimentelor de a se mişca prin contrast (ca şi gîndirea prin antiteze) se explică prin caracterul dinamic şi tensorial al activităţii omului.

Dacă în viaţa afectivă întîlnim fenomenul de polarizare a sentimentelor, în planul opoziţiilor logice, stărilor afective diametral opuse, ca „obiecte" ale realităţii introspecte umane, le corespund noţiunile incompatibile contrare.

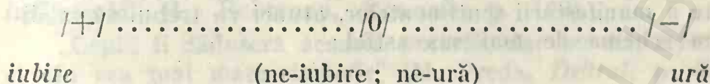
3. În cazul cuvintelor care denumesc sentimente, aşadar, antonimia se poate explica luîndu-se ca bază de plecare diferenţele de ordin conceptual. În acest context de împrejurări, s-ar putea formula ipoteza că lexemelor antonime ar trebui să le corespundă întotdeauna în planul logicii noţiuni contrare, care, fiind angajate în opoziţii graduale, admit existenţa unor termeni intermediari.

Urmărind raporturile ce se stabilesc în cadrul grupului de substantive cu perechile antonimice dominante[5] *iubire* — *ură* şi *bucurie* — *tristeţe*, ne vom putea convinge dacă există sau nu un paralelism perfect între antonime, ca elemente ale sistemului limbii, şi noţiunile contrare corespunzătoare.

[4] *Axiologia şi condiţia umană*, Ed. politică, Bucureşti, 1972, p. 160.

[5] Prin pereche dominantă antonimică înţelegem două cuvinte care contractează între ele raporturi antonimice depline şi a căror sferă semantică acoperă sensurile sinonimelor lor, iar în context apar frecvent în opoziţie directă.

3.1. Între noţiunile contrare „iubire" şi „ură" termenul intermediar ar fi „nici iubire, nici ură", ceea ce poate fi astfel reprezentat grafic:

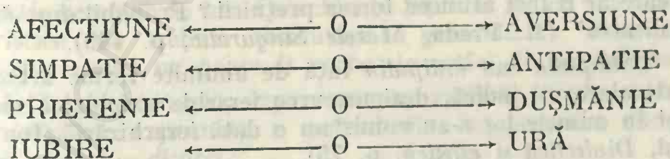

Numai noţiunilor extreme în această serie logică, ca noţiuni contrare, le corespund în plan lingvistic cuvintele antonime *ură* şi *iubire*. Noţiunile contradictorii „ne-iubire" şi „ne-ură", fiind negaţii globale ale noţiunilor opuse „iubire" — „*ură*", epuizează şirul elementelor clasei noţionale; ele nu conţin elemente de compensaţie pentru ceea ce se neagă în noţiunea opusă şi, de aceea, în planul limbii, lor nu le corespund cuvinte antonime.

În cazul nostru, noţiunile „ne-iubire" — „ne-ură" alcătuiesc o noţiune medială care poate avea uneori o expresie adecvată în limbă. Ca echivalente lingvistice ale acestor noţiuni intermediare ar putea fi considerate cuvîntul *indiferenţă* sau expresia „nici ură, nici iubire, ceva de mijloc".

Paralel cu cele două antonime luate în discuţie, pot fi dispuse şi sinonimele lor, opuse semantic, care denumesc gradele diferite de intensitate în manifestarea sentimentelor respective.

De exemplu, sinonimele *afecţiune, simpatie, prietenie, iubire* faţă de cuvintele cu sens contrar *aversiune, antipatie, duşmănie, ură* pot fi dispuse schematic în felul următor:

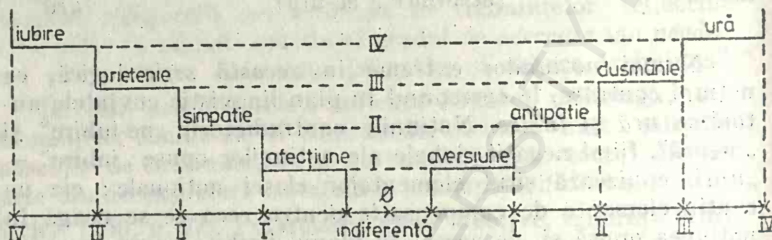

Pe verticală sinonimele se deosebesc doar prin nuanţe ideografice, şi anume, prin gradul de intensitate diferit al sentimentelor, iar pe axa orizontală, corespunzător unui anumit grad de intensitate, antonimele apar în opoziţii binare.

În acest sistem, punctului O, care marchează noţiunea intermediară, îi corespunde cuvîntul *indiferenţă*.

Aici se poate vorbi de prezența unor antonime perfecte, întrucît unitățile lexicale se opun în mod simetric, în linie dreaptă, exprimînd același grad de intensitate.

De fapt, dacă am reprezenta grafic și gradația în intensitate a manifestării sentimentelor, atunci va trebui să modificăm schema de mai sus astfel:

Prin urmare, la stabilirea perechilor antonimice va trebui să luăm în considerare și o anumită gradație logică după intensitatea sentimentului, considerîndu-le antonime perfecte numai pe acelea care exprimă sentimente de același grad de intensitate.

Pînă aici, după cum am văzut, există un paralelism între categoriile logice și cele lingvistice:

„(Raluca Eminovici) era plină de bunătate, statornică în *iubire*, ca și în *ură* și, ca mai toate ființele slabe și pasive, cu ieșiri, uneori, de sarcasm" (G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, p. 31).

„Dragă Rodica, cea mai înaltă formă a disprețului meu e *prietenia*. — Adică cum?! *Prietenia* formă a disprețului? Și care ar fi fost atuncea forma prețuirii? Probabil *dușmănia*, ostilitatea" (M. Preda, *Marele Singuratic*, p. 149).

„*Simpatia* sau *antipatia* față de anumite forme artistice particulare nu indică, desigur, vreo ierarhie axiologică reală, deși în numele lor s-au comis nu o dată ierarhizări" (Ion Ianoși, *Dialectică și estetică*, p. 75).

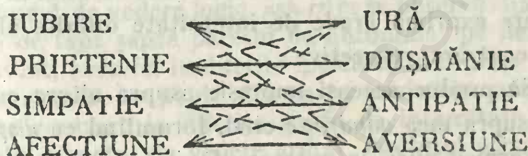
Limba ne oferă însă multiple cazuri în care schemele logice sînt încălcate. Întîlnim contexte în care *iubire* apare în relație de antonimie și cu cuvîntul *indiferență*, adică cu termenul noțional intermediar, sau cînd cuvîntul *iubire* apare în raporturi antonimice cu toate sinonimele antonimului său plin *ură*, deci și cu *dușmănie, antipatie, aversiune* ori *repulsie*, considerate de către noi drept cvasiantonime ale lui *iubire*.

Cf.

„Raul Brumaru era ca un capriciu și o codiță, necesar unei femei elegante ca un cățel sau un talisman. El ofta de mult ca și alții. În cele din urmă l-a acceptat, nu din *iubire*, ci din *indiferență*" (L. Rebreanu, *Răscoala*, p. 149).

„Copiii îi dăduseră această poreclă, dar nu din *repulsie*, ci din cea mai mare *simpatie*" (M. Preda, *Delirul*, p. 450).

De fapt, în limbă, fiecare termen al opoziției schițate mai sus poate contracta raporturi de antonimie cu toți termenii opuși, ceea ce poate fi redat grafic astfel:

Se observă existența a două feluri de relații între unitățile opozabile: (a) *relații lineare*: *iubire – ură*, *prietenie – dușmănie*, *afecțiune – aversiune*, *simpatie – antipatie*, care sînt antonime perfecte, și (b) *relații radiale*, în care fiecare termen al grupului poate contracta raporturi antonimice cu toți termenii cu semn contrar, întrucît se face abstracție de gradul de intensitate a sentimentelor, relațiile dintre termenii opozabili, avînd, din această cauză, o valoare *cvasiantonimică*.

3.2. Plecînd numai de la analiza grupului de antonime cu dominanta *iubire – ură* nu putem însă formula concluzii generale, valabile pentru toate antonimele din grupul lexico-semantic cercetat de noi. Coincidența faptelor logice și a celor lingvistice nu trebuie absolutizată, generalizată, deoarece în multe cazuri nu poate fi vorba de astfel de paralelisme.

Iată, de exemplu, reprezentarea grafică (după gradul de intensitate exprimat) a antonimelor cu perechea dominantă *respect – dispreț*:

VENERAȚIE .... O................. DISPREȚ
ADMIRAȚIE .... O...............DISPREȚ
RESPECT .... O.............DISPREȚ
STIMĂ .... O...........DISPREȚ
CONSIDERAȚIE .. O.....DESCONSIDERAȚIE
REVERENȚĂ ... O....IREVERENȚĂ

Din schema de mai sus se observă că logic ierahiei *stimă, respect, admirație, venerație* nu îi corespund în limbă lexeme diferite care exprimă, în plan negativ, aceeași gradare logică în intensitate ca și termenii „pozitivi" corespunzători, ci unul și același cuvînt – *dispreț* –, în anumite împrejurări contextuale (dar mai ales cînd apare însoțit de adjective ca *profund, exagerat* etc.), poate reda unele trepte superioare de intensitate în manifestarea sentimentului respectiv. Se observă în acest caz că gradația logică a sentimentelor, în planul limbii, devine irelevantă, relația de antonimie stabilindu-se între cuvinte care exprimă grade de intensitate diferite ale sentimentelor contrare respective:

„... Să produc aceeași impresie asupra altora cum producea el asupra mea *admirație* cînd, formulînd cu *dispreț* idei despre puternicii zilei, le prorocea finalul destinului lor ..." (M. Preda, *Delirul*, p. 363).

Pe de altă parte, lexemului *respect* i se opune cu regularitate în sistemul limbii și sintagma *lipsă de respect*, care marchează o treaptă intermediară între *respect* și *dispreț*.

De multe ori, în limbă, gradarea logică după intensitatea de manifestare a sentimentelor nu este redată printr-un singur cuvînt (cf. *încredere – neîncredere*), ci această gradare în intensitate este marcată lexical prin îmbinări în care sînt atrase cuvinte ca *mare, mic, oarecare, deplin, deosebit* etc.

3.3. Analiza seriei antonimice *bucurie, veselie – tristețe, întristare, amărăciune, supărare, durere, jale* a relevat următoarele aspecte:

a) Cuvîntul *bucurie* poate contracta raporturi antonimice cu toate sinonimele lexemului opus, *tristețe*. De fiecare dată însă opoziția se realizează la cotele unei anumite intensități de manifestare a sentimentului, ceea ce poate fi redat grafic într-o ierarhie logică astfel[6]:

[6] Ierarhia termenilor a fost stabilită cu ajutorul definițiilor din DLRLM și DEX, ca și pe baza informațiilor din lucrările de psihologie citate mai sus.

(INTENSITATEA)

BUCURIE VII .... VII .... JALE
BUCURIE VI .... VI .... DURERE
BUCURIE V ...... V ...... MÎHNIRE
BUCURIE IV .... IV .... AMĂRĂCIUNE
BUCURIE III .. III .. TRISTEȚE
BUCURIE II .. II .. SUPĂRARE
BUCURIE I . I .. ÎNTRISTARE

Din punct de vedere logic, așa cum se observă din schemă, distingem de fapt șapte perechi de antonime: pe de o parte, același cuvînt, *bucurie*, în diferite ipostaze, în funcție de intensitatea exprimată, iar pe de altă parte, cuvintele care exprimă sentimente contrare la diferite grade de intensitate. Cu alte cuvinte, din punctul de vedere arătat, cuvîntul *bucurie* (ca și *dispreț*, dealtfel) reprezintă un exemplu cît se poate de elocvent în ceea ce privește posibilitatea pe care o are în sistemul limbii un anumit lexem de a exprima un sentiment în diferitele sale trepte de intensitate.

b) În contexte antonimice tipice *bucurie* apare, pe rînd, alături de toate cuvintele din grupul sinonimic al lui *tristețe*:

bucurie — întristare

„În fatalitatea care îl înconjoară de toate părțile, poporul găsește o înțeleaptă moderare a pasiunilor sale, apropiindu-se de stoicism: *bucuria* ca și *întristarea* vibrează numai în surdină ... (V. Pârvan, *Memoriale*, p. 22).

bucurie — supărare

„Totdeauna avusese el credința asta, că după o *bucurie* mare trebuie să urmeze o *supărare*. . ." (I. Al. Brătescu-Voinești, *În lumea dreptății*, „Întuneric și lumină", p. 68 ; DA. p. 66)

bucurie — tristețe

Bucuria și *tristețea* sînt două surori care *una după alta aleargă* (*Proverbe românești*, p. 64).

bucurie — tristețe, mîhnire

„Ea tăcea chinuită vădit de o *tristețe* grea, de care căuta să scape prin cuvinte; de cîte ori întreba, această expresie de *mîhnire* fără leac dispărea, ca și oboseala parcă veche a ochilor, se însuflețea, dogoarea sîngelui trecea prin fard, gura redevenea tînără, apropiată de zîmbet, de *bucurie*" (M. Preda, *Marele singuratic* p. 98).

bucurie — durere

„*Durerea* trebuie stăpînită fiindcă îndurerează și pe alții, iar *bucuria* prea mare trebuie și ea stăpînită fiindcă poate fi rău înțeleasă" (M. Preda, Moromeții, p. 218).

„Un gînd o străbătu, încleștîndu-i gura: Oltul e aproape, poate adormi pe veci și *bucuria* și *durerea*" (Cella Delavrancea, *O vară ciudată*, p. 45).

bucurie — jale

„Dar cum își văzu odorul venind mai frumos de cum fusese, *jalea* i se schimbă în *bucurie* ..." (G. Cătană; DA, p. 65).

c) Cuvîntul *veselie*, sinonim cu *bucurie*, dar diferențiat de acesta prin marca semantică „bucurie exteriorizată", poate contracta și el raporturi antonimice în contexte tipice cu sinonime ale lui *tristețe*.

De exemplu:

„*Veselia* lor, departe de a mă enerva, mă farmecă, îmi umezește ochii de *bucurie*, îmi alungă nourii de *tristețe* care, uneori încearcă să se apropie de mine" (I. Agârbiceanu, *Arhanghelii*, p. 239).

„... Era însă o *supărare* la fel de senină ca și *veselia* celuilalt ..." (M. Preda, *Marele singuratic*, p. 84).

„*Dureri* sau *veselie*, /Orice vie simțire/

M-apropie de tine c-o dulce înfrățire" (V. Alecsandri)

d) Din considerente de ordin logic ar însemna ca în seria antonimică *bucurie* 1—7: *întristare, tristețe, amărăciune, durere* ... să distingem în toate cazurile antonimie perfectă, dat fiind că, între unitățile opozabile, corelațiile se stabilesc de fiecare dată la nivelul aceluiași grad de intensitate. Dar, datorită faptului că *bucurie* în contexte lingvistice contractează raporturi antonimice cu toate sinonimele lui *tristețe*, considerăm că, de fapt, avem a face cu antonimie de grup. Aici opozițiile

binare sînt posibile numai într-o interpretare strict logică, adică admițînd teoretic existența seriei logice *bucurie*[1] — *bucurie*[2] — *bucurie*[3] — *bucurie*[4] — *bucurie*[5] ș.a.m.d.

e) Din exemplele discutate mai sus rezultă că nu întotdeauna termenii unui cuplu antonimic sînt expresia membrilor *extremi* dintr-o serie logică. De multe ori se întîmplă ca și alți membri din interiorul unor astfel de serii să exprime opoziții cu caracter antonimic.

Datele interpretării logice a elementelor de limbă nu coincid în toate cazurile, așa cum am văzut, cu datele interpretării lingvistice. De aceea, este absolut necesară o confruntare și cu rezultatele analizei structural-semantice (*distributive* și *semice*), care, după părerea noastră, relevă trăsăturile de sens pertinente ale antonimelor la nivelul sistemului lexical.

2. ANALIZA SEMICĂ A UNOR ANTONIME CARE DENUMESC SENTIMENTE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

1. Analiza semică (componențială), aplicată în domeniul lexicologiei, presupune — așa cum arătam în cap. I — găsirea acelor componente minimale semantice (seme) ale unui cuvînt, care sînt definitorii pentru individualizarea acestuia în raport cu alte cuvinte într-un cîmp (grup) lexico-semantic sau, în cazul cuvintelor polisemantice, pentru individualizarea fiecărui semem în raport cu celelalte. Această metodă de analiză permite, așadar, investigarea substanței semantice în sine a lexemelor, astfel încît în cele din urmă să se ajungă la reprezentarea conținutului acestora sub forma unor fascicule de trăsături semantice pertinente.

Analiza semică presupune, totodată, o permanentă confruntare a cuvîntului cercetat cu alte cuvinte (serii de cuvinte) cu care se află în relații intime pe baza asemănării lor semantice, astfel încît individualizarea semnificației cuvîntului respectiv să fie cît mai bine conturată.

Prin urmare, pe de o parte, se are în vedere sensul denominativ al cuvîntului, orientarea lui către obiectele realității extralingvistice și legăturile sale cu noțiunile desemnate. Pe de altă

parte, se iau în considerație legăturile pe care le are cuvîntul respectiv cu alte unități lexicale pe baza omogenității și a asemănării lor semantice.

3. În cele ce urmează vom încerca să aplicăm principiile teoretice enunțate mai sus (vezi și capitolul I, 6) în analiza unui grup de antonime care denumesc sentimente în limba română contemporană. Au fost supuse analizei următoarele serii și cupluri antonimice [7]:

I. *iubire, prietenie, simpatie, afecțiune — aversiune, antipatie, dușmănie, ură* ;

II. *bucurie, veselie, mulțumire — nemulțumire, tristețe, amărăciune, mîhnire, durere, amar, jale* ;

III. *fericire — nefericire* ;

IV. *speranță, nădejde — desperare, deznădejde* ;

V. *încredere — neîncredere* ;

VI. *respect, stimă, considerație, admirație, venerație — desconsiderație, dispreț*.

Pentru stabilirea listei de antonime de mai sus, am parcurs două etape principale : 1) delimitarea grupului de antonime care denumesc sentimente, pe baza informațiilor oferite de DLRLC și DLRM și de unele tratate de psihologie [8], 2) selectarea s e m e m e l o r ce ne interesează prin confruntarea definițiilor din dicționare [9].

După definitivarea ansamblului de s e m e m e antonime am procedat la analiza semică propriu-zisă, constînd din descompunerea s e m e m e l o r în s e m e și stabilirea, ca

[7] În continuare, la descrierea relațiilor antonimice vom utiliza termenul s e r i e a n t o n i m i c ă pentru a desemna serii de sinonime care se află între ele în raporturi de antonimie, iar termenii c u p l u sau p e r e c h e de antonime — cînd avem în vedere opozițiile binare, corelația dintre două antonime din cadrul s e r i i l o r a n t o n i m i c e.

[8] Am avut în permanență în vedere modul în care sînt descrise și definite sentimentele — „obiecte" din realitatea introspectă umană reprezentînd „trăiri ale omului în relațiile sale față de realitate". Cf. [164, p. 272—273 ; 156 ; 157, p. 9—27].

[9] Astfel, în analiza perechii *simpatie — antipatie*, de exemplu, ne-a interesat doar unul din sensurile lexemului polisemantic simpatie, și anume : „atracție, înclinare, afinitate pe care cineva o simte față de o persoană sau pe care o inspiră unei persoane ; afecțiune, prietenie", sens în care contractează raporturi de antonimie cu lexemul monosemantic *antipatie*. Celelalte sensuri ale cuvîntului *simpatie*, care nu se referă la sentimente și care nici nu intră în relații de antonimie, nu ne-au interesat.

ajutorul dicționarelor explicative și de sinonime [41], [42], și pe baza celor peste 250 de exemple ilustrative de care dispunem, ca și pe cale experimentală [10], a inventarului de seme relevante în opoziția antonimică, cu ajutorul cărora pot fi descrise elementele de bază din structura semantică a fiecărui cuplu de antonime analizat.

3.1. În acest fel s-a putut stabili că în conținutul antonimelor cercetate există trei categorii de componente semantice :

A. Seme comune întregului grup de antonime (semele cîmpului semantic și semele categoriale) : SC_{ob} („obiect"), SC_{ab} („abstract"), SC_{af} („afect").

Întrucît acest tip de seme nu pune în evidență elementele esențiale ale opoziției semantice, nu le vom aminti de fiecare dată pe parcursul lucrării, fără ca prin aceasta însă să le diminuăm importanța restrictivă pe care o au. Pe baza acestor componente semantice intră în relații de antonimie *doar* cuvintele omogene sub aspect lexico-gramatical, acestea avînd același grad de abstracție lexicală și aparținînd aceleiași clase lexico-gramaticale (aceleiași părți de vorbire).

În cazul nostru, semele „obiect", „abstract", „afect" reunesc în relații paradigmatice substantive abstracte ce denumesc sentimente.

B. Seme comune de referință, specifice termenilor opozabili din cadrul unei serii antonimice (Se). Distingem două tipuri de astfel de seme :

(a) Seme comune unor subansambluri întregi de sememe, de regulă seriilor sinonimice ce se află în raporturi de antonimie între ele (Se_1). În ansamblul de sememe cercetat am delimitat următoarele seme comune (Se_1) :

— „afectiv" („privitor la gradul de afecțiune") ;

— „privitor la gradul de satisfacție" ;

— „privitor la perspectiva de împlinire a unor aspirații" ;

[10] Vezi cap. I, 5. În experimentul psiholingvistic întreprins, subiecții anchetați, în majoritatea lor profesori și studenți filologi, au trebuit : (a) să indice cuvîntul cu sens contrar față de cuvîntul-stimul și (b) să aprecieze, în cadrul seriilor antonimice, gradele de intensitate ale sentimentelor desemnate de antonime. Informațiile primite în legătură cu intensitatea sentimentelor exprimate de antonime au fost confruntate cu informațiile furnizate de dicționare și cu unele elemente desprinse din întrebuințarea antonimelor în context. Pentru izvoare, vezi *Bibliografia*, B.

— „referitor la siguranța în dreptatea, fidelitatea, bunăcredința, cinstea cuiva" ;

— „atitudine", „privitor la gradul de apreciere a cuiva (ceva)".

— „raportare la soarta, suferința cuiva".

(b) S e m e c o m u n e, specifice termenilor contrari ai *fiecărui* cuplu antonimic (Sc_2). Astfel de seme sînt Sc_2 „reciprocitate" (cf. *prietenie — dușmănie*) și semele „intensității" (vezi tabelele de mai jos). Ele fac posibilă corelația paradigmatică dintre doi termeni opuși ca sens care conțin același volum de informație.

Semele Sc_1 și Sc_2 reprezintă coordonatele semantice de bază care marchează domeniul comun de referință al termenilor opozabili în interiorul microcîmpului semantic cercetat, oferindu-ne posibilitatea de comparație a sensurilor opuse. Avînd valoarea unor termeni comuni de comparație pentru sememele contrare, semele de acest tip imprimă membrilor unui cuplu de antonime o deplină omogenitate semantică și stilistică, astfel încît prezența lor în substanța semantică a două lexeme contrare este absolut obligatorie.

C. S e m e i n c o m p a t i b i l e c o n t r a r e (Si). Aceste componente semantice *se presupun* și *se exclud reciproc* în conținutul a două antonime, făcînd ca între lexemele opozabile să existe un raport de contrarietate semantică. Semele incompatibile (Si) conțin fie informații *contrare* în cantități *egale*, care *se exclud reciproc*, de exemplu, „afectiv — simpatetic"/ „repulsiv — advers", „atracție"/„respingere" (cf. *iubire — ură*, *simpatie — antipatie* ș.a.), fie informații despre *prezența* sau *absența* unui s e m c o m u n, de exemplu, „prezența"/„absența" semului „siguranța în dreptatea, fidelitatea, bunăcredința, cinstea cuiva" (cf. *încredere — neîncredere*).

3.2. În afară de semele (comune și incompatibile) descrise mai sus, în conținutul lexemelor cercetate întîlnim și componente semantice care nu au corespondente perfect opuse și pe care le-am denumit s e m e s u p l i m e n t a r e, iar în tabelele de mai jos le-am inclus în rubrica „surplus semic". Aceste seme suplimentare, fiind prezente numai în structura semantică a unuia din termenii opozabili, fac ca relațiile de antonimie dintre două lexeme să fie incomplete (aproximative), iar lexemele opuse — *cvasiantonime*.

3.3. În cadrul seriilor antonimice cercetate distingem unele sememe care, avînd în componența lor seme comune și seme incompatibile caracteristice pentru mai multe perechi de antonime, pot fi considerate arhisememele seriei antonimice [11]. Ele conturează limitele unui subansamblu de sememe al căror conținut îl implică, dar nu-l epuizează decît parțial, avînd valoarea de trăsături distinctive semantice în delimitarea seriilor antonimice respective. Cu ajutorul acestor arhisememe, care, atunci cînd își găsesc în sistemul limbii o expresie lexematică aparte, au statut de arhilexeme [12], pot fi explicate toate celelalte lexeme din cadrul unui subansamblu (serie antonimică), de exemplu, *afecțiune — aversiune*, *mulțumire — nemulțumire*, *reverență — ireverență* [13] (vezi mai jos tabelul cu rezultatele analizei semice). Se observă aici un fenomen interesant, cînd o unitate semantică cu valoare de arhisemem (arhilexem) îndeplinește funcția de trăsătură distinctivă semantică (de sem comun) în delimitarea subansamblului de lexeme contrare, în cazul nostru, a seriilor sinonimice ce se află în raporturi de antonimie între ele [14]. În funcție de prezența unor asemenea *arhisememe* cu valoare de *constante semantice*, în grupul lexico-semantic cercetat, distingem *cinci* microcîmpuri semantice bipolare avînd următoarele coordonate semice contrare:

Si_1^+/Si_1^-: „afectiv — simpatetic" („afecțiune")/„repulsiv — advers" („aversiune")

Si_2^+/Si_2^-: „satisfacție"/„insatisfacție"

Si_3^+/Si_3^-: „încredere"/„neîncredere" (în împlinirea unor aspirații)

Si_4^+/Si_4^-: „siguranță"/„nesiguranță" (în cinstea cuiva)

Si_5^+/Si_5^-: „reverență" („prețuire")/„ireverență" („neprețuire") [15]

[11] Cf. B. Pottier [163, p. 122—123].

[12] *Ibidem.*

[13] Aceste cuvinte apar frecvent în definițiile celorlalte lexeme din cadrul unei paradigme cu sinonime (vezi, de ex., definițiile din dicționarele citate mai sus pentru lexemele *afecțiune, simpatie, prietenie, iubire*). În tabelele noastre ele sînt marcate cu asterisc.

[14] E. Coseriu sesizează această situație în cadrul relațiilor de solidaritate de selecție, cînd arhilexemul unui grup de lexeme joacă rol de TDS la nivelul semelor [35, p. 93—104].

[15] În tabele am notat cu + și — *prezența*, respectiv, *absența* unui sem. Semele comune (SC) „obiect", „abstract", „afect" nu sînt incluse în tabele, întrucît ele sînt caracteristice pentru toate unitățile lexicale analizate.

4. Rezultatele analizei semice a antonimelor cercetate vor fi prezentate în continuare sub formă de tabele[15] însoțite de comentarii.

4.1. Antonimele care exprimă a f e c ț i u n e a (afinitatea), respectiv, a v e r s i u n e a (repulsia) față de cineva sau de ceva.

Tabelul 1

Seme / Sememe	Seme comune (Sc₁)	Seme comune (Sc₂)				Sme incompatibile contrare	
	„privitor la gradul de afecțiune"	„intensiv I"	„intensiv II"	„intensiv III"	„reciprocitate"	Si + „afectiv-simpatetic" („atracție")	Si − „repulsiv-advers" („respingere")
afecțiune*	+	−	−	−	−	+	−
simpatie	+	+	−	−	−	+	−
prietenie	+	−	+	−	+	+	−
iubire	+	−	−	+	−	+	−
aversiune*	+	−	−	−	−	−	+
antipatie	+	+	−	−	−	−	+
dușmănie	+	−	+	−	+	−	+
ură	+		−	+	−	−	+

4.1.1. Se observă că raportul de antonimie dintre lexemele din tabelul de mai sus este întreținut, pe de o parte, de semele comune SC_{ab}, SC_{ob}, SC_{af}, Sc_1 „privitor la gradul de afecțiune, de afinitate", Sc_2 „intensiv (I, II, III)", care fac posibilă corelația paradigmatică, constituirea lexemelor în cupluri ; pe de altă parte, opoziția antonimică este susținută de semele incompatibile Si^+ „afectiv-simpatetic", („atracție")/Si^-„repulsiv — advers" („respingere"), care contrastează cu atît mai puternic, cu cît baza semantică pe care se realizează opoziția este comună (vezi semele SC și Sc).

4.1.2. Cuvintele din grupul de mai sus prezintă un caz tipic de întrepătrundere pe plan paradigmatic a relațiilor de antonimie cu cele de sinonimie, deoarece membrii celor două serii sinonimice se află între ei în raporturi antonimice, ceea ce poate fi redat schematic astfel :

← antonimie →

sinonimie ↓

„afectiv — simpatetic"	„repulsiv — advers"	
afecțiune	aversiune	(„nonintensiv")
simpatie	antipatie	(„intensiv I")
prietenie	dușmănie	(„intensiv II") („reciprocitate")
iubire	ură	(„intensiv III")

Interesant de remarcat este faptul că s e m e l e i n c o m p a t i b i l e c o n t r a r e ale cuplurilor antonimice constituie în același timp trăsăturile distinctive semantice c o m u n e, care fac posibilă relația de sinonimie în cadrul seriilor de mai sus. Astfel, semul incompatibil „repulsiv — advers" este și componenta semantică comună lexemelor sinonime *aversiune, antipatie, dușmănie, ură*, iar semul „afectiv-simpatetic" — trăsătura semantică comună sinonimelor *afecțiune, simpatie, prietenie, iubire*. Pe de altă parte, semele comune perechilor antonimice sînt în același timp și trăsături semantice distinctive ale sinonimelor grupului cercetat. De exemplu, semele „intensiv I", „intensiv II", „intensiv III" generează diferențieri semantice între termenii din interiorul celor două serii sinonimice, făcînd astfel posibilă dispunerea paralelă în plan paradigmatic a sinonimelor. De aceea, se poate spune că semele comune au capacitatea de a realiza în cadrul grupului de cuvinte analizat o secționare pe orizontală, în timp ce semele incompatibile determină o secționare pe verticală, între seriile sinonimice, delimitîndu-se (vezi schema de mai sus).

4.1.3. Semul „reciprocitate", comun antonimelor *prietenie — dușmănie*, este în același timp și trăsătura distinctivă semantică care le deosebește pe acestea de sinonimele lor.

4.1.4. Structura semantică a sinonimelor grupului cercetat ne îndreptățește să afirmăm că lexemele de mai sus sînt angajate în opoziții antonimice binare. Semul „intensității", fiind relevant în diferențierea sinonimelor celor două serii ale grupului, face posibile opozițiile binare antonimice : *afecțiune — aversiune, simpatie — antipatie* ș.a.m.d. Dacă vom face abstracție de semul „intensității", antonimia unităților lexicale analizate își lărgește sfera, astfel încît fiecare lexem „orientat pozitiv" poate intra în raporturi antonimice cu fiecare lexem

Tabelul 2

Sememe \ Seme	Seme comune (Sc1) „privitor la gradul de satisfacție“	(Sc2) „intensitate“ I	II	III	IV	V	VI	maximă	Seme incompatibile contrare Si+ „satisfacție“	Si− „insatisfacție“	Si+ „stenic“	Si− „depresiv“	Si+ „binefăcător“	Si− „nociv“	Surplus semic
mulțumire*	+	−	−	−	−	−	−	−	+	−	+	−	+	−	−
bucurie	+	+	+	+	+	+	+	−	+	−	+	−	+	−	−
veselie	+	+	+	+	+	+	+	−	+	−	+	−	+	−	„exteriorizare“
fericire	+	−	−	−	−	−	−	+	+	−	+	−	+	−	−
nemulțumire*	+	−	−	−	−	−	−	−	−	+	−	+	−	+	−
tristețe	+	+	−	−	−	−	−	−	−	+	−	+	−	+	−
amărăciune	+	−	+	−	−	−	−	−	−	+	−	+	−	+	−
mîhnire	+	−	−	+	−	−	−	−	−	+	−	+	−	+	−
durere	+	−	−	−	+	−	−	−	−	+	−	+	−	+	„suferință morală“
amar	+	−	−	−	−	+	−	−	−	+	−	+	−	+	−
jale	+	−	−	−	−	−	+	−	−	+	−	+	−	+	−
nefericire	+	−	−	−	−	−	−	+	−	+	−	+	−	+	−

„orientat negativ". În acest caz, antonimia va fi incompletă (aproximativă), întrucît se neutralizează o componentă de sens relevantă, iar lexemele opozabile vor fi cvasiantonime.

4.2. Antonimele care exprimă satisfacția sau insatisfacția pe care le încearcă omul în urma unor reușite, respectiv, a unor necazuri din viață.

4.2.1. Din tabelul 2 rezultă că în seria antonimică cu arhilexemele *mulțumire – nemulțumire*, cuvintele sinonime *bucurie, veselie* se deosebesc între ele datorită prezenței semului „exteriorizare" în structura semantică a cuvîntului *veselie* (absent la cuvîntul *bucurie*). Raporturile pe care le contractează cuvîntul *veselie* cu sinonimele cuvîntului *tristețe* evidențiază tocmai exteriorizarea sentimentelor denumite.

4.2.2. Cuvîntul bucurie intră în raporturi antonimice cu substantivele *tristețe, amărăciune, amar, durere, mîhnire, jale*, de fiecare dată pe linia unei anumite gradări în intensitate a sentimentului denumit. Semul „intensității" (intensiv I, intensiv II, intensiv III, intensiv IV ș.a.m.d.) face posibilă existența perechilor *bucurie – tristețe, bucurie – amărăciune, bucurie – mîhnire, bucurie – durere, bucurie – amar, bucurie – jale*[16].

4.2.3. Termenii opozabili din tabelul nr. 2 contractează între ei relații de antonimie datorită semelor comune SC_{ob} SC_{ab}, SC_{af}; Sc_1 „privitor la gradul de satisfacție", Sc_2 „intensiv (I–VI) (membrii unui cuplu exprimînd același grad de intensitate în manifestarea sentimentelor), precum și datorită prezenței în structura lor semantică a semelor Si^+ „satisfacție"/Si^- „insatisfacție"; Si^+ „stenic"/Si^- „depresiv"; Si^+ „binefăcător"/ Si^- „nociv".

4.2.4. Lexemele *fericire – nefericire* din seria de mai sus denumesc sentimente de intensitate maximă.

4.4. Antonimele care se referă la perspectiva împlinirii unor acțiuni, aspirații sau la lipsa unei asemenea perspective.

[16] Vezi p. 187.

Tabelul 3

Seme / Sememe	Seme comune (Sc1) „privitor la aspirații"	Seme incompatibile: *Si+* „încrederea în împlinire"	*Si−* „lipsa încrederii (neîncredere) în împlinire"
speranță	+	+	−
nădejde	+	+	−
desperare	+	−	+
deznădejde	+	−	+

4.3.1. Cele două sinonime *speranță, nădejde* sînt angajate în raporturi de antonimie cu alte două sinonime *desperare, deznădejde,* opoziția fiind întreținută de semele comune (mai ales de semul Sc „raportare la perspectiva împlinirii unor aspirații") și de cele două seme incompatibile: Si+ „încredere în împlinire"/Si− „neîncredere în împlinire".

4.3.2. În lipsa unor seme comune specifice Sc_2 (de exemplu, semele „intensității"), fiecare termen „orientat pozitiv" poate intra în relații de antonimie perfectă cu fiecare termen „orientat negativ", ceea ce favorizează apariția unui sistem de relații radiale de antonimie perfectă.

speranță — desperare
nădejde — desnădejde

4.4. Antonimele care redau **siguranța**, respectiv, **nesiguranța** în dreptatea, fidelitatea, buna-credință, cinstea cuiva.

4.4.1. Relațiile de antonimie dintre cuvintele *încredere — neîncredere* se definesc în raport cu semnul comun „privitor la siguranța față de cinstea, fidelitatea cuiva" și cu semele Si+ „siguranță"/Si− „lipsa siguranței".

Tabelul 4

Seme / Sememe	Seme comune „privitor la siguranța față de cinstea, fidelitatea cuiva"	Seme incompatibile: Si+ „siguranță"	Si− „lipsa siguranței" („nesiguranță")
încredere	+	+	−
neîncredere	+	−	+

4.5. Antonimele care exprimă p r e ț u i r e a, respectiv, n e p r e ț u i r e a cuiva, atitudinea r e v e r e n ț i o a s ă sau i r e v e r e n ț i o a s ă față de cineva ori ceva.

Tabelul 5

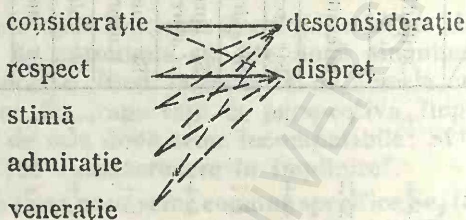
Seme / Sememe	Seme comune		Seme incompatibile						
	„atitudine", „apreciere"	intensitate	Si+ „reverență"	Si− „ireverență"	Si+ „prețuire" („apreciere")	Si− „nesocotire" („neprețuire")	Si+ „binefăcător"	Si− „nociv"	Surplus semic
considerație*	+	I	+	—	+	—	+	—	—
stimă	+	II	+	—	+	—	+	—	„referitor la meritele cuiva"
respect	+	II	+	—	+	—	+	—	—
admirație	+	III	+	—	+	—	+	—	„încîntare"
venerație	+	IV	+	—	+	—	+	—	„încîntare"
desconsiderație*	+	I	—	+	—	+	—	+	—
dispreț	+	II	—	+	—	+	—	+	—

4.5.1. În seria antonimică *respect, stimă, considerație, venerație — desconsiderație, dispreț*, principalele seme incompatibile contrare care se presupun și se exclud reciproc sînt „reverență"/„ireverență". Opoziția mai este susținută și de alte seme incompatibile contrare ca „binefăcător"/„nociv", „prețuire"/„nesocotire" („neprețuire"), care întăresc raportul de contrarietate dintre termenii opuși.

4.5.2. Dacă luăm în considerație semele „intensității", vom stabili următoarele cupluri antonimice (care vizează același grad al sentimentului exprimat): *considerație*^{I} — *desconsiderație*^{I}; *respect*^{II} — *dispreț*^{II}; *stimă*^{II} — *dispreț*^{II} (lexemele *admirație*^{III} și *venerație*^{IV}, redînd grade superioare ale intensității sentimentelor denumite, intră în raporturi de antonimie incompletă cu lexemul opus *dispreț*). Dacă însă vom lua în considerație și surplusul semic din structura semantică a termenilor opozabili, vom considera antonime perfecte numai cuplurile ai căror membri au aceeași cantitate de informație, și anume: *considerație — desconsiderație* și *respect — dispreț*.

Cuvintele *stimă* (cu surplusul semic „referitor la meritele deosebite ale cuiva"), *admirație* și *venerație* (cu semul suplimentar „încîntare"), avînd un surplus de informație în sfera lor semantică, le vom considera antonime aproximative sau cvasi-antonime, în raport cu cuvîntul *dispreț*.

4.5.3. Avem a face cu două serii sinonimice, ai căror termeni intră în raporturi antonimice în mod l i n e a r (antonimie p e r f e c t ă) și r a d i a l (antonimie a p r o x i m a t i v ă sau c v a s i a n t o n i m i e), ceea ce grafic poate fi redat astfel:

5. În legătură cu structura semantică a antonimelor analizate putem formula cîteva concluzii care vizează antonimia lexicală, în general.

5.1. Dezintegrarea semică a antonimelor ce desemnează sentimente demonstrează încă o dată în plus că esența antonimiei lexicale constă în prezența în substanța semantică a unui cuplu de antonime, alături de semele comune care fac viabilă corelația (atracția lexicală dintre unitățile opozabile), și a cel puțin două seme (cîte unul în structura fiecărui membru al opoziției) care se presupun și se exclud reciproc. Aceste din urmă componente de sens, semele incompatibile contrare, determină caracterul antonimic al opoziției („respingerea lexicală").

5.2. Modul de dispunere a semelor incompatibile contrare în structura semantică a antonimelor reflectă, în planul limbii, un anumit aspect al realității obiective, polarizarea vieții afective, care se explică prin caracterul dinamic al activității omului. În același timp însă, semele, reflectînd însușirile relevante ale sentimentelor desemnate, se referă implicit la noțiunile incompatibile, expresia conceptuală a sentimentelor diametral opuse, așa cum s-au întipărit ele în conștiința lingvistică a vorbitorilor.

5.3. Faptul că două cuvinte antonime conțin în mod obligatoriu un anumit număr de seme comune (în primul rînd semele lexico-gramaticale) care indică apartenența unităților opozabile la una și aceeași clasă omogenă de lexeme (aceeași parte de vorbire, același grup lexico-semantic etc.), ne îndreptățește să afirmăm că între termenii unei perechi de antonime nu este vorba de o contradicție ireductibilă ci mai curînd de o „coexistență tensionată”, în cadrul căreia fiecare termen contrar poate admite, sub o formă oarecare, penetrarea opusului său în propriul cîmp.

5.4. Între cuvintele care denumesc sentimente contrare pot apărea relații de antonimie perfectă atunci cînd în opoziție sînt angajate lexeme care au același volum de informație semantică (fără să existe, deci, un „surplus semic” în sfera semantică a unuia din termenii opoziției) și cînd corelația se stabilește între seme care indică același grad de intensitate a manifestării sentimentelor denumite. Cînd între unitățile opozabile există un dezechilibru în ceea ce privește volumul de informație conținut de componentele de sens (există un surplus semic în structura unuia dintre termenii opoziției) sau cînd corelația semantică se stabilește între două lexeme care exprimă sentimente de grade diferite de intensitate, avem a face cu relații de *cvasi-antonimie*.

5.5. În cazul lexemelor care ne-au interesat nu este caracteristică polisemia – contractarea de raporturi antonimice între două sau mai multe sememe a două cuvinte polisemantice. Cel mai caracteristic fenomen din grupul lexico-semantic cercetat este sinonimia – contractarea de raporturi antonimice între membrii a două serii sinonimice.

5.6. În cadrul seriilor antonimice analizate se observă două situații: (a) cînd există o simetrie a relațiilor lexicale, fiecare membru al seriei sinonimice avîndu-și corespondentul cu sens contrar și (b) cînd relațiile ce se stabilesc au caracter asimetric (unui termen din seria sinonimică îi corespund două sau mai multe lexeme contrare din seria opusă), de exemplu:

(a)

iubire —— ură
prietenie —— dușmănie
simpatie —— antipatie
afecțiune —— aversiune

(b)

bucurie, veselie — tristețe, amărăciune, mîhnire, durere, amar, jale

5.7. În cazul cînd există o simetrie a relațiilor lexicale fiecare cuplu de antonime indică un anumit grad de intensitate a sentimentelor desemnate, exprimînd treptele diametral opuse, dispuse în mod egal față un punct de referință (deci nu numai treptele extreme), ale unei însușiri. De aceea, se poate afirma că ele exprimă opoziții graduale (vezi schema de la p. 184).

5.8. Se observă că raportul de incompatibilitate semantică se păstrează și la nivelul metalimbajului folosit de noi pentru denumirea semelor incompatibile contrare: cf. „simpatetic"/„advers"; „atracție"/„respingere"; „binefăcător"/„nociv"; „împlinire"/neîmplinire" etc. Din această cauză, astfel de seme, atunci cînd se referă la mai multe cupluri de antonime (vezi seriile antonimice), al căror conținut îl implică parțial, au valoare de arhisememe (arhilexeme) ale seriei antonimice respective, fără ca ele însele să exprime sentimente („atracție"/„respingere").

Cu ajutorul analizei semice se ajunge, în acest fel, la descrierea sensurilor cuvintelor prin intermediul unor componente de sens redate prin termeni care nu aparțin cîmpului semantic din care fac parte lexemele descrise, evitîndu-se astfel acel cerc vicios în care cuvintele sînt definite numai prin sinonimele lor.

5.9. Utilizînd metoda analizei semice și la descrierea relațiilor de antonimie dintre sememele care denumesc sentimente în limba rusă [183, p. 86–89], am ajuns la concluzia că aceleași seme pot explica sememele echivalente din diferite limbi (pentru confruntare am apelat și la substantivele echivalente din germană și franceză), ceea ce sugerează, așa cum s-a mai spus, „posibilitatea construirii unui metalimbaj cvasiuniversal al semanticii structurale" [191, p. 153].

3. ANALIZA DISTRIBUTIVĂ A ANTONIMELOR IUBIRE – URĂ

Recunoscînd valabilitatea principiului izomorfismului dintre planul expresiei și cel al conținutului, mai mulți lingviști au extins aria de întrebuințare a metodei distributive și

în lexicologie[1], unii dintre aceștia reușind să dezvăluie, cu ajutorul acestei metode, o serie de particularități pe care le au cuvintele polisemantice [142, p. 627–637] sau sinonimele [21, p. 63–78] în manifestarea lor contextuală[2].

În studierea antonimelor, metoda distributivă își justifică utilitatea prin faptul că ea pune în evidență, ca și în cazul sinonimelor sau al cuvintelor polisemantice, modul în care se actualizează în context sensurile identice, neidentice sau contrare ale cuvintelor. Totodată, aplicarea acestei metode de analiză în domeniul la care ne referim în lucrarea de față este motivată de concepția potrivit căreia orice element lingvistic, deci și sensurile lexicale contrare, aflat într-o anumită poziție în context, poate fi determinat simultan cu ajutorul a doi parametri: axa relațiilor p a r a d i g m a t i c e și axa relațiilor s i n t a g m a t i c e[3].

Întrucît cele două tipuri de relații sînt într-o strînsă interdependență, orice manifestare *paradigmatică* se reflectă și în planul relațiilor *sintagmatice*. Aceasta presupune, în cazul cuvintelor cu sens contrar, că termenii cuplurilor antonimice își concretizează particularitățile lor funcționale în diferitele *tipuri de construcții gramaticale* în care se întrebuințează și în *clasele semantice de cuvinte* cu care aceștia se combină. Cele două modalități de manifestare a relațiilor sintagmatice reprezintă, de fapt, distribuția sensului unui cuvînt[4].

[1] Pentru aspectele generale ridicate de această metodă cf. [142], [33, p. 148 ș.u.]; [163, [122 ș.u.], [6, p. 52–72]; [7, p. 106 ș. u.]; [195, p. 46–51]; [77, p. 54–55]; [38, II, p. 256–265] ș.a.

[2] Acreditînd tot mai mult această concepție, Z. Harris ajunge să definească pentru prima dată sinonimia și omonimia în termenii analizei distribuționale (cf. *Distributional Structure*, în „Word", nr. 2–3, 1954, p. 155).

[3] I. R. Firth (în *Papers in Linguistics*, Londra, 1957) și adepții școlii lui folosesc termenul de „colocație" pentru relațiile *sintagmatice* și termenul „serie lexicală" – pentru relații *paradigmatice*. Ei văd în colocație („preferința" unor elemente de a se combina cu anumite elemente lexicale) o parte a sensului cuvintelor. În lingvistica românească analiza sensului în termenii de „colocație" și „serie lexicală" a fost întreprinsă de D. Chițoran [31, p. 58–75], [32, p. 148 ș.u.].

[4] Prin *distribuție* înțelegem un *model structural*, în care cuvintele cercetate (într-un anumit sens) se întrebuințează, și *formula* de îmbinare a cuvîntului în sensul respectiv cu alte lexeme. Rezultatele cercetărilor arată că *modelele structurale* și *formulele de îmbinări* au „un anumit sens tipic", adică dau posibilitatea să se facă o segmentare a lexicului unei limbi în anumite grupe omogene din punct de vedere semantic (în cîmpuri semantice) [7].

Dacă avem în vedere că relațiile paradigmatice în care se află două antonime sînt relații de opoziție care presupun însă, în mod necesar, existența unor asemănări între lexemele opozabile și dacă admitem existența unei legături intime între sensul unui cuvînt și distribuția sa, putem presupune că distribuția a două cuvinte antonime va reflecta atît *identitatea semantică* (existența unor trăsături de sens comune), cît și *contrarietatea semantică* (existența unor elemente contrare care se exclud reciproc). *Identitatea semantică* va fi redată contextual prin *construcții gramaticale tipice*, în care pot apărea ambii termeni ai paradigmei antonimice (distribuție gramaticală identică). Totodată, această asemănare semantică este pusă în evidență de *clasele semantice* de cuvinte cu care se pot combina ambii termeni ai unui cuplu antonimic (distribuție lexicală identică). Asemănările în ceea ce privește posibilitățile combinatorii ale antonimelor reflectă existența unor elemente comune în substanța lor semantică.

Contrarietatea semantică — un caz special de *incompatibilitate* care se manifestă în cadrul antonimiei lexicale — este în mai mică măsură pusă în evidență de distribuția termenilor unui cuplu antonimic. Cu ajutorul analizei distributive incompatibilitatea semantică dintre două antonime poate fi relevată numai în unele cazuri, dar și atunci *în mod indirect*, prin stabilirea claselor semantice de cuvinte cu care nu se pot combina ambele antonime (cînd avem a face cu o distribuție lexicală specifică) și prin stabilirea construcțiilor gramaticale specifice numai pentru unul din termenii opozabili (distribuție gramaticală specifică)[5].

Așadar, raporturile de natură intimă dintre sensurile a două cuvinte antonime se exteriorizează în *distribuții parțial identice* și *parțial diferite* (specifice, caracteristice). De aceea,

[5] În acest sens, ni se pare semnificativă constatarea făcută de T. G. Ponomarenko [160, p. 180—188] că marea masă a verbelor cu prefixe ale limbii ruse contemporane prezintă următoarea situație: 75% din aceste verbe au aceeași sferă de îmbinări lexicale, iar 25% din verbe se caracterizează prin deosebiri în îmbinările lor cu alte cuvinte.

se pare, tipul de distribuție preferat de antonime ar fi, exprimîndu-ne în termeni propuși de Z. Harris, d i s t r i b u ț i a d e f e c t i v ă [6].

Distribuția parțial identică, capacitatea antonimelor de a se îmbina cu aceeași categorie de unități lexical-gramaticale, deci cu lexeme care denumesc obiecte omogene ale realității, cu însușiri și funcții similare, pune în evidență stabilitatea relațiilor dintre termenii unei paradigme antonimice, coincidența sferelor lor de îmbinări lexicale fiind una din principalele particularități funcționale ale antonimelor în vorbire.

Dar antonimelor le este caracteristică nu numai coincidența parțială a sferelor lor de îmbinări lexicale, deci o distribuție parțial identică, ci și o *distribuție specifică*, fiecare termen opozabil manifestînd anumite „preferințe" față de un anturaj lexical sau altul.

În cercetarea antonimelor, analiza distribuțională a fost utilizată mai ales pentru a se dovedi identitatea sferelor de îmbinare lexico-gramaticală a antonimelor [105], [106], [150], și mai puțin pentru a se demonstra — atunci cînd acest lucru se poate face — incompatibilitatea semantică, concretizată în distribuțiile specifice ale lexemelor opozabile. Or, tocmai acest aspect al problemei antonimelor ar trebui mai îndeaproape studiat, întrucît depistarea unor elemente de incompatibilitate în distribuția termenilor unei paradigme antonimice ar explica și modul de manifestare pe plan sintagmatic a raporturilor de contrarietate semantică. De aceea, socotim util ca pe parcursul lucrării să ne referim atît la cazurile de manifestare contextuală a identității semantice a antonimelor (la cazurile de identitate a distribuțiilor lor lexicale și gramaticale), cît și la situațiile în care nu coincid distribuțiile a două antonime și care sînt relevante pentru specificul antonimiei lexicale. Aceste situații pun în lumină în mod indirect contrarietatea semantică dintre două antonime, evidențiind incompatibilitatea care există între cuvintele cu care se combină termenii antonimi.

[6] Prin *distribuție defectivă* se înțelege acel tip de distribuție în care două elemente prezintă unele contexte comune, ce permit substituirea lor reciprocă, dar și contexte specifice, care nu admit decît unul din cele două elemente. Cf. Z. Harris, *Structural Linguistics*, Chicago, 1960; apud Valeria Guțu-Romalo [77, p. 41]. În cazul antonimelor, specificitatea acestui tip de distribuție constă în faptul că substituția reciprocă a termenilor contrari, într-un context oarecare, este însoțită de schimbarea înțelesului întregului enunț într-unul diametral opus.

În mod deosebit de pronunţat este exprimată în context contrarietatea semantică dintre două antonime cînd cuvintele cu care acestea se combină sînt, la rîndul lor, tot antonime, de exemplu: *lumina zilei — întunericul nopţii*, *dragostea prietenului — ura duşmanului*.

Distribuţiile specifice fiecărui antonim implică în acelaşi timp existenţa unor *anturaje lexicale* („lexeme-sateliţi") proprii fiecăruia din termenii opozabili. Opoziţia lexico-semantică dintre membrii anturajelor a două antonime susţine relaţiile de contrarietate semantică dintre acestea şi este clar exprimată în acele contexte în care ambii termeni contrari sînt însoţiţi de „sateliţii" lor:

„Conjugarea *armonioasă* cu lumea înseamnă astfel *atracţie*, *plăcere* şi *tandreţe*. Cea *dizarmonioasă* înseamnă *repulsie*, *neplăcere*, *ură*" (N. Mărgineanu, *Condiţia umană*, p. 85).

În lumina celor expuse mai sus şi pe baza confruntării unui însemnat număr de exemple extrase îndeosebi din operele literare ale unor scriitori clasici şi contemporani, cît şi pe baza idiolectului autorului [7] şi a informaţiilor furnizate de dicţionarele explicative ale limbii române, am cercetat particularităţile distribuţionale ale antonimelor **iubire — ură**.

În cele ce urmează ne propunem nu atît o analiză exhaustivă a acestor antonime, cît verificarea unei metode de cercetare şi stabilirea gradului ei de utilitate în explicarea raporturilor de antonimie. De aceea, am avut în vedere nu totalitatea vecinităţilor sau a contextelor posibile în care aceste două antonime apar, ci mai ales varietatea îmbinărilor lexicale şi a construcţiilor gramaticale caracteristice lor, selectînd din cartoteca de exemple de care dispunem numai acele contexte care au forţă de caracterizare şi sînt lipsite de trăsături strict particulare, specifice [8]. Am urmărit, deci, numai cîteva

[7] Din motive bine determinate, în unele cazuri, pentru ilustrarea întrebuinţării perechilor de antonime în opoziţie directă, am recurs şi la exemple personale.

[8] Deşi definită de cele mai multe ori ca „totalitate a vecinătăţilor" sau „a contextelor", distribuţia nu este, de obicei, utilizată decît parţial în delimitarea, definirea şi clasificarea elementelor. Se are în vedere varietatea distribuţiei unui element şi nu totalitatea ei (sub acest din urmă aspect ea este utilizată în cercetările de statistică), deoarece în cercetarea gramaticii şi a lexicului acest lucru ar presupune inventare aproape infinite. Z. Harris, de pildă, afirmă că nu este posibilă stabilirea unui inventar complet pentru orice morfem [79, p. 532]. În legătură cu imposibilitatea practică a analizei sensului în asemenea termeni, vezi St. Ullmann [205] şi N. Chomsky (*Aspects of the theory of Syntax*, Cambridge, 1965).

din valenţele combinatorii ale celor două lexeme, dar suficiente pentru a trage concluziile de rigoare în legătură cu manifestarea în context a antonimiei acestora.

Analiza efectuată de noi a fost simţitor simplificată prin faptul că cele două lexeme nu au o structură polisemantică complexă (numai substantivul *iubire* are virtual două sensuri : 1. „sentiment" 2. „persoană iubită"), opoziţia antonimică avînd drept cadru de referinţă domeniul *sentimentelor*.

Antonimele în discuţie se întrebuinţează frecvent în 20 de construcţii sintactice tipice, pe care le vom prezenta sub forma unor formule distribuţionale [9].

În cele ce urmează vom analiza fiecare tip de construcţie gramaticală şi clasele semantice de lexeme cu care antonimele **iubire — ură** intră în relaţii sintagmatice în cadrul acestor construcţii, încercînd să punem în evidenţă modul în care raporturile de antonimie dintre cuvintele cercetate sînt relevate de distribuţia lor.

I. **ANT+A.** În construcţiile redate prin această formulă distribuţională, cele două antonime se pot combina mai ales cu adjective care indică modul de manifestare a sentimentului (de regulă, intensitatea) :

a) Cu unele adjective se îmbină ambii termeni contrari : Cf. **iubire / ură** : *evidentă, vădită, neînţeleasă, făţişă, puternică, veşnică, ascunsă, tainică, mare, enormă, nemărginită, neţărmurită, vagă, obişnuită, oarbă* etc.

b) Cu alte adjective se îmbină numai unul din cele două antonime : **iubire** : *scumpă, sfîntă, maternă, ardentă, fierbinte, binefăcătoare, tandră, duioasă, dulce, pasionată, neprecupeţită, părintească, pură, curată, sinceră, frăţească, profundă, gingaşă, înflăcărată* ş.a.

ură : *înverşunată, ireconciliabilă, sălbatică, necruţătoare, neîmpăcată, cumplită, îngrozitoare, groaznică, atroce* ş.a.

„Castelmare ieşi nemulţumit, aruncîndu-i o ultimă privire de *ură neîmpăcată*" (M. Eminescu, *Cezara*, p. 92).

[9] În formulele distribuţionale folosim următoarele simboluri şi abrevieri : *ANT* = antonim ; *S* = substantiv ; *A* = adjectiv (participiu) ; *V* = verb ; *Vder* = verb care are radical comun cu substantivul antonim din formulă ; *Vrefl* = verb reflexiv ; *S circ.* = construcţie cazuală cu valoare circumstanţială ; *n, g, d, ac* = indicatorii cazurilor ; *loc.* = locuţiune.

Sintagme nominale de tipul **iubire cumplită* sau **ură duioasă* nu sînt reperate în limbajul obişnuit, în contextele lipsite de o încărcătură expresiv-stilistică. Astfel de sintagme poartă amprenta unor interpretări individuale, avînd valoare de oximoroni; ele pot fi utilizate doar atunci cînd se urmăreşte realizarea unui efect stilistic deosebit, în sublinierea unor contraste frapante sau a unor fenomene contradictorii. (Cf. *cadavru viu*, *fericire amară* etc.)

„Fereşte-te deopotrivă de *prietenia duşmanului* şi de *duşmănia prietenului*" (N. Iorga, Cugetări, p. 68).

Vezi şi la Eminescu: „farmec dureros" (*Povestea teiului*), „dulce jele" (*Călin*), „durere dulce" (*Scrisoarea III*) etc.

II. ANT+(de)+loc. În acest tip de sintagme apare îndeosebi *ură* (cf. *ură de neîmpăcat*, *ură de moarte*), dar în asemenea construcţii se întrebuinţează uneori şi *iubire* (cf. *ură, iubire de neconceput*).

III. $S_{n\ (art)}$+ANTg. În astfel de sintagme cele două antonime se pot combina cu:

a) substantive (articulate cu articol hotărît) care vizează exteriorizarea stărilor afective respective: *sentimentul, manifestarea, expresia, ... (i u b i r i i / a u r i i)*.

b) substantive cu valoare metaforică, care exprimă intensitatea sentimentului respectiv: *tăria, puterea, otrava, triumful ...* (i u b i r i i / a u r i i).

Cf. „Dezleagă minţii mele taina / Şi legea farmecelor firii,
Sădeşte-n braţul meu de-a pururi / *Tăria* u r i i şi-a i u b i r i i (O. Goga, I, *Rugăciune*).

c) alte substantive cu valoare metaforică: *lacrimile, solul, valul, calea, biciul ...*; *umbra ...* (i u b i r i i / a u r i i).

d) substantive care desemnează obiectul sau ecoul sentimentului respectiv, apariţia acestuia: cf. *obiectul, ecoul* (*răsunetul*), *imaginea, reversul, repercusiunea, efectul, rezonanţa, consecinţa, semnul ...* i u b i r i i / u r i i.

În îmbinări cu unele substantive care exprimă mai ales trebuinţa de a trăi intens un sentiment, cuvîntul *ură* manifestă, fireşte, restricţii combinatorii (cf. *entuziasmul, necesitatea, avîntul, bucuria, plăcerea, emoţia, înflăcărarea, încîntarea*, căldura ... (i u b i r i i).

IV. S_n+de+ANT_{ac} (S_n+de+ / A / +ANT_{ac}). În sintagmele de acest tip substantivele cu care se combină antonimele studiate exprimă exteriorizarea sentimentelor respective; ele

se pot îmbina cu ambele antonime: *stare, sentiment, prilej, privire, umbră, lipsă, manifestare, expresie, acces, val* ... (de i u b i r e / de u r ă).

În cadrul acestui tip de îmbinări pot fi întîlnite și substantive ce se combină numai cu cuvîntul *iubire*. Astfel de substantive exprimă nevoia de a trăi un sentiment: (cf. a simți *nevoia* de *iubire*).

După cum se poate vedea din exemplele de mai sus, acest tip de construcții gramaticale, precum și clasele semantice de cuvinte cu care se combină cele două antonime, ilustrează mai ales coincidența sferelor de îmbinări lexicale ale termenilor opozabili, deci asemănarea semantică.

V. $A_{(part)}$+de+ANT. Adjectivele (participiile) din componența acestor sintagme pot fi:

— lexeme care vizează consecința trăirii intense a sentimentelor respective și care nu manifestă incompatibilități sintagmatice cu cele două antonime: cf. *stăpînit, cuprins, plin* ... (de i u b i r e / de u r ă).

— lexeme care redau efectul nociv al trăirii intense a unui sentiment negativ și care prezintă restricții combinatorii față de cuvîntul *iubire*: cf. *răpus, îngenunchiat* ... (de u r ă).

— lexeme sintagmatic incompatibile cu cuvîntul *ură*; ele vizează modul de manifestare al unor stări afective pozitive [cf. *extaziat, încîntat, înflăcărat* ... (de i u b i r e)] sau purtarea oamenilor (cf. *demn* de i u b i r e a cuiva).

VI. (V)+A+în+ANT. Adjectivele în acest tip de sintagme se combină cu ambele antonime, redînd gradul de perseverență al celui ce încearcă sentimentul respectiv.

Cf. a fi *statornic, perseverent, consecvent, neabătut*; *inconsecvent, schimbător, oscilant, nedecis* etc. (în i u b i r e / în u r ă).

„(Raluca Eminovici) era plină de bunătate, *statornică* în i u b i r e, ca și în u r ă și, ca mai toate ființele slabe și pasive, cu ieșiri, uneori, de sarcasm" (G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, p. 31).

VII. ANT+S_g. Substantivele cu care se combină antonimele *iubire* — *ură* în cadrul acestui tip de sintagme, denumesc subiectul care manifestă un sentiment: *prieten, frate, fiică, fiu, om, popor, soldați, muncitori, elevi* etc. Cf. i u b i r e a / u r a cuiva față de cineva, ceva (*iubirea* bărbatului / *ura* femeii).

În cadrul acestui tip de distribuție își găsesc adesea expresia și substantive cu care, de regulă, nu se îmbină ambele antonime. Fiind la rîndul lor reciproc opuse din punct de vedere semantic, aceste substantive susțin în context relația antonimică dintre lexemele contrare: *iubirea prietenului — ura dușmanului*:

O variantă a acestui tip de construcție distribuțională este: **Antonim + pronume posesiv** ($\mathbf{ANT_n+P}$).

Cf. „iubirea / ura *lor* (a *mea*, a *noastră*...) față de (pentru) cineva (ceva) se amplifică cu fiecare zi".

„Ura *lor* e singurul omagiu pe care cei mai mulți îl pot aduce superiorității" (N. Iorga, *Cugetări*, p. 51).

„Unii se căznesc a iubi în tine iubirea *ta* pentru *ei*" (N. Iorga, *Cugetări*, p. 163).

VIII. $\mathbf{ANT+față\ de+S/P_{ac}}$. Acest tip de construcție gramaticală este comun celor două antonime, iar substantivele în acuzativ, cu care acestea se combină, denumesc persoane fizice, popoare, noțiuni abstracte, fenomene sociale (*oameni*, *stăpîni*, *ofițeri*; *frate*, *societate*, *profesori*, *părinți*, *copii*, *popor*, *țară*, *trecut* ș.a.) față de care se manifestă sentimentul respectiv:

Cf. „iubirea față de *țară*" / „ura față de *dușmani*":

În acest tip de sintagme, de cele mai multe ori, fiecare antonim admite o altă companie lexicală. Pe lîngă aceasta, se observă că și cuvintele cu care se combină antonimele pot fi, la rîndul lor, tot în raporturi de contrarietate semantică, exprimînd obiecte ale realității ce se află în opoziție diametrală: cf. iubirea față de *prieteni* / ura față de *dușmani*.

De remarcat că lexemul *iubire*, în construcții de acest tip, are și unele valențe gramaticale deosebite de cele pe care le are opusul său, întrebuințîndu-se și cu prepozițiile *de*, *pentru*, cu care cuvîntul *ură* nu formează, de regulă, sintagme. Cf. „*iubire* de moșie", „*iubire* de neam", „*iubire* de libertate", „*iubire* pentru cei oprimați" ș.a.

De foarte multe ori tipurile IV și VIII de sintagme se contopesc în context și apar sub forma unei construcții gramaticale mai dezvoltate $\mathbf{S+de+ANT_{ac}+față\ de+S/P_{ac}}$, de exemplu: sentiment de iubire față de *patrie* — sentiment de ură față de *dușmani*.

IX. **ANT+între (dintre)+S/P_{ac}.** În acest tip de sintagme, substantivele sînt nume de persoane (sau de grupuri sociale) între care se manifestă sentimentele exprimate de antonimele *iubire — ură* și nu au restricții combinatorii față de acestea din urmă.

cf. *iubirea / ura* între (dintre) oameni (ei).

În limbă întîlnim destul de des și situația cînd construcția cu prepoziția *între* (*dintre*) apare sub o formă mai dezvoltată, care conține și conjuncția *și* : *ANT+între (dintre)+ +S/P_{ac}+și+S/P_{ac}.* În astfel de cazuri distingem două situații:

a) Ambele antonime au aceeași distribuție lexicală, combinîndu-se cu substantive ce denumesc diferite persoane sau grupuri sociale care, de obicei, nu sînt în conflict, dar care, în anumite împrejurări, pot ajunge la conflicte. Cele două substantive ale sintagmei, în acest caz, virtual nu sînt incompatibile din punct de vedere semantic. În context însă ele pot deveni incompatibile numai în compania lui *ură* : iubirea dintre *soldați* și *ofițeri* / ura dintre *soldați* și *ofițeri*.

b) În îmbinări cu anumite categorii semantice de substantive antonimul *iubire* prezintă restricții combinatorii, și anume atunci cînd cele două substantive ale sintagmei sînt virtual incompatibile : ura între (dintre) *exploatați* și *exploatatori* [*avuți* și *nevoiași*, cei *oprimați* și *oprimatori* ...].

Acest tip de distribuție exprimă reciprocitatea sentimentului ce se manifestă între două categorii de persoane și relevă pregnant contrarietatea semantică dintre antonimele *iubire — ură*.

X. **V+ANT_{ac}.** În astfel de construcții gramaticale, antonimele în discuție se combină cu verbe din următoarele clase semantice :

I. Verbe care admit compania ambelor lexeme antonime :

I.1. Verbe cu sensul „a încerca", „a fi cuprins de (un sentiment)" : *a simți, a nutri, a manifesta, a exprima, a emana* etc.

I.2. Verbe cu sensul „a trezi în cineva un sentiment, a determina apariția lui" : *a determina, a trezi, a insufla, a stîrni, a genera, a sugera, a alimenta, a provoca, a inspira, a sădi, a semăna* etc.

I.3. Verbe cu sensul „a ascunde un sentiment" : *a tăinui, a ascunde, a masca* etc.

Cf. „Dar să stăm tîrziu în noapte / Tăinuind iubirea-n șoapte" (G. Coşbuc, *Nedumerire*).

I.4. Verbe cu sensul „a pune în evidență": *a releva, a arăta, a remarca, a sublinia, a dezvălui, a evidenția, a cînta, a accentua* ... (iubirea / ura cuiva față de cineva, ceva):

„Sînt inimă-n inima neamului meu / Și-i cînt și iubirea și ura" (G. Coșbuc, *Poetul*, p. 291).

I.5. Verbe care indică modificarea (intensificarea sau atenuarea) unui sentiment: *a ațîța, a răscoli* ; *a stinge, a înăbuși* ș.a.

I.6. Verbe care exprimă cunoașterea, înțelegerea, uitarea unui sentiment: *a cunoaște, a înțelege, a uita, a interpreta* etc.

Cf. „Logica nu ne ajută să înțelegem ura. *Ura* nu se poate înțelege prin *ură. Ura* se poate înțelege doar prin iubire, și ura înțeleasă este iubire" (T. Mazilu, *Ipocrizia disperării*, p. 196).

2. Verbe care se combină numai cu antonimul *iubire*. Ele au sensul „a dobîndi": cf. *a cîștiga, a obține, a merita* ... (iubirea cuiva).

XI: $V+cu+ANT_{ac}$. În astfel de construcții sintactice apare numai cuvîntul *ură*. Sentimentul contrar în aceste sintagme este redat prin *dragoste*, sinonimul lui *iubire*, cu care acesta din urmă își imparte sfera de întrebuințare. Verbele cu care se pot combina frecvent lexemele *ură* și *dragoste* (foarte rar cu *iubire*) aparțin următoarelor clase lexico-semantice:

1. Verbe dicendi: *a vorbi, a întreba, a relata, a replica, a povesti, a răspunde* cu ură (cu dragoste).

2. Verbe care exprimă percepții vizuale: cf. a privi, a căta ... cu ură (cu dragoste) la (pe) cineva, ceva.

3. Verbe care exprimă atitudinea (*a înconjura, a primi, a întîmpina* etc. cu ură / cu dragoste pe cineva, ceva) sau preocupări intelectuale (*a-și aminti, a reflecta, a gîndi* etc.).

Cf. „Neam român! Cu ură mare / Vor *căta* mereu dușmanii / Graiului român pierzare ..." (G. Coșbuc, *Graiul neamului*).

Sintagmele cu prepoziția *cu* exprimă împrejurările și modalitatea în care are loc acțiunea verbului. Verbele din categoriile menționate mai sus au o trăsătură comună: „exprimarea unor acțiuni specifice omului în momente de satisfacție sau, respectiv, de insatisfacție". În cazul în care verbele nu

au această valoare semantică, antonimele din sintagmele de tipul celui discutat aici pot avea alte semnificaţii, de pildă, pot desemna un sentiment văzut ca obiect al acţiunii: cf. „a răspunde la *ură cu* (=prin) iubire și la *iubire cu* (=prin) ură"; „a umple sufletul cuiva cu ură / cu iubire".

XII. $V+\text{fără}+ANT_{ac}$. Această formulă distribuţională se opune ca înţeles construcţiei $V+\text{cu}+ANT_{ac}$ (v. corelaţia prepoziţiilor *cu / fără*), verbele avînd aceleași valori semantice ca și în cazul precedent. Antonimele însă apar adesea însoţite de anumite determinări: „... fără pic de ură / de iubire"; „fără prea multă iubire / ură" etc.

XIII. $ANT+V+(Adv/S\ circ.)+S_{ac}$. În astfel de sintagme verbele pot exprima:

a) *acţiuni intensive* momentane provocate de un sentiment puternic (*a răbufni, a izbucni, a năpădi, a se dezlănţui, a clocoti, a întărîta, a se aprinde* etc.). Cf. iubirea / ura *s-a dezlănţuit* (a *răbufnit, clocotește, s-a aprins* ...) în sufletul cuiva.

b) *acţiuni durative* (*a stăpîni, a domina, a subjuga, a acţiona, a învinge, a domni, a dura* etc.). Cf. iubirea / ura (îl, ne, vă ...) *domină, subjugă, înflăcărează*; a-nvins *iubirea / ura* etc.

„Ura nu *e-n stare / Să năruie* tot ce-a *clădit* iubirea" (P. Cerna, *Înseninare*, p. 41).

c) *modificări ale intensităţii* sentimentului încercat de cineva: a se *intensifica*, a se *amplifica*, a *spori*, a se *accentua*, a se *diminua*, a *reînvia*, a *apune* etc.

Cf. iubirea / ura (cuiva faţă de cineva) *crește* din zi în zi (*se accentuează* tot mai mult; ... *sporește* pe zi ce trece; ... *apune* treptat ...).

Se observă că cele două lexeme contrare nu au restricţii combinatorii faţă de categoriile de verbe menţionate mai sus, ceea ce pune în lumină un fapt de manifestare contextuală a identităţii semantice caracteristice antonimelor. Adverbele sau substantivele (la diferite cazuri) care însoţesc verbele arată modalitatea de manifestare a sentimentelor exprimate de cele două antonime.

XIV. $V+\text{de}+ANT_{g}$. Asemenea construcţii exprimă cauza unei acţiuni de o mare intensitate, verbele redînd manifestarea exterioară involuntară provocată de un sentiment puternic. În astfel de sintagme apare frecvent numai cuvîntul *ură*:

Cf. *a înnebuni*, *a turba*, *a se sufoca* ... (de u r ă).

Cînd verbele din aceste construcții au alte valori semantice, ele se pot combina cu ambele antonime: cf. *a ține seama*, *a aminti*, *a uita* ... (de *iubirea / ura* cuiva față de cineva, ceva).

XV. **V+din+ANT$_{ac}$.** Și această construcție are, de asemenea, o valoare cauzală. Antonimele din sintagmă exprimă cauza acțiunii verbelor, care se manifestă ca un imbold sau, dimpotrivă, ca un obstacol în săvîrșirea unor acțiuni.

Antonimul *iubire* în astfel de cazuri exprimă cauza unor acțiuni *dorite* (plăcute), iar antonimul *ură* – cauza unor acțiuni *nedorite* (neplăcute). Adesea antonimele se pot îmbina cu verbe care denumesc acțiuni conștiente și voluntare. Verbele din aceste sintagme de regulă nu au restricții combinatorii în relațiile lor cu cele două antonime, astfel încît unul și același verb poate să apară în compania ambelor antonime (a face ceva din *iubire / din ură*):

Cf. „... Dar rabdă c-o fac din i u b i r e ...” (G. Coșbuc, *Tricolorul*).

„Nu din u r ă, ci din cea mai profundă i u b i r e față de semeni se naște intransigența față de greșelile celor apropiați”.

Alteori însă, în împrejurări determinate de valorile semantice (pozitive ori negative) ale verbelor din aceste sintagme, cele două antonime manifestă restricții combinatorii.

Cf. *a accepta*, *a admite*, *a primi*, *a călăuzi*, *a preamări* ... (pe cineva din i u b i r e), dar: *a respinge*, *a alunga*, *a vătăma*, *a îndepărta*, *a lovi* ... (pe /în/ cineva din u r ă).

„... În cele din urmă l-a acceptat, nu din i u b i r e, ci din indiferență” (L. Rebreanu, *Răscoala*, p. 149).

În afară de nuanțele cauzale pe care le exprimă, sintagmele de acest tip mai pot avea și alte valori semantice (adesea, metaforice), în funcție de sensul verbelor din componența lor.

„Mult tăinuita firii îndrumare / M-a plămădit din u r ă și i u b i r e ...” (O. Goga, *O rază*).

XVI. **S/ANT+V$_{refl}$+cu+ANT$_{ac}$.** Verbele reflexive care pot fi întîlnite în astfel de construcții exprimă contopirea dintre două stări sufletești desemnate fie de cele două antonime, fie de alte substantive: Cf.: *iubirea (prietenia)* s-a contopit, s-a confundat, s-a unit ... cu u r a („*Iubirea s-a întîlnit* cu

ură"); „Ea a trezit în mine un sentiment în care *prietenia* se confundă cu i u b i r e a" („... în care i u b i r e a se contopește cu u r a").

XVII. **ANT+V+S$_{ac}$.** Verbele din componența acestui tip de sintagme exprimă schimbarea, modificarea sentimentului, transformarea acestuia într-un alt sentiment, chiar în contrariul lui *(a trece, a se transforma, a se preschimba).*

Cf. „I u b i r e a adesea poate trece în *indiferență* sau chiar în u r ă".

În acest context substituirea unui antonim prin perechea sa este posibilă fără modificarea construcției gramaticale. Înțelesul întregului enunț se transformă însă într-unul contrariu.

XVIII. **V$_{der}$+cu+ANT$_{ac}$+A.** Această formulă distribuțională este specifică ambelor antonime. Prin acest tip de construcții ele se deosebesc, în același timp, de toate celelalte cuvinte care fac parte din grupul lexico-semantic al sentimentelor. Astfel de sintagme redau modalitatea în care se manifestă sentimentul, vizînd adesea intensitatea acestuia:

Cf. *a iubi* pe cineva (ceva) cu o i u b i r e (cu *iubirea* cea mai) *pură, curată, tandră, duioasă, domoală, veșnică* etc.

a urî pe cineva cu (o) u r ă *înverșunată, cumplită, sălbatică, de moarte* etc.

„Slavina era foarte blîndă, foarte evlavioasă și-l *iubea* pe bărbat cu i u b i r e a aceea *domoală* și *veșnică* ce o deșteaptă, de obicei, lucrurile sfinte" (I. Agîrbiceanu, *Arhanghelii*, p. 133).

Cf. și „... îl *ura* cu o u r ă *de moarte*"

XIX. **V$_{der}$ + ANT$_{ac}$ + care + Prop. atrib.** Și acest tip de construcții gramaticale, care dealtfel este o variantă puțin modificată a celei precedente, redă modalitatea (adesea intensitatea) de manifestare a sentimentului. În astfel de sintagme pot să apară ambele antonime:

Cf. *a iubi* cu i u b i r e a, cu care se poate clădi, făuri ceva în viață, etc.: *a urî* cu u r a care poate nimici, sfărma (topi oțelul ...) etc.

XX. **ANT+fără+S$_{ac}$.** Astfel de sintagme exprimă, de asemenea, modul în care se manifestă un sentiment. În cartoteca de exemple de care dispunem, în asemenea îmbinări întîlnim numai antonimul *iubire* (*iubire* fără bucurii, satisfacții, lacrimi etc.).

Pe marginea analizei celor 20 de tipuri de construcții sintactice putem formula cîteva concluzii privind modul în care raporturile de antonimie dintre cuvintele *iubire — ură* sînt relevate de posibilitățile lor combinatorii:

1. Majoritatea tipurilor de construcții gramaticale analizate sînt caracteristice ambelor antonime. Această coincidență a posibilităților combinatorii ale antonimelor cercetate scoate în evidență existența unor componente de sens comune lexemelor opozabile, care constituie baza opoziției semantice în plan paradigmatic (vezi rezultatele analizei semice, în subcapitolul precedent); cf. și [182, p. 283–284].

2. Existența unui nucleu semantic comun celor două antonime, pe baza căruia se produce contrastul dintre lexemele opozabile, este pusă în evidență de distribuția lexicală comună, de categoriile semantice de cuvinte cu care se combină ambii termeni ai cuplului antonimic.

3. Contrarietatea semantică dintre antonime este relevată nu atît de construcțiile gramaticale distribuționale, care, așa cum am văzut, sînt, în majoritatea lor, comune termenilor opozabili, ci de valențele diferite lexicale ale antonimelor în discuție. Clasele semantice de cuvinte diferite, incompatibile între ele, față de care manifestă restricții combinatorii un termen contrar sau altul reclamă existența în substanța semantică a antonimelor a unor trăsături semantice diferențiale incompatibile, care determină contrarietatea lexicală.

4. Cele două antonime nu au, în general, o distribuție lexicală identică sub aspect cantitativ. În unele tipuri de sintagme cuvîntul *iubire* are o distribuție mai largă, în alte cazuri — mai ales atunci cînd *iubire* își imparte sfera de întrebuințare cu sinonimul său *dragoste*, un alt antonim al lui *ură*, — cuvîntul cu o apertură distribuțională mai mare este *ură*.

Cauzele obiective care determină deosebiri în distribuția lexicală a antonimelor studiate sînt diferite. Dintre acestea menționăm doar cîteva:

a) Deosebiri de frecvență în întrebuințarea antonimelor în limbă. Astfel cuvîntul *iubire*, avînd coeficienții de *uz*, *frecvență* și *dispersie* mai mari (U=57.07; Fr.=82; D=69.60)[10]

[10] Cf. Alphonse Juilland, P.M.H. Edwards, Ileana Juilland, *Frequency Dictionary of Romanian Words*, Mouton a co., London, The Hague, Paris, 1965.

decît perechea sa *ură* (U=14.40 ; Fr. =23 ; $D=62.60$), va avea și o distribuție mai bogată.

b). Deosebiri calitative în sferele semantice ale cuvintelor, ca urmare a raporturilor stabilite între obiectele și fenomenele realității pe care le denumesc antonimele. Această cauză logico-obiectivă nu permite existența în limbă a unor sintagme aberante ca * *iubire de moarte* sau * *ură gingașă*.

c) Deosebiri cantitative în volumul sferelor semantice ale antonimelor. Astfel, lexemul *iubire* avînd și sensurile „sentiment de afecțiune față de o persoană de sex opus", „amor" ; „persoană iubită", poate să apară în sintagme de tipul „iubire ca focul de paie", „marea mea iubire", ori în compania unor lexeme ca : *prima, trecătoare, efemeră, fulgerătoare*, cu care nu se poate îmbina antonimul său, *ură*.

d) Deosebiri în ceea ce privește posibilitatea de a avea sinonime. Cf. **iubire**, *dragoste, afecțiune, amor, prietenie, simpatie* ; **ură**, *aversiune, antipatie, repulsie, dușmănie, vrăjmășie, ostilitate, pizmă* [41], [42].

e) Necoincidența sensurilor de tip frazeologic : de pildă, numai lexemul *iubire* are asemenea sensuri : *prima iubire, iubire la prima vedere*.

5. Faptul că antonimele au o distribuție parțial identică permite ca, într-un context, un cuvînt să poată fi substituit prin contrariul său. Această înlocuire este însoțită însă și de modificarea sensului întregului enunț, care primește un înțeles diametral opus. Substituția antonimelor poate avea loc cu condiția ca termenul substituibil să apară în context neînsoțit de un anturaj lexical *specific*. În caz contrar, substituția este însoțită și de alte modificări în structura lexico-gramaticală a enunțului.

6. Așa cum rezultă din cele de mai sus, distribuția gramaticală și cea lexicală ne oferă informații bogate despre modul de manifestare a cuvintelor cu sens contrar în contextul lingvistic. O distribuție asemănătoare sau identică a două cuvinte antonime reprezintă o concretizare a sensurilor lor contrastante, redînd însă mai degrabă ceea ce reunește două unități lexicale într-o paradigmă antonimică, decît ceea ce le opune în mod diametral. Analiza distribuțională în prea

mică măsură poate lămuri în cele din urmă ce elemente determină *asemănările* și, mai ales, *deosebirile* distribuționale pe care le prezintă două antonime în manifestarea lor contextuală. De aceea, se impune ca analiza posibilităților combinatorii ale termenilor unui cuplu de antonime să fie precedată de o minuțioasă analiză componențială a substanței semantice în sine a acestora.

CAPITOLUL AL V-LEA

ANTONIMELE ÎN CONTEXT

Una din particularitățile funcționale ale antonimelor este întrebuințarea lor cu regularitate în opoziție directă, în cadrul aceleiași unități sintactice. Această particularitate este impusă de cerințele expresiei lingvistice pe care o îmbracă antonimele în lanțul sintagmatic al realizării lor contextuale și este determinată de posibilitățile combinatorii identice sau parțial identice ale termenilor contrari.

În cazul antonimelor, contextul[1] își dovedește atît virtuțile sale de potențare sau de nuanțare, delimitînd și actualizînd, pe rînd, latențele semnificative ale lexemelor antonime sau completîndu-le ori dîndu-le, prin funcția desemnată, valoarea specifică actuală[2], cît și virtuțile de creație, termenii opozabili putînd dobîndi, în contexte de o anumită factură structurală, noi semnificații.

De exemplu, contextul este acela care precizează dimensiunea semantică în care se realizează de fiecare dată opoziția antonimică dintre lexemele polisemantice *frumos* — *urît*:

1. „Omul care-i *urît* / Nici la moară n-are rînd, / Dar omul care-i *frumos,* / Cînd ajunge, bagă-n coș" (Enea Hodoș *Povestiri populare din Banat,* p. 58).

2. „La ce bun că un om se dovedește capabil de cel mai *frumos* gest, dar și de cel mai *urît* ?" (M. Preda, *Delirul,* p. 370).

Interesul față de actualizarea antonimelor în context ni se pare pe deplin justificat, deoarece acestea nu pot fi concepute doar ca niște scheme statice cu o existență de paradigme potențiale în sistemul abstract al limbii. Antonimele

[1] Prin *context* înțelegem una sau două fraze alăturate, strîns legate prin conținutul lor, un ansamblu de elemente lingvistice învecinate, avînd o accepțiune deosebită de cea de „context situațional" din psiholingvistică.

[2] În legătură cu actualizarea sensului lexical în context, vezi Tatiana Slama Cazacu, *Limbaj și context,* București, 1959, p. 288 ș.u.

nu pot fi lipsite de dinamica sintagmatică pe care le-o oferă contextul[3].

Pentru denumirea unităților sintactice în care antonimele apar în contact nemijlocit am adoptat termenul de c o n t e x t e a n t o n i m i c e (t i p i c e) [108, p. 8]. În stabilirea tipologiei structurilor sintactice specifice antonimelor limbii române socotim util să facem distincție între contextele caracteristice numai antonimelor și acele contexte în care pot să apară atît antonime, cît și alte categorii de cuvinte, dar care, de regulă, sînt „preferate" de antonime.

Așadar, vom delimita, pe de o parte, (I) contextele antonimice d i a g n o s t i c e sau p r e d i c t i b i l e (CAD), iar pe de altă parte, (II) contextele n e d i a g n o s t i c e sau n e p r e d i c t i b i l e (CA)[4].

Termenii propuși de noi pentru denumirea celor două mari categorii de contexte cu antonime acoperă varietatea tipologică a unităților sintactice în care apar cu precădere antonimele.

În funcție de tipul legăturilor sintactice dintre termenii opozabili, în cadrul fiecăruia din cele două tipuri de contexte antonimice distingem o gamă variată de subtipuri. La rîndul lui, fiecare subtip de contexte (CAD și CA) se individualizează în raport cu celelalte printr-o *anumită structură a construcțiilor sintactice* pe care le conține și în care apar, în imediată vecinătate, termenii contrari, ca și prin *semnificațiile suplimentare* pe care le dobîndesc antonimele în astfel de sintagme [212, p. 24–26].

În relevarea caracterului specific al structurii sintactice a contextelor antonimice, trebuie să avem în vedere că de multe ori nu numai *construcția sintactică*, prin structura ei, conturează tipul de context, ci și alte elemente lexico-semantice (de exemplu, *sensul* unor construcții sau al unor lexeme învecinate) concură la delimitarea și gruparea contextelor tipice. Con-

[3] Problema întrebuințării antonimelor în context este discutată pe larg în lucrarea noastră *Antonimele în sistemul lexico-semantic* (teză de doctorat), București, 1974, p. 408 ș.u. Vezi, în legătură cu aceasta, și Marin Bucă, Ivan Evseev, *Probleme de semasiologie*, Ed. Facla, Timișoara, 1976, p. 181–194.

[4] Conceptul de „context diagnostic" a fost utilizat pentru prima dată de Z. Harris („Diagnostic environment") pentru a caracteriza coocurența claselor de morfeme [79, p. 532]. Principala caracteristică a *contextelor diagnostice* constă în faptul că într-un astfel de context apariția unui element este unic determinată [77, p. 44].

strucţia sintactică în sine nu poate releva într-un mod suficient de pregnant manifestarea antonimelor în context, deoarece, în multe cazuri, în asemenea construcţii pot să apară şi cuvinte care nu sînt antonime.

Pe de altă parte, antonimele îşi actualizează potenţialul lor semantic nu într-o sintagmă (de regulă, formată din trei elemente : antonimele, negaţiile, conjuncţiile de legătură), ci într-o propoziţie sau într-o frază, prin raportarea lor la subiectul, predicatul sau obiectul gramatical (ori logic) ale unităţii sintactice respective.

De aceea, credem că în stabilirea unei tipologii a contextelor antonimice, pentru a cuprinde multitudinea de aspecte semantice ale manifestării antonimelor limbii române în context şi pentru a descrie dinamica acestora, semnificaţiile lor suplimentare, este absolut necesar să se ia în considerare următoarele trei elemente :

1. structura construcţiei sintactice (inclusiv a propoziţiei sau a frazei) în care apar antonimele ;

2. sensurile construcţiilor sintactice şi sensurile suplimentare pe care le dobîndesc antonimele în context ;

3. semnificaţia întregului context.

Contextele care conţin ambii termeni opozabili în imediată vecinătate pun în lumină în mod pregnant raportul de contrarietate semantică cu ajutorul unor „anturaje" lexico-gramaticale specifice fiecărui antonim. Dispunerea simetrică a mai multor perechi de antonime în cadrul aceleiaşi unităţi sintactice conferă opoziţiei un pronunţat caracter contrastant, iar contextului din care fac parte – o organizare constructivă :

P r i e t e n u l *prost* ne numără *cusururile* ; v r ă j m a ş u l *cuminte calităţile* ; v r ă j m a ş u l *prost* ne tăgăduieşte *calităţile*, p r i e t e n u l *cuminte* ne uită *cusururile*" (I. L. Caragiale, *Ultime cugetări* ; DA, p. 71).

Aceste paralelisme sintactice realizate cu ajutorul mai multor cupluri de antonime sporesc efectul expresiv-stilistic al enunţului, fiind în acelaşi timp o mărturie a *stabilităţii* raporturilor ce există între antonime.

Pe lîngă principala funcţie pe care o au în asemenea contexte – de a preciza cadrul temporal, spaţial, situaţional etc., în limitele căruia se descrie un peisaj, o scenă sau o situaţie, – antonimele în textul literar pot îndeplini funcţia de termeni ai unor comparaţii care exprimă *contradicţia internă*

a fenomenelor (mai ales cînd acestea sînt redate de adjective calificative sau substantive cu o valoare apreciativă). De asemenea, în mod frecvent antonimele își realizează funcțiile lor expresive în cadrul antitezei[5]. Ele pot exprima, însă, nu numai antiteze, ci pot sublinia, preciza *permanența* și *continuitatea* acțiunilor sau a stărilor, schimbarea și alternarea lor — așa cum vom vedea în continuare.

O importantă particularitate pe care o au antonimele în context este legată de exprimarea explicită a *unității lor dialectice*. Sînt numeroase exemplele în care această *unitate a contrariilor*, constînd în *interdependența și condiționarea reciprocă* a antonimelor într-un context, este clar exprimată:

„*Fericirea* n-o poți gusta decît cînd te-a purificat *nefericirea* (L. Rebreanu, *Răscoala*, p. 209).

„Pîn' n-oi gusta ce-i *amarul* nu ști ce-i *dulcele*" (Proverb).

Mai mulți lingviști au atras atenția asupra faptului că antonimul unui cuvînt abstract este o parte a sensului acestuia din urmă [13, p. 42], [132, p. 7, 8]. Cu atît mai bine cunoaștem sensul unui cuvînt cu cît cunoaștem semnificația antonimului său; noțiunea „adevăr", de pildă, ne este mai clară, dacă știm ce înseamnă „minciună".

Faptul că atît în context cît și în afara lui antonimele depind unul de altul, se condiționează reciproc, permite folosirea lor ca mijloc de descriere a sensurilor cuvintelor în dicționarele explicative.

Ca urmare a faptului că lexemele contrare reflectă unitatea dialectică dintre noțiunile opuse, pe care le exprimă în ipostaza *coexistenței* lor, a posibilității de *trecere a unei* noțiuni în *contrariul* ei și de întrepătrundere a lor,

[5] Avem aici în vedere trei tipuri de antiteze realizate cu ajutorul antonimelor:

— antiteze *simple*: „Cine nu te știe *te vinde*, iar cine te știe *te cumpără*" (Proverb).

— antiteze *dezvoltate*: „*Săracii* vindeau pămînturile și *bogătanii* le cumpărau..." (Z. Stancu, *Dulăii*, p. 48).

— antiteze *complexe*: „Cine face *bine*, *bine* găsește ; cine face *rău*, *rău*-l însoțește" (Proverb).

„Duceam o viață *bogată* în *dureri* și *săracă* în *bucurii*".

Despre funcțiile antonimelor în limbajul poetic, vezi, de exemplu, Leon Levițki [122, p. 71—89], M.S. Kaplan [93, p. 82—107]. Cf. și L.A. Novikov, *Sredstvo vyraženija — antonimija*, în „Russkaja reč", 1972, nr. 1, p. 46—47.

antonimele se întrebuinţează adesea în context pentru a *descrie fenomene contradictorii, trecerea unei calităţi în contrariul ei, contopirea contrariilor.* În asemenea cazuri antonimele conferă contextului un anumit d i n a m i s m, subliniind transformările calitative care au loc în realitate.

„... Era vorba de vasul Titanic! Iată cum trecerea timpului făcea dintr-o *tragedie* o *comedie* în gura celor tineri ...” (M. Preda, *Delirul*, p. 234).

„Cei care-şi iau aere de *acuzatori* să nu devie *acuzaţi*, vorbi încruntat Diriginta ... (I. Teodoreanu, *Fata din Zlataust*, p. 95).

„Ea (Tiţa — n.n.) ne socotea şi *buni* şi *răi*” (Fănuş Neagu, *Cocoşul roşu*, p. 27).

Dinamica antonimelor în context reflectă caracterul dinamic al transformărilor calitative ce se produc în domeniul realului. Această particularitate a antonimelor nu derivă deci din factura sintactică a contextului şi nu este condiţionată de structura acestuia. De aceea, funcţia antonimelor de a descrie fenomene contradictorii nu este strict circumscrisă la un anumit tip de contexte, ea poate fi îndeplinită în cele mai diferite tipuri de construcţii sintactice.

Pe lîngă particularităţile descrise mai sus, antonimele au în context şi unele valori funcţionale, care sînt strict condiţionate de structura unor construcţii sintactice şi, în consecinţă, cu astfel de funcţii antonimele pot să apară numai în anumite tipuri de contexte, care au o structură sintactică bine determinată.

În cadrul celor două categorii de contexte antonimice — **CAD** şi **CA** — se disting diferite subtipuri, fiecare conţinînd c o n s t r u c ţ i i s i n t a c t i c e în care se reflectă o anumită structură a corelaţiei lingvistice dintre termenii opozabili.

I. Contextele antonimice d i a g n o s t i c e conţin construcţii sintactice în care prezenţa unui antonim în prima parte a enunţului „anunţă” apariţia opusului său în partea a doua a acestuia. Astfel de contexte pot fi folosite drept criteriu de verificare a antonimiei.

În funcţie de construcţiile sintactice pe care le conţin, contextele d i a g n o s t i c e pot fi, la rîndul lor, de mai multe feluri:

1. CAD_1: Acest tip de contexte conține sintagme care pot fi reprezentate cu ajutorul următoarelor formule structurale: *A și B*; *și A și B*; *de la A la B*.

În contextele diagnostice aceste tipuri de construcții se caracterizează prin sensul *afirmării tuturor termenilor unei paradigme* ai căror membri extremi sînt antonimele A și B (sensul „epuizării mulțimii unei paradigme cu antonime") [212, p. 24–26].

Antonimele în astfel de sintagme *dobîndesc valori semantice suplimentare* în condițiile păstrării sensurilor lor de bază. Această particularitate funcțională importantă a antonimelor derivă din caracterul specific al unei paradigme lexico-semantice care conține antonime. Astfel, în paradigma *tînăr — nevîrstnic — vîrstnic — bătrîn*, dacă afirmăm prezența termenilor extremi *tînăr — bătrîn*, în mod implicit afirmăm și prezența termenilor intermediari, epuizînd în acest fel toți membrii paradigmei.

Sensul pe care îl dobîndesc în acest caz sintagmele cu antonime este, de la caz la caz: „tot", „toată", „toți", „toate", „diferiți", „diferite", „felurite", „tot timpul", „oricare", „oricine", „fiecare", „oricum", „întotdeauna" etc. Ilustrăm cele afirmate mai sus prin cîteva exemple:

A și B

„Femeile, *bătrîne* și *tinere*, se înghesuiau în balcoane chicotind" (Fănuș Neagu, *Ningea în Bărăgan*, p. 20).

„... Merita să trăiești pentru el (pentru bărbat — n.n.), chiar dacă *zi* și *noapte* te puteai aștepta să bată poliția în geam și să intre să-l ridice" (M. Preda, *Delirul*, p. 301).

și A și B

„Cînd demonul celor pribegi în lume / Mi-a-ngenunchiat și *dragostea* și *ura*, / Vin din potirul bunurilor tale / Întîrziat să-mi cer fărămitura" (O. Goga, *Lăcaș străbun*).

„Un gînd o străbătu, încleștîndu-i gura: Oltul e aproape, poate adormi pe veci și *bucuria* și *durerea*" (Cella Delavrancea, *O vară ciudată*, p. 45).

„... — Acum cred că mă cunoști și de *urît* și de *frumos*, și de *bătrîn* și de *tînăr*, și de *slab* și de *puternic* . . ." (I. Creangă, *Harap-Alb*).

„Altcum, căminarul era o fire veselă și la vreme *bună*, și la vreme *rea*" (G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, p. 26).

În construcțiile de tipul [*A și B*], [*și A și B*] din contextele de mai sus antonimele îndeplinesc funcția sintactică de părți multiple de propoziții.

Dacă într-un asemenea context se înlocuiește unul din antonime cu un alt cuvînt, chiar dacă acesta este un termen din interiorul aceleiași paradigme lexico-semantice, construcția gramaticală pierde sensul de „epuizare a unei mulțimi" și, prin aceasta, contextul în ansamblu își pierde capacitatea sa diagnostică. Așadar, numai cuvintele care în contexte de tip **CAD$_1$** dobîndesc valoarea semantică de „epuizare a totalității termenilor unei paradigme" pot fi considerate antonime.

Astfel, dacă în propoziția „*Ploua și ziua și noaptea*", în care sintagma „*ziua și noaptea*" are sensul „tot timpul", înlocuim unul din antonime cu un alt cuvînt din cadrul aceleiași paradigme lexico-semantice, construcția sintactică își va pierde sensul de „epuizare a unei mulțimi" și va primi sensul „în exclusivitate", „numai A și B" („ziua și seara" = „numai ziua și seara").

Totodată, într-o paradigmă fără antonime (de exemplu : *pere, cireșe, vișine, mere, portocale, prune* ...), indiferent ce termeni am îmbina după formulele [*A și B*] ; [*și A și B*], sintagmele nu vor exprima sensul „epuizării unei mulțimi" ; de exemplu, sintagma *și perele și merele* nu va avea semnificația „totalitatea fructelor".

Sensul „afirmării globale" a tuturor membrilor unei paradigme cu antonime, pe care îl exprimă construcțiile sintactice [*A și B*], [*și A și B*] în contexte diagnostice, poate fi subliniat prin cuvinte cu valoare de generalizare ca : *tot, toți, totul, întotdeauna, tot timpul, pretutindeni, diferit* etc.

„*Bătrîni* și *tineri*, **tot** orașul era pe străzi și dansa cu frenezie în muzica orchestrelor ambulante ..." (Fănuș Neagu, *O vară ciudată*, p. 69).

În acest tip de contexte unele antonime dobîndesc și alte semnificații suplimentare decît cele arătate mai sus. De pildă, apropierea antonimelor într-un text pentru a reda unul și același obiect, în cazul cuvintelor *primul* și *ultimul*, creează sensul complementar expresiv „unic", „excepțional", distanța semantică dintre aceste antonime fiind practic anulată prin contopirea contrariilor ;

„Nu te superi că te-am plictisit cu atîtea exerciții? A fost pentru *prima* și *ultima* oară" (L. Rebreanu, *Răscoala*, p. 109).

Adesea în contextele de acest tip antonimele exprimă sensul contradicției interne dintre obiecte, fenomene etc.: Cf. „Eram și *fericit* și *nefericit* în același timp".

„Depoziția cucoanei cu joben putea fi interpretată în ambele sensuri: și *favorabil* și *nefavorabil*" (C. Chiriță, *Cireșarii*; DA, p. 141).

Nu întotdeauna însă, în construcții de tipul descris aici, antonimele afirmă prezența tuturor membrilor unei paradigme lexico-semantice, ale cărei puncte extreme sînt, sau redau alte sensuri suplimentare, despre care am vorbit mai sus. Avem de-a face, în acest caz, cu contexte antonimice *nediagnostice* [6].

În contextele diagnostice de tipul CAD_1 întîlnim și construcții sintactice ce pot fi redate prin formulele [*de la A la B*], care au aceleași valori semantice ca și construcțiile [*A și B*]; [*și A și B*], și anume, „afirmarea implicită a tuturor membrilor din interiorul unei paradigme, ai cărei termeni extremi sînt antonimele *A* și *B*".

Contextele care conțin astfel de construcții exprimă „afirmarea" unei serii lexicale cuprinse între limitele marcate de cele două antonime, caracterizînd uneori o creștere (descreștere) a unei calități, însușiri etc. ori direcția în manifestarea unei legități, acțiuni, stări etc.

„... Unele regiuni muntoase au toate tipurile de climă, de la cea *caldă*, la poalele munților, la cea *rece*, pe marile înălțimi" (Petru Bărgăuanu, Ion Sucitu, *Geografie*; DA, p. 70).

„... Mihai Spurcaciu ... tăcea stoic de la *începutul* pînă la *sfîrșitul* ședinței" (M. Preda, *Delirul*, p. 223).

„Un tremur de foc m-a scuturat de *sus* și pînă *jos*" (Fănuș Neagu, *Fîntîna*, p. 167).

Adesea sensul „epuizării termenilor unei paradigme" îl pot exprima și construcții în care antonimele sînt în raport de juxtapunere:

„Cînd e plosca la mijloc, *mare*, *mic*, e ca noroc" (Proverb).

Un alt tip de context diagnostic (CAD_1) este cel în care se exprimă afirmarea exclusivă a termenilor extremi ai unei

[6] Vezi despre CA_1 la p. 231 ș.u.

paradigme cu antonime și care conține construcții sintactice cu adverbe corelative [atît *A*, cît și *B* (*A* ca și *B*)] :

„Gura îi era frumoasă, dar se pierdea pe un chip în care *urîțenia*, ca și *frumusețea*, e un suflu inexplicabil ..." (M. Preda, *Delirul*, p. 463).

2. **CAD$_2$** : Cel de-al doilea tip de contexte antonimice diagnostice conține construcții sintactice care pot fi redate prin formulele [*nici A*, *nici B*] ; [*nu A*, *nici* (*nu*) *B*] ; [*nu A* (*și*) *nu B*].

Principala particularitate a antonimelor în astfel de construcții constă în faptul că, fiind însoțite de negațiile *nici*, *nu*, ele pot exprima fie (a) termenul logic intermediar al unei paradigme cu antonime, fie (b) excluderea tuturor termenilor paradigmei, de exemplu :

(*a*) „Da, nu mai erau urîte pînzele ei, dar erau ele frumoase ? Fiindcă există lucruri care nu sînt *nici frumoase*, *nici urîte*" (M. Preda, *Marele Singuratic*, p. 128).

„Făcea învoielile cum se obișnuiau primprejur, *nici mai grele*, *nici mai ușoare*" (L. Rebreanu, *Răscoala*, p. 43).

În multe cazuri antonimele reprezintă unica modalitate de a exprima (în asemenea construcții sintactice) termenii logici intermediari care nu au în limbă denumiri speciale :

„D.D.B.B. nu era *nici mulțumită*, nici *nemulțumită*" (I. Teodoreanu, *Fata din Zlataust*, p. 117).

Contextele ce conțin construcții de tipul celor discutate aici sînt frecvent utilizate de scriitori ca procedeu stilistic opus antitezei. Dacă antiteza se realizează în textul literar, așa cum am putut vedea mai sus (vezi **CAD$_1$**), prin polarizarea termenilor pentru a se reda gradele extreme de manifestare a unei calități, acest procedeu, dimpotrivă, presupune deplasarea termenilor antonimi de la punctele ce exprimă extremele în manifestarea unei însușiri (calități) către centrul paradigmei.

De aceea, pentru a descrie fenomene obișnuite, cotidiene, lipsite de caracteristici frapante, autorii apelează la acest procedeu stilistic :

„Nu era nici *mare*, nici *mic*, nici *gras*, nici *nalt*, nici *bondoc*, nici *subțire*, nici *gros*. Afară de astea, nu era nici *bun*, nici *rău*, nici *moale*, nici *iute*, nici *deștept*, nici *prost*. Cu un cuvînt o ființă

nici prea-prea, nici foarte-foarte" (I. L. Caragiale, *Broaşte ... destule*, „Opere", vol. I, p. 771).

(b) Cînd negarea termenilor contrari are drept consecinţă excluderea tuturor membrilor unei paradigme cu antonime, sintagmele de tipul [*nici A nici B*]; [*nu A şi nici B*] etc. au sensul „negării globale" – „nimic", „niciodată", „niciunde", „nimeni", „în niciun chip" etc.

„Ia taci tu din gură, zise el (Niculae – n.n.), *nimeni nu e perdut, şi nici cîştigat*" (M. Preda, *Marele singuratic*, p. 131).

„Cinstea *nu se cumpără, nici nu se vinde*" (Proverb).

Aceste noi semnificaţii pe care le dobîndesc antonimele în astfel de construcţii sînt puse cu pregnanţă în evidenţă dacă în context se întrebuinţează şi cuvinte cu sens prin excelenţă negativ (pronume şi adverbe negative) ca: *nimeni, nimic, nicicum, niciun fel, niciodată* etc., de exemplu:

„... Dar parcă ajung acum, după ce bărbatul a fost asimilat, să nu mai aibă nevoie de *nici un fel* de bărbat, *nici bun, nici rău*" (M. Preda, *Marele singuratic*, p. 93).

Dacă în construcţii de tipul *nici A nici B*, includem cuvinte care nu sînt antonime, aceste sintagme pierd sensul „*negării globale*" a termenilor paradigmei.

După cum se observă, şi specificul construcţiilor sintactice cu negaţii duble care, conţinînd antonime, au sensul „negării globale" sau sensul „exprimării implicite a termenului logic intermediar", se explică tot prin particularităţile paradigmei lexico-semantice cu antonime.

3. **CAD**$_3$: [(sau) **A** sau **B**; (ori) **A** ori **B**]

Într-un astfel de context termenii opoziţiei sînt părţi multiple de propoziţie sau membri a două propoziţii aflate în raport de disjuncţie. Construcţiile sintactice în contextele **CAD**$_3$ pot avea fie un sens exclusiv (a), redînd o *disjuncţie pronunţată* [*ori A, ori B*]; [*sau A, sau B*], fie un sens neexclusiv (b), exprimînd de această dată o *disjuncţie atenuată*, un raport copulativ-disjunctiv: [(sau) **A** sau **B** („şi **A** şi **B**")].

a) „Cu două bucătărese iese ciorba prea *sărată* sau *nesărată*" (Proverb).

„Doi nebuni se înţeleg sau *întotdeauna* sau *niciodată*; doi cuminţi, cînd da, cînd nu" (N. Iorga, *Cugetări*, p. 63).

„Ungurean bătrînul ... nu mai pricepea de-i *laudă* ori de-i *batjocură* ..." (I. Agîrbiceanu, *Arhanghelii*, p. 248).

b) „De fapt ce e istoria? Un trecut mort, numai *tinerii* sau *bătrînii* sînt curioși să știe ce-a fost sau ce va fi ...” (M. Preda, *Marele singuratic*, p. 407).

„A fost *norocul* ori *nenorocul* lui Rodean c-a nimerit-o din întîmplare” (I. Agîrbiceanu, *Arhanghelii*, p. 373).
Cf. și varianta paratactică:

„Cînd e plosca la mijloc, *mare, mic* e cu noroc” (Proverb).

4. **CAD$_4$**: Acest tip de contexte diagnostice exprimă opoziția directă, antonimele denumind fenomene, calități, acțiuni contrare. Ele conțin două feluri de construcții sintactice:

(a) [X *nu este* A, *ci, dimpotrivă* (*din contră*) B]; (X *este* A *și nu* B). În acest caz antonimele sînt de regulă părți multiple de propoziție și se referă la *același subiect*;

(b) [X *este* A, *iar* Y, *dimpotrivă* (*din contră*) *este* B]. În acest al doilea caz, antonimele din context se referă la două *subiecte diferite* și, de aceea, ele apar întotdeauna în propoziții diferite.

(a) „Ei bine, aceste istorii în imagini cu cîini, cotoi, cocoși, detectivi, oameni infernali nu m-au *distrat*, ci, dimpotrivă, m-au *plictisit*” (G. Călinescu; DA, p. 122).

„Dați-mi mîna, tovarăși, nu voi să mă înjug cu *moartea*, ci cu *viața*” (I. Agîrbiceanu, *Arhanghelii*, p. 257).

„Mă consider în postura de a lansa acest apel fiindcă nu sînt *învinsul* care cerșește favoruri, ci *învingătorul* care vorbește în numele rațiunii ...” (M. Preda, *Delirul*, p. 137).
Cf. exemple și pentru varianta paratactică:

„— Nu sunt *simpatică*! Sunt, dimpotrivă, *antipatică*, fiindcă sunt crudă” (Duiliu Zamfirescu, *În război*; Opere, vol. II, p. 295).

„Nu plătește *bogatu*, *săracu*” (Proverb).

Sensul opoziției directe dintre două antonime în context este întărit în acest tip de construcții de cuvîntul *dimpotrivă* (uneori, *din contră*), care, atunci cînd lipsește, este subînțeles.

În cazul cînd într-un context construcțiile de tipul descris mai sus nu implică sensul cuvintelor accidentale *dimpotrivă*, *din contra*, ele își pierd capacitatea lor diagnostică și în locul termenilor A și B din formulele de mai sus pot să apară cele mai diferite cuvinte în opoziții neantonimice pe mai multe planuri:

„Acesta nu este un trandafir *alb*, ci *roz*". „Nu s-a *bucurat*, ci s-a *speriat*". „El nu este *fizician*, ci *matematician*".

Cînd în construcțiile de mai sus termenii *A* și *B* nu sînt antonime contextul îndeplinește funcția de *precizare*. De foarte multe ori întîlnim această situație în *dialoguri*, în care interlocutorii se corectează reciproc în privința celor enunțate.

(b): [X *este* A, *iar* Y (*dimpotrivă*) *este* B]:

Antonimele în acest tip de construcții se referă la două subiecte diferite:

„ – Dumneata ești *tînăr* și te aprinzi iute, iar eu sînt *bătrîn* și nu mă supăr cu una cu două" (L. Rebreanu, *Răscoala*, p. 34).

„Corbul numai la oamenii *morți* scoate ochii, iar lingușitorii la cei *vii*" (Proverb).

„... La el *reușita* în pictură trebuie sărbătorită cu vin, iar *nereușita* tot prin vin ..." (M. Preda, *Marele singuratic*, p. 35).

Cf. și varianta paratactică:

„Vă plătim cu cît ne învoim. Voi cereți *mult*, noi vă dăm *puțin*" (Z. Stancu, *Dulăii*).

Construcțiile sintactice în care antonimele se referă la două subiecte diferite își păstrează valoarea diagnostică atîta timp cît presupun o opoziție diametrală, explicitată uneori prin cuvîntul *dimpotrivă* sau prin alte elemente lexicale care implică o contrarietate semantică. În contextele în care nu este subînțeles sensul „dimpotrivă", termenii A și B din formula de mai sus nu se află în relații de antonimie, ci exprimă diferite raporturi contrastive:

„*Lexicologia* este o știință, iar *lexicografia* este o artă".

5. CAD$_5$: [*Decît A* (*și A'*), *mai bine B* (*și B'*)]

Acest tip de context (în care subordonata poate avea și sens de opozițională) este caracteristic pentru proverbe și zicători:

„Decît *prieteni* mincinoși, mai bine *dușmani* pe față".

„Mai bine cu *înțeleptul la pagubă*, decît cu *prostul la cîștig*".

„Decît *bogat* și *bolnav*, mai bine *sărac* și *sănătos*".

„Decît *de multe ori* și *puțin*, mai bine *o dată* și *mult*".

„Decît *multe* și *rele*, mai bine *una* și *bună*".

De remarcat că în asemenea contexte apar frecvent nu atît perechi antonimice, cît, mai ales, *serii antonimice* (bogat, *bolnav – sărac, sănătos*).

II. Contexte antonimice n e d i a g n o s t i c e sau n e p r e d i c t i b i l e (CA).

Fără să fie specifice numai antonimelor, contextele de acest tip reprezintă totuși cadrul sintactic „preferat" de lexemele cu sens contrar.

Spre deosebire de *CAD*, în care antonimele dobîndesc noi semnificații datorită unor particularități funcționale ce derivă din specificul paradigmelor lexico-semantice cu antonime, în contextele nepredictibile caracterul antonimic al corelației dintre termenii opozabili, în cadrul unor construcții sintactice, derivă din *natura* termenilor contrari înșiși. Contextul nu potențează cu noi semnificații raporturile de opoziție dintre două antonime ce apar în vecinătate imediată.

Contextele antonimice nepredictibile (CA) prezintă în limba română o diversitate tipologică, fiecare categorie de contexte avînd specifică o anumită structură a corelației dintre antonime. Dintre acestea, vom supune discuției doar cîteva tipuri, mai des întîlnite în limba română, marcînd cu ajutorul unor formule structura construcțiilor sintactice în care apar termenii opozabili.

CA_1 [A și B] : În astfel de contexte, cuvintele antonime se întrebuințează îndeosebi ca părți multiple de propoziție care se află în raport copulativ (uneori cu o ușoară nuanță adversativă sau disjunctivă). Spre deosebire de CAD_1, în cadrul acestui tip de contexte construcțiile sintactice cu antonime nu exprimă „afirmarea (epuizarea) tuturor termenilor unei paradigme" (nu au sensul „tot", „toți" etc.), ci diferite contraste sau antiteze :

„După cîtva timp, intrarăm pe ulița mare *luminată* de becuri și *umbrită* pe margini de plopi cu frunze plîngătoare" (Fănuș Neagu, *Cantonul părăsit*, p. 85).

Antonimele în CA_1 prezintă următoarele particularități :

1. În îmbinări cu verbe sau cu alte cuvinte cu valoare delimitativă (a *despărți*, a (se) *împărți*, a *distinge* etc.) indică o împărțire în două categorii de obiecte opuse :

„Inteligenții se împart în două : *buni* și *răi*. Proștii se împart în una : *răi*" (G. Ibrăileanu, *Privind viața ;* DA, p. 168).

„Nu mai vedea în cioburi decît imaginile frînte ale lui Mihai, despărțind *calitățile* de *defectele* care ... îi întunecau

farmecul personalității" (Cella Delavrancea, *O vară ciudată*, p. 13).

2. Se referă la calitățile a două obiecte sau sînt determinate de lexeme, sintagme (chiar și de propoziții) în mod diferit (nu sînt unic determinate ca în cazul CAD_1):
Cf. bucurii *mici* și dureri *mari* :

„Vecinul *slab* cu dama *grasă* /Are un aer de martir !" (Cincinat Pavelescu, *Egoism*).

3. Antonimele pot fi și elemente a două propoziții diferite care se află în raport de coordonare. În acest caz, de cele mai multe ori termenii corelativi contrari *A* și *B* sînt verbe care exprimă simultaneitatea sau succesiunea acțiunilor și fenomenelor :

„Țîrîitul greierilor ne făcea să ne dăm seama cum *urcă* și *coboară* ca într-un somn viu răsuflarea pămîntului" (M. Preda, *Marele singuratic*, p. 157).

„I-a *intrat* pe o ureche și i-a *ieșit* pe cealaltă" (Proverb).

„Din casa voastră, unde-n umbră / *Plîng* doinele și *rîde* hora,/ Va străluci odată vremii / Norocul nostru-al tuturora" (O. Goga, Plugarii).

CA_2 [*cînd A, cînd B*] : În astfel de contexte antonimele exprimă opoziții între calități, stări, acțiuni, femomene care alternează rapid, indicînd, totodată, diferitele schimbări ale proceselor, stărilor, în succesiunea, alternarea și opoziția lor. Termenii contrari îndeplinesc în aceste cazuri funcția sintactică de părți multiple de propoziție sau fac parte din două propoziții aflate în raport de coordonare :

„. . . Fiindcă tot nu vroiau să arate că sînt fiii omului din fața lor m-au luat pe mine cu întrebări, cînd *respectuoase*, cînd *disprețuitoare* . . ." (M. Preda, *Delirul*, p. 75).

Atunci cînd astfel de contexte nu conțin antonime, ci alte cuvinte, structurile sintactice nu mai au în mod obligatoriu un caracter binar, în opoziție putînd fi atrase mai mult de două lexeme. În acest caz între elementele constitutive ale contextului nu mai există un perfect paralelism sintactic (cf. „cînd *citea* cînd *scria*, cînd *vorbea* . . .").

CA_3 (a) [X *este A, iar (dar, însă, în schimb . . .)* Y *este B*], [*A este* X, *iar (dar . . .) B este* Y]

Termenii contrari într-un astfel de context se află în raport adversativ-contrastiv. Antonimele exprimă în acest

caz o opoziție directă, de regulă ca subiecte sau predicate a două propoziții ce se află în raport adversativ :

„*Durerea* trebuie stăpînită, fiindcă îndurerează și pe alții, iar *bucuria* prea mare trebuie și ea stăpînită, fiindcă poate fi rău înțeleasă" (M. Preda, *Moromeții*, p. 248).

„În casa bogatului *intri lesne*, dar *ieși anevoie*" (Proverb).

„Pămîntul era *tare* și zgrunțuros, însă nouă ni s-a părut că e mai *moale* decît puful" (Z. Stancu, *Dulăii*, p. 24).

CA_3 (b) [*x – A (dar, iar, și) nu B*] :

„Sînt cu tine la *început*, și nu la *sfîrșit*, și cine știe dacă nu ne-am întîlnit unul cu altul ca să nu ne mai despărțim ?" (M. Preda, *Marele singuratic*, p. 47).

„Cu sila poți *să iei*, dar nu poți *să dai*" (Proverb).

Ca structură sintactică CA_3 (b) se aseamănă cu CAD_3. Deosebirea dintre cele două tipuri de contexte constă în faptul că primele (CA_3 – *b*) nu conțin negația în prima parte a enunțului, avînd din această cauză o forță predictibilă mult redusă. Pe de altă parte, nici cuvîntul „dimpotrivă" nu este subînțeles ca în **CAD_3**, în lipsa conjuncției *ci*.

Dacă în construcțiile în care primul termen al opoziției afirmă ceva, iar cel de-al doilea neagă ce s-a afirmat în prima parte a enunțului, cuvintele corelative *A* și *B* nu sînt antonime, contextul îndeplinește funcția de precizare sau de corectare a unui enunț eronat, de exemplu :

„Acesta este un *trandafir* (și) nu o *garoafă*".

CA_4 : În afară de contextele în care membrii unei perechi de antonime fac parte din două unități sintactice care se află în raport de *coordonare*, în limba română întîlnim frecvent contexte cu antonime care aparțin unor unități sintactice ce se află între ele în raporturi de *subordonare*. Dintre cele mai răspîndite construcții ale acestui tip de contexte, în care antonimele realizează opoziții sintagmatice, menționăm doar cîteva :

CA_4 (a) – construcții modal-comparative :

CA_4 (a)$_1$ [**A** *este mai (+adj., adv.), decît* **B**]

„*Adevărul* curat e mai frumos, decît o *minciună* ornată" (Proverb).

„Se pare însă că totuși *curajul* este, pînă la o limită, mai eficient în timpuri grele, decît *frica*, decît *lașitatea* care cedează total în fața vicisitudinilor" (M. Preda, *Delirul*, p. 504).

CA_4 (a)$_2$ [*Pe (cu) cît* ... **A**, *pe (cu) atît* ... **B**]

În astfel de contexte, termenii A și B se opun ca membri ai unor fraze cu propoziții modale de măsură:

„*Pe cît era de* dominatoare și *sigură* cînd argumenta Bunicuței, *pe-atît* devenea *de nesigură* și aproape gata de lacrimi cînd spunea: „Scrieți-i, doamnă !" (I. Teodoreanu, *Fata din Zlataust*, p. 191).

„*Pe cît de luminos* îi este numele, *pe atît de cătrănit* sufletul" (Cella Delavrancea, *O vară ciudată*, p. 120).

CA_4 (b) [*Cine (este, face ...)* A, *(nu este, nu face...)* B]

Astfel de contexte (fraze cu subiective) sînt specifice pentru *aforisme, maxime, proverbe* și *zicători*:

„Cine schimbă *stăpînii slugă* îmbătrînește".

„Cine se teme de *moarte* și-a pierdut *viața*".

„Cine nu învață la *tinerețe* va plînge la *bătrînețe*".

CA_4 (c) [*Cînd x – A, y – B (cînd A – x, B – y)*]

„Cînd eu *cumpăr* nimeni nu *vinde*, cînd eu *vînd* nimeni nu *cumpără*" (Proverb).

CA_4 (d) [*Dacă x – A, (atunci) y – B (Dacă A – x, B – y)*]

„... Te voi întreba că ce sens are organismul ăsta să *trăiască* dacă odată va *muri?* (I. Agîrbiceanu, *Arhanghelii*, p. 148).

„Dacă n-ar exista *răul*, n-ar exista nici *binele*. Răul este unica rațiune de a fi a binelui" (A. France, apud T. Vianu, *Dicționar ...*, p. 232).

CA_4 (e) [*În loc de (să)* A, *este* B]

„... În loc să faceți *bine*, cum doriți și cum vedeți, faceți *rău*" (I. Teodoreanu, *Fata din Zlataust*).

„În loc să *plîngem*, noi *rîdeam*".

CA_4 (f) [*x este* A, *deoarece (căci, fiindcă) nu este* B]

„Nu știu ce e *durerea*, căci n-am cunoscut *plăcerea*; nu *plîng*, căci *n-am rîs* niciodată" (B. Delavrancea, *Cugetări și maxime*, p. 175; DA, p. 128).

CA_4 (g) [*x (este/nu este)* A, *(nu) ca să* B]

„Soarele *răsare* nu ca să *apuie*, ci ca să lumineze pînă apune" (N. Iorga, *Cugetări*, p. 112).

CA_5 (Parataxă): Termenii opozabili în acest tip de context se pot afla atît în raporturi de coordonare (a), cît și în raporturi de subordonare (b):

(a) „Cum veneau în miez de noapte / Călători pribegi în lume, / Toți stăpîni la tine-acasă, / *Răi* de plată, *buni* de glume" (O. Goga, *Inima*).

„Vă plătim cu cît ne învoim. Voi cereți *mult*, noi vă dăm *puțin*" (Z. Stancu, *Dulăii*, p. 51).

(b) „Singur s-a *încurcat*, singur să se *descurce*" (L. Rebreanu, *Răscoala*, p. 262).

„Copii *mici*, griji *mici*, copii *mari*, griji *mari*" (Proverb).

CA_6 [A *devine (se transformă, se schimbă în ...)* B]

Construcțiile de acest tip exprimă posibilitatea trecerii unui antonim în contrariul său:

„Asta reprezintă un paradis al dialecticii, aici *adevărul* cel mai adevărat poate deveni *minciună* și *minciuna* cea mai mincinoasă poate deveni *adevăr*" (A. Rădulescu, *Rîde Aristofan, plînge Horațiu*, p. 75).

„Vin este, bani sînt, raiul e pe pămînt, dar *raiul* c-o muiere ca tine se schimbă în *iad*!" (I. Agîrbiceanu, *Arhanghelii*, p. 234).

CA_7 [A $_{(sub)}$ / ... nu/ ... B$_{(ob)}$]

„*Curajul* nu exclude *frica*, dar o domină ..." (Al. Paleologu, *Bunul simț ca paradox*; DA, p. 98).

„... Rîurile *mici* se varsă veșnic în cele *mari*" (I. Agârbiceanu, *Arhanghelii*, p. 313).

„*Sătulul* nu crede *flămîndului*" (Proverb).

CA_8 [*Verb (subst.)*+... *între (dintre)* A *și* B]

„A se zbate între *viață* și *moarte*"

„Între *tinerețe* și *bătrînețe* există, de altfel, maturitatea" (Dan Zamfirescu, *Spre noi înșine*; DA, p. 58).

Cf. și „Conflictul dintre *nou* și *vechi*"

CA_9: O altă categorie de contexte care conțin antonime sînt cele care se caracterizează prin simpla prezență în cadrul lor a termenilor opozabili. Spre deosebire de celelalte, aceste contexte nu pot fi redate printr-o formulă structurală distinctă, deși raportul de diametrală opoziție dintre lexemele antonime este evident:

„*Viața* omului se poate scurge pe pămînt și ca o apă liniștită, împlinindu-se simplu în *moarte*, care vine ca o soluție

a unei probleme insolubile" (M. Preda, *Marele singuratic*, p. 220).

„Cunosc piatra *prețioasă* și o deosebesc de cea *falsă*" (M. Preda, *Marele singuratic*, p. 173).

„Pe prietenul *sigur* îl cunoști în împrejurări *nesigure*" (T. Vianu, *Dicționar* ..., p. 221).

Analiza contextelor tipice (CAD și CA) și a construcțiilor sintactice în care termenii cuplurilor de antonime apar în opoziție directă dezvăluie o serie de particularități funcționale pe care lexemele contrare le manifestă în context, în discursivitatea lor lineară. O serie de astfel de particularități se explică prin însăși natura antonimelor, nefiind condiționate de raporturile existente între ele pe plan paradigmatic, de structura paradigmelor cu antonime (cf. contextele antonimice *nepredictibile)*. În schimb, în contextele antonimice *predictibile* antonimele dobîndesc noi semnificații (cf. „afirmarea globală a tuturor termenilor unei paradigme lexicale ai cărei termeni extremi sînt antonime", „exprimarea implicită a termenului logic intermediar", „negarea tuturor termenilor unei paradigme cu antonime" etc.), în condițiile păstrării sensului lor de bază. Aceste semnificații se explică *prin natura paradigmelor* cu antonime.

Una din particularitățile funcționale importante pe care le au antonimele în context constă în faptul că ele reflectă unitatea dialectică dintre noțiunile contrare, trecerea unei noțiuni în contrariul ei, întrepătrunderea lor, contopirea a două noțiuni care se atrag și se resping în același timp, toate acestea explicîndu-se, la rîndul lor, pe plan ontologic, prin caracterul dinamic al transformărilor calitative ce se produc în domeniul realului.

Dinamica antonimelor în context nu derivă, așadar, *numai* din specificul unor paradigme cu antonime sau numai din structura sintactică a contextului, ci este determinată în mare măsură și de unele elemente de natură logico-ontologică.

MIC DICȚIONAR SINTAGMATIC DE ANTONIME *

SENTIMENTE
(desemnare, calificare, stări afective)

* *Micul dicționar sintagmatic* valorifică o parte din rezultatele obținute de autor pe calea analizei semice și distributive a antonimelor românești din *cîmpul lexico-semantic al sentimentelor*, la care în lucrarea de față se fac numeroase referiri.

Dicționarul-anexă cuprinde principalele îmbinări lexicale care sînt definitorii pentru termenii contrari glosați și care au menirea să pună în lumină aspectele semantice *convergente* (elementele de distribuție comună — **D.c.**) și *divergente* (elementele de distribuție specifică — **D.sp.**), caracteristice antonimelor.

Întrucît componenții seriilor sinonimice au, în general, posibilități combinatorii asemănătoare cu cele pe care le au dominantele lor, structura articolelor reflectă implicit și valențele lexico-gramaticale ale sinonimelor din definițiile cuvintelor-titlu.

În dicționar au fost incluse numai acele cup'uri de antonime care:

— apar frecvent în cartoteca de exemple ilustrative de care dispune autorul;

— prezintă un indice ridicat de opoziție în anchetele psiholingvistice întreprinse de autor (cuplurile constituite de cel puțin 30 locutori din cei 50 special anchetați în acest sens);

— au o arie largă de întrebuințare în limba română contemporană.

Nu au fost cuprinse în *anexă* antonimele care nu se individualizează prin posibilitățile lor combinatorii față de alte perechi antonimice sau care prezintă valențe distribuționale reduse.

Micul dicționar sintagmatic de antonime, restrîns în varianta de față la prezentarea unui singur grup lexico-semantic, pledează pentru ca într-un *dicționar de antonime cu caracter normativ*, paralel cu definițiile antonimelor și exemplele ilustrative, să apară și cele mai semnificative îmbinări lexicale ale termenilor contrari.

ANTIPATIE

Aversiune față de cineva sau ceva.

SIMPATIE

Atracție, afinitate față de cineva sau ceva ; *afecțiune.*

D.c. *Antipatie/simpatie* evidentă, fățișă, totală, puternică, mărturisită (nemărturisită), ascunsă ...

Antipatia/simpatia noastră, a voastră, a lui, a colegilor, a oamenilor ... față de cineva.

Antipatia/simpatia cuiva (față de cineva) sporește, se amplifică, crește, apare, dispare, se manifestă (evident, vizibil ...), se transformă, trece, se preschimbă ... (în ceva).

A-și exprima (manifesta, dezvălui, dovedi ...) *antipatia/simpatia* față de cineva (sau ceva). A trezi, a inspira ... *antipatia/simpatia* (cuiva). A uita, a înțelege ... *antipatia/simpatia* cuiva.

A face ceva din *antipatie*/din *simpatie.*

Sentiment, simțămînt, expresie, manifestare ... de *antipatie/de simpatie* față de cineva.

D. sp. : *Simpatie* față de cei mici, de cei dragi, de prieteni ...

A cîștiga, a merita ... *simpatia* cuiva. A privi (la cineva) a urmări, a trata (ceva, pe cineva) ... *cu simpatie.*

A SE BUCURA

A simți bucurie, a fi cuprins de bucurie.

A SE ÎNTRISTA

A deveni trist ; a se mîhni.

D.c. *A se bucura/a se întrista* la vederea cuiva (ceva), la aflarea unei știri, la sosirea, plecarea, întîlnirea cuiva ; la succesele altora, la primirea unei scrisori ... ; la gîndul că ..., la ideea că ...

A se bucura/a se întrista des, rar, uneori, mult, puțin, profund, peste măsură, din ce în ce mai mult ...

Cartea, scrisoarea, cuvintele, rezultatele ... (cuiva) mă (ne ...) *bucură*/mă (ne ...) *întristează.*

A se bucura/a se întrista văzînd, aflînd, înțelegînd,... (ceva) ; întîlnind, pedepsind ... (pe cineva).

D.sp.: *A se bucura de* venirea primăverii (a verii ...), *de* soare, *de* lumina zilei ... ; *de* succese, realizări ... ; *de* întoarcerea, sosirea cuiva ... ; la vederea copiilor, a florilor ...

A se bucura sincer, din toată inima, din suflet ...

BUCURIE

Sentiment de vie satisfacție; *veselie.*

TRISTEȚE

Stare de spirit apăsătoare: *întristare, supărare; amărăciune, mîhnire; suferință, durere; jale.*

D.c.: *Bucurie/tristețe* mare, imensă, nemărginită, enormă, adevărată, profundă, multă, puțină, mică, comună, permanentă, neobișnuită, evidentă ... ; de neînchipuit ...

Bucurii/tristeți neînsemnate, trecătoare, mici, mari ... ; puține, multe, succesive ...

Sentiment, stare, expresie ... ; lacrimi, semne, urme ... de *bucurie/de tristețe.* Clipe, momente, minute ... de *bucurie/de tristețe.*

Cauza, urmările, efectul ... ; ecoul, obiectul ... *bucuriei/tristeții* (cuiva).

A simți, a exprima, a reflecta ... *bucurie/tristețe*; a produce, a ascunde, a aduce (cuiva) ... *bucurie/tristețe*; a înfățișa, a reda, a dezvălui, a înțelege, a uita ... *bucuria/tristețea* cuiva (a familiei, a copiilor ... ; a noastră, a lor ...); a-și stăpîni, a-și ascunde, a-și destăinui, a-și spune, a-și dezvălui, a-și împărtăși ... *bucuria/tristețea.*

A vorbi, a povesti, a scrie ... despre *bucuria/tristețea* cuiva; a urmări (ceva), a privi (la cineva, ceva), a întîmpina (pe cineva, ceva), a reflecta (la ceva), a se gîndi (la cineva, ceva), a conchide, a-și aminti, a remarca (ceva), a aștepta (pe cineva, ceva) ... *cu bucurie/cu tristețe.*

(A fi) receptiv, imun ... *la bucurie/la tristețe.* Deprins, obișnuit ... *cu bucuria/cu tristețea.* Lipsit, cuprins, toropit ... *de bucurie/de tristețe.* A avea parte de *bucurie/tristețe.*

Bucuria/tristețea (cuiva) se amplifică, crește (din zi în zi), cuprinde (ceva, pe cineva) ... ; dispare, se schimbă (în ceva) ... , lasă urme ..., este bine/rău înțeleasă ... ; ne-a umplut inima (ființa, sufletul ...).

M-a cuprins, ne-a unit ... *bucuria/tristețea.*

D.sp.: *Bucuria* vieții, a muncii, a victoriei, a întîlnirii, a revederii ... *Bucurie* înălțătoare. Farmecul *bucuriei*.

A plînge, a striga, a rîde ... *de bucurie*.

Plină de *bucurie*.

A accepta, a primi, a aștepta (pe cineva, ceva) ... cu *bucurie*. Fața i s-a luminat, ochii îi străluceau ... de *bucurie*.

D.sp.: *Tristețe* ușoară, grea, amară, apăsătoare, chinuitoare ...

Chinuit, abătut ... de *tristețe*.

Tristețea despărțirii.

Fața i s-a întunecat de *tristețe*.

DESPERARE (DISPERARE)

Stare sufletească apăsătoare a omului care nu mai are nici o speranță; *deznădejde*.

SPERANȚĂ

Încredere în rezultatul favorabil al unei acțiuni; *nădejde, credință*.

D.c.: *Desperare/speranță* întemeiată, neîntemeiată, motivată, justificată ...

Sentiment de *desperare/de speranță*.

Desperarea/speranța noastră, a mea ... a oamenilor, a tinerilor, a sinistraților ...

A exprima, a manifeata, a reflecta ... *desperare/speranță*.

A-și ascunde, a-și justifica ... *desperarea/speranța*.

A înfățișa, a reda, a înțelege ... *desperarea/speranța* (cuiva).

A oscila între *speranță* și *desperare*.

D.sp.: *Desperare* chinuitoare, apăsătoare ...

A aduce pe cineva la *desperare*. A provoca, a determina, a cauza... *desperarea* cuiva. A fi într-o stare de *desperare*. A face ceva la *desperare (în desperare)*.

D.sp.: *Speranță* ultimă, slabă, zadarnică ...

Speranță de salvare, de ajutor, de însănătoșire, de succes, de întoarcere ...

O rază de *speranță*.

A avea, a pierde, a nutri ... *speranța că...*

A insufla (cuiva) ... *speranță*.

DISPREȚ

Lipsă de considerație sau de stimă față de cineva sau de ceva ; *desconsiderație (desconsiderare).*

RESPECT

Sentiment de stimă, de considerație sau de prețuire față de cineva sau de ceva ; *deferență, stimă, considerație, prețuire* ; *(admirație).*

D.c. : *Dispreț/respect* mare, exagerat, evident, meritat, nemeritat ... ; reciproc .... ; general, constant ... *Disprețul/respectul* elevilor, al studenților, al muncitorilor ... ; al nostru, al lor, al meu ... față de cineva (față de adversar, față de semeni, față de alții, față de profesori, față de cei în vîrstă ...), față de ceva (față de muncă, lege ...).

Sentiment, manifestare, atitudine ... de *dispreț*/de *respect*. Expresie, formă, consecință, cauză ... a *disprețului*/a *respectului*. Obiectul, ecoul, expresia ... *disprețului/respectului*.

A simți, a manifesta, a exprima, a reflecta ... *dispreț/respect* față de (pentru) cineva sau (pentru) ceva. A-și arăta, a-și ascunde, a-și manifesta ... *disprețul/respectul* față de cineva (ceva). A vorbi, a povesti, a relata, a răspunde .... *cu dispreț/cu respect* (ceva ; despre cineva, despre ceva). A face ceva din *dispreț*/din *respect*.

Disprețul/respectul (cuiva față de /pentru/ cineva, ceva) crește, se amplifică ...

Demn de *disprețul/respectul* cuiva.

În semn de *dispreț*/de *respect*. A trata pe cineva cu *dispreț/* cu *respect*.

D.sp.: A respinge cu *dispreț* pe cineva (ceva).

D.sp. : *Respect* profund, deosebit, sincer ...

A se bucura de *respectul* cuiva.

A nutri (un deosebit) *respect* pentru cineva. A merita, a cuceri, a cîștiga *respectul* cuiva.

A DISPREȚUI

A *subaprecia*, a *desconsidera*, a *nesocoti*.

A RESPECTA

A *stima*, a *prețui*, a *aprecia*.

D.c. : A *disprețui*/a *respecta* pe cineva (omul, femeia ... ; oamenii, vîrstnicii, pe cei mai tineri, pe cei în vîrstă ; pe muncitori, pe țărani, pe adversar, pe conducător, pe superior, pe subalterni ...), ceva (munca, legea ... ; părerea, meri-

tele ... cuiva); ... pentru ceva (o faptă, un gest, hotărîre ...) pentru că ...

D.sp.: *a disprețui* (pe cineva) pentru necinste, incorectitudine, lașitate, minciună, fățărnicie etc.

D.sp.: *a respecta* (pe cineva) pentru cinste, corectitudine, franchețe etc.

DUȘMĂNIE

Sentiment de ură împotriva cuiva, atitudine ostilă față de cineva; *vrăjmășie, ostilitate.*

PRIETENIE

Sentiment sau relație care unește pe prieteni; afecțiune reciprocă; *amiciție, prieteșug.*

D.c.: *Dușmănie/prietenie* veche, mare, puternică, durabilă ...; inexplicabilă, dorită (nedorită), dăunătoare ...; de neînțeles, de neconceput ...

Dușmănia/prietenia cuiva (a colegului, a vecinului, a fratelui ...; a celor din jur, a celor mulți ...; a țăranilor, a muncitorilor, a soldaților ...; a mea, a noastră, a lor ...) față de cineva.

Dușmănia/prietenia dintre (între) oameni, copii, femei ...; țări, popoare ...; băieți și fete, soldați și ofițeri, calfe și meșteri, tineri și bătrîni, părinți și copii, șef și subalterni ...

A face ceva (a critica, a certa ... pe cineva) din *dușmănie*/din *prietenie.*

Dușmănia/prietenia începe, durează, continuă, încetează, se amplifică (mereu, treptat, tot mai mult ...) ...

A sublinia, a releva, a scoate în evidență ...; a ascunde, a tăinui, a dezvălui ... *dușmănia/prietenia* cuiva față de cineva (dintre cine și cine).

A trăi ... în *dușmănie*/în *prietenie* cu cineva.

D.sp.: *Prietenie* adevărată, credincioasă, strînsă, devotată frățească ...; de nezdruncinat ..

Prietenia leagă, unește ... (pe cineva de cineva).

A întări, a dezvolta, a saluta, a ocroti ... *prietenia* (cu cineva)

D.sp.: *Dușmănie* aprigă, cumplită ...

Dușmănia dezbină, desparte, îndepărtează (pe cineva de cineva).

FERICIRE

Stare, sentiment de mulțumire sufletească deplină, satisfacție totală.

NEFERICIRE

Stare, sentiment de nemulțumire totală; nenorocire.

D.c. : *Fericire/nefericire* mare, imensă, nemărginită ; meritată, nemeritată ... ; familiară, personală, generală ... ; constantă, trecătoare ...

Fericirea/nefericirea poporului ; a familiei, a copiilor ... ; a mea, a voastră ...

Sentiment, stare, senzaţie ... ; expresie ... semne, urme ... de *fericire*/de *nefericire ;* clipe, momente ... de *fericire/nefericire.*

Ecoul, obiectul, expresia, cauza ... *fericirii/nefericirii.*

A simţi, a exprima, a reflecta ... *fericire/nefericire ;* a (a-şi) ascunde (împărtăşi, destăinui ...) *fericirea/nefericirea ;* a aduce, a produce, a cauza, a provoca, a determina, a trezi ... *fericirea/nefericirea* cuiva ; a înţelege, a reda, a uita, a dezvălui ... *fericirea/nefericirea* (cuiva) ; a vorbi, a povesti, a scrie ... despre *fericirea/nefericirea* (cuiva). A împărţi (cu cineva) *fericirea/nefericirea.*

Deprins, obişnuit ... cu *fericirea/nefericirea ;* lipsit, cuprins ... de *fericire*/de *nefericire.*

Fericirea/nefericirea (cuiva) se amplifică, sporeşte (treptat ...) ; apare, dispare, se transformă (în ceva) ... ; ne cuprinde, ne purifică, ne stăpîneşte, ne uneşte ... ; ne ocoleşte ... ; depinde, atîrnă ... de ceva.

A-şi găsi, a dori (cuiva) ... *fericirea/nefericirea.*

D.sp. : *Fericire* adevărată, mult visată, dorită ...

A lupta, a muri ... pentru *fericire* (*fericirea* cuiva) ; a tinde (spre), a căuta *fericire* ...

D.sp. : *Nefericire* apăsătoare, chinuitoare ...

Nefericirea se abate asupra cuiva. A alina *nefericirea* (cuiva). L-a ajuns *nefericirea.*

FERICIT, -Ă

Plin de mulţumire sufletească, plin de bucurie, pe deplin satisfăcut ; care exprimă, provoacă, aduce fericire.

NEFERICIT, -Ă

Lipsit de mulţumire sufletească, de bucurie ; care nu exprimă, nu provoacă, nu aduce fericire ; *nenorocit.*

Om, părinte, copil ... *fericit/nefericit ;* femeie, familie ... *fericită/nefericită.* Zi, viaţă, tinereţe, copilărie... *fericită/nefericită.*

Ani *fericiţi/nefericiţi ;* momente, clipe, zile ... *fericite/nefericite.*

Zîmbet ; aspect ... *fericit/nefericit ;* înfăţişare, privire .. *fericită/nefericită.*

Deznodămînt, sfîrşit ... *fericit/nefericit ;* întîmplare, împrejurare ; ieşire, rezolvare ... *fericită/nefericită.*

A IUBI

A nutri un sentiment de afecţiune şi de admiraţie pentru cineva, a manifesta devotament faţă de ceva.

A URÎ

A avea un puternic sentiment de duşmănie faţă de cineva sau ceva.

D.c. : *A iubi/a urî* constant, permanent, mult ... ; cu statornicie, cu patimă ... ; *a iubi/a urî* din răsputeri, cu toată fiinţa, din tot sufletul, nespus de mult ... pe cineva sau ceva. *A iubi/a urî* omul, ţăranul ... ; femeia ... ; copiii, oamenii, ţăranii, intelectualii ... ; animalele ... *A iubi/a urî* omenirea, familia cuiva (a ta, a voastră, a lor ...), viaţa cazonă (viaţa din internat, din marile oraşe, viaţa de burlac ...) ; munca (fizică, intelectuală ...), sportul ... ; bogăţia, luxul ... ; banii ; adevărul, modestia, lauda, mîndria ...

Îl *iubesc* .../îl *urăsc* ... pe el, pe Andrei, pe tata ... ; o *iubesc*/o *urăsc* pe ea, pe Ana, pe mama ... ; îi *iubesc*/îi *urăsc* pe ei, pe băieţi, pe bătrîni, pe cei tineri, pe cei îndrăzneţi ... ; le *iubesc*/le *urăsc* pe ele, pe fete ...

A-şi iubi/a-şi urî colegul, vecinul, aproapele, conducătorul ... ; tatăl, fiul, fratele, mama, sora, unchiul ... ; profesorii, colegii, colaboratorii, rudele, fraţii, fiii ...

A se iubi/a se urî reciproc, permanent ... ; din copilărie, din şcoală, din anii studenţiei ... ; de multă vreme ; de mult, de puţin timp ...

D.sp. : *A iubi* profund, fierbinte ... ; cu devotament, cu pasiune, cu înflăcărare, cu ardoare ... ; din toată inima ... (pe cineva sau ceva).

A-şi iubi prietenii, părinţii ... ; poporul, patria, ţara, satul (ţinutul, oraşul ...) natal ...

A iubi cu o iubire gingaşă, duioasă ...

D.sp. : *A (se) urî* cumplit ... ; de moarte ..., cu vehemenţă ...

A urî cu o ură de moarte (cumplită).

IUBIRE

Sentiment de afecţiune profundă faţă de cineva sau de ceva; *dragoste.*

URĂ

Sentiment puternic, nestăpînit, de aversiune faţă de cineva sau de ceva.

D.c.: *Iubire/ură* evidentă, vădită, făţişă, puternică, mare ...; de neconceput, de neînţeles ...

Iubirea/ura colegului, bărbatului, femeii ...; a mea, a noastră, a lor ...; (faţă de cineva, ceva) faţă de vecin, faţă de cei din jur ...; între oameni, între vecini ...; dintre ofiţeri şi soldaţi, dintre ţărani şi intelectuali ...

Iubirea/ura (cuiva faţă de cineva) se manifestă vizibil, creşte, sporeşte, se amplifică, apune ...; clocoteşte, izbucneşte, răbufneşte ...; domină, subjugă, înflăcărează ... (pe cineva); învinge, domneşte ...; se preschimbă, se transformă, trece ... (în ceva);

Sentiment, manifestare, expresie ... *de iubire/de ură;* sentimentul, expresia; tăria, puterea ...; lacrimile, umbra ... *iubirii/urii;* imaginea, ecoul, efectul, consecinţa ... *iubirii/a urii.*

Stăpînit, cuprins, plin ... *de iubire/de ură;* statornic, consecvent, oscilant, neabătut ... în *iubire*/în *ură.*

A manifesta, a exprima, a simţi ... *iubire/ură;* a semăna, a determina, a trezi, a inspira ... *iubire/ură;* a tăinui, a masca, a releva, a dezvălui, a remarca ...; a înăbuşi, a răscoli, a înţelege, a uita ... *iubirea/ura* (cuiva, faţă de cineva);

Iubirea (ura) se contopeşte, se uneşte, se confundă ... *cu ura* (cu *iubirea*).

A face ceva din *iubire*/din *ură.*

D.sp.: *Iubire* fierbinte, duioasă, pură, profundă, gingaşă, înălţătoare...; de neam, de libertate, pentru cei oprimaţi ...

A iubi (pe cineva, ceva) cu o *iubire* pură, curată, tandră ...

Plăcerea, emoţia, căldura, entuziasmul, bucuria, farmecul... *iubirii.*

Încîntat, înflăcărat ... de *iubire.*

A cîştiga, a merita ... *iubirea* (cuiva).

D.sp.. *Ură* atroce, înverşunată, cumplită, ireconciliabilă, sălbatică ...; de neîmpăcat, de moarte ...

A urî (pe cineva, ceva) cu o *ură* înverşunată, atroce; de moarte ...

Răpus, îngenunchiat ... de *ură.*

Ura dintre exploataţi şi exploatatori, avuţi şi nevoiaşi ...

A înnebuni, a turba, a se sufoca ... de *ură.*

A admite, a accepta ... (ceva); a preamări, a călăuzi ... (pe cineva) din *iubire*.

Iubire fără satisfacții, fără bucurii, fără lacrimi ...

Iubirea înnobilează ...

A privi, a vorbi, a răspunde ... cu (fără) *ură*.

A respinge, a lovi ... (pe cineva) din *ură*.

Ura dezumanizează ...

ÎNCREDERE

Sentiment de siguranță față de cinstea, sinceritatea, devotamentul, posibilitățile cuiva; *credință*.

NEÎNCREDERE

Îndoială, nesiguranță; suspiciune.

D.c.: *Încredere/neîncredere* mare, parțială, totală, nemărginită, limitată, reciprocă ...; inexplicabilă, de neînțeles ... Sentiment, atitudine, manifestare ... de *încredere/neîncredere* față de (ceva).

Încrederea/neîncrederea muncitorilor, țăranilor, intelectualilor, studenților ...; a tatălui, a mamei, a prietenului, a profesorului, a colectivului ...; a noastră, a lor ... în cineva (în colaboratori, în copii, în colegi, în conducători, în subalterni ...) sau în ceva (în forțele proprii ...).

A manifesta, a avea, a exprima ... *încredere/neîncredere* în (față de) cineva (ceva.)

A-și exprima, a-și manifesta, a-și justifica, a-și arăta ... *încrederea/neîncrederea* în cineva. A (nu) inspira (cuiva) *încredere/neîncredere*.

A urmări, a privi, a aștepta ... cu *încredere/neîncredere* ceva.

A se purta cu *încredere*/cu *neîncredere* față de cineva; a privi ... cu *încredere*/cu *neîncredere* pe cineva (ceva).

Încrederea/neîncrederea apare, se manifestă, se amplifică ... cuprinde (pe cineva), dispare ...

D.sp.: *Încredere* deplină, absolută ...; necesară ...

A fi demn de *încrederea* cuiva. A cuceri, a dobîndi, a pierde *încrederea* (cuiva). A acorda cuiva *încredere*. A se bucura, a se folosi, a beneficia ... de *încrederea* cuiva. A mulțumi pentru *încrederea* acordată. Persoană de *încredere*.

D. sp.: Cuprins, chinuit ... de *neîncredere*.

MULȚUMIRE

Satisfacție, plăcere, bucurie.

NEMULȚUMIRE

Insatisfacție, neplăcere, supărare, mîhnire.

D.c. : *Mulțumire/nemulțumire* profundă, mare, deplină, imensă ... ; firească, evidentă, obișnuită, permanentă ... ; sufletească, spirituală ... ;

Sentiment, stare, expresie ... ; urme, semne (în semn) ... de *mulțumire*/de *nemulțumire*.

Cauza, efectul, obiectul ... *mulțumirii/nemulțumirii*.

A simți, a exprima, a reflecta ... *mulțumire/nemulțumire* ; a-și împărtăși, a-și dezvălui, a-și ascunde ... *mulțumirea/nemulțumirea* ; a înfățișa, a reda, a înțelege ... *mulțumirea/nemulțumirea* cuiva (a familiei, a copiilor, a studenților ... ; a mea, a voastră ...) ; a vorbi, a scrie despre *mulțumirea/nemulțumirea* cuiva ; a aștepta, a întîmpina, a urmări (ceva) ... cu *mulțumire*/cu *nemulțumire*.

Mulțumirea/nemulțumirea (cuiva) sporește, se amplifică (cu fiecare zi), apare, dispare ... ; ne unește, ne-a cuprins ...

Clipe, momente ... de *mulțumire/nemulțumire*.

OPTIMISM

Încredere în viață, în viitor ; tendință de a vedea latura bună, favorabilă a lucrurilor.

PESIMISM

Neîncredere în viață, în viitor, tendință de a vedea, mai ales, latura nefavorabilă a lucrurilor.

D.c. : *Optimism/pesimism* exagerat, evident, accentuat, absolut, relativ, mult, puțin, mascat ...

Optimismul/pesimismul tinerilor, al scriitorilor, al poeților, al nostru, al lor ...

A exprima, a manifesta, a reflecta ... a genera, a cauza ... *optimism/pesimism*. *Optimismul/pesimismul* provoacă, generează, determină ... ceva (anumite stări, atitudini, manifestări ... ; ale oamenilor, ale adolescenților, ale tinerilor ...) ; predomină, apare, se manifestă, se resimte, ne stăpînește.

Atitudine, sentiment, manifestare ... ; expresie, note, accese ... *de optimism/de pesimism*.

A privi, a analiza ... (ceva) cu *optimism*/cu *pesimism*.

Pătruns, cuprins, lipsit ... de *optimism*/de *pesimism*.

VESEL, -Ă

1. Cu voie bună ; *voios* ; bucuros ; care este cuprins de veselie.

TRIST, -Ă

1. Care este cuprins de tristețe ; *abătut, întristat, supărat* ; *amărît mîhnit.*

Om, copil, bătrîn, partener, colocutor, artist, tovarăș, anturaj ... *vesel/trist* ; fată, fire, lume, societate, atmosferă *veselă* ... */tristă* ; oameni, prieteni, colegi ... *veseli/triști* ; femei, fete ... *vesele/triste.*

A fi, a arăta, a părea, a deveni ... *vesel/trist.*

2. Care exprimă bucurie, veselie, voioșie.

2. Care exprimă tristețe.

Aspect, zîmbet, rîs, oftat ..., caracter ... *vesel/trist* ; privire, înfățișare, figură, voce, față ... *veselă/tristă* : priviri, gînduri, manifestări ... *vesele/triste* ; ochi ... *veseli/triști.*

3. Care produce, (determină, sugerează) veselie.

3. Care produce (evocă, sugerează) tristețe.

Caz, rezultat, moment, sfîrșit, eveniment ... ; tablou, spectacol, dans, cîntec ... *vesel/trist* ; întîmplare, știre, povestire, glumă, discuție ... ; seară, zi ... veselă/tristă ; zile, momente, împrejurări, întîmplări ... *vesele/triste.*

BIBLIOGRAFIE

A. TRATATE, STUDII, DICȚIONARE

1. ACHMANOVA O. S., *Očerki po obščej i russkoj leksikologii*, Moscova, 1957.
2. AMBROLADZE L. V., *Problema orticatel'nogo suždenija* (AKD), Kutaisi, 1958.
3. *Antičnye teorii jazyka i stilja* (sub redacția lui O. M. Frejdemberg), Moscova — Leningrad, 1936.
4. ANTON D., *Logica polivalentă*, București, 1971.
5. ANTON D., *Teoria logicii*, București, 1973.
6. APRESJAN Ju. D., *Distributivnyj analiz značenij i strukturnye semantičeskie polja*, în vol. „Leksikografičeskij sbornik", V, 1962.
7. APRESJAN Ju. D., *Sovremennye metody izučenija značenija i nekotorye problemy strukturnoj lingvistiki*, în vol. „Problemy strukturnoj lingvistiki", Moscova, 1963.
8. APRESJAN Ju. D., *Opyt teorii antonimov*, în vol. „Strukturno-matematičeskie metody modelirovanija jazyka" (Tezisy dokladov ...), I, Kiev, 1970.
9. ARISTOTEL, *Organon*, IV, *Topica* (Traducere de M. Florian), Ed. științifică, București, 1963.
10. ARISTOTEL, *Organon*, I, *Categoriile*, Ed. științifică, București, 1957.
11. ARISTOTEL, *Metafizica* (X) (Traducere de Șt. Bezdechi), Ed. Academiei R.P.R., București, 1965.
12. BALDINGER K., *Die Semasiologie*, Berlin, 1957.
13. BALLY CH., *Traité de stilistique française*, vol. I, II, ed. a III-a, Geneva — Paris, 1951.
14. BENDIX ED., *Componential Analysis of General Vocabulary, the Semantic Structure of a Set of Verbs in English, Hindi and Japanese*, Bloomington, 1966.
15. BEREŽAN S., *Sinonimija v svete semičeskogo analiza leksičeskich mikrostruktur*, în „Limba și literatura moldovenească" (Chișinău), nr. 2, 1970.
16. BEREŽAN. S. G., *Semantičeskaja ekvivalentnost' leksičeskich edinic*, Izd.-vo. „Știinca", Chișinău, 1973.

17. BIDU ANGELA, *Observații asupra structurii vocabularului*, LR, XVIII, 1967, nr. 1.
18. BIDU ANGELA-VRĂNCEANU, *Esquisse de système lexico-sémantique : les noms de couleurs dans la langue roumaine contemporaine* (I, II), RRL, XV, 1970, nr. 2—3.
19. BIDU ANGELA-VRĂNCEANU, *Une modalité de description paradigmatique au niveau du lexique*, RRL, XV, 1970, nr. 6.
20. BRUDNYJ A. A., *Značenie slova i psichologija protivopostavlenija*, în vol. „Semantičeskaja struktura slova (psichologičeskie issledovanija)", Moscova, 1971.
21. BUCĂ M., *Analiza distributivă a sinonimelor*, AUT, VII, 1969.
22. BUCĂ M., EVSEEV I., *Antonimele limbii ruse. Dicționar.* (Lucrare litografiată), Tipografia Universității din Timișoara, 1972.
23. BUCĂ M., EVSEEV I., *Probleme de semasiologie*, Ed. Facla, Timișoara, 1976.
24. BUCĂ M., VINȚELER O., *Dicționar de antonime* (DA), Ed. enciclopedică română, București, 1974.
25. BUDAGOV R. A., *Introducere în știința limbii* (traducere din limba rusă de G. Mihăilă), București, 1961.
26. BULACHOVSKIJ L. A., *Vvedenie v jazykoznanie*, II, Moscova, 1953.
27. CARNAP R., *Semnificație și necesitate* (traducere din limba engleză de Gh. Enescu și S. Vieru), Ed. Dacia, Cluj, 1972.
28. CASARES J., *Introduction a la lexicografia moderna*, Madrid, 1950.
29. CATFORD J. C., *A linguistic Theory of Translation, Oxford — Londra*, 1965.
30. CHARAUDEAU P., *L'analise lexico-sémantique, recherche d'un procédure d'analise* (I), CdL (18), 1971/I.
31. CHIȚORAN D., *Colocație și sens. O contribuție la studiul elementelor lexicale*, SCL, XVI, 1965, nr. 5.
32. CHIȚORAN D., *Relații sintagmatice și paradigmatice în vocabular*, (teză de doctorat), București, 1968.
33. CHIȚORAN D., *Elements of English Structural Semantics*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1973.
34. COȘERIU E., *Pour une sémantique diachronique structurale*, TLL, II, 1964, nr.1.
35. COȘERIU E., *Lexikalische Solidaritäten* (*Leksičeskie solidarnosti*, în vol. „Voprosy učebnoj leksikografii", Moscova, 1969).
36. COTEANU I., *Contribuții la o semasiologie sistematică*, PLG, I, 1959.
37. COTEANU I., *În legătură cu sistemul vocabularului*, PLG, II, 1960.
38. COTEANU I., BIDU-VRĂNCEANU A., *Limba română contemporană*, vol. II, Ed. didactică și pedagogică, București, 1975.
39 *Der große Duden, Hauptschwierigkeiten der deutschen Sprache*, Bd. 9, Mannheim, 1964.
40. DICTIONNAIRE DU FRANÇAIS CONTEMPORAIN, Larousse, Paris, 1971.
41. DICȚIONAR DE SINONIME (sub redacția lui Gh. Bulgăr), Ed. Albatros, București, 1972.
42. DICȚIONAR DE SINONIME RUS-ROMÂN (elaborat de un colectiv, sub redacția lui M. Bucă — vol. I — și M. Bucă, I. Evseev — vol. II), [lucrare litografiată], Tipografia Universității din Timișoara, 1968, 1971.

43. DICȚIONARUL EXPLICATIV AL LIMBII ROMÂNE (DEX), Ed. Academiei R.S.R., București, 1975.
44. DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE LITERARE CONTEMPORANE (DLRLC), vol. I–IV, Ed. Academiei R.S.R., București, 1955–1967.
45. DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE MODERNE (DLRM), Ed. Academiei R.S.R., București, 1958.
46. DINDELEGAN-PANĂ GABRIELA, *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*, București, 1974.
47. DINDELEGAN-PANĂ GABRIELA, *Reflecții asupra modalității de analiză a sensului* (cu referire specială la verb), LR, XXV, 1976, nr. 2.
48. DMITRIEVSKAJA I. V., *K voprosu o protivorečaščich i protivopoložnych ponjatijach*, în vol. „Logiko-grammatičeskie očerki", Moscova, 1961.
49. DORNSEIF F., *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*, ed. a V-a, Berlin — Leipzig, 1959.
50. DUBOIS J., *Représentation de systèmes paradigmatiques formalisés dans un dictionnaire structural*, CdL (V), 1964/II.
51. DUCHÁČEK O., *Sur quelques problémes de l'antonymie*, CdL (VI), 1965/I.
52. DUCHÁČEK O., *Le champ conceptuel de la beauté én français moderne*, Praga, 1960.
53. EDELŠTEJN A. I., *Antonimičnye otnošenija v sisteme anglijskich glagolov dviženija*, în „Uč. zap. Rjazanskogo instituta", t. 48, 1970.
54. EDMUNSON H. P., *Mathematical Models of Synonyms*, în vol. „International Conference on Computational Linguistics", Los Angeles, 1965 (Extras).
55. ENGELS Fr., *Anti-Dühring*, ed. a 4-a, București, 1966.
56. EVSEEV I., *La caractérisation des mots du point du vue d'une sémantique structurale*, CLTA, IV, 1967.
57. EVSEEV I., *Semantica verbului*, Ed. Facla, Timișoara, 1974.
58. FILOMENKO L. I., *Ob antonimii meždu sinonimičeskimi rjadami*, în „Naučnye trudy Novosibirskogo ped. instituta", vyp. 57, 1970.
59. FREGE G., *Sens și semnificație în logică și filozofie*, București, 1966.
60. GAK V. G., *Besedy o francuzskom slove*. *Moscova*, 1966.
61. GAK V. G., *K probleme semantičeskoj sintagmatiki*, în vol. „Problemy strukturnoj lingvistiki", Moscova, 1971.
62. GALKINA-FEDORUK E. M., GORŠKOVA K. V., ŠANSKIJ N. M., *Sovremennyj russkij jazyk. Leksikologija*, Moscova, 1958.
63. GELBLU Ja. I., *Puti razvitija antonimii imjon suščestvitel'nych* (na materiale nemeckogo jazyka), în „Uč. zap. Baškirskogo gosudarstvennogo universiteta", vyp. 9, serija filologičeskaja, Ufa, 1960, nr. 7.
64. GELBLU Ja. I., *Sposoby vyraženija antonimičnosti v sovremennom nemeckom jazyke*, (KD), Ufa, 1964.
65. GELBLU Ja. I., *K istorii vozniknovenija antonimičnych otnošenij*, în „Uč. rap. Baškirskogo gosudarstvennogo universiteta", „Voprosy germanskoj filologii", vyp. 28, serija filologičeskich nauk, 1969, nr. 11/15.

66. GOBLOT E., *Traité de logique*, ed. a 5-a, Paris, 1929.
67. GOLOPENŢIA-ERETESCU SANDA, *Structura de suprafaţă şi structura de adîncime în analiza sintactică*, PLG, V, 1967.
68. GOODENOUGH W. H., *Componential Analysis and the Study of Meaning*", „Language", 1956, nr. 32.
69. GORSKIJ D. P., *Logika*, Moscova, 1961.
70. GRAUR Al., *Fondul principal al limbii române*, Bucureşti, 1957.
71. GRAUR Al., *Studii de lingvistică generală* (variantă nouă), Bucureşti, 1960.
72. GRAUR Al., *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, (Bucureşti), 1954.
73. GREIMAS A., *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Paris, 1966.
74. GRICKAP I., *O antonimii*, în „Zbornik za filologiju i lingvistiku", v. 4–5, Novi-Sad, 1961–1962.
75. GUILBERT L., *Les antonymes. I-a-t'il un système morpho-lexical des antonymes ?*, CdL, (IV), 1964/I.
76. GUIRAUD P., *La sémantique*, Paris, 1966.
77. GUŢU-ROMALO VALERIA, *Distribuţia*, în vol. „Elemente de lingvistică structurală", Bucureşti, 1967.
78. HALLING R., WARTBURG W. (von)., *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie. Versuch eines Ordnungsschemas*, ed. a II-a, Berlin, 1963.
79. HARRIS Z. *Co-occurence and Transformation in Linguistic Structure*, în „Language", 1957, nr. 33.
80. HEGEL G. W. F., *Ştiinţa logicii* (trad. de D. D. Roşca), Ed. Acad. R.P.R, Bucureşti, 1966.
81. HJELMSLEV L., *Dans quelle mesure les significations des mots peuvent-elles être considerées comme formant une structure ?* (trad. în limba rusă), în „Novoe v lingvistike", vol. II, Moscova, 1962.
82. HJELMSLEV L., *Preliminarii la o teorie a limbii* (traducere din limba engleză de D. Copceag), Bucureşti, 1967.
83. IONAŞCU A., *Cu privire la caracterul social al elementelor limbii*, PLG, IV, 1962.
84. IORDAN I., *Lexicul limbii române*, Bucureşti, 1964.
85. ISAČENKO A. V., *Binarnost', privativnye oppozicii, i grammatičeskoe značenie*, în VJa., XII, 1963, nr. 2.
86. ISAEV A. V., *K voprosu o sootnošenii lingvističeskogo i logičeskogo v učenii ob antonimii*, FN, 1972, nr. 1.
87. IVANOV V. V., TOPOROV V. N., *Slavjanskie jazykovye modeliruiuščie semiotičeskie sistemy*, Moscova, 1965.
88. JAKOBSON R., *Zur Struktur der russischen Verbung*, în „A Prague school Reader of Linguistics", Bloomington, 1964.
89. JURIN J. A., *Antonimija glagolov umstvennoj dejatel'nosti*, în „Naučnye trudy Kubanskogo universiteta", vyp. 153, Krasnodar, 1972.
90. JODELET F., *L'association verbale*, în „Traité de psihologie experimentale", VIII, „Language, communication et décision", Paris, 1965.
91. KALININ A. V., *Leksikologija russkogo jazyka*, Moscova, 1971.
92. KAMENSKAJA O. L., *Opisanie leksiko-semantičeskoj sistemy jazyka na osnove ponjatija sensemy*, în „Uč. zap. 1 MGPIIJa im. M. Thoreza", t. 31, Moscova, 1964.

93. KAPLAN N. S., *Objektivnye svojstva antonimov v stilističeskom upotreblenii i funkcii antitezy*, în vol. „Voprosy teorii i metodiki prepodavanija inostrannych jazykov", vyp. 1, Kazan, 1966.
94. KARAULOV Ju. N., *Struktura leksiko-semantičeskogo polja*, FN, 1972, nr. 1.
95. KARCEVSKIJ S., *Ob asimetričnom dualizme lingvističeskogo znaka*, în vol. [Zvegincev V.A.] „Istorija jazykoznanija XIX—XX vekov v očerkach i izvlečenijach", II, Moscova, 1965.
96. KATZ J. J., FODOR J. A., *The Structure of a Semantic Theory*, în „Language", 1963, nr. 39.
97. KATZ J. J., POSTAL P. M., *An Integrated Theory of Linguistic Description*, Cambridge, 1965.
98. KATZNELSON S. D., *Soderžanie slova, značenie i oboznačenie*, Moscova—Leningrad, 1965.
99. KIREEV A. A., *Ob antonimach*, RJaŠ, 1954, nr. 3.
100. KISCH RUTH, MANTSCH HEINRICH, *Note asupra teoriei cimpurilor semantice*, LR, XVIII, 1969, nr. 1.
101. KLIMENKO A. P., *Voprosy psichologičeskogo izučenija semantiki*, Minsk, 1970.
102. KLJUEVA N. V., *Problema antonimov*, „Uč. zap. 1. MGPIJa", t. IX („Slovarnyj sostav i grammatičeskij stroj jazyka"), 1956.
103. KOLESNIKOV N. P., *Slovar' antonimov russkogo jazyka*, Izd-vo Tbilisskogo universiteta, Tbilisi, 1972.
104. KOLŠANSKIJ G. V., *O prirode konteksta*, VJa, 1959, nr. 4.
105. KOMISSAROV V. N., *Problema opredelenija antonima (O sootnošenii logičeskogo i jazykovogo v semnasiologii)*, VJa, 1957, nr. 2.
106. KOMISSAROV V. N., *Semantičeskie charakteristiki slov antonimov (na materiale anglijskogo jazyka)*, (KD), Moscova, 1961.
107. KOMISSAROV V. N., *Affiksal'nye slova antonimy v sovremennom anglijskom jazyke*, FN, 1962, nr. 2.
108. KOMISSAROV V. N., Slovar' antonimov sovremennogo anglijskogo jazyka, Moscova, 1964.
109. KOMLEV N. G., *Komponenty soderžatel'noj struktury slova*, Moscova, 1969.
110. KONDAKOV N. I., *Logika*, Moscova, 1954.
111. KOPYLENKO M. M., *K eksperimental'nomu izučeniju sočetaemosti leksem*, V Ja, 1965, nr. 2.
112. KORNEEVA L. T., *Glagoly — antonimy v sovremennom nemeckom jazyke*, „Uč. zap. 1 MGPIJa im. M. Thoreza", t. 35, 1966.
113. KRONASSER H., *Handbuch der Semasiologie*, Heidelberg, 1952.
114. KURYLOWICZ E. R., *Zametki o značenii slova*, VJa, 1955, nr. 3 .
115. KUZNECOVA O. S., *O ponjatii leksičeskoj sistemy jazyka i metody ejo issledovanija*, Moscova, 1963.
116. LAVONDES H., *Le chaud et le froid. Notes lexicologiques*, în „Langues et tehniques. Nature et societé", t. 1, Paris, 1972.
117. LENIN V. I., *Caiete filozofice*, în „Opere complete", ed. a II-a, vol. 29, București, 1966.
118. LEONTIEV A. A., *Psicholingvistika*, Leningrad, 1967.
119. LEONTIEV A. A., *Slovar' stereotipnych associatij russkogo jazyka, ego teoretičeskie osnovy, zadači i značenie dlja obučenija russkomu jazyku inostrancev*, în vol. „Voprosy učebnoj leksikografii", Moscova, 1969.

120. LEONTIEV A. A., *Psichologičeskaja structura značenija*, în vol. „Semantičeskaja struktura slova (psichologičeskie issledovanija)“, Moscova, 1971.

121. LESNIK M. D., *Ob antonimičnosti prilagatel'nych „bol'šoj“ — „malyj“, „malen'kij“ i sfere ich upotreblenija v sovremennom russkom literaturnom jazyke*, „Uč. zap. LGU“, Seria filologičeskich nauk, vyp. 18, 1952, nr. 161.

122. LEVIŢKI L., *Antonimia — procedeu semnificativ în opera lui Shakespeare*, în „Revista de filologie romanică și germanică“, II, 1958, nr. 2.

123. LEVICKIJ V. V., *Sistema oboznačenij ponjatij „širokij — uzkij“ v sovremennom nemeckom jazyke i ejo proischoždenija*, „Uč. zap. 1 MGPIIJa im. M. Thoreza“, t. 31, 1964.

124. LEVKOVSKAJA K. A., *Teorija slova. Principy ejo postroenija i aspekty izučenija leksičeskogo materiale*, Moscova, 1962.

125. LOPATKINOVA N. N., MOVŠOVIČ N. A., *Lexicologie du français moderne*, Moscova, 1971.

126. LOUNSBURY F. G., *A Semantic Analysis of the Pawnne Kinship usage*, în „Language“, 1956, nr. 32.

127. LUKINA G. N., *Sinonimy i antonimy v predelach leksiko-semantičeskoj gruppy slov*, în „Leksikografičeskij sbornik“, vyp. VI, Moscova, 1963.

128. LVOV M. R., *K voprosu o tipach leksičeskich antonimov*, RJa Š, 1970, nr. 3.

129. LVOV M. R., *Opyt sistematizacii leksičeskich antonimov*, în vol. „Aktual'nye problemy leksikologii i leksikografii“, Perm, 1972.

130. LYONS J., *Structural Semantics. An Analysis of Part of the Vocabulary of Plato*, Oxford, 1963.

131. MAKSIMOV L. Ju., *Antonimija kak odin iz pokazatelej kačestvennosti prilagatel'nych* (KD), Moscova, 1958.

132. MANECA C., *Analiza semică a lexicului (Cu aplicare la lexicul de origine latină al limbii române)*, LR, XVIII, 1969, nr. 1.

133. MANOLIU MARIA, *Morphèmes lexicaux et grammaticaux*, CLTA, I, 1962.

134. MĂRGINEANU N., *Psihologie şi literatură*, Cluj, 1970.

135. MARTINET A., *La linguistique synchronique*, Paris, 1965.

136. MARX K., ENGELS Fr. *Opere*, vol. I, ESPLP, Bucureşti, 1957.

137. MARX K., ENGELS Fr., *Opere*, vol. 20, Ed. politică, Bucureşti, 1964.

138. MAZZONI BRUNO, GROSSMANN MARIA, *Analiza semantică a termenilor de culoare în italiana standard*, SCL, XXIII, 1972, nr. 3.

139. MEL'ČUK I. D., *Ob opredelenii bol'šej/men'šej smyslovoi složnosti pri slovoobrazovatel'nych otnošenijach*, în „Izvestija Akademii nauk“, Serija literatury i jazyka, vyp. 2, 1969, t. XXVIII.

140. MESAROŞIU I., *Logică generală*, Bucureşti, 1971.

141. MHITARJAN I. G., *Iz istorii opredelenija termina „antonim“*, în „Sbornik naučnych trudov Erevanskogo armjanskogo ped. ist. — ta imeni N. A. Bojana“, Seria russkogo jazyka, 1966, nr. 2.

142. MIHĂILĂ RODICA, *Analiza semantică distribuţională a adjectivului românesc „uşor“*, SCL, II, 1969, nr. 6.

143. MURAVICKA M. P., *Psicholingvističeskij analiz leksičnoj omonimii*, în „Movoznavstvo", Kiev, 1975, nr. 3 (51).
144. NIDA E. A., *A System for the Description of Semantic Elements*, în „Word", 1951, nr. 1.
145. NIDA E. A., *Analysis of Meaning and Dictionary Making* (traducere în limba rusă, în „Novoe v lingvistike", vyp. II, Moscova, 1962).
146. NIKOLAEVA M. A., *Nekotorye teoretičeskie problemy antonimii*, în „Uč. zap. MGPIIJa ...", „Voprosy romansko-germanskoj filologii", t. 59, 1971.
147. NOBLE C., *An Analysis of Meaning*, în „Psichological Review", v. 59, 1952, nr. 6.
148. NOVIKOV L. A., *Logičeskaja protivopoložnost' i leksičeskaja antonimija*, R Ja Š, 1966, nr. 4.
149. NOVIKOV L. A., *Leksikologija russkogo jazyka, ejo ponjatija i kategorii*, R Ja N Š, 1972, nr. 6.
150. NOVIKOV L. A., *Antonimija v russkom jazyke (Semantičeskij analiz protivopoložnostej v leksike)*, Moscova, 1973.
151. NOVIKOV L. A., *Zametki o leksičeskoj antonimii*, R Ja Š, 1976, nr. 2.
152. NYROP Kr., *Grammaire historique de la langue française*, vol. IV, Copenhaga, 1913.
153. OGDEN C. K., *Opposition. A linguistic and psychological analysis*, Londra, 1934.
154. OGDEN C. K., RICHARDS I. A., *The Meaning of Meaning*, Londra, 1931.
155. OTOBÎCU C., *Unele observații cu privire la valoarea semantică a prefixului „ne-"*, LR, VII, 1958, nr. 4.
156. PAVELCU V., *Din viața sentimentelor*, Ed. enciclopedică română, București, 1969.
157. PÂRVU N. D., *Structura psihologică a limbii române* (termeni românești în legătură cu activitatea psihică), AUT, VII, 1969.
158. PLATON, *Opere*, I (traducere de Șerban Mironescu), Ed. științifică, București, 1974.
159. POKROVSKIJ M. M., *Semasiologičeskie issledovanija v oblasti drevnich jazykov*, în vol. „Izbrannye raboty po jazykoznaniju", Moscova, 1952.
160. PONOMARENKO T. G., *Ob izučenii odnokornevych glagolov s antonimičnymi prefiksami*, în vol. „Grammatika i leksika russkogo jazyka", Leningrad, 1972.
161. POPOVICI M. V., *Aspectul filozofic al problemei semnificației și a sensului*, „Probleme de filozofie", 1962, nr. 12.
162. PORZIG I., *Alt und jung, alt und neu*, în „Sprachgeschichte und Wortbedeutung", Festschrift A. Debrunner, Berna, 1954.
163. POTTIER B., *Vers une sémantique moderne*, TLL, II, 1964, nr. 10.
164. *Psihologia generală* (sub redacția prof. Al. Roșca), București, 1966.
165. REFORMATSKIJ A. S., *Vvedenie v jazykaznanie*, Moscova, 1947.
166. REY A., *A propos de la définition lexicographique*, CdL, VI, 1965/I.
167. REY-DEBOVE, JOSETTE, *La définition lexicographique : recherche sur l'équation sémique*, CdL, VIII, 1966/1.
168. ROBERT P., *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue francaise*, Paris, 1967.
169. ROCERIC-ALEXANDRESCU ALEXANDRA, *La sémantique de la négation (Remarques sur la négation en roumain)*, CLTA, V, 1968.

170. ROCERIC-ALEXANDRA, *Aspects of Antonymy in the Romanian Language*, CLTA, 9, fasc. 1, 1972.
171. RODIČEVA E. I., *O semantičeskich poljach antonimov*, în vol. „Aktual'nye problemy leksikologii", Novosibirsk, 1967.
172. RODIČEVA E. I., *K probleme antonimii*, în vol. „Semantičeskie i fonologičeskie problemy prikladnoj lingvistiki", vyp. 9, Moscova, 1968.
173. RODIČEVA E. I., *O presuppozicionnom aspekte antonimii*, în vol. „Issledovanija po strukturnoj i prikladnoj lingvistike", Moscova, 1975.
174. ROGET P. M., *Roget's Thesaurus of English Word and Phrases* (ediţie nouă), Longmans, Londra, 1962.
175. SAPIR E., *Grading. A Study in Semantics*, în „Selected Writings of Edward Sapir in Language. Culture and Personality", Berkeley — Los Angeles, 1951.
176. SAUSSURE F. (de), *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris, 1971.
177. SCHAFF A., *Introducere în semantică* (traducere din limba polonă), Bucureşti, 1966.
178. SCHMIDT W., *Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wörterbedeutung*, Berlin, 1963.
179. SCHMIDT W., *Deutsche Sprachkunde*, Berlin, 1967.
180. SÎRBU R., *Asupra criteriilor de definire a antonimelor*, în vol. „Studii lingvistice", Timişoara, 1974.
181. SÎRBU R., *Antonimia cuvintelor care denumesc trăsături de caracter în limba rusă contemporană*, AUT, XI, 1973.
182. SÎRBU R., *Analiza semică a unor substantive care denumesc sentimente în limba română*, în SCL, XXV, 1974, nr. 3.
183. SÎRBU R., *Semnyj analiz antonimov (metodičeskij aspekt)*, R Ja R, 1974, nr. 4.
184. SKALIČKA V., *Asimetričnyj dualizm jazkovych edinic*, în vol. „Pražskij lingvističeskij kružok", Moscova, 1967.
185. SLAMA-CAZACU TATIANA, *Limbaj şi context*, Bucureşti, 1959.
186. SLAMA-CAZACU TATIANA, *Introducere în psiholingvistică*, Bucureşti, 1968.
187. SMIRNICKIJ A. I., *K voprosu o slove. Problema toždestva slova*, în vol. „Voprosy teorii i istorii jazyka", Moscova, 1952.
188. SMIRNICKIJ A. I., *Značenie slova*, VJa, 1955, nr. 2.
189. SPINOZA B, *Etica* (traducere din limba latină de Al. Popescu), Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1957.
190. STATI S., *Probleme actuale ale semanticii lingvistice*, în vol. „Limbaj, logică, filozofie", Bucureşti, 1968.
191. STATI S., *Trăsături semantice adjectivale*, SCL, XXIV, 1973, nr. 2.
192. STEPANOVA M. D., *Voprosy komponentnogo analiza v leksike*, J Ja Š, 1966, nr. 5.
193. STEPANOVA M. D., *Metody sinchronnogo analiza leksiki*, Moscova, 1968.
194. ŠANSKIJ N. M., *Leksikologija sovremennogo russkogo jazyka*, ed. a II-a, Moscova, 1972.
195. ŠAUMJAN S. K., *Strukturnye metody izučenija značenij*, în „Leksikografičeskij sbornik", V, 1962.
196. ŠMELJOV D. N., *Očerki po semasiologii russkogo jazyka*, Moscova, 1964.

197. TIMEŠKOVA I. N., TARHOVA V. A., *Essai de lexikologie du français moderne*, Leningrad, 1967.
198. *Tratat de lingvistică generală* (sub redacţia acad. Al. Graur, S. Stati, Lucia Wald), Ed. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1971.
199. TRIER J., *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes*, Heidelberg, 1931.
200. TRUBETZKOY N. S., *Osnovy fonologii*, Moscova, 1960.
201. UFIMCEVA A. S., *Opyt izučenija leksiki kak sistemy*, Moscova, 1962.
202. UFIMCEVA A. A., *Slovo v leksiko-semantičeskoj sisteme jazyka*, Moscova, 1968.
203. ULLMANN St., *Précis de sémantique française*, Berna, 1952.
204. ULLMANN St., *The Principles of Semantics*, *Glasgow-Oxford*, 1957.
205. ULLMANN St., *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*, Oxford, Basel, Blackwel, 1964.
206. VARAKSIN L. A., *Odnokornevye prefiksal'nye glogoly-antonimy v sovremennom russkom jazyke* (AKD), Kuibîşev, 1968.
207. VARAKSIN L. A., *K voprosy ob odnokornevych prefiksal'nych glagolach antonimach*, „Uč. zap. Kujbyševkogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo instituta", vyp. 66, 1969.
208. VASILIU E., GOLOPENŢIA-ERETESCU SANDA, *Sintaxa transformaţională a limbii române*, Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1969.
209. VINOGRADOV V. V., *Osnovnye tipy leksičeskich značenij slov*, VJa, 1953, nr. 5.
210. VVEDENSKAJA L. A., *O vzaimodejstvii antonimii i sinonimii*, în vol. „Voprosy leksiki i frazeologii sovremennogo russkogo jazyka", Izd.—vo Rostovskogo universiteta, 1968.
211. VVEDENSKAJA L. A., *Sinonimičeskie pary antonimov*, RJaŠ, 1969, nr. 4.
212. VVEDENSKAJA L.A., *Slovar' antonimov russkogo jazyka*, Izd-vo Rostovskogo universiteta, 1971.
213. ZAVJALOVA V. M., *Antonimy (posobie pe leksike nemeckogo jazyka)*, Moscova, 1969.
214. ZIFF P., *Semantic Analysis*, Ithaka, New-York, Cornell University Press, 1962.
215. ZVEGINCEV V. A., *Semasiologija*, Moscova, 1957.
216. ZVEGINCEV V. A., *Očerki po obščemu jazykoznaniju*, Moscova, 1962.
217. WALD LUCIA, *Antonimele în sistemul lexical*, în vol. „Sistemele limbii", Bucureşti, 1970.
218. WEBSTER N., *Webster's Dictionary of Synonyms, A Dictionary of Discriminated Synonyms with Antonyms and Analogous and Contrasted Words*, Springfield, USA, 1951.
219. WEISGERBER L., *Von den Kräften der deutschen Sprache*, Ed. 2, *Vom Weltbild der deutschen Sprache*, Düsseldorf, 1950.

B. IZVOARE

AGÂRBICEANU, I., *Arhanghelii*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1972.
ARIEŞEANU, ION, *Primiţi puţină duioşie?*, Ed. Facla, Timişoara, 1973,
BANUŞ, MARIA, *Versuri alese*, ESPLA, Bucureşti, 1953.
BARBU, EUGEN, *Groapa*, Ed. pentru literatură, Bucureşti, 1968.
CARAGIALE, I. L., *Opere* vol. I, Ed. Minerva, Bucureşti, 1971.
CĂLINESCU, GEORGE *Viaţa lui Mihai Eminescu*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1975.

CERNA, PANAIT, *Poezii*, ed. a II-a, Ed. pentru literatură, Bucureşti, 1968.
COŞBUC, GEORGE, *Poezii*, vol. II, Bucureşti, ESPLA, 1953.
COŞBUC, GEORGE, *Opere alese*, vol. II, Ed. Minerva, Bucureşti, 1972.
CREANGĂ, ION, *Poveşti, amintiri, povestiri*, Ed. pentru literatură, Bucureşti, 1969.
DELAVRANCEA, CELLA, *O vară ciudată*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1975.
EMINESCU, MIHAI, *Poezii*, ESPLA, Bucureşti, 1960.
EMINESCU, MIHAI, *Geniu pustiu*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1970.
GOGA, OCTAVIAN, *Opere*, vol. I—II, Ed. pentru literatură, Bucureşti, 1967.
HOGAŞ, CALISTRAT, *În Munţii Neamţului*, Ed. tineretului, Bucureşti, 1969.
IANOŞI, ION, *Dialectică şi estetică*, Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1974.
IORGA, NICOLAE, *Cugetări*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1972.
MAZILU, TEODOR, *Ipocrizia disperării*, Ed. Cartea românească, Bucureşti, 1972.
MĂRGINEANU, NICOLAE, *Condiţia umană*, Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1973.
MUNTEAN, GEORGE, *Proverbe româneşti*, Ed. pentru literatură, Bucureşti, 1967.
NEAGU, FĂNUŞ, *Fîntîna* (nuvele), Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1974.
PAVELESCU, CINCINAT, *Versuri. Epigrame. Amintiri. Corespondenţă*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1972.
POPOVICI, TITUS, *Străinul*, Ed. tineretului, Bucureşti, 1956.
PREDA, MARIN, *Moromeţii*, ESPLA, Bucureşti, 1959.
PREDA, MARIN, *Marele singuratic*, Ed. Cartea românească, Bucureşti, 1972.
PREDA, MARIN, *Delirul*, ed. a II-a, Ed. Cartea românească, Bucureşti, 1975.
PÂRVAN, VASILE, *Memoriale*, Ed. Cultura Naţională, Bucureşti, 1923.
RĂDULESCU, ADRIAN, *Ride Aristofan, plînge Horaţiu*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1971.
REBREANU, LIVIU, *Răscoala*, ESPLA, Bucureşti, 1954.
REBREANU, LIVIU, *Ion*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1970.
SADOVEANU, MIHAIL, *Fraţii Jderi*, Ed. pentru literatură, Bucureşti, 1961.
STANCU, ZAHARIA, *Dulăii*, ESPLA, Bucureşti, 1953.
TEODOREANU, IONEL, *Fata din Zlataust*, vol. I, Bucureşti, f.e., f.a.
TOPÎRCEANU, GEORGE, *Poezii*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1972.
VIANU, TUDOR, *Dicţionar de maxime comentat*, ed. a II-a, Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1971.

LEXICAL ANTONYMY IN ROMANIAN

Without exhausting the problems, the present book attempts a synchronic treatment of several aspects of lexical antonymy in Romanian, insisting on those aspects that have not yet been thoroughly investigated: some methodological aspects, the typology of Romanian antonyms, the functional-semantic characteristics of antonyms, the interrelation between antonymy and the other two main semasiological categories, i.e. polysemy and synonymy.

The Introduction presents the lexical antonymy as viewed by different philosophers and linguists, from Aristotle to our own days, discusses different methods that have been used in the investigation of meaning, and develops the author's own conception regarding the main components of lexical meaning.

Chapter I, *Antonyms and Antonymy. Defining Criteria. Methodological Premises*, focuses on the main problem raised by antonymy i. e. *the essence of the antonymic oppositeness of meaning*. Several criteria are used to define the essence of lexical antonymy with the final aim of presenting in the next chapters the typology of antonyms in the lexico-semantic system of Romanian. In this chapter the author proves that the essence of antonymy can be better understood if the terms of antonymic pairs are referred to four levels of analysis: *linguistic*, *logical*, *ontologic* and *psychologic* (*psycholinguistic*) and if their description is made with the help of two *parameters*; the axis of *paradigmatic* relations and the axis of *syntagmatic* relations.

After listing and discussing different and often contradictory opinions about the nature of antonymy the author considers that it is the semantic contrariety that underlies lexical antonymy. Semantic contrariety is considered to go

beyond the limitations of logical oppositeness and contradiction as it takes into consideration the existence of a certain relation established between two words on the basis of their *opposite correlative semantic components* which presuppose and exclude each other and on the basis of the common semantic components of the opposite terms.

After investigating lexical antonymy from different points of view, the final conclusion is reached that antonymy is a linguistic phenomenon with deep logical and psychological implications. Antonyms are those correlative words between which a relation of semantic oppositeness is established. They exist in the linguistic consciousness of the speakers in the form of pairs of words having a standardized value and they regularly appear in contexts in direct opposition having similar distributional characteristics.

This chapter also contains a detailed presentation of the most adequate ways of analyzing the antonymic paradigms: *componential analysis, distributional analysis, type of antonymic context analysis (diagnostic* and *non-diagnostic* contexts), psycholinguistic tests and the analysis of derivational antonymic series.

Chapter II, *Lexical Antonymy as a Linguistic phenomenon*, considers antonymy as a manifestation of system relations in lexis and lists characteristic features of antonyms in several languages. Antonyms make up „bipolar" lexical microsystems, within which whole lexical paradigms are constituted.

The variety of „linear" and „radial", *symmetrical* or *asymmetrical* relations resulting from the syn-semantic interrelations of *antonymy-polysemy* and *antonymy-synonymy* as well as the numerous diverse paradigmatic and syntagmatic features of antonyms are an eloquent proof of the fact that the antonymic series is not an abstract logical category. It is a linguistic category, which depends on the internal structure of each individual language, a category with a very specific character.

Chapter III, *Antonyms in the Romanian Lexico-Semantic System*, contains a detailed description of the Romanian System of antonymic pairs. The description is made from several points of view: *lexico-grammatical, morpho-lexical, thematic* and *semantic*. A typology of Romanian antonyms

is proposed. The following main types are distinguished in this typology: antonyms having a *common root* (*homolexemic*) and antonyms having different roots (heterolexemic). Antonyms with a common root are formed by the addition of prefixes which form a real morpho-lexical system in Romanian. The oppositional *privative* and *negative* pairs hold an important place in this system. They can have an *open* character (prefixes that can be added to a relatively large number of radicals) or a *closed* character (prefixes that are used only with particular roots). The roots of antonyms having a common root may be *free* (*serios-neserios*) or *bound* (*închis-deschis*). Particular attention is paid to antonyms having a common root formed with the prefix *ne-*, which has often been denied its antonymic value.

Analysed from a semantic point of view, Romanian antonyms reveal a typological plurality. They are classified:

(1) according to the types of *semantic opposition* they express into: *gradable*, *complementary* (*ungradable*), „*directional*" (*vectorial*) and *converse* antonyms, and

(2) according to the *volume of semantic substance* engaged in the opposition into: *usual* and *occasional* antonyms. *Usual* antonyms in their turn may be total (when the relations of oppositeness wholly affect the contents of the correlative terms) and partial (when the terms are opposed in one or several meanings only). Both *total* and *partial* antonyms may be perfect or approximate according to whether the correlative contrary terms are equivalent or not *ideographically*, *stylistically* and *emotionally*.

The stylistic function of different types of antonyms is also briefly investigated.

A careful study of the relations existing between different types of Romanian antonyms and polysemantic words on the one hand and synonymic words on the other is also made.

Chapter IV, *The Antonymy of Words Denoting Feelings in Presentday Romanian*, contains a practical application of the theoretical ideas presented in Chapter I. The first part of this chapter tries to give an answer to the question whether the logical grading of feelings, according to their intensity, coincides or not with the actual use of language.

The second part presents the componential analysis of a number of antonyms denoting feelings.

The third part gives the distributional analysis of the antonyms l o v e-h a t e.

C h a p t e r V, *Antonyms in Context*, investigates the functional features of antonyms in *typical antonymic contexts :* the dynamics of antonyms in a context, the dialectical unity of opposite terms, their fusion and interpenetration, the passage of a notion into its opposite, some stylistic functions of antonyms etc.

Different types and subtypes of antonymic contexts are distinguished and discussed. A particular type is the *Diagnostic Antonymic Context* (**CAD**) determined by the structure of the paradigm to which the antonyms occurring in such contexts belong, by the syntactic structure and by the additional meanings antonyms acquire in such a context.

In the Delimitated Antonymic Contexts (**CAD_1, CAD_2, CAD_3, CAD_4, CAD_5**) the presence of on antonym in the first part of the utterance predicts the occurrence of its opposite in the second part.

A p p e n d i x. The book ends with an *Appendix* consisting of a *Dictionary* comprising the most frequent Romanian antonymic words belonging to the lexico-semantic field of feelings. The *dictionary* represents an application of the theoretical principles presented in the different chapters of the book. It reveals the syntagmatic features of the antonyms listed ; i.e. the distributional properties of the opposite terms, which have been neglected by other dictionaries of antonyms.

ЛЕКСИЧЕСКАЯ АНТОНИМИЯ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной работе рассматриваются исключительно в синхронном плане некоторые вопросы лексической антонимии в румынском языке, которые до сих пор не подвергались специальному исследованию со стороны специалистов. Автор ставит своей целью раскрыть сущность лексической антонимии, дать систематическое описание румынских антонимов, выявить их семантико-функциональные особенности и установить типы взаимосвязей, существующих между антонимией и полисемией лексических единиц, между их антонимией и синонимией.

Во *Введении* автор дает краткий обзор основных философских и лингвистических трудов, в которых рассматриваются проблемы антонимии, с времен Аристотеля до наших дней. В этой же части работы показаны основные достижения в методологии исследования лексического значения и излагаются основные исходные положения автора в связи с факторами, определяющими значение слова.

Глава I-ая [*Антонимы и антонимия. Критерии определения. Методологические предпосылки*] посвящена рассмотрению центральной проблемы работы : *определению сущности антонимической оппозиции.* Сущность лексической антонимии определяется с помощью нескольких критериев — *логического, лингвистического, «логико-лингвистического», онтологиченского, психологического и структурно-семантического* — с целью установить в следующих главах место антонимов в лексико-семантической системе румынского языка. В этой части работы автор подчеркивает, что сущность иследуемого явления может быть глубже понята, если рассма-

тривать члены автонимических пар в плане соотношений между *лингвистическими, логическими, онтологическими* и *психологическими* категориями с учетом двух основных координат: *ось парадигматических отношений* и *ось синтагматических отношений.*

Критически излагая существующие (часто противоречивые) точки зрения многих ученых о характере антонимической оппозиции, в свете новых данных на богатом иллюстративном материале автор приходит к выводу, что в основе лексической антонимии лежат отношения *семантической* к о н т р а р н о с т и. Эта категория считается шире понятий логической контрарности или контрадикторности (противоречивости), так как она предполагает существование смысловых отношений, которые устанавливаются между двумя соотносительными словами на основе определённых *контрарных* семантических *компонентов* или *сем* (взаимно предполагающихся и взаимно исключающихся в субстаннции соотносительных прямо противоположных *семен)* и *общих* семантических компонентов.

Основываясь на результатах *семного анализа* и на общих констатациях о характере и функциях *общих* и *контрарных сем,* как самых дискретных элементов значения членов антонимических пар, автор считает, что антонимия — это лингвистическое явление с глубокими импликациями логического и психологического характера.

Антонимами, по мнению автора, являются лишь те слова, которые находятся в отношениях *семантической контрарности* и которые закрепились в сознании говорящих в виде парных слов со значением *языковой нормы,* а в контексте появляются регулярно в *непосредственном контакте* (в прямой оппозиции), имея *общую* или *сходную лексико-семантическую сочетаемость.*

В этой главе детально описываются наиболее адекватные методы и приёмы анализа антонимических парадигм: *семный (компонентный)* и *дистрибутивный анализ, анализ типовых антонимических контекстов (диагнозирующих и недиагнозирующих), психологический эксперимент и анализ словообразовательных антонимических рядов.*

Г л а в а II-ая [*Лексическая антонимия как лингвистическое явление*] содержит ряд положений в связи

с антонимией как проявлением системных отношений в лексике и в связи со спецификой антонимов в разных языковых системах.

Примеры, приводимые автором для аргументации своих теоретических положений, показывают, что в румынском, как и в любом другом языке, антонимы образуют настоящие «бинарные» микросистемы, внутри которых группируются в определенном порядке целые лексические парадигмы.

Разнообразие «линейных» или «радиальных», «симметричных» или «асимметричных» отношений, появляющихся в результате взаимосвязи между синсемическими категориями —антонимией и полисемией или антонимией и синонимией —, как и многообразие других различных парадигматических и синтагматических особенностей антонимов наглядно показывают, что антонимический ряд является не абстрактной логической категорией, а лингвической данностью, подчиненной внутренним специфическим нормам конкретного языка.

Глава III-яя [*Антонимы в лексико-семантической системе румынского языка]* посвящена детальному описанию разных типов антонимических пар с различных точек зрения (лексико-грамматической, морфо-лексической, тематической и семантической). В предложенной типологии румынських антонимов в первую очередь выделяются *гомолексические* (однокорневые) и *гетеролексические* (разнокорневые) антонимы. *Гомолексические* антонимы образуются с помощью определенных префиксов, которые составляют в румынском языке богатую *морфо-лексическую систему.* В этой системе важное место занимают *привативные* и *отрицательные* префиксы, которые могут иметь *открытый* характер (если могут присоединяться к относительно большому числу корней) или *закрытый* характер (если употребляются только с определенными корнями). В свою очередь, корневые морфемы гомолексических пар антонимов могут быть *автономными (серьезный-несерьезный)* или *неавтономными (открытый-закрытый)*.

В этой части работы особое внимание уделяется однокорневым антонимам, образованным с помощью префикса *не-*, так как в научной литературе часто отрицали антонимический характер этого префикса.

Многообразную и богатую типологию румынских антонимов выявляет *семантический анализ* исследуемого языкового материала. С *семантической* точки зрения, румынские антонимы классифицируются:

(1) — в зависимости от типов семантической оппозиции, выраженной ими, на: *градуальные, комплементарные (неградуальные), «векторные»* (выражающие противоложную *направленность)* и *конверсивы;*

(2) — в зависимости от объёма семантической субстанции, лежащей в основе антонимической оппозиции, на: *узуальные* и *окказиональные. Узуальные* антонимы, на свою очередь, могут быть *«тотальными»* (когда два слова входят в антонимические осношени *всем* своим *семантическим содержанием)* и *частичными* (когда соотносительные слова противопоставляются друг другу лишь *в одном* или *в нескольких значениях).* Как *«тотальные»,* так и *частичные* антонимы делятся далее на: *«абсолютные (собственно антонимы)* и *квазиантонимы* в зависимости от того, являются ли они *эквивалентными* или *неэквивалентными* с идеографической, стилистической и экспрессивной точек зрения.

Автор останавливается и на некоторых экспрессивно-стилистических особенностях рассматриваемых типов антонимов.

В последней части III-ей главы освещаются некоторые аспекты взаимодействия антонимии, полисемии и синонимии на материале румынского языка.

Глава IV-ая занимается *антонимией слов, обозначающих чувства в современном румынском языке.* В этой главе конкретизируется ряд положений, сформулированных в I-ой главе.

В первой части этой главы рассматриваются случаи, в которых схемы логической градации чувств по их интенсивности совпадают или не совпадают с ситуациями, существующими в системе языка.

В остальных двух частях главы проводится *семный анализ антонимов, обозначающих чувства* и, соответственно, *дистрибутивный анализ антонимов «любовь» — «ненависть»* и выявляется пригодность этих методов в исследовании семантической субстанции антонимов и в изучении контекстуального проявления лексической антонимии.

Глава V-ая [*Антонимы в контексте*] посвящена рассмотрению функциональных особенностей антонимов в типовых антонимических контекстах (ср. динамику антонимов в контексте, их диалектическое единство и взаимодействие, некоторые стилистические функции антонимов и др.).

Из многочисленных типов и подтипов антонимических контекстов, установленных автором, в особую группу выделяются «диагностические» (предсказывающие») антонимические контексты *(CAD)*, обусловленные как структурой парадигм, к которым относятся антонимы, появляющиеся в таких контекстах, так и структурой синтаксических конструкций, свойственных данным антонимам, а также дополнительными оттенками значения, которые приобертают соотносительные контрарные слова в таких конструкциях.

В диагностических антонимических контекстах (CAD_1, CAD_2 CAD_3 CAD_4 CAD_5) наличие одного члена антонимической пары в первой части синтаксической конструкции «предсказывает» появление соотносительного члена во второй части данной конструкции. Это объясняется своеобразной структурой и смысловым содержанием синтаксических конструкций в целом.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Ряд теоретических принципов, сформулированных в данной работе, находят свое конкретное воплощение в *Малом синтагматическом* словаре — приложении, который содержит наиболее употребительные антонимические пары румынского языка из лексико-семантического поля *чувств*.

Учитывая различные требования в расположении материала внутри словарных статей, автор уделяет особое внимание синтагматическим аспектам толкуемых антонимов, которые учитывались в меньшей мере разными составителями словарей антонимов.

CUPRINS

ÎN SERIA DE „LIMBĂ ȘI STIL"
EDITURA FACLA A MAI PUBLICAT

* * *
STUDII DE LIMBĂ ȘI STIL

Victor V. Grecu
ȘCOALA ARDELEANĂ ȘI UNITATEA LIMBII ROMÂNE LITERARE

Ivan Evseev
SEMANTICA VERBULUI

G. I. Tohăneanu
EXPRESIA ARTISTICĂ EMINESCIANĂ

Victor Iancu
PALATIZAREA DENTALELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Alexandra Indrieș
COROLA DE MINUNI A LUMII

Olimpia Berca
POETICI ROMÂNEȘTI

Marin Bucă, Ivan Evseev
PROBLEME DE SEMASIOLOGIE

G. I. Tohăneanu, Teodor Bulza
O SEAMĂ DE CUVINTE ROMÂNEȘTI

Valeria Botiș, Maria Vulișici-Alexandrescu,
Ioan Comănescu
SINTAXA PROPOZIȚIEI

Victor Iancu
LIMBAJ COTIDIAN ȘI ROSTIRE LITERARĂ

Redactor : ION ILIN
Tehnoredactor : IOAN I. IANCU

Bun de tipar : 20 X 1977. Apărut : 1977.
Coli tipar : 17. Tiraj : 3 550+70.

Întreprinderea poligrafică „Banat"
Timişoara, Calea Aradului nr. 1.
Comanda nr. 142.

Lei 10,50